

BIBLIOTEKA
SHTETIT

814-32

L 14.

Tregime
të zgjedhura

Teodor
Laço

04-32
L14.

TEODOR LAÇO

TREGIME TË ZGJEDHURA

BIBLIOTEKA E SHËTETIT
GJITHORASTER
INV 6428

1847

SHËTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

LARASHI

Tërë ditën krismat s'kishin pushuar fare. Gjermanët ishin dyndur deri në këto fshatra të thella në male dhe një kompani partizane që kishte disa ditë në fshat u kishte ngritur pritën e parë.

Kjo kishte qenë një luftë e çuditshme. Të dy palët ishin platitur në dëborë dhe nuk shihnin njëra-tjetrën. Pastaj erdhi nata dhe krismat rreshtën. Partizanët u tërhoqën më lart në male, aty ku ishin trupat e tjera.

Gjermanët nuk sulmuan. Siç duket, nuk deshën të hynin në atë kurth të bardhë që u ngrinte dëborë, grykat dhe kompanitë partizane që prisnin sulmin e tyre. U tërhoqën edhe ata, përtej lumit.

Me t'u errur, plaku mori kosoren dhe hapi derën. Në mugëtirën e mbrëmjes, larg e larg, konturet e mugëta të shtëpive dhe hijet e zbëta të drurëve dukeshin si kërpudha të mëdha, të murrme.

«Do të kenë ikur të mallëkuarit, tha me vete. Kujt i shkonte në mend se mund të ngjiteshin në këtë dimër, deri këtu? Po, tani duhet të kenë ikur përtej në Nakovë. Ka një orë që nuk dëgjohen më krismat. Do të dal! U mbylla brenda si në kafaz. Të bëj të paktën një krahë krënd bredhi për dhitë».

Plaku hodhi sytë përreth dhe tundi kokën i mërzi-tur. Era iu përplas në fytyrë. Plaku mbylli sytë dhe ngriti dorën sikur deshë të mbrohej, pastaj ngjeshi shapkën me inat deri te veshët dhe mbylli derën. Era vërsulej, që

përtej, nga perëndimi. Plaku e njihte mirë këtë erë. Kjo kishte tek atë e saj, frynte si e tërbuar dhe të dukej se do të shkulte çdo gjë nga rrënjët, pastaj qetësohej, si e lodhur, nga ai vrap i çmendur, përnjëherësh. Dëgjohej dëbora që binte nga drurët. Pastaj fillonte përsëri. Të kujtonte ulërimën e gjatë të një ujku të uritur.

«Dëborë paska hedhur! u habit plaku. Nuk do ta çaj dot udhën deri te lisnikët, jo! Po shyqyr që kam pranë këta bredha. Ku i dihet kohës si do të mbajë? Duhet ta kursej atë dorë bar që kam».

Ai i zvariste me zor opingat dhe linte pas një vazhdë. Përreth ishte një qetësi e frikshme. Sikur të mos frynte herë pas here era, me atë vërshëllimë të mprehtë, asnjë zë tjetër nuk do të dëgjohej. Pylli me shkurre, përtej lumit, po hirosej.

«Çudi e madhe! mendoi plaku. Si i paska mbushur tërë ato gropa e i paska bërë shesh dëbora?»

Djemtë do ta kenë pasur pisk në të përpjetën e Rrungajës. Çudi! Pse nuk hynë në fshat gjermanët, po u tërhoqën përtej lumit? Sikur të mundoheshin t'i ndiqnin djemtë, do të ishte bërë e madhja. Thuaj si të duash, po nuk qenkan leshko këta gjermanët në punë lufte. E nuhatën mirë punën. Pastaj, siç duket e dinë se në një vend të huaj, nata është e pabesë», mendoi.

Plaku vështroi anembanë. Nga kodra, aty ku ishte shtëpia e xha Selimit, po zbriste mjegulla, si të ishte një tym i bardhë që dilte nga dyert.

«Sa mirë do të qe të kisha një fqinj! Përse i kanë bërë gjyshërit kaq larg shtëpitë? Mbaj mend se edhe babai më thoshte gjithnjë: «Po të ta sjellë sëra të bësh shtëpi të re, bëje aty, tek ara që kemi rrëzë pyllit. Vendi është i majmë dhe je larg të tjerëve. Njeriu duhet ta ketë shtëpinë një të shtënë pushke larg fqinjve.»

Plakut nuk i kishin ardhur kurrë ndër mend gjëra të tilla dhe trishtëhej që ishte kaq i vetmuar. I vinte keq që nuk i rrojti edhe ca vjet Merushja! Vështroi lumin. Iu duk sikur një gjurmë kishte çarë udhën drejt lisnikëve të tij. La krahun me krënd; futi kosorin në brez dhe u nis. Mezi çau deri te gjurma, por edhe aty, fun-

doste në dëborë. Plaku u habit, kjo nuk ishte gjurmë këmbë! Dukej sikur dikush ishte zvarisur me duar e me këmbë. Më tej pa një njollë të errët. Plaku filloi të vraponte. Këmbët i merreshin dhe dy-tri herë u fut thellë në dëborë, po një zë i thërriste nga brenda: «Rend, or plak! Aty duhet të jetë një njeri! Një njeri i plagosur!»

Sa nisi të zbriste rrëzimën, e pa njerinë të shtrirë pas lisnikut. Plaku e shpejtoi atë ecje si në kllapi që ai deshi ta quante rendje. Po dilte një hënë me dhëmbë. Njëzet hapa larg plaku njohu uniformën gjermane. Ngurroi një çast i habitur, pastaj nisi përsëri atë ecjen e tij, që ai e quante rendje.

Gjermani kishte rënë përmbys. Me dorën e majtë kishte shtrënguar gjethet e dushkut, me tjetrën një armë të vogël.

«Kësaj më duket se i thonë mashinkë! mendoi plaku dhe u habit me veten e tij. Sa i çuditshëm qenka njeriu! Mendimet më të krisura i vijnë kur është përpara një kufome!»

«Si e paskan lënë kështu? tha me zë të lartë. Si lihet kështu ushtari? Ç'njerëz janë këta?» U përkul, e ktheu përmbys dhe i zuri duart. Të ftohta akull!

«Paska vdekur, tha. Kushedi ku do t'i ketë lindur ylli, po për të shojtur, iu shua këtu në lisnikët e mi. Kështu ish e thëna!» Plaku tundi kryet. Papritur, u inatos me gjermanin dhe me mashinkën e tij; deshi t'ia merrte nga dora. Po dora e shtrëngonte fort dhe nuk deshi ta lëshonte.

«Dorë prej të vdekuri! Ka forcë i vdekuri?» Plaku u përkul edhe më dhe vetëm atëherë vuri re se gjermani merrte frymë, por aq dobët, saqë kujtoi se mos u gënjye. I vuri veshin në gjoks.

«U rrëgjova, tha. Qëkur nuk dalloj dot menjëherë një të gjallë nga i vdekuri! Po duart pse i kishte të ftohta? Nuk ta pret, o plak, që i janë ftohur nga thëllimi?» U mundua ta ngrinte, por ishte i pafuqishëm. Atëherë filloi ta zvariste pas gjurmëve. Gjermani ishte pa ndjenja. Në dorën e djathtë mbante ende mashinkën. Plaku u inatos përsëri.

«Akoma nuk hoqe dorë nga kjo, more? bërtiti. Kjo do të të hajë kokën.»

E lëshoi, ia shqiti me zor nga duart dhe e flaku poshtë në lumë. Metali u përplas me gurët dhe lëshoi një gërvimë të mprehtë. Pastaj, asgjë! Qetësi! Ujërat e gëlltitën dhe filluan ta përplasnin në gjirin e tyre.

«Në mos mbettë në ndonjë trung ose te vorbulla, do të zërë cifunin e mullirit. E ka reshetskën të prishur».

Pastaj buzëqeshi. «Hajde, plak, hajde! tha. U rrëgjove fare. Ajo do të fundoset menjëherë, se është prej hekuri!»

* * *

Dy net e dy ditë plaku dremiti më këmbë. Gjermani dukej sikur do ta hidhte hendekun. Kishte një plagë të lehtë, por kishte humbur shumë gjak. Plaku mendohej e habitej me veten e tij. E si ndodhi kështu, o plak? Të marrësh hasmin në shtëpi dhe të mundohesh ta shpëtosh nga vdekja? Ish e thëna, siç duket, ta shpëtosh ti! Mund ta lije të ngrinte aty te lisnikët, rrëzë lumit. Por kjo do të ishte egërsi, plak! I plagosuri është si fëmija. Të të hedhin në prag të portës një dobiç, a do ta futësh brenda? Dobiç thotë! Po ky është një armik! Megjithatë nuk ka bërë vaki që ne të lëmë të vdesë një njeri të plagosur, pa mbrojtje! Po ta shëroj dot, mund të jetë një rob i vlefshëm për djemtë!

Po të rrosh, gjerman, i tha plaku, ta dish se jetën e ke nga thëllimi i mbrëmshëm. Unë them se të ftohtët ta piksi gjakun e ta mpiu dhembjen, se, po të ishte verë, do ta kishte marrë ferra uratën. Por, edhe mua, ama, kurrë s'më ka punuar mendja më mirë se këto ditë. Pa shiko sa mirë ta kam lidhur krahun! Apo s'të fërkova me raki, sa u bërë i ngrohtë valë e nisi të të lëvrinte gjaku!» Plaku e kundroi gjermanin. Ky do të dukej i bukur sikur të mos i mbulonte fytyrën një push qimesh të verdha e të rralla.

«Këto qime kaq të rralla e shëmtojnë, thoshte plaku.

Burri duhet të ketë mjekër të dendur. Edhe flokët i paska si mustaqet e misrit. Vetëm sytë e kaltër i ka të bukur».

Gjermani hapi sytë. Kishte dy ditë që luhatej në gjumë. Plaku zbrazi nga kusia lëngun e pulës dhe tha:

— Derisa e nisa këtë punë, duhet të të shëroj patjetër! S'ka më të mirë ilaç se ky lëngu i pulës për të sëmurë. — Plaku e mëkonte si një fëmijë. I dukej vetja i fuqishëm dhe buzëqeshte.

«Thuaj si të duash! Po unë e solla në jetë këtë njeri. Në pastë mend në kokë e të sillet ashtu si duhet me djemtë, a do të më kujtojë vallë kur të jetë në vendin e tij? S'besoj! Janë një soj këto, që vetëm vetja e tyre u pëlqen.»

Plaku u inatos dhe rrudhi ballin. Gjermani seç pëshpëriti në atë gjuhë të vrazhdë që plakut i vriste veshin dhe u kthye në krahun tjetër e fjeti.

«Duhet t'u vë ujë dhive! tha plaku. — Do t'u hedh edhe një dorë me bar, se kanë dy ditë që hanë vetëm krënd.»

Plaku doli. Binte dëborë, një dëborë e butë, me sllogje të mëdha. Nuk dukej asnjë gjurmë dhe dëborë e dendur që binte, nuk e linte të shihte as dy hapa më tej. Plaku mendoi se do të ishte mirë të kishte pasur një fqinjë, por shtëpia e Selimit ishte larg. Mbushi kusinë te pusi i oborrit e shkoi në katua. Të dyja dhitë e etura futën kokën në kusi, duke shtyrë njëra-tjetrën.

«Po të mbajë edhe ca kjo dëborë, keq e kemi. Nuk do të vete dot te Selimi të lajmëroj për gjermanin.»

Futi dorën në qymez. Zuri këndesin, e lëshoi dhe mori pulën.

«Do ta ther edhe këtë. Ai mezi e kapërcen bukën e misrit», tha. Dhe përsëri, jashtë, qielli i murrëtyer derdhte zemërimin e tij të bardhë mbi tokën e bardhë. Degët e kumbullës, të rënduara, ishin përkulur gjer përdhe. Plaku buzëqeshti. «Dëborë është e pazonja, tha. Ajo s'mund t'i mbajë gjithnjë degët të përkulura!»

Ai mendonte për ditët kur degët do ta shkundnin

atë peshë të bardhë dhe do t'i rrëfenin diellit koren e tyre të shëndoshë, të hirtë.

* * *

Kaluan ditë e net të gjata. Dimri nuk deshi ta ndalte atë valle të çmendur sillogjesh dhe udhët u zunë anembanë. Plaku nuk e hapi dot udhën as deri te bredhat, kurse shtëpia e madhe e Selimit atje lart, dukej pa jetë. Gjermani më shumë në gjumë se zgjuar, ishte si një foshnjë e bindur. Hante çdo ditë si i babëzitur, por plaku nuk guditej aspak. Dikur, edhe ai, hante një çyrek në vakt. Deri atëhere gjermani kishte qenë një njeri fare i hesh-tur, megjithëse herë-herë seç thoshte në gjuhën e tij të vrazhdë; po plakut s'i pëlqente aspak kjo gjuhë dhe i fliste me shenja.

Shtratin ia afroi te dritarja dhe tërë ditën gjermani shihte dëborën, fërkonte duart dhe zbardhte dhëmbët. Ndoshta gëzohej që shtëpitë ishin larg dhe që rrugët ishin të zëna. Por plakut s'i shkonte mendja për këtë. Gjermani kthente fytyrën nga plaku dhe, duke treguar dëborën që binte ngadalë, ngërdheshej:

— O... o... Gut!.. — Këtë fjalë plakut ia zuri veshi më shpejt.

— Ç'llomotit kështu? — tha plaku e vuri gishtin në tëmthat. — S'ke parë dëborë? Apo nuk e di që ky dimër i prapë e batërdisi fukaranë? Ja ku po të them se, po s'u hap udha e mullirit, do të ushqej me kërma misri dhe me turshi, që të të gërhasin zorrët tërë natën e natës. Po kujt i flas edhe unë? Ku merr vesh ky?

Të nesërmen koha ktheu. Dëbora pushoi dhe i fshehur pas një tyli të mjegullt, u duk në horizont një diell i lbyrët. Gjermani e mori veten mirë. Vinte vërdallë nëpër dhomë, ngrinte me dorën e shëndoshë një karrige deri në tavan, e godiste plakun supeve dhe i kërkonte diçka me ngulm. Po plaku nuk kuptonte dhe i bërtiste:

— Fol me shenja, mor i uruar! Nuk e marr vesh atë gjuhën tënde të çjerrë!

Gjermani, si u lodh së foluri, u kujtua se si duhet ta shpjegonte. Mori mashën, e mbajti në dorë si automatik e i tha:

— Pum... pum... — Ia vuri mashën në dorë e ia mori prapë.

— Kërkon mashinkën më duket, ë? — iu shkreh plaku. — Nuk e paske harruar, o i gJORë. Më duket se ajo do të ta hajë kokën ty.

«Ç'e do, tha me vete. Të them të drejtën, u bëra pishman që e hodha. Nuk ish një armë për të qenë. Të ish një pushkë belxhike, po! Por partizanëve mund t'u hynte në punë. Mirëpo u inatosa keq, se e shtrëngonte si djalli. E kam keq kur më hipën inati!»

Iu kthye përsëri gjermanit:

— E mora vesh se ç'na dashke zotrote, por nga ajo i lave duart, e hodha në lumë unë! Të ngrita nga varri, tani mbaroi puna ime. Nesër do të hapet udha. Do të vete te Selimi. Le të lajmërojë këshillin e fshatit të të marrin.

Plaku ishte i bindur se gjermani e kuptonte, por ky e mbërtheu për xhakete, mori përsëri mashën dhe, duke u rrotulluar nga të katër anët, i bërtiti:

— Pum... pum... partizan!

— Ke frikë nga partizanët, ë? — i tha plaku. — Ndoshta mendon se partizanët do të të vrasin? Atë nuk e di unë! Kjo është në dorën tënde! Po e hape gojën siç duhet e po u shtrove, mbase edhe të kursejnë...

Plaku e vështroi në fytyrën e mbuluar me qime të verdha. Sytë e kaltër tani ishin të ftohtë e të egër, nofulla e poshtme i kishte vajtur shtrembër. Ishte i fuqishëm dhe plaku e ndjente veten të dobët para tij. Pastaj plaku u inatos përsëri. I rrëmbeu mashën nga duart dhe i bërtiti:

— Po ti genke leshko fare, or gjerman! Nuk e more vesh se ç'e bëra, ë? E hodha, ore, e flaka në lumë. Në lumë. Gllu... gllu... gllu.. Do të ketë mbetur në ndonjë rrënjë shelgu. Ose do ta ketë marrë lumi, se është i rrëmbyer — dhe plaku e flaku mashën jashtë. Në sytë e ftohtë shkrepri një shkëndijë ligësie.

«Duhet lajmëruar Selimi, tha plaku. Megjithëse nuk ka nga t'ia mbajë, ky njeri që kërkon armë, nuk më pëlqen.»

— Qenke pa mend, o gjerman — i tha. — Si nuk e kupton se s'të ka mbetur udhë tjetër, veç të rrish këtu si një rob i urtë? Si do të të vejë filli, vallë? Po, edhe në u vrafsh, vetë e ke fajin. Ç'kërkoje në vendin tonë, gjerman? Ky vend është vakëf!.. — Plaku bëri të dilte, po gjermani e ndoqi pas.

— Dil, dil të marrësh erë — tha plaku.

Me gjithë atë shpërthim të egër që vuri re më parë, plaku kujtonte se ai do të shtrohej. Plaku ishte zemërbutë.

«Vetëm e kam keq kur inatosem», tha.

Gjermanit i vrau sytë dëbora, përpëliti qepallat e vuri dorën mbi sy. Plaku qeshi.

«E di pse të vriten sytë, tha. E ke lëkurën të bardhë dhe qepallat të verdha si kashtë! Çudi se ç'mendime më vijnë në kokë! Doemos që këtu s'kanë të bëjnë qepallat. Unë jam mësuar me këtë dëborë dhe nuk m'i vret sytë. Këtu jam rritur. Këtij ia vret sytë kjo dëbora jonë!»

Plaku dhe gjermani u futën në katua. Plaku u vuri bar dhive dhe futi dorën në qymez.

— Do ta hamë edhe këndesin, gjerman — tha. — Nuk e therja kurrë, se është këndes i zgjuar. S'është si këndesi i Selimit që këndon në mes të natës. Sa të fillojë të zbardhë, ia merr këngës! E ke dëgjuar? Ka një zë të lartë e të hollë, që të kthjellon shpirtin, kurse ky zëri yt i ngjirur e i shëmtuar, më vret veshin keq, të them të drejtën. Mirëpo ma ha mendja se ti do t'u thuash djemve gjëra që do t'u hyjnë në punë. Ç'është e drejta, edhe mua ma ka pakëz qejfi të të dorëzoj rob, paçka se të gjeta pa ndjenja. Prandaj po ta bëj kurban edhe gjelin, që mos thuash pastaj se u rrëfeva dorështrënguar në shtëpinë time dhe të ushqeva me turshi! Do të jesh rritur me bukë të bardhë ti!

Plaku futi dorën në qymez dhe nxori këndesin, mirëpo u habit se ai nuk u përpëliti fare.

«Paska ngordhur i gjori, tha. Prandaj më rrinte si i fjetur dje! S'paska kësmet, gjerman! Unë them se këtu

ka një lidhje: Ti kërkon mashinkën dhe bëhesh si i tërbuar dhe ja ndëshkimi, të dënoi zoti! Do të hash prapë kërmanë e misrit.»

Plaku doli jashtë. Pas tij edhe gjermani, si një hije. Ishte i mërzitur. Plaku e kuptoi këtë, se e ndjente që ai turfullonte si kalë i lodhur.

«Po të vazhdojë kjo butësi, do të hedhë akoma dëborë,» mendoi plaku. E hodhi këndesin mbi dëborë, pastaj mori një lopatë ta mbulonte, por gjermani e rrëmbeu këndesin dhe me shenja i tregoi se deshi ta hante.

— Kërmën do të hash? Ku është parë të ahët këndesi i ngordhur?

Por gjermani i mori kosorin dhe i preu kokën. Pastaj me shenja bëri t'i rrëfente se këndesi posa kishte ngordhur, ishte ende i ngrçtë, prandaj mund të hahej. Plakut i erdhi për të vjellë.

— Ti qenke larash — tha. — E ç'mund të jesh tjetër veçse një larash, gjersa ushqehesh me këрма?

Në mbrëmje filloi të frynte një erë e ftohtë. Retë u davaritën dhe doli qielli bojë plumbi. Pastaj, atje ku nxinte si një njollë shkëmbi i madh mbi malin, doli hëna e re, një risk i shtrembër e i përflakur. Plaku vështroi hënën.

«Nesër do të ketë ciknë. Nuk do të bjerë. Do të vete në mulli. Duhet të kthehem patjetër edhe te Selimi për gjermanin. Si nuk u bë i gjallë ky njeri të shohë një herë?»

* * *

Plaku u ngrit pa gdhirë. Yuri re qiellin nga dritarja dhe tha:

«Do të ketë ngrirë mirë. Ndoshta ka ngrirë aq sa të mbajë dëborat!»

Zbrazti nga hambari grurin në një thes dhe ndezi zjarrin. Gjermani seç foli nëpër gjumë, u përpëlit, duke rrahur ajrin me shuplaka dhe u kthye në anën tjetër.

— Nuk bën rehat, mor larash, ë? — tha plaku. —

Doemos! Po të hash ngordhësira, ç'pret? — Plaku u mbërthye në dritare, shikonte dëborën që dalngadalë po humbte ngjyrën e saj të turbullt dhe zbardhej si shkumë. Këto lodra të dritës, që rridhte nga lart, ai s'i kishte parë kurrë më parë.

«U rrëgjova, mendoi, derisa rri pas dritares dhe shikoj si zbardhet dita! Ndoshta ngaqë jam duarzënë? Jo, jo! U rrëgjova që atë mot kur vdiq Merushja! Nuk ish e thënë që të kishim një fëmijë. Ku luftohet me të thënë?»

Plaku u ul në një poste deleje afër vatrës dhe ndehu duart.

«Jashtë duhet të jetë të ftohtë i madh, mendoi. Po sikur të ketë ngrirë jazi? Atëherë vaj halli! Do të hamë misër sa të lodhemi. Ndoshta derisa të vijë pranvera!»

Papritur plakut iu dëgjua sikur e thërrisnin. Pa nga dritarja, po nuk dalloi asgjë. Pastaj, si në pus, u ndje një zë i largët:

— O plak! Gjallë je, more?

«Është Selimi, mendoi. Po shkon në mulli.»

— Po hapim udhën e mullirit! Po të kesh për të bluar, dil, oree!..

Plaku hapi dritaren të përgjigjej, po një dorë e fortë i mbështolli gojën dhe plaku ndjeu në buzë diçka të qullët e të butë, që binte erë djersë. Gjermani e përplasi në dyshek, përplasi dhe kanatin e dritares. Plaku u kthye më krahëzaj. Larashi rrinte në shtrat, më këmbë, dhe koka i arrinte te trarët tërë blozë. Flokët si mustaqe misri, i ishin ngritur përpjetë, të shpupuritur e të egër dhe sytë i kishte me sklepa.

— Ore larash! — shfryu plaku. — Le që të mëkova si fëmijë dhe nuk ma di të mirën, por kërkon të bëhesh zot në shtëpinë time e të urdhërosh? — Plaku u ngrit më këmbë.

— Ti qenke bukëshkelës! — bërtiti. Plaku ishte inatosur. I kishte kërcyer damari i ballit dhe ndjente se si një mori mizash i zhuzhitnin në kokë. Ishte fare i sigurt se gjermani kuptonte çdo fjalë.

Por gjermani e përplasi përsëri në shtratin e drunjtë dhe bërtiti:

— Hir!.. Hir!)

— Paskë qenë egërsirë, larash — tha plaku. Dhe befasi i kaloi ai vërshim i nxituar i gjakut.

«Duhet të ta kish prerë mendja këtë, o plak, tha. Që kur nisi të hajë kërmat! Ç'pret prej një të tilli?»

Gjermani u përkul mbi të, e përfshiu pas rrobave dhe zuri ta shkundte e të bërtiste.

«Kërkon mashinkën më duket! Do të ikë qeni! mendoj plaku.» Gjermani e ngriti trupin e dobët të plakut dhe e shtyu nëpër dhomë. Plaku ecte si i verbër. Gjermani e nxori në hajat dhe e shtynte në të gjithë dollapët e sergjenët duke i thirrur diçka me atë gjuhë që plakut i çirrte veshët. Plaku heshtte. Tani ndjehej i dërmuar dhe tavani i vërtitej. Kishte qejf të ngrohej te zjarri, se gjymtyrët i kishte të rënda e të mpita, si dy copa trarësh. Gjermani e shtyu përsëri në dhomë dhe plaku u përplas pas shtratit të drunjtë. Ndjeu një dhembje të mprehtë në pulpë, pastaj u ul ngadalë te kllaniku, u shtrua këmbë-kryq mbi posten, nisi të dridhte një duhan. Deri në mbrëmje, u thek e piu njërën pas tjetrës cigaret që i dridhte me letër gazete. Larashi e ktheu shtëpinë përmbys. I nxori të gjitha nga sergjenët, zbrazti qypin e madh me turshi, futi kryet në butin e zbrazët ku plaku hidhte kumbullat për raki. Plaku heshtte.

U ngrys. Larashi, i lodhur, u ul pranë zjarrit dhe mori kokën në duar. Nga balli i pikonin djersë. Plaku i hidhte nga një vështrim vjedhurazi. Pastaj, ai filloi të fliste nxituar, por plaku nuk e vështronte, shihte flakët dhe mendohej:

«Ja, aty në krye flaka qenka bojë qielli, më poshtë ardhka si e verdhë, më poshtë e kuqe! Si nuk e paskam vënë re më parë këtë?»

«Tani u ngatërrua puna, Duhet të të punojë mendja mirë, plak, tha, duke vështruar flakën, U gënjeve si fë-

1) këtu, këtu.

mijë. Kërkove të zbutësh një ujë të tërbuar! Po kush mund të mburret se bëri një qen prej një ujku? Ujku, po ujë mbetet! Ky kërkon të shpëtojë kokën, ndaj e kërkon me aq ngulm atë paloarmë. Dhe ti je aq plak e i dobët, sa s'mund të bësh asgjë. Aj... aj... aj... ç'fëmijë e rrëgjuar që u rrëfeve! Sikur zvarë të ishte hequr, duhet të kishte shkuar te Selimi ato ditë kur u zunë udhët dhe të lajmëroje. Po të gënjeu mendja! Deshe ta bësh tërë punën vetë, që t'i bije gjoksit. Ej, ja ky gjermani që e shërova unë dhe që erdhi të dorëzohet! E zura rob unë! Një rob jo si të tjerët, se ky ish i plagosur, por unë e shpëtova nga vdekja! Bëra punën time dhe ja tani po jua sjell juve, se ky mund të dijë shumë.»

Plaku vështronte flakën.

«Ç'mendon për ato që shkuan e vanë? Po edhe ky Selimi, si nuk u kujtua të vijë e të më shohë një herë?»

Dhe përsëri plaku shikonte flakët që lëpinin drurët dhe tymin e hollë që ikte përpjetë. Papritur, diçka i shkrepri në kokë. Ish një mendim që i lindi tek shihte tymin që mbështillte bakraçen e varur në çengel.

«Kështu! Një oxhak që s'nxjerr tym, thotë gjithnjë se brenda s'ka më njerëz, ose, dhe në janë, nuk e ndezin dot zjarrin. Sikur të mos shohë tym Selimi, me siguri do të kujtohet të vijë të më shohë.»

Plaku ndezi edhe një herë çibukun.

«Më duket se mendja dhe truri im i plakur s'mund të pillnin një kurth më të mirë se ky. Kur të kesh të bësh me Selimin, atëherë të ta shoh burrërinë, larash!»

Ra nata. Gjermani e hoqi shtratin e drunjtë pas derës, vuri kosoren nën kokë dhe u shtri. Plaku thekej ende pas zjarrit. I vinte inat me veten e tij dhe kafshonte drurin e ngrohtë të çibukut. Kishte qenë një njeri dritëshkurtër. Nuk kishte fshehur as kosoren, as sakaven. Futi dorën nën shtrat, i rrëmbeu të gjitha copat e pishave dhe i hodhi në flakë. Hodhi edhe karthjet e thata. Gjuhët e flakëve u bënë të mëdha dhe ngjiteshin përpjetë. Nxori nga xhepi edhe eshkën dhe deshi ta hidhte. Por e futi prapë, se u kujtua se nuk kishte me se të ndizte çibukun natën. Ndenji pas flakëve, derisa u shuan të gjitha. E

përhapi hirin në vatër dhe e vështroi gjermanin me ata sy të ftohtë e të habitur.

«Ky s'paska haber se si ndizet zjarri! Po të kishte vënë re se si i mbuloj përnatë urët me hi, që të mbajë thëngjillin gjer nesër, mund t'i kishte rënë era. Po ku e di ai si ndizet zjarri? Si e ndezin zjarrin në vendin e tyre vallë?»

Plaku e uli fare fitilin e llambës. E dinte që deri në mëngjes do të shuhej. Mezi e zuri gjumi. Tani nisi të dyshonte shumë edhe për atë që ai e quante kurth. Po sikur të mos vinte Selimi? U zgjua dy-tri herë. Iu duk se dhe gjermani, atje te dera, e përgjonte.

«Ky do të më kish vrarë me kohë, mendoi plaku. Por ma ka nevojën. Pa mua s'ka ku të shkojë.»

Në mëngjes gjermani u sha një copë herë për zjarrin, po plaku i dha të kuptonte se s'kishte më shkrepëse dhe pishë! Pastaj, meqë gjermani kishte të tjera mendime, u ul anës vatrës, buzëqeshi dhe i ra krahëve lehtë-lehtë plakut. Sytë iu bënë të butë e të ëmbël si një qiell i thellë.

«Qenke dhe dinak, tha plaku, po tani ta piva lëngun!» Gjermani mori mashën dhe zuri të bënte ca shenja në hirin e vatrës. Në fillim bëri një rreth të vogël dhe e shpoi plakun me dorë e me shenjë i tha: «Këtu jemi ne!» Pastaj bëri një rreth tjetër, larg të parit. «Këtu, qyteti, gjermanët!» I bashkoi të dy rrathët me një vijë dhe me gishtin tregues, sikur numëronte diçka, i dha të kuptonte që duhet të shkonin të dy.

«Dashke të të përcjell në qytet! mendoi plaku. Ej, ç'budalla, për besë! Ku paska ndodhur kjo që ta zësh armikun, pastaj ta shpiesh në shtëpi, dhe vetë të shkosh si cjapi te kasapi?! Kujton se jam ai plaku që të mëkonte, ë? Po atëherë ti ishte një njeri i mbaruar! Një njeri që po vdiste. Tani je një gjerman! Një rob që kërkon të ikësh!» Plaku ngriti bollkat e shajakta dhe tregoi një gungë mavi në pulpë.

— Nuk ikën dot, larash!.. — i tha. — Dëborra i ka zënë udhët. — Mblodhi me mashë një grumbull hi dhe filloi të hapte një vijë në të. Pastaj, sërish, gjermani nisi

të bënte ato shenja të çuditshme në hi, dhe përsëri plaku i rrëfente gungën në pulpë, ku ishte vrarë atë ditë.

Më në fund gjermanit iu mbarua durimi, e përfshiu plakun për gryke, e ngriti në këmbë dhe i bërtiti.

— Kom... Kom...

Sa e lëshoi, plaku u ul si i thyer në gjunjë mbi poste.

«Këtu do të ngordhësh, qen!» pëshpëriti plaku me inat.

Më pas, çdo gjë ndodhi aq shpejt, sa plaku nuk pati kohë të thithte dy herë çibukun. Dikush trokiti me forcë në portë dhe një zë i njohur thirri:

— Ore plak! Hape! Jam unë, Selimi.

Larashi mbeti si i ngrirë në vend, por e mblodhi veten më parë se plaku. Iu lëshua plakut dhe i zuri gojën me një çorape të leshtë që kishte mbetur nderur te vatra, ia përdrodi duart prapa e ia lidhi me rripin e tij. Jashtë trokitën përsëri:

— Akoma s'të doli gjumi, o plak? Hape! — thirri zëri.

Plaku u kthye më krahëzaj dhe pa gjermanin që rrëmbeu kosoren e u fut prapa derës. Plaku thirri me mend gjithë forcat e tij të fshehta, u përpëliti, u kthye dy-tri herë në shtrat dhe mundi të shfrynte çorapen nga goja.

«S'e kishe vënë mirë, ujk!» mendoi e thirri:

— Thyeje derën, Selim! Kam një gjerman brenda. Shpejt... — Pastaj asgjë. Errësirë. Gjaku i gurgulloi në grykë si ujë i vakët dhe sytë e turbulluar mbetën të mbërthyer në një hije të gjatë e të verdhë që po ngrinte lart diçka të mprehtë. Dëgjoi xhamin që thyhej dhe një krismë nga dritarja.

Hija e gjatë dhe e verdhë u lëkund. Pastaj filloi të afrohej... të afrohej... të afrohej...

MBARIM VJESHTE

Ai tërhoqi ngadalë dorezën e lëmuar të derës dhe nga e çara e fundit, që po mbyllej, pa një cep të tryezës dhe një dorë leshtore që po merrte letërthithësen.

Njeriu i shkurtër, hijerëndë, që ishte drejtori i fermës, e kishte pritur me një ftohtësi të dukshme. Kjo, atij iu duk si një tallje e heshtur, therëse. Siç duket, kishte dëgjuar që ai kishte një muaj që po ngurronte të paraqitej në punë, pas mbarimit të fakultetit.

Jashtë binte një shi i hollë dhe i vakët, si gjithë shirat e verës. Thellë fushës, sa të mbante syri, zbardhnin në një sfond të errët ca ndërtesa të ulëta, larg njëra-tjetrës. Hapësira e gjerë e tokave të zeza, që kishte qenë mbjellë me grurë dhe tani ishte lëvruar, i platitë dhe i ndrydhte këto ndërtesa të vogla me madhësinë e saj të paanë, të zezë.

Kaptoi hekurudhën dhe i plogët mori një udhë të zhubrosur nga vijat e qerreve, tërë llofka uji e baltë të zezë. Anës udhës, nëpër vijat e ujit, nxirrnin kryet rosat. Një tufë harabelash fluturonte nëpër drurët e rrallë.

Po ngrysej. Atje tej, ku ishte bregu i detit, kishte perënduar një diell i zbetë dhe qielli i grisur në qindra fasha të zeza resh, po treste të fundmet vegime drite. Në fushë gjithçka e gjelbër, e kuqe, e verdhë, po kridhej në detin e ngjyrave të hirta të mbrëmjes. Udhës kalonin me nxitim fshatarë me brekushe e me qeleshe dhe secili e begeniste me një vështrim udhëtarin. Atij i pihej ujë, prandaj u kthye në një shtëpi të bardhë të rrethuar me

thupra shelgu, ku një fshatar po ngjitte një kovë me ujë nga pusi.

— Mund të më jepni një gotë ujë?

— Pusi e ka ujin si vaj. Do të të sjell një gotë dhallë — tha fshatari. — Sadete! Sill një sapllake me dhallë! — thirri ai.

Në derë të shtëpisë doli një vajzë e u fsheh përsëri si hije. Nga ai vegim i shpejtë i mbetën në mend veç gjijtë e fryrë që po çanin fustanin e asgjë tjetër. Qeshi me vete se si i shkuan sytë vetëm aty!

— Për ku, udhë e mbarë? — pyeti fshatari.

— Në Suraj.

— Me punë?

— Po.

— Mos je doktor për bagëti?

— Jo, unë jam agronom.

— A ma sheh një herë atë dardhë te kolibja e qenit? I ka gjethet me pika të kuqe si ta ketë zënë lia dhe nuk mban kokrra.

Ai këputi ca fletë dhe buzëqeshi: «Sa herë kisha përfytyruar se si do të ishte fillimi i punës sime. Kurrë s'më kishte shkuar ndër mend se do të filloja në këtë mënyrë,» tha me vete.

U mendua një çast se si t'ia thoshte, më thjesht, se fjala e parë që i ra ndër mend ishte emri shkencor i sëmundjes; pastaj u kujtua që quhej edhe «ndryshku i dardhës» e tha:

— Ka ndryshkun.

— Qysh, u ndryshkka pema? Copë teneqe është ajo, a?

— Kjo është një sëmundje!

— Sëmundje! — përqeshi fshatari. — Kurse unë them se vjen nga të ngrënët e vemjeve.

— E ke gabim. Në pranverë do të vij të ta spërkat me një lëng.

— Do të vish vërtet, a? Po sille atë sapllake, o Sadete! — thirri ai. Në derë doli sërish vajza, që mbeti një çast si në mëdyshje kur pa të panjohurin, po më në fund guxoi dhe e solli gotën me dhallë. Ai e piu me

një frymë dhe i hodhi një vështrim. Kishte një fytyrë të imtë e të habitur dhe ishte e shëndoshë, si shumica e vajzave të fushës. Tek ikte, tundej gjithë naze, sepse tani akush s'mund t'ia vidhte vështrimin e syve kaleshë.

Kur doli në rrugë, ishte errur. Kuatjet e bretkosave dhe thirrjet e pambaruara si zë pizge të bulktheve, mbushnin hapësirën e gjërë me ca tinguj fishkëllues e të mërztishëm, që të çanin veshët. Kaloi një qerre dhe mbyti kuatjet e cfilmat me një kërkëllimë të ngjirur rrotash.

Pastaj, si dy sy të zjarrtë, u afruan dritat e një traktori që shpërmdanin me ngulm errësirën. Iu kujtuan fshatari me atë vështrim shpotitës dhe ajo vajza tërë tule dhe ktheu kokën nga shtëpia, po nuk dukej gjë. Hijet e zeza zvariteshin pas plisave.

Retë po iknin me vrap drejt detit dhe në qiell po mbinin njëri pas tjetrit yjet.

Në këtë mug, që zbriti kaq shpejt, ishte fare e kotë t'u shmangej llofkave të ujit dhe baltës si më parë dhe ai nisi të ecte fare në tym. Fundja, e pse të ruhej? A nuk do të shkonte jeta e tij e mëtejshme në mes të baltës së zezë e të pluhurit mbytës?

Ky mendim i shtrëngonte fytyrën si një makth. I lindnin ndjenja të panjohura frike, i dukej se në këtë hapësirë të shurdhër ai ishte e vetmja qenie e gjallë. Dhe s'kishte asnjë që t'i jepte dorën e ta nxirrte nga kjo vetmi e trishtuar!

E arriti traktori. Një njeri tërë vajra, me shapkën të ngjeshur mbi sy, u hodhi një vështrim tallës rrobave të tij dhe i tha traktoristit:

— Pa shiko, more! Ky qenka shik fare. Mos vete në dasmë të Zalos? A nuk i jep një lustër, se e ka mbulluar pluhuri të shkretin?

Traktoristi, një djalë i ri me flokë si drizë, i shfryu një herë tjetrit që, siç dukej, ishte ndihmësi i tij, po megjithatë nuk mënoi t'i fuste rrotat në mes të ujit dhe e spërkati Haxhinë nga koka deri te këmbët.

— Na fal, traktor, i thonë! — qeshi ai. Tjetri ia dha gazit me të madhe. Haxhiu fshiu baltën nga fytyra. Ky gaz i paturp i zgjoi një ndjenjë të turbullt inati e mërie.

«Ja, me këta njerëz do të rroj edhe unë! A thua do të bëhem po kaq i pacipë si 'këta?» tha e i erdhi të ikte, të ikte larg nga ky vend, ku jeta ecte ngadalë, si të ishte mprehur pas një tufe buajsh. Të ikte e të rrinte i struktur në qytetin e tij plot dritë e zhurmë!

Ai kishte një muaj me një mëdyshje të tillë. Që kur mori emërimin për në këtë sektor të largët ferme, iu zhdukën të gjitha ëndrrat e hamendjet për një punë, në qytetin e tij, në atë qytet të madh që ishte zemra e gjithë vendit. Aq më e madhe bëhej kjo mëdyshje, se nga njëra anë i kishte hyrë në zemër ky profesion i këndshëm, më i afërti me natyrën mëmë, dhe nga ana tjetër, gjithnjë kishte ushqyer shpresën se atë, si një qytetar me rrënjë e me degë, në qoftë se nuk do ta emëronin në ministri a në seksion të bujqësisë së rrethit, ku nuk kishte vende bosh, të paktën do ta emëronin në stacionin e kërkimeve shkencore! Dhe aty ndoshta do të kishte mundësi të merrej me kulturën e rrushit, për të cilin kishte një pasion të fshehtë.

Dhe ja, papritur, si një rrufe në qiell të kthjellët, një fletë me emërimin në këtë sektor të ri të fermës, në Suraj, një vend i humbur në kufi me heshtjen shekullore të një pylli shkurresh e drurësh që shtrihej gjer në det! Një vend ku mbilleshin vetëm drithëra e tagjira!

Pastaj erdhi grindja në familje. Nëna u hidhërua shumë dhe ishte gati të trokiste në të gjitha dyert për të zgjidhur këtë punë. Babai nga ana tjetër, njeri krenar, që më shumë se çdo gjë urrente zvaritjen pas dyerve të zyrave për një copë vend të rehatshëm dhe që prej vjetësh ishte në grindje me nënën se, gjoja, ajo po e mbante djalin e tyre si një zog në pupla, tha se ajo po krijonte një «frymë mikroborgjeze» në shtëpi! Nëna, thoshte se fjalën «mikroborgjeze» ai e sillte nga konferencat e shumta dhe s'deshi të pranonte asgjë!

Por, meqë babai, me punën e tij si shofer, rrinte pak kohë në shtëpi, aty bëhej gjithnjë siç donte nëna. Dhe nëna kishte dashur gjithnjë që shtëpia e tyre e vogël të bëhej një vatër e ngrohtë dhe e rehatshme, që ta kishin.

zili të gjithë. Haxhiu u mësua me atë kënd të qetë e të ngrohtë dhe i dukej se pa atë aromë aq të njohur shtëpie, që dukej sikur buronte nga çdo send, jeta e tij do të ishte fare e zbrazët.

Në fillim bëri një lutje, së cilës iu përgjigjën fare thatë. Babai u zemërua shumë për këtë gjë dhe plasi një grindje midis tij dhe nënës. Ai s'fliste fare. Vetëm dëgjonte. Babait i kishte mbirë në kokë i njëjti mendim dhe e përsëriste çdo ditë si automat, kurse nënës i pille mendja shumë dhe çdo ditë gjente diçka të re, të rëndësishme, që e bënte të pamundur vajtjen e tij në atë vend të humbur.

Kurse babai gjithnjë avazin e tij.

«— Çdo njeri duhet të mësojë se si nxirret buka me djersën e ballit. Kupton?

— Po pse, mor i varfër? Po të punojë këtu, me djersën e kujt do ta nxjerrë bukën? Pse të caktojnë Ahmetin këtu? Apo se ka miq, ë?»

Por, megjithëse babai e pranonte që edhe këtu ai do ta nxirrte bukën me punën e tij, atje larg, në mes të njerëzve me duar me kallo, djersa është më e kripur, prandaj edhe buka është më e shijshme.

Ç'mendime!

Ishte errur fare. Vetëm gropat e ujit në udhë ruanin ende një pasqyrim të turbullt drite.

Mendimet, si grenza që u është prishur foleja, e sulmonin shpejt e shpejt dhe ai, megjithëse tani që kishte vendosur e kishte marrë udhën e fermës, deshi t'i dëbonte, ato ngulnin përsëri në mësymjen e tyre varganë-varganë, më të larme, më të hirta, më të errëta, sipas atij trilli kokëfortë të dritës që errej, errej... Dje i kishte thënë vetes:

«Mjaft më! Babai e ka mirë. Kush e bën këtë që po bëj unë?» Por sot, i ishte zgjuar përsëri ai zëri i fshehtë që e kishte lënë në mëdysheje.

«Eh, dihet, nuk mund të rrish pa punë! Por vallë e nuk mund të punoje diku afër dhe në mbrëmje të ktheheshe në atë dhomëzë të ngrohtë? Mban mend, Haxhi, kur ktheheshe nga mbrëmjet e vallëzimit, ndërsa qyteti

i mbushur me drita kridhej në ëndrra? Ti shtyje me drojtje derën e hyje me majat e gishtërinjve në dhomën tëndë, shtriheshe përgjumshëm dhe humbisje në botën e tingujve që sillte radioja e vogël nga efiri! Ishe aq i lirë e i lumtur, sa të vinte të hapje krahët, të pushtoje të gjithë botën e të thoshe: «Je imja!». Pastaj vinte nëna që ngrihej nga shtrati e të thoshte: «Haxhi, të sjell darkën?»

Po ti nuk e dëgjoje zërin e saj. Kishe dalldisur në ëndrra të kaltra si sytë e saj! Në dorë kishe ende djersën e dorës së saj dhe gjithë dhoma ishte mbushur me erën e athët e të brishtë të saj! Ti nuk e ndjeje nënën, derisa ajo të fliste sërish.

Tani do të jesh shumë larg! Të pret kjo natë e heshur që të shtrydh si limon e të bën memec! Sa i vogël të duket vetja në mes të errësirës! I vogël dhe i humbur si një zog i mjerë që fshihet pas dritareve në dimër.

Ndërkohë, grumbulli i errët i shtëpive, drejt të cilave ecte, rritej e rritej si një kërpudhë e madhe. Përtej kodrave doli hëna dhe mbyti fushën me dritë si të rridhte një përrua i argjendë. Pastaj u fsheh si një nuse e turpshme prapa majave, po vetëm një çast, doli me rrëmbim duke nisur udhën drejt kupës bojë plumbi e duke derdhur pa kursim varakun e saj mbi natyrën e përgjumur. Hijet e fushës u futën në kanalet e në vijat. Nën këmbë ndjeu llapashitjen e ujërave të lumit, që u zgjua nga dremitja prej erës së detit. Shushurinë fletët e rakitave. Lumi i zemëruar nga kjo zhurmë që e zgjoi, zhubrosi faqen e goditi me stërkala degëzat e hirta të tyre.

Gërllup... gërllup...

Nata kishte hapur gjirin e saj të vakët dhe zbulonte gjithë hirit e saj! Ai kaloi urën dhe hyri në fshat. Larg, një vijë e bardhë shkume dridhej e të merrte sytë si një mirazh. Ishte deti. Mendimet e turbullta që aty më parë e ndrydhnin me peshën e tyre, sikur iu fashitën tek habitej në atë madhështi të heshtur të natës. Në qiellin e qytetit të tij s'kishte parë kurrë një hënë kaq të madhe e kaq afër tokës!

Njeriu i parë që takoi në fermë ishte, siç dukej, kuzhinieri. Binte erë rakië e domatesh turshi. Seç përtypte një këngë sipas një melodie të njohur «Jam pijanik, pi me bardhak!»

— Ku e ka zyrën përgjegjësi i sektorit? — pyeti Haxhiu.

— Përgjegjësi? Kristoja? Mos shpëntë qeni koskën tek ai, o vëlla. Hajde me mua të kthejmë nga një gotë e të të them: «Mirë se arde!», se nuk të kam parë kurrë këtu.

— Unë jam agronomi. Kam punë me Kriston.

— Agronomi? Po ku je, more agronom! Po ku je, o xhan i vëllait! Si mjerë ti që do të vesh te Kristoja. Është më i madhi koprac që ka nxjerrë kjo dynja. Kishim përgjegjës një Kaso, Kaso. Behari vetë. Ku je, Kaso, xhan i vëllait! E morën më qafë. Ky s'pi! Duduk! S'pi. Burrë ma quan mua një që s'pi? — qeshi ai.

I mërzitur nga gjithë kjo ligjëratë e gjatë, Haxhiu mendoi: «Kuzhinieri! Ky do të gatuajë në mensë për ty!»

«Ti je si ata qetë e verbër që e futin vetë kokën në zgjedhë», i pëshpëriti zëri.

Arritën në hyrjen e së vetmes ndërtesë dykatëshe dhe kuzhinieri i tha:

— Të vaftë mbarë, vëlla! Le që ç'mbarësi do të presësh nga një njeri që s'pi? Në botë vetëm pijanikët janë bujarë. — Me shpirtin e rënduar nga mendime të kundërta, ai hyri në zyrën e përgjegjësit. Një burrë i shkurtër e i trashë ishte përkulur mbi një tufë letrash të shpërndarra pa rregull, mbi një tryezë të pashtruar, ku kishte mbetur një vazhdë nga boja e shkrimit. Në një skaj, një burrë tjetër, po lexonte një revistë. Ishte i parruar, prandaj nuk kuptohej në ishte i ri, apo e kishte kaluar rininë e parë. Haxhiu i përshëndeti dhe i dha burrit të shkurtër shënimin e drejtorit. Ky buzëqeshi duke zbuluar një palë dhëmbë të mëdhenj e të verdhë.

— Agronomi? Gëzohemi shumë që erdhe. U lodhe?

— Jo edhe aq — tha Haxhiu. Ai i qoshes e la revistën dhe po e shikonte me një kërshëri të tillë, prej

së cilës Haxhiu u bë i drojtur. Një cast nuk foli askush. Pastaj, përgjegjësi u kujtua të pyeste:

— Do të banosh në dhomë më vete?

— Le të vijë me ne — tha ai i qoshes. — Mërzitet vetëm njeriu! I shkurtri, që duhet të ishte përgjegjësi, mori një letër dhe e shkroi me kalem duke e futur majën në gojë e duke parë atë që shkruante si një njeri që kënaqet me punën e tij. Ai pati kohë ta shihte mirë e mirë përgjegjësin e tij të ardhshëm. Nofullën e poshtme e kishte të madhe e si të gdhendur në gur. Në përgjithësi i ngjante një bulldoku. Diku kishte lexuar se fytyrat e njerëzve ngjajnë të gjitha me një kafshë të caktuar që duhet të ishte parardhësi i tyre më i afërm. Ai kishte qeshur shumë me këtë mendim naiv të një «shkencëtari». Po sepse iu kujtua pikërisht tani dhe ai zëri i tij ironik i pëshpëriti:

«Bulldok! Po ca më mirë. Bulldokët janë qentë më besnikë.»

Mori fletën dhe, kur doli jashtë, lexoi: «Misto! Rregulloje shokun agronom për të fjetur. Kristoja.»

II

U shtri pa u zhveshur në shtratin që e rregulloi shpejt e shpejt dhe nguli vështrimin në llambën me gaz në tryezë.

Qelqi ishte i nxirë. Një pëlhurë merimange varej nga qoshja. Tavani ishte aq i tymosur, saqë nuk kuptohej me ç'bojë kishte qenë lyer. Mbi tryezë kishte mbetur një copë bukë e thatë dhe një shishe.

«Kjo është jetë beqarësh!» psherëtiu. Përfytyroi dhomën e vogël, shtratin që ia rregullonte nëna dhe radion mbi koma.

«Kurse këtu, s'paska as dritë elektrike,» i tha zëri.

U kthyen nga mensa shokët e tij të ardhshëm. Kujtimin, veterinerin e sektorit, e mbante mend se kishte mbaruar tre vjet para tij, kurse ai që njohu te përgjegjësi, Xhoxhi, ishte zootekniku. Tani dukej se kishte hyrë

në atë moshë kur burrin mund ta quash edhe të ri, edhe burrë. Ishte i zbërthyer, i parruar, me një xhaketë të arnuar në bërrylet e me pantallona të vjetra.

Kujtimi dukej i lodhur. Seç tha dy-tri fjalë dhe u shtri në shtrat.

— Do të luajmë shah? — i tha Xhoxhi.

— Jo.

— Po ti, agronom, di të luash?

— Di. Por jam fillestar.

— Atëherë, do të kesh një partner të denjë në personin e shokut Kujtim — tha ai me shpoti. — Këtu, or buçko, do të kesh fatin e mirë t'i mësosh të gjitha lojërat e ndryshme që ka sajuar mendja e njeriut të ngeshëm. Sigurisht, përjashtohen ato që nuk i di unë, ose që janë shumë moderne dhe duan «bazë materiale» si bilardoja. Po, sa për lojërat me letra, mund t'i mësosh të gjitha, që nga romi, deri te bakaraja.

— Xhoxh, s'mund të na lësh të flemë?

— Mirë, i dashur. Po nuk kam faj unë se do ti të dërmohesh tërë ditën nëpër kullota. Kërkon të bësh karrirë, ë? — tha me të qeshur. — Ama edhe ti paske pasur ndonjë mik të fortë si unë, ndaj të sollën këtu — i tha Haxhiut.

Kishte një zë të trashë, të ngjirur. Por shtatin e kishte të derdhur e tiparet të bukura. Ishte i zbetë, një zbetësi limoni që spikaste edhe më në dritën e llambës. Sytë e thellë ruanin atë trishtim të pafund e të fshehtë që kanë sytë e kaltër. I fryu llambës me forcë e tha:

— Natën e mirë, pëllumba!

Haxhiu u kthye përmbys në shtrat dhe mbuloi kokën. Deshi të harronte çdo gjë, të harronte e të zhytej në botën larushe të ëndrrave pa fre. Ai deshi të ëndërronte diçka të afërt e të dashur. E sërish iu kujtua ajo. Por tani, në këtë dhomë të palyer, në këtë tulatje të natyrës, errësira i ngjallte mijëra dyshime e hamendje. krejt të panjohura më parë.

«Tani do të jesh gjithmonë larg saj. Si mund të të shkojë mendja se një vajzë si Aishja, e rritur gjithnjë në qytet, paçka se nesër do të dalë mësuese, do të dojë

të bredhë me ty fushave e fermave, në jetën tënde prej bohemi? Thua se e njeh mirë? Kush mund të mburret se e njohu mirë një femër? Vërtet, për ty ajo u bë papritur gjithçka, mendimet e tua kthehen e vijnë tek ajo. Por kjo është vetëm njëra anë e spektaklit! Duhet të shohësh edhe prapaskenën. Ku e di ç'mendon ajo për ty?

Kur u ndamë, ajo më tha se ishte gati të vinte me mua kudo.

Si të të thoshte ndryshe? Është ende në ëndërr. Prit të mbarojë ëndrra e të bjerë në tokën e ashpër e të thatë.

Po pse nuk pati as dridhjen më të lehtë të zërit, të tipareve, kur mori vesh se më emëruan këtu?

Vërtet! Po kush të siguron se nuk do t'i dridhet zëri nesër, kur do të thotë: «Haxhi! Prindët më detyrojnë të fejojhem me filan inxhinier, a shef, a dreqi ta hajë, që punon në ministri. Si të bëj?»

Jo... jo... ajo më do mua! Vetëm mua!

Sot. Po nesër? Përsëri ajo histori e zakonshme. Për hir të qytetit, do të bëjë kabull një kokë të shogët e disa rrudha.»

U vërtit në shtrat e filloi të numëronte që të flinte. Një... dy... tri...

Jashtë përsëri kori i bretkosave thërriste e s'kishte të mbaruar.

Shtyu derën e doli. Hëna kishte perënduar, po toka ndriste. Një aromë e vakët e dehëse të guduliste e të mbushte me frymë. Ishte era e barit. U nis pas një trage ku harlisej bari i fushës, i zverdhur nga erërat. Nata ishte kaq e qetë dhe e butë, sa të vinte të shtrihe-she rrëzë mullarit e t'ia merrje me gjumë.

Dy hije po ngjiteshin nga arat me misër drejt mullarëve.

«Ej, drej, o punë! Pa shih, more! Edhe këtu bëjnë dashuri? Edhe në këtë vend të humbur dashurojnë?!» pëshpëriti.

I vështroi përsëri të dyja hijet. Djali i kishte hedhur dorën në bel dhe që të dy kthenin kokën prapa, sikur i ndiqte dikush. Edhe këtu, jeta kishte ligjet e saj të pa-

ndryshueshme. U mbështet pas mullarit të barit. Vegimi i dashnorëve të lumtur u zhduk dhe ia la vendin një vegimi të ri. Ajo erdhi këtu dhe të dy shëtisnin në këtë natë të butë. Shtriheshin rrëzë mullarit. E mullari mbante erë zhumbriçë e rigon të egër, najazmë e lule fushe, si të ishte bërë prej lulesh e jo prej bari të ashpër.

«Eh, more i marrë! i pëshpëriti zëri. Gjithë jetën do të mbetesh një ëndërrues i varfër? Prit, se ja tek po vjen ajo, në këtë vend të humbur».

U shtri me duart nën kokë, duke parë larg, atje ku duhej të ishte deti i gjerë e i përgjumur. Frynte një erë e lehtë dhe diçka e shponte. Siç duket, kishte rënë mbi ndonjë gjemb. Ndoshta nga era e athët e barit të mullarit, apo nga puhiza që vinte prej detit, i erdhi gjumë. U fut në një skaj të mullarit, ku kishin marrë bar e ishte bërë një si strehë dhe u tulat. E ndoshta do të kishte fjetur, aq dehëse ishte aroma e tokës dhe e barit. Po u dëgjjuan hapa dhe ato dy hije që më parë bridhnin fushës, qëndruan atje. Ai mbajti frymën. Muskujt iu ndrydhën si në një pritje të ethshme.

— Rrimë këtu! — tha me zë të ulët, po urdhërues djali.

Vajza kishte pulpë të trasha e të skuqura, si të rrahura me hithra dhe një fytyrë miturake, të rrumbullakët si një hënë. Gërshetat e gjatë i vareshin mbi gjoks. Po të mos kishte atë fytyrë të vogël me buzë kryeneçe e të fryra, nuk do të ishte e bukur. Por, sa më shumë e shihnte, aq më e bukur i dukej, me një ëmbëlsi të pafajshme, me sy të butë që ndillnin mëshirë. Djali kishte veshur një bluzë të bardhë leshi, duart i kishte të mëdha e iu duk i njohur. U kujtua befas se ishte ai traktoristi, që e spërkati me baltë aty më parë.

— Kam frikë shumë, o Gëzim.

— Ç'frikë ke ti kur më ke mua? — u krekos ai.

— Si të mos kem frikë unë e zeza? Sikur të më shohë njeri e t'i thotë babait? Ma pret kokën në prag të portës ai!

— Ha... ha... ha! — qeshi ai. — Ama mendje të mykur që më ke! Pse, moj, në kohën e baba Qemos jemi?

A lë unë njeri të të prekë me dorë? Në s'dashtë me të mirë, unë të rrëmbej jo nga yt atë, po edhe nga dreqi vetë!

Ajo mbështeti kokën në gjoksin e tij të gjerë. Ai e shtrëngoi me ato duar të mëdha, i ngriti kryet dhe e puthi në buzë.

— Mos, o Gëzim, mos, se do të na shohin!

— Kush do të na shohë këtu? Ja, eja këtej pas mullarit.

«Ku erdhën e u futën këtu? S'më lënë rehat me hallin tim».

— Eja të ulemi, Shaqe, eja! — tha djali. E mbështolli trupin e saj me krahë dhe u bënë gati të uleshin, kur panë Haxhinë. Ngrinë të dy nga habia. Vajza dridhej si purteka, kurse ai gëlltitej e s'nxiirte dot zë. Haxhiu foli i pari, me një zë tërë mirësi:

— Mos kini frikë nga unë. Nuk i them njeriu.

— Po edhe në i thënc, — guxoi e tha djali — njëlloj është. Unë kam vendosur që Shaqen ta rrëmbej. Po kush je ti?

— Jam agronomi. Sot erdha

— Hë... hë... më duket se të pashë udhës.

Heshtën të tre. Kjo ishte një heshtje e rëndë. Pastaj traktoristi u gëlltit me mundim e tha si duke qeshur:

— Po të dojë i ati i Shaqes të martohemi, do të vish në dasmë?

— Do të vij patjetër — tha Haxhiu.

Ata u nisën përsëri në arat me misër, kurse Haxhiu u shtri prapë. E këputi një gjumë i lehtë, që s'e kishte bërë kurrë. Edhe në gjumë, buzëqeshte, se nata e vakët i sillte ëndrra, nëpër të cilat të dyja nijet e dashnorëve, dorë për dorë, brianin nëpër arat me misër. Në agim ndjeu mornica. Pastaj shkrepiti dielli. Ia morën sytë nga ky mëngjes gjithë dritë të ngrohtë e nga bulëzat e vesës që shkëlqenin si margaritarë mbi fijet e barit. Në fermë këndonin këndesat e fundit, tymi i furrave nisi të humbiste në kaltërsi dhe harabelat filluan të fluturonin tufatufat mbi dushqet e vjetra e mbi gëmushat anës tragave. Vetëm deti dukej sikur dremiste ende. Mori udhën për

në fshat, duke kapërcyer ferrat e gjembat që i dilnin përpara. Një gaz i pakuptuar i lëvronte përbrenda si ai gazi i zogjve që cicërojnë. Ndoshta se kishte fjetur jashtë!

III

Kishte kaluar një javë. Makinat shirëse gëlltisnin demetët e fundit të grurit dhe në ara që lëshuar kopeja e hekurt e plugjeve. Kishin filluar lëvrimet. Ditën e parë e kapulloi gjumi deri vonë dhe u ngrit bashkë me Xhoxhin. Doli aq vonë në ngastrat anës lumit ku punonte një brigadë, saqë iu duk sikur të gjithë i hidhnin vështrime shpotitëse. Vetëm Kristoja, që po maste thellësinë e lëvrimet, ishte përsëri i përzemërt, sikur nuk kishte vënë re asgjë. Thellë në shpirt, Haxhiu i ishte mirënjohës për këtë heshtje të tillë që fliste shumë.

Nga turpi, ditët e tjera u ngrit shpejt dhe mbeti gjithë ditën në fushë. Në mbrëmje vinte i kapitur fare. Kthehej një çast nga mensa, gëlltiste me uri makaronat e xha Ismetit, e pastaj në shtrat. Bënte një gjumë të rëndë e të qetë. Besonte se vetëm ky gjumë i thellë i jepte forca për t'u ngritur herët e për të nisur sërish bredhjen pas traktorëve. Më në fund, erdhi e shtuna, që e priste me padurim. Meqë u vonua në një ngastër të largët e mund të mos e arrinte trenin, nuk u kthye në fermë, po u nis me rrobat e punës, të zhubrosura e të ndotura me baltë. Këpucët i kishte të llangosura me një përzierje bojërash të baltës e të tokës së arave. Hipi në vagon me nxitim e u plas afër dritares duke shkelur një burrë që nisi të ankohej. Treni u nis duke mbjellë fushave tymin e tij të zi.

«Do të vërsulem në shtëpi. Nëna sigurisht më pret dhe e ka ndezur banjen. Do të vesh kostumin blu dhe këpucët e reja. Do t'i kërkoj atë kravatën e kuqe Peçit. S'kam asnjë që të shkojë me kostumin. Në orën gjashtë... në orën gjashtë do të dal ta takoj te plepat!»

U mbështet mirë dhe mbylli sytë. Zunë t'i buisnin ëndrrat ashtu si bimëzat e vogla që mbijnë nga toka me

vlagë. Pastaj, papritur, zëri tallës që buronte kushedi se ku, i preu dhe i shkeli me thundrën e tij të pamëshirshme bimëzat e reja që u shtrinë përdhe. Pastaj, sërish, lindën bimëza të tjera, shpresa të tjera!

Treni lëshoi një vërshëllimë të gjatë e të paprerë, u dukën oxhakët e fabrikave, ai kërceu nga vendi me ngut duke shkelur përsëri burrin, që, siç duket, kishte një kallo në gishtin e vogël.

«Duhet të shkoj rrugicave!» mendoi. Filloi të shtyhej në korridor dhe zbriti i pari nga shkallët. Doli kokulur nga porta e hekurt e u drejtua nga rrugicat. Por fare papritur një zë i njohur e i dashur i thirri:

— Haxhi!

«Aishja, i fërgëlloi në gjithë trupin ky emër. Edhe kjo më duhej tani.»

— Ku e kishe mendjen? — tha ajo ngadalë.

— E di, ç'ndodhi... Unë mezi e arrita trenin, se kishim punë. Kështu që drejt e nga fusha... e kupton? Drejt e me rrobat e punës! Po ti kë prisje?

— Kë do të prisja tjetër?

— Mua më prisje vërtet?

— Pse çuditesh kaq shumë? Nuk më the se do të vish çdo javë me trenin e kësaj ore?

Heshtën. Ajo ishte e bardhë, aq e bardhë, saqë nga turbullimi më i vogël skuqej e tëra, por e mbulonte turbullimin me një lumë fjalësh. Oh, sa shumë fjalë që kishte gjithnjë! Kurse tani po heshte!

— Pse hesht?

— Do të dal të të pres gjithnjë. Mirë?

— Gjithnjë?

— Nuk beson?

— Mirë! Unë do të shkoj rrugicave për në shtëpi.

Do të takohemi aty ku kemi thënë, ë?

— Nëpër bulevard është më afër.

— Po tallesh, Aishe? Të thashë që po vij drejt e nga fusha, prandaj jam kështu, tërë baltë. Ty do të të vijë turp të ecësh në bulevard me një zhelan të tillë. Sikur të na shihte ai kushëriri yt që hiqet si kampioni i modës, ç'do të thoshte?

Ajo psherëtiu. U afrua më pranë tij, e drojtur dhe e butë.

— Ti po tallesh, i lig! — tha ajo.

Në të hyrë të bulevardit Haxhiu i dha dorën, sikur ajo të ishte një e njohur e rastit dhe i pëshpëriti:

— Më gjashtë. Mirë?

— Mirë! — pëshpëriti ajo.

«Sonte do t'i flas për ato mendime të errëta që më brejtën këto ditë. Apo ndoshta gaboj, po t'i tregoj se dyshova për dashurinë e saj?

Pse? Derisa zemra më thotë që duhet ta di si e merr me mend ajo të ardhshmen tonë, nuk do të heq dorë pa e marrë vesh këtë gjë!»

Ata u takuan te një tufë plepash, në të dalë të qytetit. Ishte një kënd i fshehtë, pa kalimtarë, dhe aty zbrisnin ca gjurmë udhësh nga kodrat e veshura me ullinj të rrallë. Këtu qyteti i madh e humbte krenarinë e tij të gurtë dhe niste e shkrihej në shtëpi të ulëta fshati me ndonjë arë me misër, me pellgje me ujë të ndenjtur.

Morën tragën që të shpinte në kodër, tek ullinjtë. U mbështetën në një trung të vjetër. Një bari plak e ndau tufën tatëpjetë, i turpëruar më shumë ai prej këtyre të rinjve, që, simbas tij, ishin të paturp, se sa ata prej tij. Haxhiu nuk dinte t'ia fillonte. Përdridhte pas gishtërinjve një tufë të flokëve të saj dhe shihte kopenë që po zbriste tërthor kodrës. Aishja seç i tregonte për profesorëshen e pedagogjisë praktike që ishte fejuar dyzet vjeç dhe për mbrëmjen që do të bënin të shtunën e ardhshme. Ai përdridhte flokët pas gishtërinjve dhe shihte kopenë.

— I lig! Ti s'e ke mendjen këtu — tha ajo dhe u shkëput me rrëmbim prej tij.

— Ku do ta kem gjetiu?

— Ndoshta në atë fshatin tënd! Pse s'më tregon si është aty?

— Një fshat si gjithë të tjerët. Në një vend të ngri-tur. Duket deti.

— Duket deti? Po tjetër?

— Tjetër? Duket pylli që po e shpyllëzojnë.

— Po mësues sa janë?

- Dy, burrë e grua.
- Ç'bën gjithë ditën aty?
- Vras miza.
- I lig! Unë do të iki, ta dish. Ti je i mërzitur.
- Vërtet, Aishe, jam i mërzitur. Kisha menduar të flas me ty për diçka. Nuk kemi folur kurrë për këtë. Kemi qenë të dehur nga dashuria dhe çdo takim yni ishte një shtytje drejt dashurisë. Si e mendon të ardhshmen tonë ti?
- Si e mendoj? Fare thjesht. A nuk më ke thënë se do të fejohe mi sa të marr unë maturën?
- Po, por atëherë isha një student gjithë shpresa. Tani jam agronomi i një sektori të largët ferme!
- Ç'lidhje ka fshati yt me dashurinë tonë, o Haxhi?
- Ka, se nesër mund të jetë dhe yti.
- Ajo uli kokën. Haxhiu shikonte profilin e saj të bukur, me ca buzë të holla dhe fije të shpleksura flokësh!
- Të janë shpleksur flokët — tha ai.
- Haxhi, — tha ajo ngadalë — pse më pyet gjëra të tilla? Kaq i keq je sa të dyshosh në dashurinë time?
- Jo, Aishe! Ndoshta, nganjëherë, nga mërzia, nga që jam larg teje, më shkrepin mendime të këqija! Por unë nuk e di se si do ta presin prindërit e tu këtë gjë.
- Mirë — tha ajo. — Meqë mendoke kështu, do të të rrëfej një gjë që kisha vendosur ta mbaja të fshehtë. Si thua, të ta rrëfej?
- Rrëfeje!
- Mos zemërohesh ama, ë?
- Jo!
- Unë i kam treguar mamasë për ty! Ajo të njeh.
- Pse e ke bërë këtë?
- Ku e di unë se si ndodhi? Po edhe sikur të mos i tregoja, ajo do ta kuptonte vetë. Thonë se nënat i njohin menjëherë vajzat e tyre kur fillojnë të bëjnë dashuri! Seç kanë ca shenja! Të besohet ty?
- Atij i erdhi për të qeshur. Por fundja, vajzat tetëmbëdhjetëvjeçare kanë botën e tyre të vogël dhe mendi-

met e tyre të mëdha! Thellë në shpirt atij i vinte mirë që kishte ndodhur kështu.

«Sa i marrë, tha. Si guxojnë e të lindin mendime të tilla?»

IV

Vjeshta erdhi herët. Shirat e para e ngopën tokën e etur. Haxhiu, pas javës së parë, të mërzitshme e me mendime të errëta, për një kohë të gjatë vazhdoi ta ndjente peshën e atyre mendimeve të kundërta. Ai zë i brendshëm, tallës e cinik që kushedi se pse i kishte lindur pikërisht në atë periudhë të jetës së tij, zgjohej shpesh e s'e linte rehat. Ndoshta këtë zë e ushqente dhe shoku i tij i dhomës, Xhoxhi. Ky ishte njeri më vete. Xhoxhi këtu ishte aq i shkujdesur, sa Haxhiut i dukej se kjo shkujdesje herë-herë kalonte në plogështi. Shtratin nuk e rregullonte kurrë dhe vishej aq keq, saqë të binte menjëherë në sy.

Atë që hedh hapat e parë në punë dhe që, padashur, e pa kuptuar, bie nën ndikimin e më të vjetërve, e tërheq në fillim e jashtëzakonshmja, ajo që e bën dikë të dallohet nga të tjerët. Ditët e para, Haxhiu ishte i tëri nën ndikimin e fortë të këtij njeriu. E tërhiqte sidomos moskokëçarja e tij e përhershme, me të cilën mundahej të mbulonte mërzinë dhe mendimet e turbullta. Ngrihej vonë, vërtitej dy-tri herë në stallë dhe jepte ca urdhra me zë shumë të lartë e pothuaj duke u grindur. Në fermë nuk e donin.

Kujtimi, shoku tjetër i tyre, kishte qëlluar njeri shumë i heshtur. Ishte e natyrshme që Haxhiu, midis këtyre dy njerëzve, njeri me një shkujdesje të theksuar, i këndshëm, megjithëse shpesh dukej sikur kalonte çaste të një hidhërimi të thellë, të prirej ndaj të parit. Me të ndjehej më i afërt, se kishte diçka joshëse që të bënte ta besoje e ta doje me ata sy të thellë e të trishtuar! Pastaj, në qytet, ai bënte një metamorfozë të plotë. Vishej me sqimë, duke ndjekur modën e fundit. Atij nuk

i pëlqente vetëm një trill i kotë i Xhoxhit! Ai e priste me mospërfillje çdo vërejtje e kritikë në punën e tij dhe atij i dukej sikur i ishte tharë fare sedra. Në mbledhjet e këshillit të prodhimit të sektorit, Kristoja, me atë ngadalësi që të tërbonte, e kritikonte ashpër Xhoxhin për gjithë shkujdesjet e tij në punë. Haxhiut i nguleshin në mend si gozhdë këto fjalë dhe e përvëlonin më shumë, sepse thuheshin ngadalë, ngadalë.

Mirëpo Xhoxhi bënte një farë autokritike, gjithnjë njëlloj: «Njerëz jemi, shokë! Edhe gabojmë! Kemi dhe halle familjare të shumta që ngandonjëherë e bëjnë njerinë të harrojë edhe punën, edhe çdo gjë. Do t'i kemi parasysh vërejtjet e drejta të shokut Kristo!» dhe mbaronte me një buzagas shpotitës që Haxhiut i tingëllonte pak a shumë kështu: «Eh! Sa kemi dëgjuar e do të dëgjojmë të tilla!»

Haxhiut s'i pëlqenin kjo ftohtësi ndjenjash, kjo mungesë sedre, kur të tjerët të sulmojnë. E provoi vetë, kur, nja dy muaj pasi kishte filluar punën, përgjegjësi, mbasi foli një copë herë se ishin prapa me plugimet si sektor, i vuri në dukje shkarazi Haxhiut vetëm kaq: «Shoku agronom, si i ri që është, duhet të jetë më i lidhur me fushat, me ngastrat e tokës ku plugojnë traktorët». Atij nuk iu durua sa të mbaronte Kristoja dhe kërkoi fjalën.

«Pse, me kë jam i lidhur unë? Mos kërkon shoku përgjegjës që të fle në kabinat e traktorëve?» Pas kësaj pasoi një zënie, jo ti, jo unë, derisa e mori fjalën Kujtimi.

Kujtimi i ishte dukur njeri i ftohtë, i dalldisur pas punës. Në dhomë vinte më rrallë, ndodhte që i linte e i gjente në gjumë.

— Një njeri i çuditshëm ky Kujtimi — i pati thënë Haxhiu një ditë, Xhoxhit.

— Ai? S'ka gjë për të çuditur. Kërkon të bëjë karrierë, prandaj ka vendosur t'ia gjejë fundin punës. Por nuk të prish punë, të paktën. I mërziqshëm sa të duash! Duket ca tipa të tillë që në regjimin që i kanë vënë vetes! Nuk ia sheh shtratin? Si të një ushtari. Do ta dëgjojmë emrin e tij më lart, ndonjë ditë.

— Vërtet thua?

— Posi! Drejtori e ka mbi krye e sipër. Është bërë i famshëm se i ka gdhirë nja tri net në stallat, për ca raste timpaniti?

Atë natë, Haxhiu bëri një gjumë të shqetësuar. Vërtitej në shtrat dhe susta kërciste.

— Ë, s'të zë gjumi? — tha Xhoxhi. — Të djeg kritika e Kristos, ë? Ke të drejtë, se s'të është regjur ende lëkura. Pastaj do të të bëhet e fortë, sa nuk do të ndjesh edhe fshikulla më të nxehta.

Haxhiu nuk foli. Por, papritur, foli Kujtimi.

— Ti, Xhoxh, më fal! — tha. — Je ca më i madh se ne në moshë, por nuk duhet të të vijë rëndë. Unë them se njeriu duhet të ketë një çikë sedër. Dhe, në qoftë se e shqetëson sedra e tij, atëherë mund të bëjë shumë gjëra.

— Pika sedrës suaj! — tha Xhoxhi. — E di kur mund të kem sedër unë? Kur të më vësh të punoj atje ku më pëlqen mua.

— Por njeriut mund t'i pëlqejë të punojë në një vend që, simbas të tjerëve, është i papërshtatshëm për aftësitë e tij!

— Ç'thua? Diploma s'njeh shprehje të tilla, «i papërshtatshëm!» Ajo të emëron teknik të lartë dhe pikë. Mos i trego babait arat ti! Gjithë puna është te miku! S'ka nevojë të flasim më gjatë. Kurse ti, Haxhi, do të regjesh, mos ki dert. Është një ligj i natyrës ky! Ligji i përshtatjes! Shuajeni llambën tani! Natën e mirë!

Por për Haxhinë ajo natë s'ishte aspak e mirë! Një farë lëmshi i ishte mbledhur në grykë, s'e gëlltiste dot dhe i dukej se sytë i lëshonin lot nga inati. Ishte thuajse i bindur që kishte punuar mirë këta dy muaj. Nga natyra, siç dukej, ishte njeri inatçi, që prekej shpejt, prandaj deshi ta zgjidhte këtë punë. E ndau mendjen ta bisedonte me Xhoxhin këtë punë, por u pendua në çast se pothuaj e mori me mend përgjigjen tij: «Mos u bëj merak. Le të thonë sa të duan. Ku mund të të shpien më keq se këtu? Në fund të fundit, s'do të vrasim veten se sektori na paska mbetur prapa me plugimet!»

«Do të flas njëherë me Kujtimin, tha. Ç'mendon ai vallë për atë kritikën e mbrëmshme të Kristos?»

Të nesërmen u ngrit herët. Kur doli jashtë me Kujtimin, s'ishin shuar yjet e fundit. Era e detit, si një teh i mprehtë, futej me ngulm në gjithë gjymtyrët. Udhë e stallave mbante erë bajgash e kashte të kalbur. Haxhiut i vinte zor. E filloi me ca biseda që s'kishin asnjë lidhje me atë mendim të ngulët që e mundonte.

— Ç'thua? Nuk do ta transferojnë këtë vit Xhoxhin? Më vjen keq për të shkretin. Kaq vjet nëpër ferma!

— Nuk e di. Por nuk e kanë me sy të mirë.

— Sepse e lë veten ta marrin nëpër këmbë. Është njeri indiferent. Nuk ngulmon.

— Ndoshta. Por duhet të kesh edhe një bazë që të ngulësh këmbë në mendimet e tua dhe të mbrosh veten. Si të thuash, të paktën nga ana formale të ishte më në rregull.

— Pse nuk i thua kur mendon kështu? Ose pse nuk e ngre në mbledhje? — tha Haxhiu me shpoti.

— Në mbledhje s'mund ta kritikoj. Kështu jam prerë unë. Më duket sikur do të më bjerë tavani. Kemi tre vjet në një dhomë dhe vetëm sa ia kam thënë nja dy herë. Kisha frikë se mos fyhej. Le që më mirë do të ishte të fyhej ose të zihej. Mirëpo, në vend të kësaj, ai tallej me mendimet e mia. Kështu, siç e sheh, u ftohëm disi.

— Por është i mirë. Më vjen keq se ka rënë më poshtë se ç'meriton. Bile, nuk çan kokën as për veshjen e tij. Pastaj, ç'kontrast i madh me mënyrën se si vishet në qytet?

— Kjo veshje ka historinë e vet. Do të të duket për të qeshur. Por njeriut, kur i bëhet mani diçka, mund të bëjë edhe marrëzi të tjera. «Do të rri kështu që t'u vijë keq, tha një ditë. Ata të drejtorisë së fermave duhet ta kuptojnë se, po më lanë edhe më këtu, unë do të mbaroj si njeri me kulturë.»

— Po veshja e tij në qytet? Kjo është diçka që bie në sy, ama!

— Ja pra! Kjo është mania!

Të dy heshtën një hop. Pastaj Haxhiu tha si me shkujdesje:

— Edhe mua ma dhe hundëve një grusht Kristoja. e? Si t'u duk ty?

— E kam hequr dhe vetë. Vetëm dembelët nuk bëjnë gabime, përveç gabimit të madh që janë dembelë. Në fillim e ke vështirë ta pranosh.

— Si ta pranoj, kur s'më duket me vend? Ja, si të them, po të ishe përgjegjës, a do ta ngrije një gjë të tillë për mua?

— Ku ta dish? Ndoshta. Bile unë mendoj se nuk mjafton të qëndrosh në fushë, pranë traktoristëve. Duhet mendimi teknik! Më kupton?

Ju, agronomët, keni një profesion shumë të hallakatur! Ndryshe puna jonë. Diçka fare e qartë: sëmundje, diagnozë, kurë!..

— Po iki — tha Haxhiu i menduar. — Do të marr kalin. Duhet parë Lerishtat njëherë. Kur mund të vijmë për punë vallë? Janë toka që mbajnë ujë shumë.

Që atë ditë Haxhinë filloi ta shqetësonte mendimi për ato toka të mbuluara me ujë, afër moçaleve. Ngrihej herët, shalonte kalin e ia mbante vrapin rrëzë dherave të mbuluara me atë cipë të hollë uji. Toka e ngopur nuk e thithte më dhe uji dergjej në atë syprinë të ngjeshur si mëmëligë. Deri tej, ku nisin moçalet, zgjateshin kanalet e mbushura me ujë, si artere të pangjyra, në një simetri të përkryer, po të pafuqishme! Haxhiut i kishte lindur një mendim. I dukej se do të kishte qenë më mirë që këto toka të ishin punuar kurdoherë me formë kurriz peshku, megjithëse në gjithë fermën përdorej punimi i rrafshhtë. Po druhej ta shtronte para të tjerëve, se e brente një dyshim: «Këtu ka pasur gjithnjë agronom sektori. Si nuk u ka lindur një mendim i tillë? Ose ndoshta e kanë provuar se një gjë e tillë është e padobishme, sepse ndoshta kjo gjë ndodh vetëm në vite me shumë lagështi?»

Pyeti shkarazi Kriston, bisedoi me traktoristë dhe u bind se ato toka mbanin gjithnjë ujë. Disa ditë me radhë iu fut librave. Po ato ditë u ftoh me Xhoxhin. Haxhiut

iu duk pa vend cinizmi i tij, që këtë herë i adresoj atij vetë! Nganjëherë, deshi ta bindte veten se tek ai s'kishte ndryshuar asgjë, se ai ishte i pakënaqur këtu dhe të gjitha këto i bënte për inat të Kristos, që të bindej ai njeri i trashë se Haxhiu nuk ishte një specialist pa sedër e, aq më keq, pa dije!

I përfshirë në një valë të tillë, ai sikur nuk deshi ta pranonte se ishte natyra e tij punëtore, dashuria e tij për këtë punë e për këtë tokë, për bimëzat e reja që mbijnë e hedhin shtat, që po triumfonte mbi atë ndjenjë të cekët rehatie e vogëlsie, dhe prandaj mendohej t'ia mbushte mendjen vetes se ishte gjithçka, njësoj, se ai përsëri e priste me padurim të shtunën për të ikur në qytetin e tij, ku do të kalonte mbrëmjen me Aishen, se fundja ai ishte po ai Haxhi që kishte qenë, vetëm se, meqë ishte kredhur tani kokë e këmbë në telashet e punës, diku i ishin strukur ato hamendjet, mëdyshjet e zërat e kundërshtonin njëri-tjetrin. Ishin strukur apo po treteshin vallë?

V

Ditët e para të nëntorit i ngjanin një pranvere të vogël. Toka u ter nga erërat e detit dhe nga dielli i vakët. Erdhi e u bë e thërrmuar, si bukëvale. Plugjet e rënda kafshonin me gojën e tyre të hekurt plisat dhe dheu gëlltiste në gji barërat e thara. Lëvrimet po përfundonin dhe do të fillonte mbjellja. Hipur mbi një qerre të ngarkuar me farë, që mezi rrëkëllehej në rrugën tërë pluhur, Haxhiu dëgjonte si nëpër gjumë zërin e Nysretit. Ky ishte një agronom i vjetër, gjithnjë gaztor e pa të keq. Njeri endacak, çdo dy vjet bënte një lutje këmbëngulëse për të shkuar në një vend tjetër, ku të kishte nevojë. Ndoshta prandaj kishte mbetur i pamartuar. Po i tregonte për punën në një SMT ku kishte qenë para ca vjetësh.

— Ishte fushatë. Atë vit kishte pasur shumë difekte, prandaj kishim mbetur prapa me planin dhe punonim ditë e natë. Punë e lodhshme! Rrinim në një dhomë me

inxhinierin. Na e kishin vënë detyrë që të kontrollonim fushën edhe natën. Një natë, dy... Lodhje! Pastaj, më lindi një ide. Nga dritaret e dhomës sonë, që ishin në kodër, dukej si në pëllëmbë të dorës gjysma e fushës që punonte SMT-ja jonë. Nga ora dhjetë dilnim në dritare me inxhinierin dhe bënim «inventarin», sipas dritave që dukeshin në fushë. Ja Serveti, ja dhe Paloja!.. Ganiu i ndezi dritat. Mirë po shkon puna sonë. Hajde flemë,» thoshte inxhinieri. Të nesërmen, raportonim: «Kontrolluam natën Servetin, Ganinë... Këtij i thonë «operativitet», hë?» qeshte ai.

Edhe Haxhiu qeshte kot së koti, po mendjen e kishte gjetiu. Vështronte atje tej ngastrat në Lerishta. Ishin ende vende-vende me një cipë ujë. Dita-ditës po bindej se aty ishte bërë e po përsëritej i njëjti gabim, prandaj uji kullonte me zor dhe toka mbillej vonë.

«Duhet të bisedoj me kryeagronomin», tha. Mendoi të këshillohej me Nysretin, por, tek dëgjoi atë rrëfimim e kontrollit të natës, tundi dorën në erë dhe u shtri mbi thasë.

Në mbrëmje erdhi drejtori. Të nesërmen do të fillonte mbjellja e grurit, prandaj u bë një banket i vogël në këndin e kuq. Haxhinë e vunë me shenjë gjithë traktoristët. Ai s'donte të hiqej sikur ishte i pamësuar në këto pije të forta, prandaj i kthente gotat me një buzagas që desh të thoshte se ishte i mësuar në këto punë. Afër mesnatës i ndrisnin sytë. E përvëlonte një zjarr i brendshëm dhe i pëshpëriste Nysretit që ishte afër tij dhe që dremiste:

— Dëgjo këtu, të them! Sonë e dëgjova drejtorin kur i tha Kristos: «Ky agronomi i ri më duket djalë që mendon dhe që nuk është i ftohtë për punën e tij». Kurse Kristoja tundte kokën. Pse e tundte, thua?

— Mos thirr — i tha ai. — Nisë të shesësh mend, a? Jepi, djalosh! Sekretin e karrierës është të rrëfehesh ashtu si nuk je.

— Ti je bërë tapël!

Vështroi rreth e rrotull dhe u mundua të kujtonte gjithë ato që kishin ndodhur atë mbrëmje.

«Erdhi drejtori! Ai është i shkurtër, nevrík e i lëvizshëm si zhivë. S'të lë të marrësh frymë, po të mbërthen me pyetje, pa zbritur mirë nga makina. Mirëpo me mua ishte Kristoja. Sa mirë që ishte Kristoja dhe përgjigjej ai me atë ngadalësi prej bualli». I tingëllojnë zëra të largët:

«— E, agronom? Si dukeni? A janë graduar mirë makinat mbjellëse?

— Në rregull i kemi, shoku drejtor — thoshte Kristoja.

— E mbaruat dizinfektimin e farës?

— Kemi dhe pak, shoku drejtor!

— C'domethënë kjo «pak»?

— Disa kuintalë.

— Pak qenkan — u tall ai. — Po a e dini ç'do të thotë të fillosh fushatën e mbjelljeve, apo jo, xhanëm?. Kujtoni se koha do të mbajë gjithnjë kështu? Kur fillon mbjellja, çdo gjë duhet të vejë si sahat. Kur tha kështu drejtori, unë shtova:

— Kemi edhe ato ngastrat në Lerishtat. S'kanë ardhur ende për t'u punuar. Po të zërë ndonjë shi, do të mbeten për t'u mbjellë me misër në pranverë.

— Çdo vit na kanë penguar ato toka të mallëkuara — tha Kristoja.

— Unë mendoj se aty plugimi duhet bërë në formë kurriz peshku. Edhe sikur të arrijmë t'i mbjellim, bimët do të vuajnë nga lagështia e tepërt gjatë dimrit.

Drejtori u mendua një hop, pastaj tha:

— Duhet ta bisedojmë me këshillin teknik...

Dhe, ndërsa po ikte me Kriston, ai dëgjoji se si i tha me zë të ulët: «Ky agronomi më duket djalë që mendon...»

«Djalë që mendon... Kam pirë shumë. Ç'do të mendojnë për mua? Duhet ta mbaj veten dhe të mos dukem si i pirë. Duhet!»

Ngriti kokën që po i varej dhe u buzëqeshi të gjithëve, si një njeri që pret ta qortojnë.

«Xha Ismeti qenka bërë xürxull, i pëshpëriti Nysretit. Diçka po i çuqurit drejtorit në vesh! U këput së qeshuri drejtori. Kristoja i paska ulur vetullat. Ndoshta

xha Ismeti po i thotë: «Meqë s'pi, je duduk...» Nesër nisin mbjelljet. Mos është pirë ndonjë traktorist? Jo! Sa mirë mbahen të gjithë». Mbylli sytë dhe i erdhi gjumë, po dikush i thirri:

— Gëzuar, agronom! Të pifshim dollinë në dasmë!

— Edhe tënden më parë — tha përgjumshëm.

«Po sikur të jetë i martuar? Pa ta shoh? Ah, qenka Gëzimi! Ai i mullarit. Shiko sa kokoroç që duket. Atë natë ishte si pulë e lagur. Mos i vete mendja se jam i pirë?» Gëlltiti me një frymë gotën dhe doli jashtë. Atje tej, tri-dhjetë hapa larg, nxinin si ca shkëmbinj katrorë të rrëzuar nga qielli, hijet e traktorëve nën një strehë hangari. Ishin në një sërë të rregullt, si ushtarë. Frynte era e detit dhe yjet përpëliteshin. I dukej sikur lëshonin xixa. Pastaj shkrepri një xixë te rreshti i ngurtë i traktorëve. Edhe një xixë tjetër. Befas, një flakë e fortë, e gjelbër, mbështolli njëren nga hijet e gurta.

«Zjarr, apo më bëjnë sytë? Se mos më zuri rakia dhe më duket si zjarr?» Një hije u shkëput nga traktorët dhe filloi të vraponte drejt këndit të kuq, duke iu marrë këmbët.

— Zjarr!.. — thirri. — Nxitoni. Po digjet hekuri!..

Haxhiu e mbërtheu njerinë për gryke dhe e shkundi. Ishte xha Ismeti.

— Shpejt! Zjarr! Unë, hiç... vajta të bëja ujët e hollë dhe thashë të ndizja një cigare. Kur, fup, hodha shkrepësen dhe fup, u ndez! U ndez hekuri, ore, ke parë ti?

Haxhiu u vërsul brenda, por prej derës, si një valë, dolën njerëz dhe u vërsulën drejt traktorëve. Dikush kishte lajmëruar më parë! Filloi të vraponte edhe ai, por të gjithë e kalonin dhe arriti i fundit. Dëgjonte zëra:

— Do t'i jetë derdhur benzina dhe shkrepësja e atij hajvanit e bëri punën!

Flaka po e mbështillte përbindshin e hekurit. Një djalosh i gjatë u fut në mes të flakëve, nxori xhakëtën dhe e hodhi diku. Haxhiu i shihte të gjitha si nëpër mjegull. Pastaj, të tjerët filluan të hidhnin dhé shpejt e shpejt me lopata, derisa zjarri u platit. Djaloshi, që u fut në mes të flakëve, siç duket, ishte përcëlluar, se e hipën

në makinën e drejtorit që u nis me ngut. Dhe të gjitha këto, iu duk sikur ngjanë aq shpejt, sa që ai s'pati kohë të hidhte asnjë lopatë me dhé!

— Kush ishte? — pyeti. Askush s'iu përgjigj. Traktoristët shanin me zë të lartë atë që kishte derdhur benzinën.

— Kush u dogj? — pyeti sërish.

— Gëzimi.

— Traktori i tij mori flakë?

— Jo. Ishte i atij të humburit, Sybiut.»

Hareja e asaj nate ahengu u fashit shpejt dhe në fermë ra përsëri heshtja e mërzitshme e natës. Të nesërmen ai u ngrit vonë. I dhembte koka dhe kishte etje. Mori udhën tatëpjetë për atje ku po mbillnin. I kishte mbetur në mend ajo siluetë e gjatë njeriu. Ai traktorist i dukej njeri i jashtëzakonshëm. Tërë javën nuk i dilte nga mendja dhe pyeste veten në do ta kishte bërë dot këtë ai vetë!

Koha mbajti mirë dhe, çdo ditë, makinat villnin farën në tubat metalikë që e derdhnin dhe mbarsnin tokën e zezë. Mendja i rrinte gjithnjë te koha dhe çdo re që dilte e shihte me inat.

Por erdhi e shtuna e zakonshme, dita kur do të shkonte në qytetin e tij, ku, në mbremje, do të shëtiste rrugicave pa dritë, me atë. Mirëpo një zë i pëshpëriste se duhej të rrinte edhe të dielën, duhej të ishte bashkë me punëtorët e tjerë të fermës në këto ditë të vrullshme kur mbillej deri në të errur dhe natën bëhej diskimi i tokës. Më në fund e ndau mendjen të mos e prishte rregullin e tij të zakonshëm, aq më tepër tani, kur pas aq ditë ndarjeje, takimi me Aishen i dukej i domosdoshëm. Hyri në dhomë. Xhoxhi po vishej.

— Të të pres sa të bëhesh gati? — tha ai.

— Pritmë. Po Kujtimi ku është?

— Në stallë. Ka një lopë të sëmurë dhe nuk do të vijë. Ç'pret prej tij? Kot që nuk e bën pasaportizimin në stallë!

Dolën jashtë. Kishin hipur në kamionin që shkonte te

stacioni i trenit, kur një traktorist, që vinte nga sektori i qendrës, i thirri:

— Shoku agronom! Kam këtë shënim për ty. Ma dha drejtori.

E hapi.

«Shoku Haxhi, bisedova me kryeagronomin. Mendimi yt për tokat e Lerishtes është i drejtë. Në qoftë se mund të punohen, filloni sa më parë t'i sistemoni në formë kurrizi...»

E palosi letrën ngadalë, e futi në xhep dhe zbriti nga makina.

— Ku vete? — tha Xhoxhi. — Ke harruar gjë?

— Jo. Do të kthehem. Do të rri këtu këtë të diel.

Xhoxhi shpërveshi buzët me tallje dhe i thirri shoferit:

— Shpejt, vëlla, se, po të mos e arrijmë këtë tren, duhet të pres deri në mbrëmje trenin tjetër.

Haxhiu mori udhën drejt një traktori që po mbillte rrëzë kodrës. Nga deti frynte një erë e ftohtë.

Po mbaronte vjeshta, ajo stinë e begatë dhe plot shqetësime dhe po afrohej dimri i qetë dhe i bardhë.

1956

NJË THËRRIME LUMTURI

Ai është shtrirë në shtrat. Heshtja dhe drita e vakët e agimit të thellë, që mezi depërton nëpër perdet, e përkundin në mendime çapraze. Dhoma mban erë rrëshire e bar blete që nëna e ka mbledhur për kollë. Sjell ndër mend ditën e djeshme, atë ditë të çmendur e i bëhet se ka qenë në një ëndërr!

Ai, Stas Dhespoti, llogaritar, kishte vendosur të fejohej. E dinte se ishte i prerë për një jetë të qetë e të shtruar, se i duhej një grua e urtë dhe e ëmbël si ai vetë; mirëpo prej vjetësh kishte dyshuar se vallë kishte femër që të lakmonte për strehë atë shtëpi të vjetër e të shtrembër si gërdallë, ku mobiljet dhe parvazet e dritareve ishin brejtur si mos më keq nga krimbat e ku mbante erë myku të përjetshëm. Veç kësaj, e dinte se natyra mëmë qe treguar shumë dorështrenguar kur kishte stisur tiparet e tij. Puna e tij me shifra, gjithnjë po ajo, në po atë karrige, e kishte kërrusur në shpatulla dhe ajri i mykur e drita që hynte e drojtur në shtëpinë e tij, i kishin ndehur në fytyrë e në duar një zbetësi të frikshme e si të tejdukshme nga dobësia. Por tani, në pragun e të tridhjetepesave, pasi ngriti një shtëpi të bukur e plot dritë në njërën nga lagjet e reja të qytetit, pasi e mobiloi me kursimet e një jete beqari që s'kishte «abuzuar» kurrë e u bart aty me gjithë nënën plakë, mendonte se erdhi dita që të fejohej.

Shtëpia patjetër ia shtonte kredinë dhe nami i tij

si njeri i mbyllur, që e mbërthente lekun me peronë, që nuk kishte qenë kurrë merak pas femrave e pas alkoolit («këto të dy «merake» lidhen njëra me tjetrën si një llogari dyfishe», mendonte), si njeri që kthehej nga puna në strofkën e tij dhe që nuk kishte shkelur kurrë në mbrëmjet e dëfrimit të ndërmarrjes, të gjitha këto pra, mund të joshnin edhe në qytet një femër të mirë, nga ato që presin ditë e natë t'u dalë kismetit.

Po Stasi i urrente prej vjetësh ato flokëprera që mundoheshin të vinin në dukje sa më shumë hirt e tyre. Ai ëndërronte një vashëz me gërsheta të gjatë, pajtjetër me gërsheta, se këto i dukeshin një shenjë e sigurt dliresie e pafajësie; që të mos e shihte kurrë drejt e në sy, që, kur të ecte mbi qilimët e butë të shtëpisë së tij, të dukej sikur shkiste një hije, që të ishte e bardhë dhe e butë si manare!..

«E ku mund të gjendej një femër e tillë veç në fshatrat e malit, aty ku natyra është ende e papërdhosur me këto moda qytetare, aty ku ajri vetë rrit thëllëza? mendonte Stasi.

Mblesërinë e bëri shpejt e shpejt Sofo Neçka që ishte dorëmbarë për këto punë dhe që kishte ëmbëlsuar me mjaltin e bletëve të malit edhe të tjerë beqarë të vjetër në qytet.

Dje, më të dalë të gushtit, Stasi, e motra e martuar dhe Sofoja, hipën në një taksi e u nisën. Ai dukej i hutuar e i zbetë si ditët kur mbyllte bilancin. Kishte veshur një kostum të ri prej një stofi që ishte shitur para shumë vjetësh, që kur ishin triskat. Sofos nuk para i pëlqeu mënyra se si e kishte qepur kostumin Stasi, të ngushtë në supet dhe me bel, pantallonat shumë të gjera, saqë e fshinin pluhurin e udhës. Kravatën e kishte lidhur si ato të modës së vjetër, pak të shtrembër e me kokë të madhe. E veç këtyre, kishte vënë edhe një kasketë me katrore, të vogël në dukje, po tepër të madhe për kokën e vogël dhe të gjatë si pjepër të Stasit.

— Ç'djall e ke vënë atë kasketë? Tani s'janë fare në modë dhe mosha jote po nisin të venë republika — iu

shkreh Sofoja. — Të ishte fare pa flokë, e? Po ti, për fat të mirë, i ke pothuajse gjysmat.

— E kam vënë mos më bëhet koka palarë nga pluhuri — tha ai.

— Mirë e paske menduar, për besë! — tha Sofoja.

Mbi ujërat e lumit, dukej sikur ngrihej një avull dhe pluhuri kërciste nëpër dhëmbë. Qielli ishte aq i pastër e i thellë, dielli aq i ngrohtë dhe pylli me lajthi aty përtej aq joshës e i bukur, sa Stasit i dukej se edhe natyra po gëzohej për lumturinë e tij. E shtrëngonte pak në fyt kravata, po kjo e bënte gjakun t'i vërshonte më mirë e kështu ia fshihte zbetësinë. Më të hyrë të pllajës me lajthi, tek fillonte e përpjeta, makina qëndroi.

— Zbrisni — tha shoferi. — Më tej nuk ngjitet dot makina.

— Po sikur e kishim bërë pazar deri në fshat?

— Ja ku është atje tej fshati! Nuk e shihni sa e përpjetë është udha? Sikur ngjitet në qiell!

— Mos i paguaj tamam, Stas — tha e motra. — Duhet të na shpinte deri në fshat!

Po Stasi kishte vendosur të ishte bujar. Mendoi se ishte më mirë të vinin më këmbë nëpër tragën, që të mos bëhej bujë e të mblidheshin kureshtarë. E ndjente veten që tani si peshku në zall, e jo më kur ta vështronin dhjetëra palë sy.

— Lajthi që paska, ore! — u habit Stasi. — Të jenë pjekur, vallë?

— Tani janë më të mbaruar — tha Sofoja.

— Sikur të mblidhja ca, ë?

— Mos hyr nëpër ato ferra, Stas — tha e motra. — Do të grisësh kostumin e ri.

Mirëpo Stasit atë ditë i qeshte nuri. Sofoja me motrën u shtruan nën hije. Dëgjoheshin shkarpat që thyente Stasi tek ecte nëpër lajthishtë. Shkoi një copë herë. Si nuk ndiheshin më këmbë e po bëhej vonë, Sofoja e thirri:

— Hajde, o dhëndër! Ty po të pret nusja si ujin e ftohtë e ti më sillesh nëpër pyll! Veç kësaj, ky pyll ka dhe arinj.

U dëgjuan përsëri hapat e Stasit, që thyente gjithnjë

e më dendur karthje, tek vraponte. Ai doli pa pikë gjaku në fytyrë.

— Pse shaka e ke atë punën e egërsirave, a? Sa i errët ishte pylli aty! Por, në fund të fundit, xhepat i mbusha!

U dëgjuan përsëri dhëmbët e Stasit që thyente lajthi. Pastaj atij iu shkrep ta pyeste përsëri Sofon për nusen e vet. Si ishte ajo, vallë? Ah, sa i shqetësuar që ishte Stasi! Të ketë kaq shqetësime martesë edhe më tej? E në pastë, atëherë pse martohemi fare? Po ajo? Si do të jetë ajo?

Ndërsa ngjiteshin, Sofos i kullonin djersët nga vapa. E motra, që vinte e fundit, gulçonte e thoshte herë pas here:

— Stas! Lidh një shami nën jakën e këmishës, se do të të bëhet pis nga djersa!

Kurse ai mbyllte sytë nga drita e fortë e mendohej: «Ja tek është ajo, e bardhë, e bardhë si drita e diellit kur bie mbi krastë, me ata gërsheta të gjatë e të zeze që përpëliten mbi gjoksin e saj të butë, të butë...»

E pastaj, ujem, mendime joshëse, të panjohura, të marra. Thyente ngadalë me dhëmbë lajthi dhe ëndërronte. U kujtua se mirësjellja e donte që t'i jepte lajthi edhe Sofos, ndaj i zgjati një dorë, po ky, i lodhur si kali që hap vrahun, ia ktheu prapë.

— S'janë për dhëmbët e mi ato, o Stas. Edhe ti, do të bësh mirë t'i thyesh me gur, se do të lësh ndonjë dhëmb rehem.

Po Stasi deshi të provonte forcën e dhëmbëve të tij. Kasketa e madhe si saç mbi krye i lëvizte dhe i binte mbi sytë që s'ishin mësuar me aq dritë të bardhë, ndaj i lbyreshin orë e çast. Po më mirë kështu! Me sy të mbyllur mund të ëndërrohet më mirë!

II

Një tufë rrezesh si ergjele, argaliset një çast me perdet e rënda të dhomës, pastaj vërshon brenda. Stasi vër-

titet në shtratin e butë dhe i duket se ka rënë mbi gjemba. E përsëri e mbulojnë kujtimet e ditës së djeshme, ka nevojë ta bëjë bilancin e asaj dite të çmendur!

I kujtohet çdo gjë. Në fillim seç folën, uruan, pastaj shkëmbyen nishanet. Herë pas here, Sofoja, që e drejtonte gjithë atë ceremoni aq të zorshme për Stasin, i pëshpëriste:

— Hiqe kasketën!

Ai bënte ta hiqte, po mendonte se s'kishte ku ta varte, e vërtiste një copë herë nëpër duar dhe e ngjeshte në kokën e tij të gjatë. Por Sofoja s'i ndahej:

— Hiqe, ore, kasketën të them, se na turpërove fare!

— E pse ta heq? Në fund të fundit nuk është ndonjë e vjetër deh! — i tha me inat. Atë çast ishte edhe i nxehur, se s'po i bëhej mbarë ta shihte nusen aq sa i desh zemra, se ajo hynte sa për të qerasur e dilte me të shpejtë. Kur u ngritën për të ikur në shtëpinë e mikut të Sofos, duke dalë jashtë, ky i tha në vesh:

— Darovite nusen!

Atëherë, ai seç kërkoi nëpër xhepa, zuri me dorë një kartmonedhë të madhe, ndoshta një mijë lekë dhe ia vuri nuses në dorën që i përvëlonte. Erdhi mbrëmja. Stasi mendonte se sa mirë do të ishte të binte të flinte e të përkundej në mendime të bukura! Po Sofoja kishte rregullat e tij të mblesërisë. Pas darke shkuan përsëri për vizitë te nusja. E aty erdhën e i ftoi një turmë të rinjsh për në mbrëmjen e vallëzimit. Kjo s'para i pëlqeu Stasit, se nuk ia donte zemra këto zhurma e bujë të kota, po Sofoja, që ishte i pari tani në çdo gjë, u dha fjalën se do të vinin. Ai pa sytë e saj. Si shndrisnin në ato çaste! Yje e shkuar yjeve!

Në mbrëmjen e vallëzimit, mundi ta shihte ashtu siç i pëlqente. Sa i djallëzuar ishte Stasi! Bënte sikur shihte çiftet që lodhnin këmbët me ato valle budallaqe, vashëzat që edhe këtu iu dukën fare pa cipë, se mundoheshin të rrëfenin hiret e tyre sa më shumë, mirëpo me bishtin e syrit shikonte nusen e tij që kishte ulur kryet e rrinte si mënjanë, sikur s'kishte të bënte gjë me të. Vërtet që nuk kishte gërsheta e nuk ishte e bardhë (Sofoja tha se

ishte e bardhë, po tani e kishte zënë dielli duke prashitur misrin), po ishte e bukur, ama!

«Ç'fat që pata! mendoj. Mirë thonë: «I duruari, i fituari!» Në fund të fundit, meritën më të madhe e ka Sofoja. Po sa t'i jap për këtë punë?»

I gjori Stas! Meqë ai nuk vallëzonte, bluante në mendje shumë mendime të ngatërruara e s'gjente dot ç'të bisedonte me të fejuarën e tij. S'ishte as Sofoja pranë, se nga motra s'kishte ç'të priste; veç ndoshta një qortim se e daroviti si shumë nusen. E, tek mendohej, duart i shkuar në xhepa ku kishte lajthitë që kishte mbledhur e i tha:

— Paskan shumë lajthitë sivjet!

— Kishin... — murmuriti ajo.

— Thonë se, kur bëjnë lajthitë, do të ketë dimër të madh.

— ?!

— Kush i mbledh lajthitë e pyllit? Fshati?

— Jo, janë të shtetit.

— Eh! Të të linin të mblidhje! E di sa leverdi kanë lajthitë?

Ajo ngriti supet dhe uli kryet edhe më.

— E di që dimrit vete deri më njëqind lekë kilja në Korçë? — Pastaj Stasit i kujtohet më tej, në orkestrenën e vogël të fshatit, një kitarist i marrë që u mëshonte telave, saqë dukej sikur do të këputeshin nga çasti në çast. Mbi ballin tërë djerse i kishin rënë balluket. Sa bukur këndonte! Dukej sikur kënga i dilte nga shpirti e deshi të fluturonte jashtë, ku ajri nuk mbante erë djerse e fara lule dielli, si këtu, në sallë. I kujtohen edhe fjalët e një kënge:

«S'të erdhi keq që u fejove,
nga mëhalla, ike shkove.
Zemrën time ma coptove,
të lutem mos më harro!»

— Sa bukur këndon! — i tha Stasi asaj. — Ky do të ishte një këngëtor i mirë edhe në qytet.

— Kush? — u përmend ajo.

— Ai djali me qitharë de!

— Po... po... — tha ajo ngadalë dhe u skuq.
— Të vallëzojë edhe një herë dhëndri — u kujtua e thirri dikush. Atëherë Stasi e humbi fare. Futi dy lajthi në gojë dhe vuri kasketën në kokë. Mirëpo, tek dëgjoi këto fjalë, u zgjua Sofoja që po turbullohej nga rakia.
— Na falni, krushq të dashur! — tha e doli në mes të sallës. Fytyra i ishte buhavitur nga të pirët dhe duart i përpëlente si krahët e kllोकës.
— Të na falni, o të dashur krushq! — përsëriti. — Erdhën më këmbë dhe dhëndrit i kanë vrarë këmbët këpucët! S'jemi mësuar me udhë të tilla ne! Por, ja tek më keni mua! Ja ku po e heq unë një pleqërishte, or amani!

«Djali vetë është,» mendoi Stasi e theu lajthitë.
Jashtë nata ishte e qetë dhe e trishtuar, po brenda ahengu nisi të shkonte majë më majë; zëri i djaloshit ngrihej mbi tingujt e veglave sikur ndillte dikë. Stasit i lëvrinte gjaku me vrull. Ishte si i dehur nga muzika, nga këngët, nga sytë e saj që dukeshin aq të turpshëm! Befas, iu afrua ai djaloshi që këndonte e që tashmë i kishte këputur dy tela dhe i tha:

— Me leje, shoku dhëndër? Meqë nuk vallëzoni dot, më lejoni të vallëzoj me të fejuarën tuaj?

Stasit nuk i erdhi mirë që dikush e shkëputi nga ajo soditje ëndërrimtare me bishtin e syrit, mirëpo duhej të tregohej me kulturë, siç ishte, ndaj tundi kokën poshtë e lart. Dhe ajo, e turpshme (sa e turpshme që ishte!) u ngrit, i vuri doçkën e vogël mbi sup dhe humbi midis të tjerëve.

«Sa i marrë paskam qenë që s'kam dashur kurrë të mësoj se si vallëzohet! Po tani është shumë vonë. Në fund të fundit, nuk është ndonjë turp të mos dish të lozësh, përkundrazi!»

U afrua Sofoja, çakërcejf, u ul pranë e i tha:

— Mos më kesh mua, s'je për gjë fare! — Zërin e kishte të vrazhdë, po nga cepat e buzëve nuk i ndahej ajo buzëqeshje e përhershme tregtare, aq e nevojshme për punën e tij të mblesit. Stasi theu përsëri lajthi me dhëmbë dhe i futi guaskat në xhep, për t'u dalluar nga

ajo turmë fshatarësh që i hidhte lëvozhgat e farave të lule diellit përtokë. Kërkoj me sy atë dhe vuri re se kitaristi seç po i çuçuriste me buzë në gaz.

«Ç'i thotë vallë? Dhe ajo e dëgjon, ë! Ç'farë mund t'i thotë?» Iu duk sikur ai e shtrëngoi pak si tepër dorën e saj, sikur gjunjët u përpiqeshin e u ngatërroheshin në ato vërtitje të vrullshme, sikur ai u shkel syrin shokëve të tij të orkestrës dhe ata marrin njëra pas tjetrës ritme që të lodhesh e tango që të kesh kohë të pëshpëritësh. Stasi ishte i mbërthyer në fronin e tij e mijëra duar s'mund ta shkulinin.

«Kur do të mbarojë kjo muzikë?» tha me vete.

Thyente si automat lajthi e si automat i hidhte guaskat në xhep.

— T'u bë xhepi si torbë, Stas! — i tha motra. — Hidhi përtokë.

— Si shumë zgjati kjo valle! — tha ai.

— Ç'të bëjmë? — tha Sofoja. — Këtu duhet t'u bindemi rregullave të tyre. Nuk i gëzohesh nuses që e ka aq të mirë, ë?

— Si thua, Sofo? Ka kaq djem të mirë këtu! Pse pranoi të fejohej me mua? Mos i kanë dalë fjalë? — shfreu më në fund një dyshim që e mundonte.

— Ç'fjalë, mor tuhaf? Ti sikur s'je në këtë botë! Këto të gjitha janë gati të martohen me këdo në qytet, mjaft që të shpëtojnë nga shata. Pastaj edhe puna ime...

— Aha!.. — qeshi Stasi. — E kam dëgjuar këtë!..

Më në fund vallëzimi mbaroi dhe djaloshi e përcolli atë, deri te Stasi.

— Ju falënderoj, dhëndër! — tha ai dhe Stasit iu duk sikur në zërin e tij kishte një farë tallje. Stasi u përkul pak nga ajo dhe e pa me ata sy të turbullt. Deshi ta pyeste: «Ç'të thoshte ai?», po në vënd të këtyre fjalëve i tha me një zë plot keqardhje:

— U lodhe?

— Jol!..

— Si shumë e zgjatën këtë herë!

Heshtje. Stasi nxori kasketën, e vërtiti nëpër duar e, si s'pa një gozhdë për të varur, e rراسi prapë në krye.

— Kushedi sa të kanë zili shoqet ty! — kuturisi e i tha duke iu afruar edhe më. Një fije prej flokëve të saj e gudulisi në hundë.

— Pse?

— Epo! Në fund të fundit, ti shpëtove nga shata!

— Ne jemi mësuar të gjitha me punë dhe nuk na rëndet.

— Epo në fund të fundit, s'është njëlloj si këtu dhe në qytet! Ta dish sa mirë është atje!..

Stasit i erdhi gjuha e i rrodhi goja mjaltë tek rrëfente e ëndërronte për kinematë, shëtitjet e vështrimet ziliqare të të tjerëve! Ajo kishte ulur kryet e mendohej. Ku ta dinte Stasi se ç'bluante në mend ajo? Kushedi se pse, ajo vërente me ngulm duart e tij të zbeta, me gishtërinj të hollë ku njiheshin fort nyjet dhe ajo rrjetë damarësh mavi mbi lëkurën e verdhë! Ai s'dinte ku t'i fuste, ndaj filloi të hidhte ndonjë guaskë lajthie nga xhepi.

— Më dhemb pak koka — tha ajo. — Mund të më shpini në shtëpi?

III

Kush mund t'i rrëfejë ëndrrat që pa ai atë natë? Më të zbardhur, kënga e këndesëve, llapashitja e ujërave të jazit dhe ajo fshehtësi e gjysmerrësirës i zgjuan ca ndjenja që, kur i kujton tani, ndjen t'i priten e t'i dridhen gjymtyrës!

Ngjarjet e tjera i janë bërë ujem. Para se të iknin, shkuan t'u linin shëndetin krushqve. Trokitën ngadalë në portë, po kjo ishte e mbyllur. Trokitën përsëri. Hiç! Sofcja këputi një stap prej thane e trokiti fort.

— Si është puna? — pyeti Stasi.

— Ku e di unë! Ndoshta flenë akoma! Or krushq, — thirri Sofcja — u ngritët apo jo?

U hap dera e doli një burrë i gjatë e i thatë, i ati i saj.

— Hajde pak vetëm ti, Sofo — tha ai.

— Si është puna? — pyeti sërish Stasi e mbeti me të motrën përtej portës që u mbyll. Dielli po i digjte në qafë. Futi dorën në xhep, po lajthitë i ishin mbaruar. Atje tej, kopeja, si një tufë luleshqerrash, po ngjitej në majë. Shkoi një grua duke ngarë dhinë dhe gjithë udha u mbush me erën mbytëse të cjamin. Doli Sofoja duke tundur lart shkopin e thantë e duke thirrur:

— Këto janë turpe, Thoma, ta dini! Po ju jap edhe një orë afat që të mblidhni mendjen mirë!

— Ç'ka ndodhur? — pyeti Stasi e ndjeu zemrën t'i përpëlitej nga ankthi.

— Na qenka bërë pishman çupa! Të thashë për atë dreq kasketë, hiqe, hiqe... po ti ma ngjeshje në krye, si gogozhel!

— Ua more nishanet? — iu shkreh motra.

— Prisni një herë të shkretën! U dhashë një orë afat të mendohen.

— Në fund të fundit... — u mat të thoshte Stasi, po s'e mbaroi mendimin e tij, se Sofoja u ngrit e nxori gjoksin.

— Të na marrin të keqen! Edhe sikur të mos duan, pas një jave të gjen një më të mirë vëllai ty! Më të mirë, ore! Jo si kjo, arapke!

U ulën të tre në lëndinë. Ende s'kishte ikur era e cjamin. Motra mendonte për udhën e gjatë që kishin për të bërë. Sofoja, për çupat në fshatrat e tjera ku mund të bënte mblesërinë. Stasi s'mendonte dot asgjë. S'kishte as lajthi që të përtypej!

— Ngrehuni! — komandoi Sofoja. Trokiti me stap në kanatin e dritares e thirri:

— E, moj! U mejtuat?

Brenda dëgjoheshin grindje e të shara. Pastaj një zë gruaje:

— Nuk do çupa, mor bir! S'do! I dhamë e i muarrmë, bosh!

— Sillni nishanet atëherë — s'iu durua motrës e i pëshpëriti Stasit:

— Sa lekë e darovite?

— Di unë? Se pesëqind, se një mijë.

— I humbur! — e shau ajo.

— I ratë së mirës me shqelm, Thoma! — tha Sofoja.
— Nuk ju vjen gjithnjë një fat i tillë në derë. Djalë i vetëm, me punë të mirë, me shtëpi të re, në qytet!

— Po nuk do çupa, mor bir!.. — tha plaka, duke dalë me një kanistër. — Si u bënë këto derëmbyllura tani!..

...Stasi s'mban mend se kur u nisën. I kujtohet se, kur kishin arritur te lajthishta ku kishin qëndruar ditën e kaluar, motra i tha:

— Përvishi pantallonat, o Stas! T'u bënë me pluhur! U hutove fare. Ke në kokë llogarinë e një ndërmarrjeje dhe s'e humb kështu!

— Kollaj e ke ti! — tha ai. — Në fund të fundit, pse të mos mbledhim ca lajthi, o Sofo? Ç'lajthi të mira që janë!

— Të mira, o Stas, po nuk bëjnë për dhëmbët tanë — tha Sofoja.

... Ajo tufë rrezesh që ka hyrë nëpër perde, ka nisur ta shqetësojë fort Stasin. Pastaj gjithë ato fanitje mëkatore epshi... Stasi kthehet përmbys në shtrat e thërret:

— Nënë moj! S'ka ardhur ende ky Sofoja?

I gjori Stas! Pret prej tij një thërrime lumturi!

1964

SHTËPIA NË RRUGICË

Atë mbrëmje shtatori qyteti ishte i ftohtë. Mbi asfaltin e lagur lëkundej drita e turbullt e llambave të elektrikut. Shëtitorja ishte e shkretë. Vetëm nga kafenetë shfrynte prej dyerve një tym i bardhë. Qyteti më dukej i heshtur, i drojtur, sikur ishte mbyllur herët në guaskën e tij të natës. Isha emëruar mësues letërsie në këtë qytet ku nuk më kishte ndodhur të vija më parë. Atë natë fjeta në një hotel të vogël dhe të nesërmen, nisa të bridhja udhëve, ku më shpinin këmbët. Rrugët ishin të drejta, të ngushta dhe në të dyja anët e portave të shtëpive të vogla, rrinin si roje të heshtura nga dy gurë të mëdhenj. Degët e kajsive vareshin nga muret, kaçubat e shumta të jargavanëve mundoheshin të nxirrin gjethet e tyre mbi tjegullat. Fillimi i pranverës duhej të ishte i bukur në këtë qytet që kishte kaq shumë jargavanë.

Atë ditë ishte e diel dhe gratë fshinin kalldrëmet përpara portave. Se pse më kishte pushtuar një trishtim i ëmbël, një farë përmallimi! Ajri ishte i larë e i dliurë si një mjellmë. Vetëm vonë, në mbrëmje, u kujtova se kisha një letër nga babai për një të njohurin e tij të vjetër, dentistin Andre Sharofin.

Duke kërkuar shtëpinë e tij, e kisha formuar një përfytyrim të mjegullt për qytetin. Nuk e di në e kam lexuar apo është mendimi im, sepse shpesh njeriut i duken si të tij mendimet e goditura të të tjerëve; por mua më duket se qytetet u ngjajnë njerëzve. Ata kanë

fytyrën dhe profilin e tyre të papërsëritshëm. Po ta përqasja me një njeri, qyteti do të ishte i butë dhe i qetë, i pastër dhe i rregullt, sa do të dukej bile i drojtur, me një temperament flegmatik.

Shtëpinë e dentistit mezi e gjeta. Rrugica ishte e errët, prandaj shtëpia trekatëshe, e rrethuar me avlli të larta, dukej e zyrtë. Dritaret ishin fshehur pas grilave që dukeshin si të lyera me bojë të zezë. Një dorezë e rëndë prej bronci, si kokë luani, varej në portë. Trokita.

— Kush është? — u ndje një zë i ngjirur.

— Kush është? — përsëriti një zë femre.

Si mund të përgjigjesha? Kur mbetesh kështu para një porte, s'ke ç'të bësh tjetër. — Trokita përsëri. Trokitje nallanesh pas plloçave, pastaj zëri i femrës:

— Kush është? — dhe një zë nga brenda: «Raimonda! Kthehu, se po vjen babai ta hapë».

Zvaritje nallanesh. Përsëri zëri i burrit.

— Kush është?

— Hapeni, ju lutem! Kam një letër për zotin Andre!

— Për mua?

— Po!.. Në qoftë se jeni Andrea.

— Unë jam. Po ju kush jeni?

— Nuk më njihni. Jam i ardhur rishtas.

Mendohesha: «Këtu e paskan zakon që, para se të të hapin portën, të thuash biografinë».

Ai hoqi hekurin, një zile tringëlloi fort dhe një burrë i shkurtër e hapi portën përgjysmë. Ishte mbështjellë me një lloj mantoje të errët (më vonë e mora vesh se ai e quante këtë «rrob de shambër»), dhe kishte mbathur një palë papuçe të qëndisura.

— Ç'dëshironi, ju lutem? — pyeti.

I dhashë letrën dhe iu paraqita. M'u shua fare dëshira të njihesha me këtë «mik të vjetër», por ai më ftoi të hyja me një grimacë që duhej të ishte buzëqeshje.

— Gëzohem shumë. Djali i Selimit, ë? Posi, posi! Më kujtohet fare mirë Selimi! Po urdhëroni, de! Ju bëmë të prisni, ë? E dini? Këtu vijnë të shqetësojnë turli njerëz të panjohur. Që kur na sollën qiraxhi!

Hymë në dhomën e pritjes, në katin e dytë. Kjo

kishte një hije të rëndë. Në mes kishte një tryezë të mbuluar me mermer të bardhë, me këmbë të gdhendura, anës mureve një sërë kolltukësh të veshur me kadife të bruztë. Këmbët më fundoseshin në belluzin e bruztë, me të cilin ishte shtruar dyshemeja. Ku kisha shkelur unë, kishte mbetur një gjurmë e zbetë pluhuri që Andrea e shihte duke shpërveshur buzët. Nga muri, prej një sixhadeje të madhe, më vështronin dy drerë me brirë tekanjözë e me ca sy të vakët pa shprehje. Më dukej se vështronin gjurmët e mia.

Një puhizë e lehtë lëkundte ngadalë perdet prej tyli. Dritaret ishin hapur. Pak më vonë, hyri në dhomë një grua e gjatë, e veshur me një fustan bojë plumbi, të qepur sipas një mode të vjetër dhe më zgjati një dorë, të veshur me dorezë të bardhë. Siç duket, kthehej nga ndonjë vizitë. U ngrita, i shtrëngova lehtë majat e gishtërinjve të hollë. Kjo ishte e shoqja. Një çast më vonë, papritur, dera u shty ngadalë e si një vegim i bardhë, hyri brenda një vajzë. Në këtë ambient të bruztë e të ftohtë, ajo ishte një disonancë, sikur një akord çapkën hyn papritur në një muzikë të trishtuar. Ishte veshur shumë thjesht me një fustan të bardhë linoje të shtrënguar në bel.

— Vajza ime — pëshpëriti Andrea.

Ajo uli kokën e më zgjati dhiskun. Urova diçka në për dhëmbë, e rrëkëlleva padashur gjithë gotën me kornjak dhe ndërkaq, vegimi ktheu shpinën e po largohej. Pulpët e bardha, pa asnjë shenjë muskujsh, të drejta e të përsosura si të punuara me durim me daltë dhe një gërshet i trashë, u zhdukën prapa derës. Përse m'u duk aq e përsosur? Ndoshta sepse ajo ndryshonte aq shumë nga e ëma që dukej e ftohtë dhe e largët?

Nuk mbaj mend se si rrodhi biseda. Besoj se më pyetën për shkollën, për babanë, për hotelin ku kisha fjetur. Duhet të kem lënë një mbresë të mirë, sepse, tek bëhesha gati të ikja, Andrea i tha së shoqes:

— Ana! Kam menduar të ndërhyj në komitet që të sjellin këtë djalin e mikut tim të vjetër në vend të atij jevgut që duan të na futin në katin e dytë. Si mendon ti?

— Ti e di se unë dua që ta rregullosh të na mbetet ne ajo dhomë, por, derisa nuk je i zoti ta bësh këtë...

— Por është e pamundur, e dashur — tha ai e m'u drejtua mua:

— Nuk besoj të jesh kundër që të të strehojnë te ne, sepse, siç e kupton, janë të detyruar të të gjejnë një dhomë sa më parë. Ndoshta do ta kesh pak të vështirë në fillim se mund të jesh mësuar shumë i lirë nëpër konvikte, kurse këtu do të jesh në një familje që ka detyrimet e rregullat e saj, por e njoh mirë tët atë! Duhet të kesh diçka nga ai, ë? Kështu thotë dhe teoria e trashëgimisë.

Unë pohova padashur e si me turp.

* * *

Të nesërmen, u paraqita në seksionin e arsimit. Shkollat hapeshin pas një jave. Shefi, një burrë i thyer në moshë, po me humor të mirë e ironik, e mori në telefon komitetin e qytetit dhe e pregatiti për bukuri terrenin për strehimin tim. Çdo gjë u rregullua aq shpejt, sa nuk e prisja. Ata të komitetit, siç duket, kishin gjetur belanë me Andrenë, se, duke më dhënë autorizimin, nëpunësi më tha:

— Siç duket je ndonjë shenjtor, mor djalë! Andrea deri tani s'ka pranuar tre qiraxhinj dhe ka gërmuar aq thellë në biografitë e tyre, sa edhe ata s'e marrin dot me mend.

— Jemi miq prej vjetësh — thashë dhe ika.

Pas dy ditësh, fillova të jetoja në shtëpinë e tyre. S'më hiqej nga mendja ai vegim i bardhë. Më dukej se kjo kishte qenë një ëndërr tepër e shkurtër, e mbushur me qenien e saj të drojtur, me buzëqeshjen e saj të pafajshme. Ç'ishte kjo? Dashuri me një vështrim? A mund të lindë kështu dashuria? Ç'farë do të më sillte, vallë, e nesërmja?

Dritaret e dhomës sime shihnin në një nga ato rrugicat e qeta me kalldrëm, ku nuk ndihej kurrë zhurmë

automobili. Vetëm në mbrëmje, rrugica gjallërohej. Në për gurët para portave, që këtu i quanin sofate, dilnin gratë e fillonin një kuvendim të zvarisur që nga qiraxhiu i ri i zotit Andre, një djalë i pashëm dhe shumë elegant (dhe këtu përkëdhelnin sedrën time) e deri te filmi që bënte bujë «Zonja e panjohur», që e tregonte me lot në sy ajo që kishte pasur fatin të gjente biletë.

Vjeshta erdhi shpejt. U vyshkën trëndafilat e fundit dhe gjethet e kajsive, të ngjyera në purpurin e perëndimeve, filluan të binin. Në gurët përpara portave nuk dilnin më plakat që i druheshin erës së ftohtë të mbrëmjes, po vetëm gratë e reja dhe midis tyre, ajo grua e mërzitshme që tregonte filmat. Tani nuk e di se si kalluan ato ditë, të gjitha të njëjta, nuk e di as se si u mësova me rregullat e pashkruara e të çuditshme të shtëpisë, më të rreptat që mund të gjenden për një ish-konviktor jo dhe aq të rregullt. Të gjitha ligjet e kësaj shtëpie kishin dy synime: veçimin sa më të madh të familjes nga qiraxhinjtë (veç meje kishte edhe një familje në katin e tretë) dhe pastërtinë.

Zonja mendonte se në shtëpi i kishte hyrë krimbi i çrregullimit, i rrëmujës dhe i shkujdesjes. Ky krimb ishte mekaniku që banonte në katin e tretë. Ajo nuk e duronte dot erën e vazhdueshme të benzinës që sillte ai me vete. Megjithatë, ky ish një djalë fare i qetë dhe e shoqja një grua e turpshme. Andrea me të shoqen nuk begenisnin të merreshin me ta, bile as që u flisnin fare, po ruanin kohën kur burrë e grua ishin në dhomë, dilnin në sallonin e katit të dytë e bisedonin:

- Pse mbanin erë benzinë peshqirët tanë?
- Kushedi kush do të jetë fshirë!
- Sa njerëz të prapambetur! Nuk dinë as rregullat më të thjeshta të higjienës e të mirësjelljes!
- Edhe drita e shkallëve kishte mbetur e hapur sonte. Kush erdhi i fundit?
- Ata! Sa të shkujdesur, o zot! Prandaj na vete tridhjetë lekë në muaj drita ne!
- Ose, nga kati i poshtëm.
- Andre! Pse e ke hapur aq shumë radion?

— S'e kam hapur unë, jo!

— Sa të paedukuar, o zot! Le që dëgjojnë këtë muzikë të tmerrshme, po e hapin aq shumë, sa të shurdhojnë veshët!

Mekaniku e mbyllte menjëherë, si i zënë në faj.

Le pastaj të dëgoje kuvendimin e zonjës me dy-tri shoqe që i vinin për vizitë tri herë në javë. Atëherë merrej nëpër gojë jeta e gjithë qytetit, kurse leksionet mbi pastërtinë, edukatën, kulturën, që «nuk i kanë fare këta fshatarakë», i mbante gjithnjë zonja jonë dhe patjetër do të kishte shumë shembuj nga këta «tanët», siç i quante ajo mekanikun me të shoqen.

Po ku më hynin në sy mua këto? Vogëlsira të mërzitshme, po t'i përqsasja me ëndrrat e kaltra ku bridhja unë. Ai vegim i bardhë e i largët, merrte frymë pranë meje, ëndërronte pranë meje e ndoshta në zemrën e saj, ishte «dikush!» Sikur ky «dikush» të isha unë!

Ajo kishte mbaruar vitin e kaluar shkollën e mesme, po nuk e kishin lënë të shkonte për studime më tej dhe tani gati gjithë ditën rrinte e mbyllur dhe qëndiste ose punonte me grep. Bënte pajën. Ngandonjëherë më qeshej kur e shihja se me sa vëmendje e kujdes i punonte ato sende që mendja ime i gjente krejt të panevojshme e që s'ua di as emrin.

Ato muaj, ajo rrinte aq larg meje, më përshëndeste aq ftohtë, saqë shpresat po më shuheshin ngadalë, si flakët e një zjarri. Megjithatë, nga ai zjarr i çuditshëm, mbetej prushi përvëlues. Dhe prushi djeg më shumë se flaka.

Një mbrëmje nëntori, vonë, hap portën me kyçin që më kishin dhënë, meqë unë isha i vetmi që vija vonë në shtëpi. Dritaret e katit të poshtëm kishin dritë. M'u duk sikur pashë një hije prapa perdeve që me një dorë të padukur lëvizi perden dhe e mbylli në çast. Ndoshta ishte era. Po ndoshta ishte ajo! Ajo? Më erdhi mirë të mendoja se ishte ajo që më përgjonte kur kthehesha vonë, që ndoshta dyshonte se unë, këtë kohë e kaloja me një femër tjetër.

Po kjo mund të ishte vetëm një hamendje e marrë,

e cila i fryu sërish prushit që po shuhej. Fillova të vija më shpejt e të vëreja për çdo natë dritaret. Si për inat, më dukej se gjithnjë, ajo dorë e padukur, hapte perden sa herë ndihej zilja, shihte në oborrin që kishte dritë gjithë natën dhe e ulte perden përsëri. Më në fund, pas shumë e shumë vërejtjesh, nuk kisha më dyshim që dikush përgjonte kthimin tim prapa perdeve dhe ky dikush, duhej të ishte ajo!

* * *

Tashmë gurët përpara portave mbetën të shkretë. Ndihej frymëmarja e nxituar dhe e ftohtë e dimrit. Toka e rrahur nga erërat dhe e ngrirë nuk kishte më avuj të ngrohtë, kështu që dëborë e parë zuri vend e po trashej dita-ditës. Më dukej sikur koha zvarisej si një breshkë dhe unë ecja pas saj i plogët e frikacak, sepse edhe dy-tri herë që e kisha ndeshur vetë, nuk i kisha thënë dot as dy fjalë. Ishin edhe ajo zymti e ai veçim i të gjithëve nga njëri-tjetri që më dërmonin e më bënin të paafuar.

Një pasdite, ndërsa rrija i shtrirë në dhomë, u ndien hapa të lehtë në shkallët dhe pastaj fëshfërima e mër-zitshme e fshesës në sallonin e vogël. Diçka më brente e më thoshte se ishte ajo, se duhet të dilja, pastaj më shtypte përsëri e më mbërthente në shtrat.

«Sa i marrë që jam, thashë. Po perdet që hapen çdo natë? Ndoshta ajo më quan budalla fare! Ose mendon se dashuroj një tjetër!...» Dola. Ajo kishte hipur në një karrige e po zgjatej të vinte perdet. Fustani i ishte ngri-tur mbi gjunjët dhe, siç duket, ai vështrimi im që patjetër, bridhte në zona të ndaluara, e përvëloi, se u hodh me rrëmbim dhe e lëshoi perden. Kjo ra dhe e mbuloi. Unë pranë saj, ia hoqa ngadalë.

— U vrave?

— Jo, jo... Perdja do të më vriste?

— Të të ndihmoj unë ta vësh?

— Jo... jo... Do të thërres mamanë.

Heshtëm. Uli kokën e u skuq flakë. Gërsheti i shplek-

sur lëvrihej si gjarpër mbi gjijtë e saj të vegjël. Heshtja na shtypte. Kisha frikë mos vinte njeri nga poshtë, ndaj i thashë:

— Raimondë! Të lutem ma jep pak fshesën të fshij dhomën? — dhe me vete: «Tutkun! Je budalla fare! S'di të thuash dy fjalë!»

— Do ta fshij vetë nesër, kur të jesh në shkollë — tha e thirri: — Mama! Eja e vër perdet, se nuk arrij dot.

M'u duk sikur më përzuri. Të nesërmen vetëm këtë kisha në mendje.

Mëngjesi ishte aq i ftohtë, sa dukej avulli që dilte nga goja. U ktheva në një pijetore dhe piva me një frymë një dopio konjak. Më mërdhinin duart dhe veshët. Këmbët, në vend që të më shpinin në shkollë, më shpinin në shtëpi. Te porta, takova zonjën që po dilte me një borsë.

— Mirëmëngjes! — i thashë.

— Mirëmëngjes! Pse u ktheve?

— Kam harruar planin ditor!

— Dhe nuk e bëke dot mësimin pa të?

— E bëj. Po është rregull...

— Eh! Sa të shkujdesur jeni ju, të rinjtë e sotëm!

Isha si në ethe. Diçka më lëvrinte përbrenda. Duket konjaku po e bënte punën e tij. Ngjita shkallët me një frymë, shtyva derën, dera e shtyri atë.

— Oh, më fal! Të godita? Gjithnjë ters jam!

— Jo... jo...

— Po fshin?

— Po. Nuk e dija se do të kthehesh! Po iki tani — e bëri të dilte.

«Po të ikë edhe tani, mori fund kjo punë, thashë me vete».

— Prit, Raimondë! Ti sikur ke frikë nga unë!

— Pse të kem frikë?

— Ku e di unë? Më duket sikur druhesh.

— Ashtu të duket ty! Mbahesh pak i rëndë, se je profesor ti, prandaj të duket ashtu!

— Unë qenkam fodull! Po ti që mezi thua: «Mirë mëngjes!»?

Ajo po vinte buzën në gaz. Rrinim të dy më këmbë dhe dera ishte e hapur.

«Ç'rrugë pa krye mori kjo biseda jonë», mendova dhe e shtyra derën.

— Pse e mbylle derën?

— Po pse ta lë hapur?

— Mirë! Unë po iki tani.

— Ke frikë mos të shajë gjyshi që është poshtë, ë?

— S'kam frikë nga njeri unë! I kam thënë edhe mamasë që do të fshij dhomën.

— S'bëke dot gjë pa mamanë ti!

U nis të ikte.

«Po ta lë të shkojë, mori fund çdo gjë,» mendova. Më vegoi dora e saj e bardhë duke hapur perdet prej tyli për të më parë! Më duket sikur aroma e athët e konjakut ma kishte lidhur gjuhën. E pra, duhet të ma kishte zgjidhur!

— Prit, Raimondë! — thashë. — Unë e di që ti!..

Sa s'e këputa një budallallëk.

— Si?

— Desha të them se ti e di që unë të dua shumë!
Pse më qëndron kështu?

Mbuloi fytyrën me duar. Ai gërshet i shpleksur përsëri po lëvrihej në gjijtë e saj që dridheshin nga një ngashërim i mbytur.

— Mos më thuaj mua të tilla fjalë! Mos më thuaj...

— Më fal! Por ti vetë, ndoshta padashur e mbolle farën e dashurisë në zemrën time!

— Unë?

— Nuk i hapje ti perdet, për të parë kur vija unë?

— Ç'perde?

— Të dhomës në katin e poshtëm.

Ngriti kokën dhe si duket e mblodhi veten më parë se unë.

— Ku e di ti që të shihja unë?

— Po kush tjetër?

— I hap edhe babai për të parë kush hyn e kush del në shtëpi.

— Kush do të hynte aq vonë veç meje?

— Ku dihet? Babi thotë se, tani që u bëmë me qiraxhi, duhet ditur ç'njeri të hyn në shtëpi.

«Kaq ishte, mendova. Paskam qenë i gënjyer! Duhet të ma kishte prerë mendja se Andrea mund ta bënte një gjë të tillë.»

Ajo, siç duket, u turpërua që shkëmbeu edhe ato dy fjalë, ose iu kujtuan fjalët e mia të mëparshme dhe zuri dorezën e derës duke mbuluar fytyrën me duar.

— Më fal! — i thashë. — Ngrije kokën dhe thuaj që më fale!

Si padashur, i zura me duar ato fije flokësh kryeneçë që ngriheshin mbi të tjerët, pastaj flokët e ngatërruar.

— Mos... mos... sa i keq që je! — tha dhe filloi të qante. Ngadalë, butë, mbështeti kryet mbi gjoksin tim dhe ngriti sytë. Qerpikët i përpëliteshin dhe buzët i kishte të thata, të thata...

— Ti je i lig! — tha.

Unë isha i kredhur në një ëndërr. Kjo s'mund të ishte tjetër, veç një ëndërr e kaltër. Kur do të mbaronte? Pastaj zëri im pyeste:

— Nuk i hapje ti perdet?

— Unë i hapja vetëm kur vije ti.

— Ku e dije ti se isha unë?

— Ti vjen i fundit. Pastaj zilja tingëllon më fort kur vjen ti.

U dëgjua ngadalë zilja. Pse binte si këmborë kur e shtyja unë portën?

— Mamaja! — thirri e u zhduk nëpër shkallë. Isha aq i hutuar, saqë edhe unë zbrita shkallët.

— S'paske shkuar? — pyeti e ëma dhe më pa me dyshim.

— Më dhemb koka — i thashë. — Nuk do të vete sot.

— Nga të ftohtët — tha. — Ti nuk i mbështjell veshtë — dhe thirri: — Raimondë! Ku je?

— Këtu, në dhomën e gjyshit, mama! — tha ajo.
Unë u futa në banjë, pastaj përsëri në dhomë.

* * *

Kajsitë çelën. Pranvera harlisej e buiste duke u ngjitur shpejt e më shpejt pas kodrave. Më në fund, majat e maleve ngjeshën kësulën e blertë prej gjethesh ahu, ajri u bë i vakët e plot aroma dehëse e joshëse. Ne përgjonim ato çaste të rralla kur Andrea ishte në punë dhe e ëma dilte për të blerë diçka dhe hidheshim në krahët e njëri-tjetrit. Sa të lumtur ishim në ato minuta që i vidhnim kohës! Këto çaste të ethshme ishin mbushur me frikën e përhershme se mos vinte dikush, se mos dëgjoheshin këmbë nëpër shkallë.

Shpesh i thosha se, më në fund, duhet t'u tregonim, po ajo më zinte gojën me pëllëmbë e thoshte:

— Mos! Këtë mos e bëj kurrë!

— Po pse?

— Unë e di që ata nuk do të duan që unë të mar-tohem me ty. Mamaja nuk të do fare, se ti ke edhe fe tjetër.

— Ç'hyn këtu feja?

— Nuk hyn për ty e për mua, po jo për ata! Veç kësaj, më ka kërkuar edhe ai Grigori për t'u fejuar.

— Pse s'më ke thënë?

— Ç'të të them? Unë atë nuk dua ta shoh me sy!

— Cili është ky?

— Ai që ka atë shtëpinë e bukur në shëtitore.

— Ai piktori?

— S'ka ku t'i prishë paratë dhe i bën bojëra e penela!

— Po ti mua më do, apo Grigorin?

— Ç'pyetje të kota që bën! Mamaja thotë se me atë e kam jetën të siguar, se është i krimbur në para, por babai nuk do, se thotë që është i trashë, s'ka fare kulturë!

— Si i thua «i trashë» burrit tënd të ardhshëm? — qeshja unë.

— Mos më cfilit edhe ti me ca budallallëqe të tilla — ankohej ajo. — Më mjaftojnë konferencat e mamasë.

Një ditë, mekaniku i ngarkoi plaçkat në makinë dhe shkoi në apartament. Andrea këtë radhë arriti të fitonte njërën nga dhomat dhe qiraxhiut tjetër që erdhi, një grua e ve me një vajzë, u lëshoi një dhomë të katit të poshtëm që ishte pak me lagështi, kurse ata, të gjithë, u ngjitën për të banuar në verë, në dhomën e katit të tretë që kishte pasur mekaniku. Më erdhi keq, se tani nuk do të shihja më atë lëvizje të drojtur të perdeve, prapa të cilave më përgjonin sytë e saj. Vejusha që erdhi, ishte aq e përvuajtur dhe e urtë, saqë ata s'mund të ëndërronin një më të mirë, prandaj krimbi i çrregullimit në atë dru të shëndoshë mbeta unë. Në korridor filluan të dëgjoheshin më shpesh bisedat e tyre:

— Andre! Porta kishte mbetur pa hekur mbrëmë!

— Ç'thua? Kjo është për të zënë kokën me dorë.

— Ç'njerëz të shkujdesur!

— Nuk thua mosmirënjohës! Kështu është. Bëj mirë e gjej keq!

Kundër kësaj rryme të ftohtë thumbash, unë përdora atë mënyrën e vjetër e të provuar mirë që pata trashëguar nga mekaniku, heshtjen. Besoj se asgjë tjetër s'mund t'i inatoste më tepër se heshtja. Por, asaj që filloi disa ditë pasi u vendosën, në katin e tretë, nuk i gjeta dot asnjë mënyrë përgjigjeje. Kjo filloi të më ngrinte nervat çdo natë dhe shokët e prenë rrugën për në dhomën time. Dhe e keqja ishte se, në vështrimin e parë, ajo që ndodhte dita-ditës, ishte fare e rëndomtë dhe ndoshta dikush do ta gjejë krejt të rregullt. Nuk i uroj të bjerë në gjendjen time.

Pra, sapo ndiheshin hapat e mi në shkallët, ditë a natë të ishte, nga kati i tretë rrokullisej nëpër shkallët një pyetje e përhershme si një zukatje fluturash të natës pas llambës.

— Kush është? — zëri i Andresë.

— Kush është? — zëri i së shoqes.

— Kush është? — zëri i një prej fëmijëve më të vegjël se Raimonda. Ditët e para u përgjigjesha me të butë dhe me zë të ulët si një fajtor.

— Jam unë! Mos u shqetësoni, ju lutem! — dhe hyja me majat e këmbëve në dhomë. Lart, kërcisnin dyert. Po përsëri, çdo ditë, batareja e pyetjeve s'e ndalte vrapin e saj tatëpjetë shkallëve. Më shumë më shqetësonte një zë i hollë fëmije. Ishte fëmija e tyre e fundit, një verdhacuq tetëvjeçar, me ca sy çuditërisht të mëdhenj e të kërcyer. Ky fëmijë, Edmondi, ish i pamëshirshëm. Po të mos i përgjigjesha, dilte në krye të shkallëve dhe pyeste sërish: «Kush është», pastaj zbriste shkallët e pyeste përsëri.

Më në fund, vendosa të mos përgjigjesha më. Shtytja derën me vrull e hyja në dhomë. Atëherë, pas pyetjes së zakonshme, zbriste poshtë ai verdhacuqi e trokiste te dera.

— Ju ishit, profesor?

— Unë.

— Thamë se...

— Çfarë thatë?

— Po ja, babai thotë të shohim se mos është njeri i huaj!

Vetëm ajo nuk pyeti kurrë. E shihte që më mërziste kjo pyetje pa kuptim e më thoshte:

— Mos u mërzit! Kështu e kanë zakon babai e mamaja. Kur rrinim poshtë, ishte më mirë, se i shihnim nga dritaret gjithë ata që hynin.

— Ka frikë mos e vjedhin yt atë?

— Ku e di unë e shkreta? Thotë se shtëpia na u bë si han. S'merret vesh se kush hyn e kush del.

— Le të bëjë një dollap si ato të zyrave me numra «hyrje-dalje» dhe çdo pjestar të ketë numrin e ta ndërrojë.

— Sa i keq që je! Pse mendon kështu për ta? — dhe më binte me grushtat e saj të vegjël. Shpesh i flisja për atë jetën e saj të mbyllur midis mureve, për atë atmosferë aq të ndryshme nga jeta jonë, që rrinte pezull mbi shtëpinë e saj, e cila ngjante me një fole të vjetër ku s'mund të depërtonte e reja; për nënën e saj dhe ato

dy-tri gra që merrnin nëpër gojë jetën e qytetit dhe që talleshin me çdo gjë. I dukej sikur i zbuloja një të vërtetë të re, që s'kishte mundur dot ta mësonte në nëntëmbëdhjetë vjetët e saj. Po ishte e edukuar në mënyrë të tillë, sa s'mund të fliste kurrë një fjalë kundër prindërve dhe çdo gjë që bënin ata, për të ishte e përligjur dhe e mirë. Megjithatë, heshtja e saj dhe ata sy të thellë e pakëz të habitur, rrëfenin se po lëvizte diçka.

Po përsëri, nuk ma merrte mendja që një ditë të guxonte të vinte pas meje e të braktiste prindërit.

Kështu kalonin ditët. Sikur të mos ishin ato çaste të rralla kur mbeteshim vetëm me të, ajo shtëpi do të ishte bërë me kohë një ferr i vërtetë për mua. Gjithnjë rrokullisej nga shkallët pyetja e tmerrshme «Kush është?», gjithnjë unë heshtja, gjithnjë zbriste ai verdhacuqi e pyeste: «Ju ishit?» Ç'kishin vallë me mua? Siç duket, unë shkelja ligjet e pashkuara të shtëpisë së tyre. E gjithë mënyra ime e jetesës, pa dyer të kyçura, pa drojtje, ishte në kundërshtim me frikën e tyre prej njerëzve të huaj. Kjo shtëpi rronte në guaskën e saj të vjetër e të pandërruar si një kërmill, kishte miqtë e saj të njëjtë, të mërztishëm. Isha edhe unë nën atë guaskë të pastër në dukje, po që fshihte brenda aq mërzi, pëshpëritje e frikë nga «njerëz të huaj». Isha mërztitur me gjithë ata emra francezë të fëmijëve dhe vetëm emri i saj, Raymondë, më dukej sikur kishte një tingëllim tjetër, të ëmbël e të dashur.

Po afrohej fundi i vitit shkollor dhe do të ikja në qytetin tim. Vendosa të mos kthehesha kurrë nën atë guaskë, ku ajo pyetje e përhershme më brente si një krimb. Mendoja për të. Kisha gjetur një zgjidhje, një zgjidhje që do të dukej fare e lehtë dhe si në romanet e këqija ta rrëmbeja. S'më shkoi kurrë ndër mend ta detyroja atë të zihej me familjen e të guxonte të kundërshtonte ata. Ajo ishte rritur nën atë guaskë dhe një hap i tillë s'mund të pritej prej saj.

Megjithatë, rrethanat na ndihmuan të dy. Një natë, si nëpër gjumë, ndjeva se dikush hyri në dhomën time. Kisha një radio të vogël mbi komodinën afër shtratit

dhe e hapa. Në dritën e saj të zbetë, mbështetur pas derës, dukej ajo, me krahë të mbërthyer pas gjiëve, dëgjohej frymëmarrja e saj e nxituar.

— Si do të bëjmë? — tha. — Tani mori fund çdo gjë. Të prita sonte të të takoja, po ti u vonove shumë. Pastaj edhe mamaja seç më përgjonte.

— Ç'ka ndodhur? — thashë.

— Babai u bind që të fejohej me Grigorin.

Unë isha nëpër gjumë! S'u besoja syve të mi, më përvëlonte një dëshirë e marrë dhe dehëse që ta merrja aty në shtratin tim. Ndoshta sytë e mi flisnin për këto hove e epshe që më turbullonin, se ajo tha:

— Pse s'më flet? Nuk e sheh si u katandisa për ty, të vij natën në dhomën tënde? — dhe mbuloi fytyrën me duar. E atëherë, nuk e di se si u shuan ato vegime që më turbullonin dhe për të parën herë e ndjeva se sa më donte ajo, se ajo nuk do të kishte frikë të bënte atë hapin e marrë që kisha menduar unë.

— Unë di një mënyrë, Raimondë — thashë. — Këto ditë do të nisemi të dy, fshehur, për në qytetin tim. Kjo do të të ndajë nga prindërit ndoshta për shumë kohë. Mund ta bësh këtë?

— Vërtet do të më marrësh? — tha.

Buzëqesha. Si guxonte të dyshonte tek unë? Por ç'mund të thoshte një vajzë e rritur në atë ajër mbytës dyshimi e vetmie?

Pas disa ditësh, shokët më gjetën një shofer që nisej herët në mëngjes. Atë ditë ishim në ethe. Na dukej sikur çdo gjë do të zbulohet, sikur do të na mbyllnin dyert në çastin e fundit dhe nuk do të na linin të dilnim.

Por nuk ndodhi asgjë. Kur ikëm, të gjithë ishin në gjumë. Ajo seç shkroi në një letër dhe e vuri në krye të shkallëve.

Jashtë ishte një natë e mbushur plot me yje të largëta.

NË DEBORË E NË TUFAN...

Ky ishte një vit i vështirë dhe marsi, papritur, në vend të vërshtimeve të nxituara të ujërave, ende po mbartte ngrica dhe tufane mbi shpinën e bardhë.

Sekretari hyri në zyrën e ftohtë, ku kishte mbetur ende frymëmarrja e ngrirë e natës së shkuar, ngriti perdet e rënda të dritareve dhe vuri re se përtej arabeskave që kishte endur nata, nuk dukej më se si grindej e shfrynte tufani, i mbyllur si në një kafaz të gurtë midis shtëpive të dendura të qytetit. Nxori duart e mardhura nga xhepet e palltos ushtarake bojë vaji, të rrjepur në bërrylet nga fërkimi, dhe ngriti receptorin e telefonit. Nga dera e hapur hyri pa u ndier shërbyesja, një plakë e pakët dhe e drojtur, që solli një krahë dru për zjarrin.

— Mos e ndiz zjarrin, nënë Marë — tha ai. — Unë nuk do të qëndroj në zyrë.

— Ku do të vesh në këtë kohë, bir? Kjo erë kërkon shpirt njeriu! — tha plaka.

— Eh, moj nënë! — psherëtiu ai. — Ka tufane më të këqija se ky, dhe unë nuk e kam pasur kurrë më vështirë se këto ditë; madje as atëherë, kur u fsheha nga ndjekjet në qilarin e shtëpisë sate të vjetër.

— Ç'të ka ndodhur, bir? — pyeti plaka. — As tani, pasi hoqe të zitë e ullirit dhe u ngjalle së vdekuri s'po gjen dot prehje?

— Për ne nuk do të ketë prehje derisa të vdesim! Këtë detyrë i dha historia brezit tonë — tha ai.

Sekretarit po i bëhej natyrë e dytë që të fliste shpeshherë si në mbledhje dhe kjo nuk i pëlqeu aspak, se e dinte që nënë Mara s'para e kuptonte këtë gjuhë, mirëpo shpesh njeriu, edhe pse e di që nuk shprehet ashtu siç ka dëshirë, nuk i gjen dot fjalët e duhura. Këtë plakë të pakët ai e donte si nënën e tij, por mendoi se ishte më mirë që edhe ajo të mos e dinte se fshatrat e malësisë po mbeteshin pa bukë.

Në fshatrat përtej lumit, në zonën D., kishin mundur të grumbullonin sasi të mëdha drithi dhe të gjitha makinat e parkut të automobilave ishin nisur për të sjellë drithin në qytet. Dhe, befas, nisi dëborë, shpërthyen prej maleve erërat e ftohta të veriut dhe u përtërinë tufane si në janar, kështu që rruga u zu. Makinat kishin mbetur në një grykë të zhveshur, ku nuk pushonin korrentet e erërave dhe ku dukej sikur ishte shkar-kuar gjithë ngarkesa e bardhë, që fshihej brenda reve të ulëta e të zymta. Më në fund në telefon u përgjigj njeriu që kërkonte sekretari, por zëri i tij ishte shumë i mbytur dhe, meqë ai fliste shpejt, sekretari nuk kuptoi asgjë, prandaj e urdhëroi prerë:

— Mos u nxito, fol ngadalë!

— Nuk ka ardhur asnjë makinë — tha zëri.

— A kanë dërguar ndonjë lajm nga gryka? — pyeti ai me zërin e tij të ulët, të dobët.

— Jo...

— Pra, rruga s'është hapur... — tha më shumë me vete se sa për atë që e dëgjonte.

— Nuk është hapur!.. — tha zëri.

Ai vuri receptorin në vend, futi duart në xhepet e palltos dhe i ra kryq e tërthor dhomës.

Plaka, që kishte mbaruar së fshiri, e vërente dhe mendonte se ky njeri, sa më shumë vjet shkonin, aq më shumë thahej, sikur ushqehet me piper. Ajo e dinte se ai ishte sëmurrur pesë vjet më parë, në dimrin e vitit 1943, kur kishte fjetur dy muaj në jamën e ftohtë, me mure të mykura nga lagështia e përhershme. Edhe fytyrën e kishte të zbetë, si prej asketi, kurse koskat e dala të shpatullave, nën pallton e vjetër i dukeshin si dy

biga të mprehta të një druri të drejtë. Balli i ishte zhubrosur shumë nga brazat e thella. Ajo e dinte gjithashtu se sekretari vuante nga veremi, madje njëherë kishte pështyrë gjak, mirëpo këto ai ua fshihte të gjithëve, rrëmbehej pas pune dhe e linte veten pas dore. Plaka e pa se si e rrëmbeu nga muri kapelën prej lëkure lepuri, që i kishin vënë emrin e çuditshëm «kokore», se si kopsiti jakën e palltos dhe dëgjoi se si u nis me potere makina e tij e vogël. Bëri kryq, ktheu e drojtur kryet anash se mos e kishte parë njeri dhe pëshpëriti nën buzë: «Ruaje, o zot!»

Mbi qytetin e gurtë dhe mbi fushën e bardhë, përsëri frynin erërat e mëdha të veriut, që mbështillnin në gjirin e tyre re me fërfilliza dëbore. Mbi gjithë zërat e tjerë zotëronin e shpërthenin zërat e frikshëm të tufanit dhe dukej sikur bota, e platitur nën peshën e tij, nuk mendonte gjë tjetër veç tufanit. Njëpër të çarat e dyerve, që s'puthiteshin mirë, hynte era dhe ai ndjente se si po i mërhdhnin gjithnjë e më shumë këmbët e duart. Shoferi shahej njëpër dhembë dhe mendohej të mos dilte jashtë vazhdës së thellë të gjurmëve të rrotave, por njëpër vendet e thella edhe gjurma nuk dukej më, prandaj ai shkante shumë ngadalë. Atij i dukej sikur erërat do ta rrëmbenin makinën e lehtë e të vogël dhe do ta hidhnin poshtë greminave ose do ta përplasnin pas shkëmbinjve të zhveshur, por megjithatë makina ecte drejt grykës.

— Kur fryn këtu kaq shumë, merre me mend sa duhet të fryjë në grykën e Povës — tha shoferi. — Atje era ulërin sikur të jenë mbledhur të gjithë djajtë e botës.

Sekretari nuk foli, hoqi kokoren dhe fërkoji flokët e rrallë. Ndjeu se kishte temperaturë dhe se duart i kishin djersirë. Nga pasqyra e turbullt, që qe lidhur me një llastikë, e shihte një fytyrë e huaj, e përskuqur dhe e lagur. Më tej rruga u keqësua shumë, meteriset¹⁾ e dëborës u bënë më të thella e të padukshme dhe shoferi vështroi me pikëllim se si u fut në një grackë të tillë makina e nuk lëvizti dot më. Këtu sekretari zbriti dhe

1) dëborë e grumbulluar nga era.

u nis më këmbë. Në fushë të hapur ndjehej edhe më fort zemërimi i papërmbajtur i natyrës, pluhuri i bardhë vërtitej si një shtjellje uji dhe ngrihej si shtëllungë lart, derisa humbiste në kubënë e ulët të qiellit. Drurët e vegjël të plepave, që ishin mbjellë para dy vjetësh anës rrugës, ishin shtrirë lakuriq mbi dëborë, si të prerë nga një sharrë e padukshme. Gjurmët e humbisnin menjëherë formën e tyre dhe treteshin e fshiheshin nga era.

«Keq», tha me vete ai.

Në grykë ishte një rrëmujë e madhe. Makinat e vjetra, ca «trenta katro» të mëdha, plaçkë lufte, kishin mbetur në buzë të pjerrësisë si një karvan i zi. Nën mushamatë dukeshin format e thasëve me drithë. Dhjetë punëtorë me lopata rropateshin të hapnin udhën dhe pas gjurmës së tyre nisej makina e parë deri në një farë vendi. Pastaj makina niste e uturonte si një bishë e plagosur, mundohej të shtynte me hundën e gjatë grumbujt e dëborës, por, e pafuqishme, zinte e rrëshqiste prapa, ku prisnin shoferët me gurë të mëdhenj në duar. Punëtorët, të lodhur, fillonin të qëronin me ngathësi dëborën që kishte grumbulluar makina, por erërat që gërryenin dëborën e vendeve të larta, i mbushnin shpejt e shpejt gjurmët e punës së tyre dhe krijohej përsëri një shtrojë e re, e pacënuar. Njerëzit kishin mbetur në një mëdyshje të tmerrshme dhe s'dinin si ta mposhtnin këtë këmbëngulje të natyrës. Veç kësaj, nuk mund të punonin më shumë se dhjetë vetë bashkë se s'kishte vegla.

Sekretari ndjeu t'i acaroheshin nervat e në majë të gjuhës i erdhën sharje të shumta për atë burrin e shkurter, që ishte drejtor i ndërmarrjes së ndërtimit dhe që s'kishte mundur të sillte më shumë se dhjetë punëtorë. Por ai e dinte se kjo nuk sillte tani asnjë dobi dhe nuk i shërbente aspak hapjes së rrugës, prandaj u mundua të tregohej i qeshur, sikur s'po ndodhte asgjë e veçantë, sikur pas një çasti rruga do të hapej. Drejtori, i lodhur dhe i hutuar nga ajo natë e vrullshme, gjatë së cilës s'kishte mundur t'i lëvizte asnjë hap më tej makinat, u turbullua fare, sepse priste prej tij qortime. Sekretari u përshëndet me të gjithë. Era i valaviste anët e kokores

që duhej t'i mbulonin veshët dhe që ai nuk i kishte li-
dhur. Ai vuri re se ky vend ishte tepër i shkretë. Vetëm
aty-këtu nxirrnin krye mbi dëborë ca degëza të holla
dëllinjash, kurse në buzë të rrugës, si një send i harruar
e i kotë, kishte mbetur një barrakë e shtrembër, e mbulu-
ar me dëborë deri në strehët e çatisë. Dukej sikur ajo,
pas një çasti, do të shembej dhe prej saj do të mbetej
vetëm një grumbull dërrasash e letërkatrama.

— E, shokët! — tha. — Malësia po pret bukë. A do
t'i lëmë shokët tanë të maleve të vuajnë për bukën e
gojës?

Zëri i tij i pakët, nën fishkëllimën e mprehtë të erës,
mezi u ndje nga ata që ishin më afër. Në mënyrë të
pavetëdijsme të gjithë u mblodhën rreth tij dhe ai
mbeti në mes, duke vështruar frymën e ngrirë, që dilte
nga gojët e hapura. Ai vuri re se fytyrat që e vështro-
nin ishin të mpira e të mbërthyera nga ankthi i pritjes,
kurse nëpër flokët, që dilnin jashtë kasketave të pangjy-
ra, dëborë e ngrirë kishte krijuar ca qerpikë të ve-
gjël akulli.

— Vetëm kur të pushojë era, mund të fillohet puna
për të hapur rrugën — foli një burrë i shkurtër, i mbësh-
tjellë në një pallto shumë të madhe, prej së cilës dilte
vetëm fytyra e tij e vogël dhe e mprehtë si e një dhelpre.

«Ky duhet të jetë shofer», mendoi ai.

— Këtu era nuk pushon kurrë — tha një tjetër,
zeshkan, i gjatë, i mbështjellë me një mushama të zezë.

— Ç'është kjo barrakë këtu? — pyeti papritur
sekretari.

— Është e braktisur — tha shoferi zeshkan. — Dë-
bora i ka zënë hyrjen.

— Duhet hapur. Njerëzit kanë ngrirë. Me njerëz të
rraskapitur nuk hapet rruga. Aty mund të ndezim zjarr.

— Ajo do të shembet nga pesha e dëborës së çatisë
— tha shoferi i mbështjellë me pallto.

— Atëherë duhet qeruar dëborë e çatisë. Le të hipin
dy vetë, dhe ne, të tjerët, të thyejmë e të presim degë
dëllinje.

— Mua më kujtohet se nën barrakën kishte një vathë — tha zeshkani.

— Nuk kishte — tha shoferi tjetër, ai me fytyrë dhelpre.

— Në vjeshtë vatha ka qenë aty — tha një punëtor.

— E pra, duhet ta gjejmë vathën dhe të prishim gardhin — tha ai dhe i pëshpëriti drejtorit ngadalë: — Duhet të mendoni më shumë për njerëzit, shok!

Pas një gjysmë ore në barrakë ishte ndezur zjarri.

— Të mblidhemi të gjithë brenda — tha ai. — Asnjëri s'mund ta gjejë vetë se si t'i nxjerrim makinat nga gryka, prandaj duhet të bisedojmë, se kurdoherë, prej shumë mendimesh, mund të nxjerrësh një zgjidhje të mirë. Vetëm se nuk do të qëndrojmë brenda më shumë se gjysmë ore dhe gjatë asaj kohe duhet të thotë secili mendimin e vet.

Brenda barrakës së anuar ra një heshtje e tillë, sa ndihej kërcitja e halave të dëllinjës dhe shushurima e shkrirjes së dëborës në truallin rreth zjarrit. Tymi i dëllinjës e mbushi shpejt barrakën dhe fytyrat e njerëzve u zbehën e mbetën si hije brenda një tyli mjegulle blu, mjegull me erë të fortë dëllinje. I pari u mat të fliste shoferi zeshkan, të cilit i arrinte kryet deri në letrën e zezë, me të cilën ishte mbuluar barraka.

— Po sikur!.. — tha.

— E?..

— Eh! Mendova se duhet të lajmërojmë që të vijmë punëtorë nga qyteti, por është shumë larg!

— Më i vështiri është ky kilometër, derisa të kalojmë grykën, pastaj besoj se do ta kemi më lehtë — tha drejtori.

— Po sikur të shtrojmë rrugën deri në majë me shkurre që të mos xhirojnë makinat?

— Ku t'i gjejmë gjithë ato shkurre?

— Nën dëborë, shpati është i veshur me dëllinjë.

— Do të duhej një ditë që të bridhnim e të mblidhnim dëllinja!

— Të prishim edhe barrakën dhe të përdorim dërrasat — tha i pari.

— Ti s'je shofer dhe s'e merr vesh se në këto dërrasa të ngrira e të veshura me akull s'mund të kalohet kurrë.

— Do të na duheshin njëqind barraka deri në majë!

— Pra mbetet vetëm të vijnë forca nga qyteti — tha drejtori.

Heshtje. Zjarri u shua dhe s'u kujtua njeri t'i hidhte më karthje. Tymi shfrynte nga dera dhe humbiste e përzihej me pluhurin e imtë të dëborës që merrte me vete era. Lopatat, të hedhura njëra mbi tjetrën përpara hyrjes, po mbuloheshin nga dëbora.

— Me leje? — tha një zë i vrazhdë, i thellë. Zjarrit iu afrua një punëtor shtatmadh, që mezi i lëvizte shpatullat e gjera, të rënda e pak të kërrusura. — Kjo rrugë nuk hapet kështu! — Zëri i tij i ngjante një gjëmimi.

— Si? — pyeti sekretari, sikur s'e kishte dëgjuar fare.

— Thashë se kjo rrugë nuk hapet kështu. Unë kam njëzet vjet punëtor pas rruge dhe s'mbaj mend të ketë guxuar njeri të hapë rrugën në një tufan të tillë. Ti sot mund ta hapësh, po deri në mbrëmje ajo do të zihej prapë.

— Dëgjo, shok — tha rreptë e me inat ai. — Si të quajnë?

— Rakip Selmani më quajnë — tha vigani.

— Ti, Rakip, mund të kesh edhe njëqind vjet këtu, mund të kesh parë e dëgjuar shumë, por mëso tani se kjo rrugë neve na duhet dhe do ta hapim.

— Nesër do të zihet përsëri — tha ai.

— Dhe ne do ta hapim përsëri!

— Unë e di, — tha ngadalë vigani — rruga mund të hapet, po vetëm mbasi të pushojë tufani.

— Jo — tha sekretari. — Rrugën do ta hapim edhe sikur të mos pushojë tufani. Tani ora është dymbëdhjetë. Deri në orën dhjetë të natës duhet ta kemi çuar drithin në qafën e Prepasit. Ne do ta çojmë edhe sikur të na duhet ta mbartim në shpinë!

— Atëherë!.. — tha mendueshëm vigani.

— Fol!

— Ndoshta mund të na ndihmojë fshati Dushkër! Aty ka mbi njëqind burra dhe që të gjithë kanë vegla.

Të njëzet në kasolle i përshkoi një dridhje si prej një rryme. Kjo rrymë ishte shpresa e ringjallur për hapjen e rrugës. Sekretari, që edhe ai kishte një copë herë që mendohej në mund të shkonin në fshatin më të afërt, por që nuk e njihte këtë zonë, pyeti:

— Sa larg është fshati?

— Në verë, dy orë. Udha është e përpjetë, por nuk e besoj që të jetë e hapur. Unë e di udhën.

— Pse, tunden fshatarët nga shtëpia në këtë tufan, a? — tha shoferi me fytyrë dhelprë.

— Do të vijnë, — tha sekretari. — Ti, Rakip, do të na heqësh rrugën. Me ne do të vish edhe ti — iu drejtua ai shoferit zeshkan, që kishte makinën e fundit në kolonë.

— Rakipi ka për ta humbur rrugën në këtë tufan — tha përsëri surratdhelpra.

— More! Kush je ti që ndjell gjithnjë të keqen? — bërtiti sekretari.

— Mos ia vini re, shoku sekretar! — tha zeshkani. — Është shofer, shoku ynë, po kështu, ters flet gjithnjë.

— Mos harro, shofer, se në luftë, ai që nuk ka besim, është vetëm një hap larg nga dezertori — tha sekretari dhe vuri përsëri kokoren. — Ti, drejtor, do të nisesh për në qytet dhe do të sjellësh punëtorë të tjerë. Ju, që mbeteni, duhet të hapni rrugën të paktën deri te kthesa.

— Është e vështirë — pëshpëriti zeshkani.

— E di — tha ai me zë të ulët. — Po njerëzit duhet të kenë përpara një detyrë, të cilën duhet ta arrijnë. Ata duhet të hapin të paktën dyqind metra rrugë. Ne duhet të kthehemi këtu pas pesë orësh me njëqind njerëz pas!

* * *

Kështu, ata të tre u nisën nëpër një shteg të padukshëm. Era u fshikte si me jele kali fytyrën, që edhe ashtu e kishin shumë të mpirë, dhe sekretari nuk po i lidhte dot mbulesat e veshëve të kokores. Rakipi mendohej të mos shkëputej shumë nga rrjedha e padukshme e përroit.

— Udhën do ta çajmë me radhë — tha sekretari. —
Një çerek ore secili.

— Jo — tha prerë Rakipi. — Udhën do ta hap unë.
Ju nuk e dini drejtimin.

— Do ta hapim të tre me radhë — tha vrazhdë ai. —
Ti do të qëndrosh pas të parit dhe do të tregosh drejtimin.

— Por...

— S'ka por... — tha.

— Na e lini neve — tha zeshkani. — Ju nuk jeni aq
mirë me shëndet.

— Kush tha? — pyeti ai dhe e vështroi zeshkanin
drejt e në sytë e mëdhenj, të butë e shumë të zez. — Unë
jam fare mirë.

Kështu, printe në krye të grupit herë një pallto bojë
vaji dhe fytyra e thatë e sekretarit, herë trupi vigan i
Rakipit, herë silueta e mbështjellë në një mushama të
zezë e shoferit. Në një farë vendi prijësi bënte një hap
anash dhe linte në krye tjetrin. Shkonin pothuaj pa fo-
lur. Ata e dinin se çdo fjalë ishte një harxhim i tepërt
fryme dhe force. Këtu era ishte më e dobët, por trashësia
e dëborës më e madhe.

Kur doli për herë të tretë në krye të grupit, ai e
ndjeu se ishte lodhur tepër dhe se hapat po i bënte më
të vegjël. Këmbët nuk i bindeshin më aq lehtë dhe la-
gështia i kishte depërtuar deri në gju. Ai e kuptoi se po
vononte edhe ecjen e të tjerëve, prandaj u mundua të
ecte më shpejt. Ndjeu në zverk frymën e ngrohtë të
Rakipit që ishte shumë pranë.

«Mos kujton ky se do të rrëzohem e kërkon të më
mbajë?» mendoi dhe ndjeu t'i vërshonte një ndjenjë e
ngrohtë për atë burrë shtatmadh e të vrazhdë.

— Më lër të dal në krye — tha Rakipi me zë të
ulët. Sekretari thujse nuk e dëgjoi. Atë po e mbulonin
kujtime të viteve të shkuara, kur karvani i gjatë i parti-
zanëve gjarpëronte drejt Veriut dhe padashur, vetvetiu,
brenda tij lindi, si një nevojë e domosdoshme, dëshira
që të këndonte. Në fillim askush nuk e dëgjoi se kënga
ishte pothuaj si një pëshpërimë. Pastaj, gjithnjë në push-
tetin e asaj ndjenje të valë kujtimesh, bredhjes, kris-

mash e fytyrash, këndoi me forcë, me gjithë zërin e tij dhe ky zë gjëmoi sikur rrokulliseshin me potere ujëra nga ujvara. Shoferi u habit se si mund të këndonte aq fort ky njeri, që fliste me zë të ulët dhe që ishte aq i dobët.

«... Në dëborë e në tufan
ngritën flamurin e kuq-e...»

Një zë tjetër si një buçimë e dheut, zë i thellësive e pasoi dhe kënga fluturoi larg:

«Gjer përtej në oqean!...»

Ky ishte zëri i trashë i Rakipit, dhe kështu, një copë herë, erërat morën me vete njërën pas tjetrës copa melodish të forta, të ashpra e fragmente fjalësh edhe më të forta.

Sekretari as e kuptoi se kur doli para tyre shoferi dhe e hapi rrugën deri në majë të kodrës. Papritur zëri i thellë pushoi dhe tha vetëm një fjalë:

— Atje!

— Sa larg është?

— As një orë. Kemi ecur mirë!

Të tre mbetën një çast në majë si hije të palëvizshme drurësh. Gjuhët e erërave e kishin lëpirë kreshtën shkëmbore dhe askujt s'i bëhej të besonte se ai send i mpirë, i verdhë e i ftohtë, ku shkëlqin këmbët e tyre, ishte toka!

Sekretari ishte i tëri i pushtuar nga kujtimet. Ai përfytyronte se si do të zbriste kësaj rruge karvani i gjatë, që do të futej në luftë me armikun kryeneç, të akullt e të fortë. Pastaj të tjera vegime të zjarra, varganë me pushkë mbi plagët e supeve i mbinin në trurin e lodhur... Fytyra e vogël flokëverdhë e një vajze, të brishtë e të njomë, me këpucët e rënda të një ushtari të vrarë dhe sytë e saj të kaltër, që kishin mbetur edhe pas vdekjes pakëz të hapur, si të pulitur nga drita e fortë...

Oh, ky ishte një kujtim tepër i dhimbshëm, por kur-

doherë ai kujtim i përtërinte mendimet e forcat e tij, si një gurrë mali udhëtarin e etur!

Deri në fshat edhe në kthim, ai ishte i tëri një tufan i vërtetë forcash e mendimesh. Vargani i njerëzve, me lopata në supe, u nis për udhë.

Mbi rrugë endej errësira e bardhë. Tufani sikur ishte struktur diku, prapa maleve, dhe i kishte lënë vendin një dëbore të butë, që binte me sllogje të mëdha. Ishin shuar rrezet e fundit të dritës dhe hijet e makinave dukeshin të stërmëdha në atë dritë të mekur. Ai, zeshkani dhe Rakipi hynë në barrakë. Zjarri ishte më të shuar dhe kishin mbetur vetëm thëngjij. Ata hodhën një krah dëllinjash dhe u ngrohën pas flakëve, disa minuta, që u dukën pafundësisht të gjata.

— Ngrihemi... — tha ai. — Zjarri s'të lëshon kurrë — dhe doli jashtë. Vështrimi i humbi në sfondin e mjegullt të malit, nga zbriste rruga prej fshatit. E dinte se do t'i duhej të ngjitej edhe më në këtë rrugë, jo për të gjetur krahë pune për hapjen e rrugës, po gjithnjë për rrugë, për rrugë të tjera.

1966

MALLRA TË KRIPUR

«— Atëherë ne nuk kishim frigoriferë — tha drejtori, një njeri i plakur para kohe, të cilit ia kishte ënda të rrëfente ndodhi të viteve të shkuara.

Ky njeri kishte njëzet vjet në të njëjtën detyrë, drejtor i ndërmarrjes së grumbullimit. Të tjerët, që kishin ardhur dhe kishin shkuar si kalimtarë ose që kishin mbetur me të, mbanin mend se, në të ri, ai kishte qenë zeshkan, i rrëmbyer e kokëkrisur, po i dashur me të gjithë. Çdo vit i vështirë kishte lënë gjurmë të forta në tiparet dhe karakterin e tij. Në fillim thinja të padukshme në tëmthat, pastaj rrudha nervoziteti në këndet e gojës, fije të bardha në mjekër, rrudha të imta rreth syve, zbardhja e vetullave kaleshe, që i jepnin një pamje të rëndë e urdhëruese, reumatizmi, huqet e pleqërisë së parakohshme. Sidoqoftë kishin kaluar shumë vjet dhe ai kishte mbetur po aty. Të gjithë e dinin se, megjithëse nuk kishte ndonjë farë arsimi të lartë, punën e njihte dhe e bënte si askush tjetër.

Pra, atëherë ne s'kishim frigoriferë — tha ai. — S'kishin shkuar më shumë se katër-pesë vjet që kishte mbaruar lufta. Mbaj mend se vitet e para, për drithin që grumbullonim, mjaftonin vetëm dy depo të vjetra, që tani janë prishur, pastaj çdo vit nevojat për depo shtoheshin. Si të thuash, kjo rritje e nevojave për depo të tjera ishte një tregues i rritjes sonë në përgjithësi. Por këtu nuk e kam fjalën për drithin.

Atë vit ndërmarrjet blegtorale erdhën për të veruar

në kullotat e pasura të Lenijes, në pllajën e madhe mbi Ostrovicë. Kush s'i ka parë, nuk e merr dot me mend se si shtrihen aty mbi tabanin e shkëmbit rrafshnalta e luginë me bar të hollë dhe erëmirë. Dhe s'gjen asgjëkundi bar më të ëmbël për dhentë. Po afrohej mbarimi i vjesh-tës dhe kopetë do të niseshin prapë për shtegtimin e gjatë drejt vendeve të ngrohta; mirëpo, para ikjes, do të na linin të handakosurat, që nuk do të mund të duronin shtegtimin e gjatë. Pra prisnim që t'i dorëzonin te ne, në grumbullim, gjithë dhentë e plakura, shterpat e pocaligisura, të dobëta, të hajthmet. S'ke ç'i bën! Ky është një ligj i natyrës për kafshët, të parat bien nën satër më të dobëtat. Po veç këtyre, kishim për të marrë dhe detyrimin nga fshatarësia dhe e kuptoni vetë se pse fshatarësia i dorëzon kafshët para dimrit. Do të kishim një dyndje me kopera kafshësh të imta e të trasha, po ngordhësira ama, që s'i kishim shkuar ndër mend ndonjëherë. Kisha javë të tëra që vrisja mendjen për këtë punë të ngatërruar që na kishte mbirë në prag të dimrit. Kishte dy rrugë dhe të dyja më dukeshin pa krye. T'i mbanim kafshët në stallë e t'i thernim ca nga ca gjatë dimrit, ashtu siç bënim gjithnjë, kjo binte poshtë vetvetiu, se, jo vetëm që sasia e kafshëve ishte shumë herë më e madhe se në vitet e tjera (për shkak të brigadave blegtorale), po dhe se tagjinë e barin i kishim fare të paktë. Pastaj, duhej të dimëronim e të nxirrnim gjallë tërë të cfliturat. Ato s'i kishte ngrohur dielli i beharit, jo t'i ngrohte ai i dimrit. T'i thernim? Ç'ta bënim gjithë atë mish, ku ta shisnim? Se e dini, atëherë ne s'kishim frigoriferë — tha përsëri.

Të them të drejtën, kur e mendoja se po afronte dita e nëmur, kur do të vërshonin kopetë e pambaruara të skartimeve, më vinte të merrja malet. S'kisha dhe me kë të këshillohesha nga shokët. Nëndrejtori kishte qenë kamerier para luftës, mund të dinte si servirej mishi, po s'merrte vesh se sa bar donte një dele dhe sa tagji një ka. Shefi i llogarisë kishte bërë dy vjet studime për fillozofi! S'kishin faj dhe ata të shkretët kur ngrinin supet, ishin qytetarë denbabaden dhe ka të ngjarë që s'dinin se ka dele bejka e syska dhe dhi shyta e me brirë. Fola

me ministrinë, me shokët e rrethit. Të thuash të drejtën, edhe ata s'dinin më shumë se ne ose ndoshta nuk e kuptonin se sa e vështirë ishte gjendja.

«Bëj siç ke bërë çdo vit, më thanë. Ne besojmë se ti do t'i dalësh në krye kësaj pune.»

«More, besim, besim, mirë xhanëm, po mua më duhet një këshillë, një mendim!..» Dhe kështu shkonin ditët. Moti ftohej, po binin fletët e pemëve, kurse mua sikur më binte pika për atë dimër të hershëm. Të thuash të drejtën, ne atëherë ndoshta s'dinim të drejtonim. Kujtonim se, si drejtorë, të gjitha duhej t'i zgjidhnim vetë. Dëgjoje e shihje sabotime e sabotatorë në çdo anë dhe dru-heshe të merrje mendjen e dikujt tjetër se mos ta hidhnin. Më iku gjumi. Thonë se atëherë filluan udhën e tyre thinjët, megjithëse isha tridhjetë e pesë vjeç. Një natë i dhashë karar: «Mitre, i thashë vetes, ti ke harruar fjalën e të vjetrit: «Trimi i mirë me shokë shumë.» Vetë nuk di nga t'ia mbash, prandaj duhet të dëgjosh mendimin e këshillën e popullit, të njerëzve që janë marrë tërë jetën me bagëti, pra duhet të këshillohesh me kasapët. Ama edhe më parë më kishte shkuar ndër mend një gjë e tillë, po, si të thuash, këtu qëndron dhe dritëshkurtësia jonë, andaj them se s'dinin të drejtonim. Meqë e dija se kudo bëheshin sabotime, kisha frikë se mos ndiqja një këshillë të gabuar dhe, në vend që të vija vetulla, qitja sytë.

Më në fund, thirra në një mbledhje kasapët tanë dhe privatët. Privatët rrinin si mbi gjemba, pëshpëritnin se aq e pati dhe puna e tyre, do të mbylleshin dyqanet, kurse ata të mitë i ndiznin edhe më keq. Njerëzit edhe ashtu ishin të hutuar, por u hutuan më keq nga pyetja e papritur që u vura përpara. Heshtnin. Mabaj mend se ishte një ditë e vrenjtur tetori. Jashtë shiu binte me gjy-me dhe kërciste mbi kulmin prej llamarine. Dëgjohej shkoqur se si thërrmohej shiu mbi teneqetë, sikur shoshëj urov, se si pikonin pikat në pellgjet, se si merrnin frymë thellë njerëzit brenda në depo. Kishin ndenjtur për-tokë mbi disa thasë të grisur. Depoja ishte e madhe, bosh, e vjetër dhe e ftohtë, e mbushur me rrjeta pezhishkash.

— Ë? — s'durova më unë. — Kush do të japë një mendim?

— Dëgjo, or, bukë e kripë. A kemi bodrume me çimento dhe depo të mira? — pyeti një zë nga fundi. E njoha, ishte zëri i Jorgo Bucoit, të cilit ia kishin ngjitur Jorgo Capi, se dikur një cjan me brirë të mëdhenj e kishte mbërthyer pas murit dhe, sikur të kishte qenë një tjetër, do ta kishte shtrydhur, po Jorgoja i vogël e i shkathtët si ngjalë, i shkau dhe iu vodh nëpër këmbë dhe cjapi mbeti me brirë të ngulur në çatma.

— Afrohu këtej, se s'dukesh — i thashë. — Sa për depo, ne mund të gjejmë!

— Atëherë, që thua ti, unë them t'i therim e t'i bëjmë pastërma.

— Pastërma? — thirra. — Mos do të tallesh? Ku do ta thajmë gjithë atë mish? Apo harrove që janë mijëra krerë?

— Pse ta thajmë? Ne mund të mos e thajmë fare.

— S'kemi dëgjuar të ketë pastërma të patharë.

— Ti pagëzoje si të duash, në daç thuaji pastërma në daç thuaji sallamur, si të të kuptisë xhani! Po kësaj pune vetëm kështu i dilet ndanë.

— Ore, a e di që i polli mendja një gjë të saktë? — tha dikush.

— Ç'thua, more! Ne kemi bërë dhjetë-njëzet krerë, po këto janë mijëra.

— Sikur të ketë vend të mirë, dhe mund të bëhet.

— Jo... jo! Kush e mban përgjegjësinë, po të priset?

— Bëhet!

— S'bëhet!

— Bëhet, them!

— More, ti hidhu në trarë, po të duash, po kjo gjë s'bëhet kurrë.

Unë kisha mbetur si peshku pa ujë, s'merrja vesh as se ç'thoshin, as përse ziheshin, as se si mund të bëhej kjo lloj pastërmaje. Vetëm e dija se shkrepë një shkëndijë shkrepëse, se Jorgo Capi kishte dhënë një mendim, për të cilin kasapët po grindeshin me njëri-tjetrin... Mezi vura qetësi. I thashë Jorgos:

— Pa na rrëfe me hollësi se si mund të bëhet kjo pastërma!

— Ja, or, bukë e kripë! Kërma bëhet petë!

— Si? Si? — thashë i habitur.

— Ja, de! E therim bagëtinë, e çajmë, i heqim të brendshmet, e bëjmë petë...

— Ç'domethënë «E bëjmë petë»?

— Atë e dinë të gjithë si bëhet! Theret ashtu që të mbetet i gjithë trupi i shtrirë e i hapur, si një njeri që fle me këmbë e krahë të hapur anash!

— Pastaj?

— E kripim. Kripë duhet shumë.

— Kripë ka.

— Duhet shumë, thashë. — E kripim sa, të thuash, e zbardhim fare. Mbi këtë vëmë një tjetër, e zbardhim edhe këtë me kripë...

— Si një stivë me dru?

— Në daç thuaji stivë, në daç thuaji mullar. Po më mirë thuaji mullar, se dhe bari ashtu vihet. Puna është se, mbasi të bëjmë një mullar të tillë, prapë duhet ta kripim anembanë që të mos punojë era brenda, se ndryshe e merr ferra uratën.

— Përsëri kripë?

— Kripë!

— Po ku ka burrë nëne që ta hajë këtë pastërma shëllirë që na pregatite ti?

— Ajo bëhet e shijshme, se i nxirret kripa, nuk lihet ashtu si është.

— Si?

— E futim në shëllirë të ngrohtë.

— Në shëllirë?

— Po, or, bukë e kripë! Se kripa nxjerr kripën. Kështu po, mund të ruhet.

— A e keni provuar ndonjëherë?

— Me disa kokë e kemi bërë të gjithë, po këtu është fjala për mijëra — tha një tjetër.

— Dhe nuk priset kështu?

— Jo, pse të priset?

Kuptohej, nuk ishte një gjë e lehtë, me të thënë e

me të bërë. S'i thonë shaka. Po të prishej, duhej të hidhje në lumë miliona lekë. Pastaj asnjë ndërmarrje tjetër, në gjithë vendin, nuk e kishte provuar këtë. Rrethi ynë e kishte këtë «fat» që gjithnjë të qe para të tjerëve në bujqësi e blegtori, ishte vendi i verimit të bagëtive të bregdetit, kurse dimri i hershëm i mbyllte bagëtitë brenda në stallë.

Bisedova me zëvendësministrin. Edhe ky qe njeri me inisiativë. Në luftë, zanati i tij kishte qenë atentator! Ai u nis nga Tirana. Unë, që dija se ai gjithmonë guxonte, shpresoja shumë se do të më ndihmonte. Mirëpo u gabova. Siç dukej, këtu guximi tejkalonte shumë kufijtë e zakonshëm dhe përgjegjësia qe e madhe. Në mbrëmje (atëherë mbledhjet bëheshin gjithnjë natën) u mbledhëm. Thirra dhe shtatë nga kasapët tanë. Zëvendësministri e kundërshtoi propozimin tonë dhe nguli këmbë që bagëtinë ta mbanim si gjithnjë; të bënim çmos për të siguruar stalla, bar, kashtë e tagji. Të bësh çmos, një fjalë goje. Po atëherë ishte tetor! E pyetëm dhe një herë Jorgon që e tregoi se si bëhej pastërmaja.

— Kështu rrezikojmë shumë — tha ai. — Nuk na lejohej të rrezikojmë ushqimin e popullit dhe pasurinë e tij! Duhet t'i mbajmë me çdo kusht.

— Po t'i mbajmë gjithë ato kafshë, s'do të mbledhim dot as lëkurët e do t'i hanë qentë.

— Ç'domethënë kjo? — u inatos ai.

— Domethënë që do të ngordhin, dhe do të ngordhin aq shumë, sa s'do të mbledhim dot as lëkurët — tha kasap Jorgoja.

— Me këtë zahire që kemi, mund të mbajmë vetëm të trashat, po të voglat kurrën e kurrës — thashë unë.

Mbledhja vazhdoi deri në mesnatë. Vetëkuptohet, përpara kësaj gjendjeje s'kishte rrugë tjetër dhe ai pranoi. Dolëm pas mesnate. Ishte një natë e vakët dhe me yje si rrallëherë sheh në tetor. Të dy shëtisnim rrugëve. E përcolla deri në hotel. Ai s'foli, po ç'të fliste më? Më shtrëngoi dorën fort, fort. E dinte përgjegjësinë që merrnim të dy përsipër.

Që atë natë mua m'u shtua besimi se do t'ia dilnim

mbanë. Besimi është kryesorja. Duhet t'i thuash vetes që këtë do ta bëj dhe pikë! Sigurisht pyetëm, folëm edhe me shokë të tjerë. Edhe ata që merrnin vesh nga kjo punë, në teori e pranonin se kështu mund të ruhej mishi. Mirëpo nga teoria deri në praktikë është shumë larg. Ishin mijëra këto, ore! Dhe duheshin bërë qindra mullarë të tillë të kripur!

Në ato ditë unë ua vara gjithë punëve të tjera të ndërmarrjes dhe merresha vetëm me kafshët që thernim, i shkova pothuaj të gjitha nëpër dorë dhe kushedi sa stiva i kripa me dorën time. Dhe u hidhja aq shumë kripë, sa kasapët shkuleshin së qeshuri me mua. Kështu u mbushën gjithë bimsat e shtruara me çimento, depot më të mira e më të mbyllura. Mullarët e bardhë shtoheshin, po edhe kopetë që iknin, dërgonin gjithnjë kafshët që skartonin. Kështu, më në fund, u mbaruan kafshët që dorëzoheshin dhe u mbyllën depot me mullarë të kripur! Ishte një kohë kur, siç e merrni me mend vetë, unë isha si një njeri i mbërthyer nga ankthi i një pritjeje të gjatë. Zëvendësministri do të më pyeste përditë në telefon.

Kisha vetëm një ngushëllim të madh, qetësinë e çuditshme të Jorgo Capit, që qe ngarkuar të ndiqte këtë punë. Njeri i qeshur, shakaxhi, aq sa s'të bëhej t'i besojë asgjë! Ke parë ti, nganjëherë, po të jetë njeriu i vrazhdë e i rëndë, sikur i besojnë më shumë? Por unë kisha një besim të çuditshëm tek ai kasap i pakët që nuk e humbiste kurrë toruan.

Nuk shkoi shumë kohë, dhe në pothuaj s'bënim më pastërma dhe ndonjë bagëti të rrallë që dorëzohej, e mbanim ose e thernim për popullin; kur na u bë një alarm! Ç'alarm, thoni ju? Ja, u pëshpërit poshtë e lart për punën e këtyre mullarëve të kripur, u mor vesh se depo të tëra ishin mbushur me mish të therur dhe rrinin të mbyllura, se mishi ishte qelbur dhe pritej dita-ditë që të hidhej në gropë!

U krijua me ngutësi një komision nga tregtia: një hetues, një mjek... dhe ia behën në zyrë. Të gjithë ishin të vrenjtur, sikur prisnin nga çasti në çast të zbulonin

krimin dhe t'i hidhnin prangat kriminelit. Njerëz të fandakosur kishin zgjedhur për këtë punë! Sidomos ishte një hetues (vite më vonë doli në shesh se ai kishte qenë një maskara) që as deshi të më fliste. Ai, me siguri, pa parë asgjë, ishte i sigurt se e zbuloi sabotatorin dhe se ky zbulim do ta ngrinte një shkallë më lart. Më vërente me ngulm, me një palë sy të vegjël e të gjelbër. Kishte një buzëqeshje cinike e të ftohtë që të ngrinte nervat e ndonjë tjetri mund t'i fuste të dridhurat. Vetëm mjeku ishte babaxhan njeri. Ky ishte një mjek i vjetër, nga ata që nuk kishin bërë dot më parë as emër, as klientelë të madhe, njeri i dhënë pas gjahut dhe peshkimit.

— Shpejtoni, se s'më durohet sa ta provoj atë pastërmanë e kripur — qeshi ai. — Ajo do të na hapë punë dhe mjerë të sëmuretë nga majasëlli!

— Nuk kemi kohë për biseda, — tha hetuesi dhe e shikoi mjekun — shpjerna në depon e pazarit të druve.

S'qenka budalla, mendova. E ka nuhatur që kjo është depoja më e keqe, ku kemi vendosur mishin. Po të kishte vend ku mund të prishej, kjo depo ishte e para. Po të jetë mishi mirë atje, s'ka për t'u prishur gjëkund! E kuptova gjithashtu se atij biçimi do t'i mjaftonte edhe një mullar i prishur që të nxirrte bllokun e të niste procesverbalin. Ishte dimër. Rrugët për në depo qenë zënë nga dëborë që pati rënë një natë më parë. Gjurmë më gjurmë, Jorgoja në krye, hetuesi, që s'i durohej sa të arrinte, i dyti, dhe unë në fund. Kërciti kyçi në bravë... Drita e dëborës t'i merrte sytë. Brenda sterrë si fund i kazanit. Ndezëm një shkrepëse. Erë e rëndë ajri të ndenjtur, kripe, një erë pothuaj e padurueshme, që më bëri të dridhesha i tëri.

— Hë!... Qenka prishur — tha hetuesi.

— Mbaroi! Kaq ishte historia e pastërmasë!..

— Ku e nuhate ti që mbaroi? — pyeti Jorgoja.

— Pse, mos e kam hundën të zënë e s'marr dot erë unë?

— Po edhe ndoshta të zënë e ke, or, të keqen! Mua më duket se kjo është era e ajrit të ndenjtur. Ja, sa të ndërrohet ajri dhe s'do të mbetet veçse era e kripës!

— Doktor! — s'm'u durua mua. — Shikojeni mishin!

Mjeku i shkurtër iu afrua një stive, preu një copë tul. e mori në dorë, doli jashtë në dritë, e nuhati, e pa një herë andej, një herë këtej, sikur kishte zbuluar ndo një antikë të çuditshme.

— Ky mund të rrijë kështu edhe një mot dhe të mos priset — tha mjeku.

— Si the? — u hakërrua hetuesi.

— Thashë që mishi është i mirë!

— E, or, bukë e kripë? — tha si duke kënduar Jorgoja dhe i ra krahëve hetuesit. Po ai e përdrodhi trupin e vithet sikur i kishte hyrë një kllasinë e tha përsëri:

— Ti the që mishi është i mirë?

— Ashtu sikur thashë, më duket! — tha mjeku.

— A e kupton përgjegjësinë e rëndë që ke në këtë mes? — shfryu hetuesi.

— E di, e di, or djalosh! Unë e kam kaluar atë moshe kur njerëzit nxitohen dhe nxjerrin përfundime a priori! — tha për herë të parë me inat mjeku, i cili, siç duket, nuk para e honepste dot hetuesin. Hetuesi mbylli bllokun, ku po matej të mbante shënime, po s'iu durua pa thënë:

— Megjithatë, këtu ka një erë shumë të keqe!

Nga gëzimi bëra dhe një budallallëk. Sapo doli në treg pastërmaja, bleva një këmbë të pasme dhe ia dërgova zëvendësministrit, po m'u inatos keq, se ishte keqkuptuar: «Mallin e tët eti e ke atë mish?» më shfryu në telefon. Mezi munda ta bindja që e kisha blerë në tregun e qytetit, kur kishte dalë për herë të parë pastërmaja në shitje.

Shumëkujt mund t'i kujtohet pastërmaja e kripur e atyre viteve të largëta, kur ne s'kishim frigeriferë...»

1966

MALAI

Më kujtohet Malai. Vetëm pak njerëz e dinin që ai quhej Mihal, sepse të gjithë e njihnin dhe i thërrisnin Mala, dhe ai ishte mësuar me këtë emër të çuditshëm; madje i pëlqente që e thërrisnin me një emër jo të rëndomtë e bajat.

Atë ditë shkurti Malai kishte ngjeshur kokën midis dy shpatullave që të mos i hynte dëbora në qafë e nxitonte. Frynte një fërfillizë dëbore dhe atij i dukej sikur njerëzit e tjerë ishin shumë të ngathët, sikur kishin ngrirë në një palëvizshmëri akulli dhe e prisnin erën e mprehtë si një goditje të pashmangshme, të pafuqishëm e të frikshëm para saj. Mbi vetullat e trasha, të ashpra, të varura deri në cep të syrit, grimcat e dëborës kishin gjetur një mbështetje të ftohtë dhe kishin ngrirë, duke krijuar qerpikë të vegjël akulli.

«Përse më thirrën vallë? mendonte Malai. Apo përsëri për atë punën e vjetme?»

«Bah!.. S'e besoj, thoshte me vete. Pas kaq kohësh ajo do të jetë harruar, lum Malai. Por, siç thotë llafi, ku dhemb dhëmbi, vete dhe gjuha. Ty atje të rreh mendja. Po ku ta dish. Ndoshta drejtori i ri kërkon të njihet me mua!..»

Dimri kishte zhveshur fshikujt e tij më të mprehtë, por Malanë e fshikullonin hamendjet e tij më të zymta. Ai u ndal përpara derës së madhe të lyer rishtazi me bojë vaji blu të errët, shkundi dëborën nga flokët dhe nga rrobat, pastaj u kujtua se, meqë hynte në një zyrë,

duhej të mbërthente dhe kopsën e sipërme të këmishës prej doku, se Malai mendonte që një zyrë nuk është si një punishte rrotari. Por, për fat të keq, këmisha nuk kishte kopsë dhe s'kishte pse të kishte, se Malai nuk kishte duruar dot kurrë të rrinte i mbërthyer si i mbytur. Mbi flokët dhe rrobat prej shajaku nuk kishte mbetur më asnjë fije dëbore, por ai i fshiu një copë herë ngadalë, butë, dhe në duart e ashpra nuk e ndjeu fare lagështinë e dëborës që tretej!

«Punë është kjo? murmuriti nëpër dhëmbë. Të thërrinin dhe s'të thonë se përse? Të paktën të thoshin: «Mala! Të duam për këtë punë!» Të dijë njeriu ç'të mendojë e ç'të thotë, të mos jetë abansëz!»

Trokiti në portë, por nuk dëgjoi ndonjë zë që t'i përgjigjej trokitjes së tij.

«I ka bërë dyert me pambuk ai drejtori i parë, që të mos dëgjohet nga jashtë,» mendoi Malai dhe trokiti më fort. Iu bë sikur dëgjoi një zë të thellë e të largët që po thoshte «hyr», prandaj shtyu derën e rëndë dhe futi kokën.

— Me leje? — tha. — Mos keni ndonjë punë?

— Jo, jo... urdhëro, shoku Mihal — tha njeriu që rrinte afër dritares dhe u ngrit, i zgjati dorën dhe e vuri të rrinte në një karrige të rehatshme afër zjarrit. Në zyrë ishte një vapë e rëndë, që e mbështolli si një afsh prushi dhe atij iu duk sikur po i merrej fryma. Hoqi kasketën e lyrosur dhe e mbajti në duar.

— Me leje? — pëshpëriti. — Unë s'para e duroj të ngrohtët. Do të rri këtu, pranë dritares. — Malai foli me zë të ulët, sepse në telefon po fliste me një zë të hollë kryetari i komitetit profesional, Besniku. Këtë qerrata, që e mbante veten për shakaxhi, Malai e kishte inat, sepse nuk fjalosej si të tjerët, por si avokat.

«Paska ndonjë punë me rëndësi drejtori, pa më vuri të rri, se, ndryshe, mund të ma thoshte më këmbë. Po sikur të kenë ndonjë porosi për të bërë talike për fermën, si ato që bëjnë këtu e gjashtë vjet të shkuar? Sikur të më thotë tani drejtori:

— «Mala, a na bën dot një katër talike, apo u plake e s'të punojnë më duart?»

— A i bëj dot thua? — do t'i them! — I bëj që të fluturojnë me krahë, të fluturojnë!»

Iu shkrep ta mbushte njëherë llullën, por Malai mendonte se zyra nuk është punishte e karrocave dhe e rrotave ku mund të pish duhan kur të të teket, prandaj e fshehu prapë llullën në xhep.

«Uh! Ç'erë e ngrohtë! Kjo sikur të mbyt, bre!» tha me vete.

Drejtori kishte një hop që po e vërente Malanë. Malait s'mund t'ia gjeje moshën. Ishte një njeri i veçantë Malai. Diku, koha kishte gjetur dhë të butë e të shkrifët dhe plugu i viteve kishte lënë braza të thella, diku kishte ndeshur shkëmb. Ja, ajo fytyrë e vogël, e mprehtë, me koskat e mollëzave të kërcyera, tepër e thatë dhe pa ndonjë shprehje të veçantë, as zgjuarsi, as trashësi mendjeje, gjithçka e rëndomtë, ajo mbartte gjurmët më të ashpra të viteve. Një mori rrudhash të thella fillonin që nga cepat e syve, si zgjatime të natyrshme të qerpikëve, tërkuzeshin nëpër lëkurën e fishkur të faqeve dhe në ballin e ngushtë deri rrëzë veshëve të vegjël. Por brenda kësaj vyshkjeje të hershme, lëviznin si zhivë sytë, të thellë, të pastër, kërkues. Në krye koha kishte gjetur truall shterp dhe s'kishte mundur të rrëzonte asnjë fije e as kishte mundur të ndehte mbi to hirin e viteve. Edhe më të çuditshme, si dy koçkorë të mbirë prej gdhenjsh, ishin duart e tij. Të tilla duar mund të kenë vetëm ata që tërë jetën kanë përkëdhelur drurin e fortë. Pëllëmbët i kishte të ashpra, me lëkurë të plasaritur tërë blana të zeza, gishtërinjtë të trashë, të palëvizshëm, sikur nyjet e tyre të kishin zënë smërç. Në dy gishtërinjtë e mesit, rreth të çarave të thella, Malai kishte lidhur spango që, nga koha, kishte marrë po atë ngjyrë të murrme të lëkurës, dhe s'mund të merrej me mend dora e Malait pa spangot e lidhura rreth të çarave të gishtave. Thonjtë s'kishin më as ngjyrë, as formë.

Malai kishte rënë në mendime. Ajri i ngrohtë e bënte të ndjente në trup një vagësi të habitshme, si një gudulisje të përhershme. Drejtori u kollit si me qëllim dhe Malai u përmend nga ëndërrimet.

«Mos dremita? mendoj i llahtarisur. Këtu është zagushi e madhe dhe njeriut i vjen për gjumë. Po të kemi dremitur, u turpërova një herë e mirë.»

Drejtori i zgjati kutinë e cigareve dhe ai mezi mundi të nxirrte një cigare me gishtërinjtë e trashë, pastaj ia hoqi letrën dhe e hodhi duhanin në llullën e vjetër, të nxirë e të djegur. Nxori nga qesja edhe duhan tjetër dhe e mbushi shtrënguar.

— Do të urdhëroni nga ky imi? — pyeti Malai. — Është pak i sertë, po s'të jep kollë.

— Falemnderit! — tha drejtori.

— S'ke parë ti se sa të butë e mbajnë duhanin këto qese prej najloni — tha ai dhe, pa e vënë re se drejtori i zgjati çakmakun, hapi derën e porit, mori në pëllëmbë një thëngjill dhe, si e vuri me nge në llullë, thithi tym dy-tri herë me forcë. Drejtori dhe Besniku për një çast u panë sy ndër sy, pastaj Besniku tha:

— A t'u dogj lëkura, Mala?

— Jo — tha ai. — Nuk ndjen më as të ftohtë, as të ngrohtë. Është bërë si shollë.

«Si shumë shtruar e kanë punën, mendoj. Kështu s'më pëlqen, tremben se mos dalë përsëri avazi i vjetëm. Megjithëse e lëvdojnë, mua ky Besniku s'para më pëlqen. S'ia qan hallin punëtorit, po merret vetëm me tralala dhe me thiatrol!»

— Mihal, — tha papritur drejtori — si venë punët në punishten e karrocave?

— Puna punë. Punojmë — tha Malai dhe pyeti veten me ankth: «Ku e ka hallin?»

— Malai ka njëzet vjet këtu. S'i ka përtuar dora kurrë e s'i ka lënë gjë mangut — tha Besniku.

«Po ky si e pati që më mburr? mendoj. Apo ndoshta ia bën të njohur punën time drejtorit, meqë ai është i ri? Ku ta dish. A thua të më ketë thirrur që të njihet? Ai tjetri ishte mendjemadh, po ky mund të ketë qejf të njihet me punëtorët.»

— Këtë pranverë do të kemi shumë punë — tha Malai.

Kjo fjalë e thjeshtë, «punë», kishte një tingull të

veçantë në gojën e tij; gjithë fjalët e tjera ai i përtypte nëpër buzë, vetëm këtë fjalë e shqiptonte me një përplasje të fortë buzësh, si një shpërthim të papritur.

Kasketa e vjetër i shkau nga gjuri i pantallonave të shajakta dhe ai, me një lëvizje të shpejtë, e ngriti prapë. Ishte vapë; ajri ishte si i fryrë me avuj dhe, për herë të parë në jetë, atë e bezdiste shajaku duke e shpuar në gjymtyrët.

«Kjo vjen se këtu është zagushi, mendoi. Si e durojnë këta të nxehtë?»

— Me se merresh tani në punishte? — pyeti drejtori që nuk dinte si të fillonte, prandaj bënte pauza të gjata.

— Bëjmë gati materialin për punë të pranverës!

— Po ai djali që të kemi dhënë si nxënës u mësua?

— E mori zanatin mirë — tha Malai.

Biseda mbeti përsëri. Ata të dy e kishin vështirë t'i flisnin Malait për atë, për kryesoren... Besniku kishte biseduar me të dy djemtë e Malait. Të dy ishin puntorë, njëri murator, tjetri suvator dhe i ngjanin për çudi Malait: të pakët, me fytyra të thata, flokëdrudhë, po të fortë si gdhenj. Djemtë kërkonin me këmbëngulje që ndërmarrja ta nxirrte babanë në pension, se i kishte kaluar të shtatëdhjetat. Edhe ata të ndërmarrjes dëshironin që Malai të dilte në pension, megjithëse si zanatçi i kishte të rrallë shokët. Por... shtatëdhjetë... janë shumë!

Nga heshtja, mendimet dhe vështrimet që i hidhnin njëri-tjetrit, Malai u bë i drojtur dhe sërish i lindi dyshimi:

«Po sikur të më kenë thirrur për atë të vjetmen? Apo zuri rrënjë ajo punë?»

— Mihal, — tha drejtori — ne jemi shumë të kënaqur nga puna jote dhe të çmojmë si punëtorin më të mirë e më të urtë që kemi në ndërmarrje.

Ai uli kokën dhe seç ndjeu një ngashërim të mbytur që iu ngjit nga thellësitë në cepat e syve. Nuk i kishin folur kurrë kështu Malait! Shtrëngoi me duar kapelën që mbante mbi gjunjë dhe zjarrllëku i brendshëm iu ngjit deri në fytyrë.

«Këtu është zagushi e madhe,» mendoi.

— Djemtë e tu erdhën këtu dhe na u lutën të të nxjerrim në pension — tha drejtori.

« O zot! psherëtiu plaku. Përsëri ai avazi i vjetëm!»

— Erdhën këtu ata? — tha padashur.

— Po — tha Besniku. — Ne e dimë që edhe djemtë, edhe nusët të mbajnë në pëllëmbë të dorës.

— Po ç'u hyn në punë djemve kjo?

— Ata mendojnë për të mirën tënde, Mihal — tha drejtori. — Ti duhet të çlodhesh; punove tërë jetën me nder, tani të gëzosh pleqërinë e mbarë.

— Të çlodhem? — pëshpëriti plaku dhe mendoj me vete: Të thërresin në zyrë e s'të thonë për se! Punë është kjo? Ta dija se më thërrisnin për këtë, mendohesha më parë ç'do t'u thosha.»

— Edhe ndërmarrja thotë që unë të çlodhem? — pyeti Malai dhe sytë, ata sy të lëvizshëm, gjurmuan në çast fytyrat e tyre, sikur donin të kuptonin e të hetonin diçka. Por ato fytyra iu dukën tepër të pakuptueshme. Drejtori buzëqeshte «(E përse buzëqesh? Ç'ka këtu për të qeshur?» mendoj), kurse Besniku i hidhte dru zjarrit (sikur s'mjafton kjo vapë që na mbyti fare!). Dhe, si s'mundi të kuptonte dot asgjë, Malai tha:

— Nuk është e kënaqur ndërmarrja nga unë, që kërkon ta lë punën?

— Jo, Mihal! A nuk të thamë që të kemi punëtorin më të mirë? Ku të kemi dhe të tjerët si ti! Por ne mendojmë për të mirën tënde, për qetësinë tënde! Ja, po vjen pranvera dhe do të ngrohet moti! Në vend që të punosh rrotat e të rregullosh qerret, mund të dalësh e të shëtisësh me nipërit. Edhe djemtë...

— Eh, djemtë! — e ndërpreu Malai. — Ku kuptojnë gjë djemtë? Nuk më kuptoni dot ju që jeni ndërmarrja e jo djemtë!

— Çfarë të kuptojmë, Mala? — pyeti Besniku.

Malai u gëlltit. Ç'të thoshte tani? Ai s'kishte folur kurrë kaq shumë dhe s'kishte pasur kurrë rastin të thoshte mendimet e tij më të fshehta! Dhe, si mund t'ia thotë njeriu mendimet e tij më të fshehta një tjetri? Ata duhej

ta njihnin Malanë, duhej ta dinin se ai ka një bindje të tij, të fortë e të prerë, që i është ngulitur si gozhdë në tru, që atë ditë kur mundi të bënte rrotën e parë. Malai këtë mendim e ka të qartë si kristal, por atyre nuk mund t'ua thotë dot, se, ç'i mbetet njeriut sikur të zërë e të rrëfejë të gjitha përçartjet që bën me vete? Ja, për shembull, Malai mendon për vdekjen. Thonë se vdekja vjen si një rrufe nga qielli dhe të kosit, zemra s'rreh më dhe gjithçka nis e bëhet e akullt, e verdhë dyllë! Mirëpo ai e di që vdekja nuk vjen kështu, ajo është e gjatë dhe e mërzitshme dhe e nis vallen e saj muaj e vite më parë se të vijë minuta e fundit, që është fillimi i ftohjes së përjetshme. Vdekja nis që kur njeriut s'i bën më dora për punë, s'i bën më këmba për udhë. Kushedi të tjerët, po ai do ta ndjejë fillimin e vdekjes. Ajo do të vijë kur të mos e ngrejë më dot as sqeparin për të gdhendur drurin, kur të mos e shohë se si rrumbullakoset druri që do të bëhet një pjesë e rrotës, kur t'i dridhen duart e të mos ngulë dot një gozhdë.

Padashur Malai kishte zgjatur duart përpara dhe, nën atë krifë të ashpër vetullash që i jepnin fytyrës së tij një rreptësi të çuditshme, kundroi duart me sytë e vegjël.

«Jo!.. Nuk më dridhen», tha.

Ata të dy nuk flisnin dhe ndjenin një trishtim të panjohur, sikur e kuptonin se ç'mendonte Malai.

— E, Mihal? — pyeti drejtori.

— Si të them, shoku direktor? Ato shëtitjet që më thua ti s'janë punë për mua. Unë mërzitem ashtu. Ja, tërvit ma dhanë lejen me zor. S'kisha ku të veja. Mora xhadenë e gjerë dhe qëndrova në lulishten e Themistokliut¹⁾. E dini që atje mbliidhen pleqtë. U ula në një fron. Ish një diell e një e ngrohtë aq e ëmbël, sa të hanin duart për punë. Në fron m'u ulën pa pyetur dhe nja pesë biçimë të tjerë. Siç duket, ata e kishin si shtëpinë e tyre dhe unë u kisha zënë vendin. Ishin pleq me duart të bardha e të fishkura. Unë s'para flas. Vetëm kur jam keq më zgjidhet gjuha. Ç'të dëgjoje, shoku direktor! Njëri

1) Lulishtja prapa monumentit të Th. Gërmenjit në Korçë.

pyeste: «I ke bërë rrobat e vdekjes gati?», tjetri: «A të kumandar nusja ty?», tjetri, akoma më zi, niste e numëronte: «Ja, na shkoi dhe xha Tërpuja, xha Saliu ka një muaj që s'po duket, më thanë që ka karqinon në ujët e hollë.» Ç'të të them? «Ik të ikim, Mala! thashë me vete. Po ndenje me këta myka, ma more të keqen.» Dhe e lashë lejen.

— Mirë bëre, Mala! — qeshi Besniku.

— Sa vjeç mund të jesh, Mihal? — pyeti drejtori.

— Ku e di unë? Ndoshta shtatëdhjetë, ndoshta më shumë a më pak! Unë s'i numëroj vjetët ashtu!

— Po si i numëron?

— Ja, sa je për punë, sa të bën këmba e dora, je i ri. Kur s'je për punë, fillon edhe pleqëria.

Drejtori ndjeu e kuptoi se iu bënë hi e pluhur gjithë ato që kishte menduar për të bindur Malanë. Iu kujtua se kështu i kishte ndodhur dikur me një plak që nuk donte të dilte në pension, por gjatë bisedës, ai e pati kuptuar se plakun nuk e lejonte djali i vetëm, se i pakësoheshin të ardhurat dhe nuk do të mund të argalisej si t'i donte qejfi me nusen e re. Por çfarë t'i thoshe Malait, këtij plaku të çuditshëm?

Në zyrë zotëroi heshtja, një heshtje që i ngjante një trishtimi të qetë, dhe secili ishte zhytur në mendimet e tij. Malai nxori qesen dhe mbushi llullën. Pinte duhan si i harruar...

«Do të vijnë edhe këta në këtë timen, po dale, mendoj. Dhe do t'u vijë keq ta lënë punën në një dorë tjetër; atëherë do ta kujtojnë Malanë...»

Përmes tymit erërendë që i turbullonte mendjen, Malait i shkrepri një shkëndijë dinake dhe kujtoi se do ta hidhte lumin:

— Shoku direktor, — tha — unë e kuptoj që po i bezdis edhe ndërmarrjen, edhe djemtë. Se, ta marrë e mira, në mos sot, nesër do të dal... Po ju bëj rixha të madhe të më lini dhe këtë verë, se e kam bërë gati materialin për tërë verën.

— Po ti kështu na the dhe vitin që shkoi, Mala! —

tha Besniku. — A të kujtohet? Më lini të punoj edhe këtë verë, pastaj, edhe sikur të më luteni, nuk rri më.

— Vërtet ashtu do t'ju kem thënë? — psherëtiu Malai dhe nuk i mbajti mëri Besnikut, po vetes së tij që nuk e mbajti mend.

«Eh! Të më kishin thënë që më kërkojnë për këtë punë, do të kisha gjetur ndonjë yçkë që t'u mbushej mendja. Po ma bënë me të pabesë. «Hajde se të kërkon direktori». Punë është kjo?» mendoi.

Malai thithi edhe një herë llullën dhe vështroi jashtë dritares. Fërfilliza e ftohtë e mëngjesit kishte pushuar dhe atij iu duk sikur kishte pllakosur një heshtje e thellë dhe e mërzitshme. Larg, në një oborr, dy fëmijë munda-heshin të bënë një njeri prej dëbore.

«S'e bëjnë dot, jo. Janë shumë të vegjël!» tha me vete.

— Puna është se dhe djali nuk është stërvitur si duhet — tha ai. — Po të rrija dhe këtë verë, do ta mësonte zanatin dhe do të bëhej i pari i rrotarëve, se është i zgjuar shumë, shejtani...

— Vërtet? — tha drejtori. — Ti, Mihal, je i bindur që ai s'mund t'ia dalë punës?

«Këtu më zuri, mendoi Malai. Po të them se nuk e bën, ndoshta edhe më mbajnë, por nuk mund t'ia ha hakën djalit, jo...»

— Më zë buka sytë, po të them se djali nuk e di zanatin — tha. — Po mua do të më kishte krah të djathtë. Do të kishte se ç'të nxënte nga unë akoma!

Përsëri në zyrë ra heshtja, heshtja që i detyronte mendimet të punonin. Malai u mundua prapë të hetonte me vështrimin e tij në kishte ndonjë shpresë apo jo, po përsëri nuk mundi të kuptonte gjë nga fytyrat e tyre.

«Këta njerëzit e sotëm janë tjetër lloj. Nuk i kupton dot, mendoi. Ndryshe është me brezin tonë. Ç'mund të bëj, po të dal në pension? Lulishtja e Themistokliut jo dhe jo! As kafeneja «familjare». Ja, dola në verë një shëtitje me Mihalin e vogël, pastaj? Po sikur të bëhem rrotar privat? Privat?.. Hej, drej! Unë kam njëzet vjet që

punoj për shtetin dhe tani shih ku më vete mendja... Privat, thotë!.. Ptu! Po sikur, sikur...»

— Shoku direktor, — tha papritur Malai — sikur domosdo ta lë punën që këtë dimër, a mund të më jepni leje të punoj sa për qejf në punishten tonë, ë? Pa para! Se edhe djalit mund t'i hyjë në punë këshilla ime!

— Patjetër, Mihal! Ti e ke punishten si shtëpinë tënde! Mund ta mësosh djalin!

— A do të më jepni një shkresë për këtë, ku të thuhet se Mala Buçova lejohet të punojë nganjëherë rrotar pa pagesë për ndërmarrjen?

Po të kishte veshë më të mprehtë Malai, do ta kishte dëgjuar psherëtimën e gjatë të drejtorit, i cili, papritur, u shkarkua nga një barrë e rëndë mendimesh e ndjenjash. Eh, sa të vështirë e kishte që të gjente dhe një fjalë më tepër për të bindur Malanë, plakun e çuditshëm që kishte të ngulur në krye mendimin e kthjellët se vdekja fillon atje ku mbaron puna.. .

1965

ZJARRET E NATËS

Kisha humbur udhën në male. Ishte vjeshtë. Poshtë, në luginë, gishtërinjtë e padukshëm të erës thërmonin mjegullën e fundit të mugëtirës dhe nga grykat po zvarisej nata e ftohtë. Lugina u krodh në një heshtje të ftohtë, kaçubat e spërkatura nga shkruubi i natës u shndërruan në grumbuj pa formë errësire dhe në qiellin bojë plumbi mbinë yjtë e zbetë, që regëtinin, të ngrirë, si shkëndijat e majit.

Yj të largmë e të ftohtë!

Përpara meje, si një karvan i vrazhdë kurrizesh, mbështeteshin malet mbi supet e njëri-tjetrit. Mbi brinjët e tyre lakuriqe, aty ku kishin mbetur ende vatra të varfra drurësh të cunguar, errësira ishte e plotë, e zyrtë. Në horizont, një yll i vetëm dridhej si në ethe, kurse në shpatin e malit, si meteorë digjeshin katër zjarre. Zjarret duhet të ishin të struktur në gropat dhe vetëkuptohet, në atë hapësirë të murrme, drita e tyre vetmitare ndilte me një forcë të çuditshme udhëtarin e vonuar.

Vetmia dhe shtigjet pa krye, ku kisha humbur, më shtynin të nxitotoja nëpër lëndinat e buta drejt një zjarri. Zjarret e natës janë zjarre barinjsh ose udhëtarësh...

Në fytyrë ndjeja frymën e ftohtë të erërave tinzare të dimrit. Këto erëra harbute bridhnin si një kope kuajsh të egër nëpër rrëpirat e malit të thatë, pastaj dyndeshin në luginë ku copëtonin të fundmet fasha mjegulle. Sa më lart ngjitesha, aq më e fortë bëhej dëshira për të qenë

pranë një zjarri. Por në male ka shumë zhgënjime optike. E largëta të duket e afërt!.. Sidomos hëna, yjtë, zjarret.

Rëndom më vinin në mend fragmente të tregimeve të një mikut tim, prozator i ri. Në peizazhet e tij malore kishte shumë yj, yj që bien, yj që u ndritin udhën karvaneve... Ai ndoshta nuk i kishte parë kurrë zjarret e natës, brenda gjirit të dheut të maleve plot vlagë, afshe e aroma.

Vonë, pas shumë bredhjesh, zjarri, nga një dritëz që luhatej, mori forma flakësh. Zjarri ishte nën udhë, por, në morinë e shkurreve që më pengonin, unë nuk e gjeja dot shtegun drejt tij. Errësirë e thellë. Heshtje nate, heshtje tinzare... Vetëm zjarri dhe yjtë e zbetë të largësive!

— E.. e...j! — thirra. — A ka njeri aty?

Zërit tim, në vend të jehonës së zbrazët, iu përgjigj një lehje e ngjirur, e zgjatur, më tepër angullimë sesa lehje.

Ndoshta mendohej të lehte një nga ata qentë e plakur, që rrinë pas zjarrit dhe i lehin hënës. U ndje një zhurmë si një turfullim nëpër driza.

— E... e...j... mblidhe qenin!..

— Hajde! Mos ki frikë! Qeni nuk të kafshon!

— Ku është udha?

— Nuk e gjen dot? — pyeti zëri.

— Jo!

— Prit atje!

Një hije u ngrit, iu afrua zjarrit, mori një urë të ndezur. Bariu u nis drejt meje nëpër shtegun e padukshëm. Karthjet thyheshin me zhurmë nën peshën e trupit të tij.

«Ky duhet të jetë një bari i vjetër, si edhe qeni», mendova.

Nuk i ndodh shpesh njeriut të njihet me një të panjohur, me anë të ca thirrjeve. Kur ndodh kështu, përfytyrimi krijon një portret, që ndoshta i afrohej dikujt që ke takuar vite më parë, prandaj edhe unë prisja të shihja një bari plak. Flaka e urës u afrua, nëpër shkurret shkau një njeri i mbështjellë i tëri me një bërruc. Natën, ai

që rri në errësirë, e kundron kurdoherë i pari atë që afrohet me një pishtar në dorë.

Bariu ishte i ri. Kapuçin e kishte hedhur prapa. Flokët e shpupuritur, të njomur nga mjegullat, ishin ngjitur pas ballit të lartë. Ai e mori urën në dorën e majtë dhe me atë çiltërinë e rëndomtë të malësorëve, më zgjati pëllëmbën e madhe, që shtrëngonte si darë.

— Tungjatjeta, o mik! Mos ke humbur udhën?

— Po — thashë. — Po mërdhij shumë!

— Eja! Kasollja është aty poshtë.

Bariu shpejt u përdrodh nëpër shtegun midis shkurreve. Unë, duke ndjekur lëkundjet e pishtarit, duke u penguar nëpër krahët e zhveshur të shkurreve, mezi munda të mbërrija anës zjarrit.

Yjtë humbën. Mbi krye mbeti vetëm qielli i ulët, i zbrazët si fundi i një pusi. Të dukej sikur, po të thërrisje nga kjo zgavër, do të vinte prapë zëri yt, valë-valë, si frymë erërash. Dhe mbetej vetëm zjarri, flakët e purpurta dhe prushi. Si me përtim, vështronte me sytë e përgjumur një qen i murrmë. Më tej dukeshin konturet e kasolles dhe më tej, hija e zbetë e një kasolleje tjetër të gjatë, që humbiste deri në kufirin e fundit ku depëronte drita e flakëve. Mbetëm një hop në heshtje. Heshtja e zakonshme që lind midis njerëzish që takohen për herë të parë. Bariu kishte një fytyrë burrërore. Dritëhijet e gjuhëve të flakës i theksonin edhe më fort tiparet e ashpra, si të gdhendura, që tregonin një tip të ngadalshëm, të fortë, të thellë, të pjekur. Me atë bërruc të murrmë hedhur krahëve, ai mbartte një gjurmë lashtësie, të ndillte kujtime të vjetra, të largëta. Por, brenda asaj lashtësie, shkrepnin vështrime të thella me gjurmë mendimesh të mëdha...

— Unë duhet të zbres në luginë — tha bariu. — Në kasolle është xha Kroni. Po e thërres! Është plak, nuk dëgjon mirë. Kur të të flasë, shikoje në gojë, se ndryshe zemërohet dhe hesht. Do të të sjell edhe bukë e djathë.

— Do të zbresësh në fshat?

— Jo!.. Na u këput një dele nga kopeja! Kushedi ku

mbeti në këtë mjegull... — Bariu me bërruc u ngrit, hyri në kasolle dhe bërtiti:

— O baba Kron!

— E...e... pse bërtet, o i shuar?! Se mos jam shurdh unë? — u ndje një zë i ngjirur në thellësi të kasolles.

— Kemi mysafirë, or baba! Unë do të shkoj të kërkoj delen, prandaj ngrehu e bëji nderet e shtëpisë mikut!

— Kush është? Mos ka ardhur «shefi» nga fshati?

— Ç'shef, or baba? «Shefi» tani bën gjumin e parë! Është një udhëtar, ka humber udhën!

— Pse s'u ndje qeni?

— Angulliti, si jo? Pastaj u përgjum dhe tani po theket!

— Tfu!.. Mos e shaj Çobon, t'u thaftë gjuha!

Djaloshi u afrua prapë anës zjarrit, shkeli syrin dhe më tha:

— Ki kujdes, mos i shaj qenin!

Pas një çasti figura e turbullt e bariut që zbriste në luginë nëpër një udhë të padukshme, humber në errësirë. Në derën e kasolles, si një njollë, u shqua figura gërmuqe e bariut plak. Plaku, i futur nën një gunë të përhimë, u avit te zjarri. Qeni brofi papritur nga dremitjet, sikur ishin zgjuar dëshira e kujtime të vjetra dhe përshkundi trupin e dobët. Iu lëpi plakat pas këmbëve.

— Mirë se të pruri udha, or mik! — tha plaku. Plaku se ku gjeti një kërcu dhe u ul anës zjarrit.

— Për ku e kishe marrë udhën?

— Në Travishtë.

— Paske trapitur larg! Do të kesh humber udhën atje ku nis një tragë me gjurmë hajvanësh dhe bujashka bredhi... Ti ke lënë shtegun tjetër që duket sikur humber nëpër lëndinat dhe ke zgjedhur udhën me më shumë gjurmë.

— Ku e dini?

— Eh!.. — psherëtiu plaku. — Kështu ndodh nga herë! Zgjedh udhën më të rrahur... pastaj je futur në pyll. Njerëzit zgjedhin gjithnjë udhët më të rrahura, ja, si puna e bagëtisë sonë... po ti bëre mirë që u ktheve! Ku ka zjarre, ka edhe një krodhë bukë e zemër të bar-

dhë!.. Plaku heshti. Në zbetësinë e flakëve, rrudhat e fytyrës i dukeshin më të thella, si gjurmë gërryerjesh mbi smërç. Erërat u japin një hir të çuditshëm rrudhave të malësorëve. Ato u ngjajnë gdhendjeve në dru, gdhendje të lakueshme, të ashpra; ato janë të ngrira në një palëvizshmëri krenare. Të duket sikur s'janë rrudha, po blana dhe nga erërat e mprehta. Kurse rrudhat e pleqve të qytetit janë të flashkëta, nervoze, si ca lapucera mishi që lëvizin poshtë e lart duke ndjekur frymëmarrjet e nxituara.

Qeni mbështeti kokën në gjymtyrët e plakut dhe fjeti. Plaku lëmoi qimet e tij të ashpra.

— Vetëm këtë qen keni? — thashë.

Kjo pyetje ndoshta ishte e kotë, ndoshta jo. Ajo mundahej të thyente heshtjen. Unë e kisha harruar porosinë që plakun duhet ta vështroja në gojë...

— Se mos duhet tjetër? Mos e shiko këtu të përgjumur ti! Duket sikur është i drobitur, po unë them, ja, për atë zjarr, them se s'ka qen më të fortë! Ou, sa i fortë është! Tërë forcën e ka te era!..

— Si?

— Në erën!.. Në erën për egërsirë! E ndjen këtë erë si lingua, po, po, i ngrihet qimja e të vërsulet e të bëhet trimoshi, sindozot vite më parë, kur i çante dy ujë...

Rrëfimi për qenin ishte i gjatë. Plaku trillonte e përfytyrimi i bridhte larg e më larg. Si gjahtarët ato që kishin ndodhur vite më parë, i tregonte, sikur kishin ndodhur dje. Por ky ishte trillimi më i këndshëm e më i pafaj që kam dëgjuar dhe brenda tij shpëshpëtilleshin fijet e dashurisë së vjetër për qenin. Papritur, sikur ta kishte ndjerë se po fliste gjepura, bariu heshti, kroi zverkun me forcë dhe tha:

— Eh, kur do të na e ketë çarë egërsira delen...

— Si do ta gjejë në këtë errësirë?

— Vasili është sybardhë! Shikon si macja! Ky djalë duhet të ishte brigadier i blegtorisë, jo ai Sota Kroj...

— Pse s'e kanë vënë?

— Do ta vënë, ke për të parë! Por tani ka ardhur

në mal me mua! Erdhi vetë, më qejfin e tij. Si i thonë asaj fjalës, kur vjen me dëshirë?

— Vullnetar!

— Hë, vullnetar! Më parë ishte me mua Jovani. Mirëpo ngrinte i shkreti!

— Si kështu?

— Kështu! Ngrinte! Iu hollua gjaku! Kur të hollohet gjaku, ngrin shumë.

Heshtëm. Plaku hodhi një krahë karthje në zjarr. Bubuluan flakët. Xixat u ngritën me krisma e u dogjën mbi kryet tanë. Flakët ndriçuan më mirë konturet e kasollës së gjatë që kisha vënë re më parë. Kasollja dukej si stallë e mbuluar me thekrishtë, e ngritur vetëm me drurë dhe e thurur me thupra të lyera me baltë.

— Paskeni edhe një stallë këtu? — pyeta.

— Kemi! Si mund të rrijë bagëtia jashtë, netve me ciknë?

— Mirë e keni menduar!

— Mos je doktor bagëtish zotrote?

— Jo!

— E bënë djemtë tanë këtë punë, rinia! Ku të vejë më mirë? Për këtë stallë shkrojti edhe gazeta. S'e paske lexuar zotrote?

— Jo!

— Gjynah! Si s'e paske lexuar? Dukesh edhe njeri me shkollë, pa le! Unë e kam gazetën në fshat! Se, që ta marrësh vesh ti, gazeta shkruan edhe për mua, sido që nuk i shkrojti edhe aq mirë ai shoku! Thotë vetëm: «U lumtë të rinjve, kështu e kështu bënë, por edhe bariu plak Kron Kalua i mbajti krahun asaj... djallit.. sjativës sekretar të rrethit!»

— Kur paska ndodhur kjo?

— Tani ndodhi! Kur u bë mbledhja e pllanit të krahëbagëtinë, u ngrit Vasili, ky yni, si nga ana e rinisë dhe bagëtinë nga mali posa zënë të ftohen netët dhe i futim në stallë. Edhe në pranverë presim sa të ngrohet moti, që

t'i shpiem dhentë në kullotë. Gjithë për punën e netve të ftohta. Kurse bari në kullotat e malit kalbet. Ne propozojmë që të bëjmë një stallë në mal... Stallë të thjeshtë sa të futë kokën bagëtia natën, ta mbështjellim anembanë me karthje». Pastaj u ngrit «shefi». Ai i llogarisë de, që më rri me laps në vesh. Bota vënë cigaret në vesh, ai lapsin! «Ky është budallallëk, tha shefi, stalla në majë të malit? Përralla! Po sa do të harxhojmë, ë? S'hyni në llogari, ju, or, jo!» E më të nisi ky «shefi» kaq për kaq! Me kalem, ore! Nxori që duhet të harxhonim qimet e kokës për këtë stallë! Harxhe të mëdha, që thua zotrote! Pastaj ia mbajti ison edhe Jevani, bariu që ishte me mua:

«— Ama llaf me konak!.. — tha Jovani. — Po për çoban keni menduar, a? Demek derisa të zbardhë dynjanë dëbora, unë dhe xha Kroni të mpihemi në mal! O, po ç'ju pjell mendja, bre... për besë! Rrinë, rrinë dhe hop!.. Një vrimë në ujë.

Pas tij më t'iu përvesh Vasili ynë:

— Nuk do bëjmë ndonjë pallat, o, të shkretën — tha. — Stallën do ta ngremë vetë dhe ditë pune nuk duam! Do ta ngremë me drurë, do ta mbulojmë me thekrishte. Ju vetëm na nxirrni një leje në pyjore dhe na jepni kashtën. Sa për bari, po të mos dojë të rrijë Jovani, dalim ne nga rinia.

— Lëre rininë ti! — i tha «shefi». — Ty vetë, që më ngrihesh si këndes majë plehut, a ta mban të veç bari me xha Kronin në mal?

— Po! — hodhi fjalën, si bumje, Vasili.

Bariu trazoi zjarrin. U dha krahëve prapa dhe e rrëzoi gunën përdhe. Nxori qesen e duhanit.

— Pastaj, or mik, u ngrit shoku sekretar i partisë i rrethit, që ishte, si i thonë, i diliguar! Burrë me kokë, o mik! Kërkoj më parë të dinte mendjen time! Ai humbë-tira ynë, shefi, dhe ca të tjerë s'janë kujtuar kurrë të marrin mendjen tonë! Popo më thotë:

— Si thua ti, shoku Kron Kalua, a i bëhet mirë bagëtisë kështu si thotë rinia?

— More, për mirë, mirë bëhet, — thashë — se bagëtia jonë s'e ka mbushur kurrë barkun me bar e do t'i

mbijë kashta në zorrët, për besë!.. Pa na dalin bagëtia nga dimri si legëtyra.

Këto fjalë, që thua ti, i shkrojtë dhe gazeta...

— A nuk do të jetë e zorshme për barinjte? — më pyeti ai.

— Or, po barinë era dhe shiu e rritin dhe e plakën — thashë. — Po Jovanit duket iu hollua gjaku, ndaj ka frikë nga të ftohtët. U bë për atë udhën tjetër..»

Pa t'iu përvesh shoku sekretar «shefit». Hajde, gojë, hajde!.. «A jeni menduar vallë se ç'e shtyn këtë njeri, këtë të ri, që të ngrihet e të flasë për stallën dhe të kërkojë të vejë në mal? Se mos mendon ky, vallë, për veten, për rehatinë e tij? I lumtë rinisë! I lumtë dhe bariut plak Kron Kalos që s'i trembet syri, po bashkohet me rininë... Ai është tamam revolucionar!» ja, kështu tha. Mbaj mend, në mbledhjet e tjera xheku dremisnin njerëzia. Mbledhje, ore!.. Të dëgjosh vër.. vër.. vër tërë natën, jo po pse i tha filani kështu brigadierit dhe i ra otoriteti, jo po pse hyri kali i Nakes në personalen e Jorgos, hajt tani t'i presim dy ditë rojtësit, se ku i kish sytë rojtësi?!.. Po atë natë, ku të mos mbaronte mbledhja kurrë, aq mendje të mira dolën nga populli. Populli është si ai bari i ëmbël i malit, që u vjen bagëtive dhe u rrjedh gjiri. Po kullote aty, mirë, po kullote në baltovinat, vrer të presësh...

Zjarri po shuhej. Konturet e stallës humbën në errësirë. U ndje një zhurmë nëpër shkurret.

— Po vjen Vasili — tha plaku.

— E ka gjetur, vallë?

— Të mos e kish gjetur, nuk kthehej ai!.. — tha bariu.

Në kasolle nata ishte e ftohtë, plot drithërime. Natë vjeshte. Po nën bërruc, cingërima s'depërtonte dot. U ngritëm natën pa gdhirë. Vasili e kishte ndezur përsëri zjarrin. Në qiell yjtë ishin edhe më të rrallë e më të zbetë. Ndjehej frymëmarrja e agimit që po nxitonte që përtej në largësi, nga lindja. Vasili më priu udhën deri në qafë, ku kishte një shteg për në Travishtë. Në brinjët e maleve digjeshin prapë zjarret e natës. Kjo natë ishte mbushur plot zjarre barinjsh. Se pse ndjehesha si i fyer

nga përshtkrimet e mikut tim, ku flitej aq shumë për yj,
bashkudhëtarë memecë të tokës sonë...

Mendoja për yjet dhe për zjarret...

Përse të shkruajmë për yjet, kur në tokën e vjetër,
të njomë, digjen kaq shumë zjarre?..

1966

SHTIGJET HUMBASIN PYJEVE

Ai hapi përgjysmë derën e rëndë prej dhogash, dhe, si një hije, humbi në zbrazësirën e errët të tisis të natës. Kishte një hap tinzar, si prej kaprolli e prej tij kuptohej se ky njeri ishte i ri, i shkathët. Nxori nga ahuri një kalë të bardhë dhe e hoqi prej kapistre nëpër një udhë të verbër e të ngushtë që dukej se të shpinte në pyll. Në kalldrëmin e prishur, nisi të thërrmohej troku i potkonjve dhe heshtja e vrerët e natës u mbush me tingujt e ziles së vogël, që tundej në qafë të gjokut. Këta tinguj të përgjumur atij iu bënë në vesh si një shungullim kambanash që do të zgjonin nga dremitja gjithë frymorët e fshatit.

— Deh... Gjok!.. Deh!.. — pëshpëriti butë dhe me pëllëmbën e rreshkët, si një copë dru i pagdhendur, fërkoji vithet e ftohta të kalit. — Paskam harruar të heq zilen — tha.

U ul, mblodhi ca fletë arrash dhe i dëndi në atë kambanë tradhtare. Por përsëri dëgjohej fort troku i nxituar i potkonjve, që e merrnin erërat e vjeshtës; prandaj nxitoi të dilte nga kalldrëmi e të hynte në shtegun e butë, të njomur nga brymërat, që të shpinte në pyll. Këtu rreshti dhe troku, ndihej vetëm turfullimi i Gjokut që ngjitej më të përpjetë. Në atë hapësirë të mugët që ndehej si cerg gjer tej, në havrat e zbeta prej dritës së yjeve, zbardhte si një njollë e lëvizshme dhe e frikshme vetëm qimja e bardhë dëborë e Gjokut. Ndihej shkoqur përplasia e ujërave, kurse poshtë, në atë grumbull të

përhimë shtëpish, të ngjeshura pranë e pranë, nuk regë-
tinte asnjë dritë.

Kur hyri në pyll, lindi hëna. Atij i ndriti fytyra nga një ngazëllim i këndshëm dhe kjo tregonte se ishte i kënaqur nga hamendjet e veta. Kishte bërë hesap që hëna ta gjente në pyll.

Ky njeri, që quhej Bido, tani dukej shkoqur që ishte i ri, i lidhur, me fytyrë të mprehtë e mjekër të dalë që rrëfente vullnet. Ai mendonte se kishte gjetur një punë, ku mund të fitonte shumë dhe për këtë ndoshta i kishte ndihur fati. Dje, kur kthehej nga qyteti, hipur mbi Gjokun, kishte arritur një fshatar fusharak. Ky ishte një rondokop flokëdrudhë, me mjekrën të parruar dhe me një palë sy të vegjël, dinakë e të përshkënditur. Nisën fjalën e motit të thatë. Rondokopi i hidhte disa vështrime ziliqare Gjokut të bukur me ato vithe të rrumbullakëta dhe me atë hap të rëndë e të fortë. Ndoshta e përqaste me atë gomarin me qime të rëna ku kishte hipur vetë.

— Paske një kalë të mirë!.. — psherëtiu.

— Edhe grazhdin të mirë e ka — tha me romuz Bidoja.

— Si të mos e ketë me ato kullota që keni ju të malit? Ky Murroja im s'para ia di shijen barit të livadhit, se te ne s'lanë më kullotë e livadh pa çarë traktorët.

— Qahen qetë, qahet dhe qerrja — qesëndisi ai.

— Mirë e ka pasur ai i vjetri që thosh se i zoti e di ku i pikon çatia. Vërtet ndajmë më shumë për ditë-punë se sa ju të malësisë, po të tjerat ku m'i ke? Ja, meqë ra fjala, unë po ngre një shtëpi të re. Mirëpo a e di se ku më ka caktuar pyjorja të pres lëndën? Mu në Humbje të Zezë, në Gropat e Ariut. E di? Pa më thuaj tani, të kam rixha, me se ta sjell? Me këtë ngordhësirë? Apo gjen sot njeri të të bëjë një të mirë e të të sjellë qereste nga mali!

— Është punë pa bukë ajo që thua zotrote. E njeh atë rojtarin, Bucin? Sikur në bri të buallit të futesh, nuk shpëton dot prej tij.

— Buci, thotë! Ai, një njeri i huaj dhe do t'i dijë më mirë se ti tragat e pyllit! Hajde, baba, të të rrëfej arat!

— Thashë punë pa bukë, se është e rrezikshme. Ndodh dhe që s'të kap dot. Po, që ta kam llafin, e liga një herë bëhet dhe hajde ta ndreqësh pastaj!

Në sytë e rondokopit dukej një brengë dhe plot mendime të fshehta, dinake. Bidon e pati tërhequr kjo lojë dinake mendimesh dhe deshi të fitonte mbi rondokopin, deshi ta fuste në thes dhe prandaj e zgjati fjalën një copë herë, demek si punë që s'mund të bëhej, që, kur të binin në pazar, t'i zhvaste një çmim të mirë. Ishin të ngrehur si dy maçokë në pritje të ethshme, kanosëse dhe ruanin çastin kur njëri të hepej, i shtyrë nga kërsëria e nga nevoja dhe të pyeste për çmimin. Dhe i pari u hep ai që kishte më shumë nevojë, rondokopi. Fërkoj me pëllëmbë mjekrën si drizë, futi thoin midis dhëmbëve të verdhë sikur t'i paskësh mbetur aty një ashkël që e pengonte të niste dhe tha, përsëri si me mëdyshje dhe si për të ngarë fjalën:

— Sa mund të jetë pazari i qerrestesë?

— S'e di. S'besoj të gjesh njeri që ta marrë përsipër këtë punë.

— Nuk të pëlqen që ta ujdísim bashkë?

— Të thashë, është një punë pa bukë. Mund të ta gjejnë lëndën dhe të rrofshin paratë pastaj.

— Po si thua ti, si del paraja, këput fiq dhe ha, ë? Unë them se fitimi është më i madh se rreziku.

— Ku dihet? Në këtë punë mund të të dalin të gjitha nga hundët. Një copë herë vazhduan udhën në heshtje. Bidoja shpoi me thembra Gjokun dhe gomari qimerënë filloi të mbetej prapa.

— Nuk do të thuash një pazar, a? — thirri rondokopi. Bidoja ktheu kryet dhe tha një çmim. Rondokopi, siç mund të pritej, fërshëlleu e tha:

— Shumë lart e mbajte!

— Si të duash! Kërko se mos gjesh ndonjë tjetër më të lirë. Unë kthehem këtu. Udhë e mbarë të goftë!

Kishin qëndruar në udhëkryqe. Një udhë zbriste nga mali, tjetra shtrihej si një shirit i bardhë drejt fushës. Rondokopi fërkoj përsëri mjekrën dhe futi thoin në mes

të dhëmbëve. Mërzinë që i sillte ky djalosh kokëfortë u mundua ta shprehte me një buzëqeshje.

— Duro, o i uruar! Nuk bëhet kështu, pazari, një të matur, një të prerë — e nisi t'i vinte rrotull Gjokut, ku kishte hipur Bidoja, i cili vështronte larg si i mahnitur. Pas një copë here shtrënguan duart dhe secili dukej i kënaqur. Kali mori me ngut udhën e njohur, se e ndillte grazhdi dhe era e njohur e fshatit, era e jonxhës së njomë dhe e barërave të mezhdave me lëng të gjelbër. Dhe ai, si Gjoku, nxitonte me mendimet e tij të papritura, të zymta e të turbullta, që i mbinin në tru. Ai s'kishte bërë kurrë nga këto punë të errëta, që rëndom i kishte zakon komshiu i tij, Nuz Selmani. Ishte joshur shumë nga një ndjenjë djallëzore për ta futur në thes atë rondokopin që dukej aq dhelparak. Në fillim kujtoi se bëri një pazar të leverdisshëm, por tani, përkundrazi, i kujtohej se edhe ai tjetri kishte mbetur i kënaqur dhe i dukej se i mashtruari ishte ai vetë, që u fut në çark si një kunadhe e verbër. Si do të bënte për të mos dalë në punë? Kur bënte pazarin, kishte menduar se mund të punonte ditën në hapjen e tokave të reja dhe natën me hënë, të futej në ato thellësi të lagështa të pyllit të madh e të priste lëndën. Por tani e kuptonte se kjo punë ishte tepër e rëndë edhe për krahët e tij të fortë. Po ngrysej. Kali uli kryet midis ujërave të përroit dhe u pengua pas një guri të mbuluar me myshk të gjelbër.

— Në djall të vejë!.. — kishte vazhduar ai tragën e mendimeve të tij dhe i futi një fshikull Gjokut. Ai përfundoi të shtirej disa ditë si i sëmurë dhe natën, kur të dilte hëna, të futej në pyllin e dendur të pishës.

Kjo kishte ndodhur dje, kurse sonte ishte nata e parë.

* * *

Pylli ishte i vjetër plot çataj të mprehtë ahesh dhe zgërbuj në trungjet e kalbura, të nxira nga rrufetë. Për një të huaj pylli ishte i pafund dhe i frikshëm. Për të

ishte tepër i vogël, se mbaronte atje lart, ku fillonin kullota me barëra erëmira dhe lugje, ku mbetej dëborra deri në verë. Ky ishte një pyll i bukur, i paprerë, se pisha ishte ende e njomë e në rritje.

Para disa dhjetëra vjetësh këtu shtrihej pylli i ahut, madhështor me bukurinë e tij të ashpër e kërenar për vetminë e tij. Por, si një ushtri e padukur, e fshehtë, e struktur në gji të tokës dhe nën hijen e tij të ftohtë, kishte nisur të buiste e të shtohet pylli i ri i pishës dhe që atëherë s'kishte rreshtur asnjë grimë sulmi kokëfortë i pishës mbi ahun e plakur. Dhe, doemos, siç ndodh rëndom përballë kësaj dyndjeje halash e rrënjësh që depërtonin thellë, deri në shtresat me vlagë, pylli i vjetër me rrënjë të cekëta u tulat, u mund, u shtri ngadalë duke u kalbur. Dhe gjithnjë, dita-ditës, ngrihej lart drejt diellit kurora e blertë e pishave. Por edhe pylli i vjetër kryeneç nuk donte të ndahej nga toka mëmë, nga ajo tokë që e kishte rritur aq vite! Bythakët e kërcëpët, të gjymtuar nga rrufetë, mot për mot nxirrmin filiza të rinj që harliseshin e s'bënin më përpjetë. Ishin grahmat e fundit...

Përpara syve të tij, mot për mot vazhdonte kjo luftë kryeneçe. Prishja e ahut dhe triumfi i pishës e vinin njerinë në mendime. Vdiste e vjetëruara dhe, në fund të saj, lindte një bimë e re, e fortë e kryelartë.

Edhe atë natë me hënë, në thellësitë e veta të përgjumura, tani mendonte me habi këtë ndryshim që kryhej para syve të tij. Pse vallë i lindnin mendime të tilla të çuditshme? Njëherë kishte përqasur veten e tij me Nuzin plak dhe Nuzi i ishte dukur një kërcëp që po kalbej. Tani, ai shkonte pas tragave të Nuzit. Edhe Gjoku ecte pa qejf në këtë udhë të re e të ngushtë. Po kali i shkretë nuk kishte mendime, ai ecte kështu, se nuk e njihnte udhën dhe nata ishte e ftohtë; ai ndoshta ëndërronte shtrojen e butë prej kashte. Eh, këto mendime!..

«Në djall të venë!» pëshpëriti ai një shprehje që e kishte në majë të gjuhës. Opingat i shkisinin në shtrojen e butë prej halash e gjethësh. Në një farë vendi, gropë e llazhdyer nga ujërat, qëndroi. Këtu kishte menduar të priste lëndën. S'mund të gjendej vend më i fshehtë. E la

kalin në një lëndinë dhe u ul e ndezi një duhan. Hëna mbi krye dukej e palëvizur, sikur kishte mdenjur aty për të kundruar me atë sy të verdhë vetëm Gjokun, pishat dhe tehun e mprehtë të sëpatës së tij. Ai rrëmbeu sëpatën dhe iu kthye një pishe të drejtë e të lartë. Turbull shquhej myshku i hirtë i degëve të poshtme që ishin tharë. Ai ngriti krahun dhe i sëlloi trungut, duke nxjerrë një «ah» të rreptë nga gjoksi. Mbi krye iu shkund myshku i degëve, kurse trungut iu hap një gojë e bardhë, prej së cilës kërcyen ashkla si stërkala ujërash. Mbahti vesh. Një nerv nisi t'i dridhej nën qerpikët e syrit dhe ai s'ishte i zoti ta ndalte e iu bë se edhe zemra i rrihte po me atë vërtik të çmendur të nervit.

«Hëm!.. pëshpëriti. S'qenka aq lehtë siç mendoja. T'u dukka sikur të përgjojnë tërë drurët e pyllit.» Ngriti krahun dhe një herë, edhe një herë, pastaj e rrëmbeu vërshimi i nxituar i gjakut dhe s'mendoi më. Rrëzoi nja pesë trupa të drejtë dhe ia kishte vënë syrin një pishe tjetër, kur dëgjoji sëpatë matanë gropës së tij.

«Kush të jetë vallë? mendoi. Le që këtë zanat s'e bën tjetër njeri veç Nuzit.» Por, megjithëse ishte i bindur që ky ishte Nuzi, e fshehu sëpatën dhe, i kërrusur hajdutçe nën degët, u hodh në anën tjetër të gropës. Tutje dukej një njeri i shkurtër, që kishte shaluar një trup pishë të shtrirë dhe po i priste degët.

— Ej, ti! Ç'bën atje?.. — thirri Bidoja duke u munduar të trashte zërin.

— Atë që bën dhe ti! Nuk e sheh? — tha njeriu përtej, pa e ngritur kokën.

— Ku e ditke ti se ç'bëj unë?

— Ja... ja... ja!.. Se unë ruaj dhentë thua ti, ë? E paske prishur dhe ti ndërgegjen, si thotë mësuesi.

Bidos s'i erdhi mirë. U pendua që kishte vajtur atje të shihte njerinë që, ashtu si ai, ishte një kontrabandist i lëndës. Po tani ishte vonë.

— U habite që e dija, a? Se mos më di mua të rrëgjuar nga pleqëria? Unë e kam syrin xixë! Të vura re që kur dole ashtu, fshehur, nga shtëpia.

— Jo, more! Unë isha, s'them se jo. Më doli një rast ashtu, për një mik — deshi të gënjente Bidoja.

— Për një mik!.. — përqeshi Nuzi. — Kështu fillon kjo. Në krye për një mik, pastaj për një shok. Sa të lëpish një herë mjaltë, pastaj kërkon ta hash me lugë. — Bidoja rrinte si më gjemba. Me bishtin e syrit vërente Nuzin që po i dukej edhe më i shkurtër e i shëmtuar, me ata sy të futur thellë, si të një shpesi rrëmbyes. Sidomos i vinte krupë ngaqë Nuzi kruhej, por pa duar, duke vërtitur trupin nëpër rrobat, se duart i kishte të zëna.

— Po të duash, hajde këtu ku pres unë — tha Nuzi, si për ta marrë me të mirë. — Këtu pisha e rritur është më e dendur. Pastaj kthehemi bashkë në fshat.

Bidoja s'iu përgjigj e u zhduk përsëri në hijen e drurëve.

«Ç'pati ftujaku? mendoj Nuzi. I ardhka zor, siç duket! Epo sa të argaset, pastaj do të hazdiset më keq!»

Bidoja zbriti në gropën ku kishte shtrirë drurët. Iu mat një pishë të gjatë, të bukur, po vuri re se dikush e kishte gjymtuar duke nxjerrë prej saj pishë për të shitur dhe sikur i erdhi keq që po godiste një të gjymtuar. I mëshoi një pishë tjetër që qe më pranë sëpatës së tij dhe nuk e vuri re fare se trangu ishte i shtrembër. Dhe përsëri e rrëmbeu vërshimi i nxjettuar i gjakut që i rridhte me vrull në rrembat. Vonë, kur kishte filluar të pastronte trupat nga degët, iu fanit përpara Nuzi.

— Bobo! Ti paske bërë batërdinë! E më ta marça të krahëve jo! A, po pse i thonë: «Të paça djalërinë.» Të isha dhe unë, i varfri edhe një herë djalë!

— Qenke në qejf, më duket, se ke një sahat dër... dër... dër — tha Bidoja me inat.

— Hy, or i mallëkuar. Vete e shan babanë tënd. Ik, gremisu, mos të të shoh, se të paskan hipur xhindet sonte!

Bidoja s'foli, sepse ndjehej i ngathët e i mërzhitur. Po të ishte ndonjë tjetër, do ta rrihte, por Nuzi ishte plak dhe e kuptonte që s'i kishte ndonjë faj se ishte vetë i dërmuar dhe i inatosur. E ndjente se kjo nuk i vinte nga lodhja, por nga mendimet e zymta, nga diçka tjetër e re, e panjohur. U nisën. Nuzi i hiqte udhën nëpër ca shtigje

të pashkelura fare. Hëna ishte më të perënduar dhe qielli i ftohtë e i largët i vjeshtës që po humbiste njollat e fundit të dritës së zbetë, po bëhej i errët dhe po zbriste më poshtë mbi supet e brishta të drurëve e të kaçubave. Pylli i pishave gjithnjë e më shpesh përzihej me ahe të vjetra të anuara dhe ndihej fëshfërima e butë e fletëve që binin ngadalë mbi dhenë e njomë. Nuzi dërdëliste pa pushuar, por ai ishte i fundosur në mendimet e tij të ngatërruara dhe s'e dëgjonte fare. E ngriti kryet vetëm një herë. Nuzi kishte një copë herë që po mundohej t'ia mbushte mendjen të bëheshin ortakë.

— ... Se, mos më shiko kështu siç hiqem, si i sëmurë nga veshkat! Jam koskë e fortë unë! Ja, e sheh këtë eshkën që ka mbirë në trungun e ahut? Mu si kjo eshka jam edhe unë. Dhe sa për dinak, ti e di vetë! Të fut në thes e të shes për patate unë. Si thua?

— Eshkë më qenke, ë? Po nuk e di ti, bre Nuz, që kjo eshka nuk të ka rrënjë gjëkund? Na, shikoje eshkën — tha me inat dhe i këputi me thembër një shqelm të shëndoshë bulledrës që kishte mbirë si një gungë e hirtë mbi trung. Eshka u këput dhe mori rrokullimën.

— Hy! I paudhë! Ç'vete e bën! Atë që s'ta pret mendja. Tjetër i thua ti, tjetër të përgjigjet ai, sikur i ka hyrë zekthi!

* * *

Ai u fut në shtratin që ruante ende ngrohtësinë dhe aromën e kurmit të femrës së re. E shoqja, ashtu nazike, dukej sikur nuk shkelte fare mbi dysheme. Me sytë e pulitur për gjumë, ai ndiqte lëvizjet e pulpëve të saj të kolme. Po lodhja ia tulati ndjenjat dhe atë e zuri gjumi i rëndë. Pa një ëndërr të çuditshme, sikur t'i kishte hipur Gjokut këmbëzbathur e mundohej ta vinte në revan, po ai ishte i mbërthyer pas toke, sikur Nuzi e shihte ashtu të zbathur dhe qeshte me një zë të trashë, kurse ai çuditëj e pyeste veten: «Pse vallë jam zbathur?» U ngrys

shpejt. Në udhë dëgjohej poterja e zërave të atyre që ktheheshin nga puna dhe këta zëra ngjanin me një gumëzhimë të paprerë bletësh që kthehen nga bredhja e tyre e largët. Në mbrëmje erdhën për ta parë kryetari i kooperativës dhe dy shokë të tij. Ai, i shtrirë në shtrat, mundahej të lëvizte sa më pak, sepse e mbante veten të sëmurë nga mesi. Iu duk sikur sytë e kryetarit e shikonin me një tallje të fshehtë.

«Ky e paska marrë vesh», mendoi.

— Si e paske pësuar? — e pyeti kryetari.

— Nga mesi...

— Mos ke ngritur gjë të rëndë?

— S'mbaj mend... ndoshta — murmuriti.

«Paskan ardhur të tallen», mendoi. Shiko Alushin si më shikon, sikur thotë: Ç'më rri aty në rroba e më jargavitesh si një ligavec? Sikur s'e dimë në se ku trapit ti natën!»

Eh, sa e mërzhitur që ajo natë! Ata thekeshin pas zjarrit, nëna u piqte patate në hi dhe dukej sikur s'kishin ndër mend të tundeshin nga kllaniku derisa të dilte hëna. Dhe, kur të dilte hëna, do të iknin nga udhët hijet e natës. Ai do të ishte si një njeri lakuriq në mes të sheshit dhe, kush të donte, mund të kundronte pas dritareve se si zvaritej pas gardheve, me kurrizin të thyer. Po më në fund ata ikën. Ai mbeti një copë herë si i shushatur, me sy të mbërthyer në tavan. Në vatër kërcisnin karthjet e se ç'thoshin me atë gjuhë flakësh.

— Biro!.. Po afron të dalë hëna — tha nëna.

— Do të më lini rehat apo jo? — tha ai.

— Thashë se mos të iku koha. Dëgjova portën e Nuzit kur u hap. Ai do të ketë ikur.

— Në djall të vejë!.. — thirri e u hodh nga shtrati. U vesh me rrëmbim dhe mori udhën në të errët. Këputi një fshikull rakite pas jazit dhe i goditi me forcë vithet e buta të Gjokut derisa doli në qafë. Atë kohë doli hëna. Por tani fshati kishte mbetur larg dhe askush nuk mund ta njihje.

Ngarkoi kalin në pyll dhe u nis. Nata ishte e kthjellët, me yj të rrallë, e mbushur me zëra pylli, që ai i njih-

te mirë. Nëpër qafa frynte një erë e ftohtë që të shponte tej e tej. Gjoku shfrynte avuj të bardhë dhe lënda pengohej pas shkurreve, anëve të tragës. Bidoja s'kishte kohë të mendohej. Ky shteg ishte i ngushtë për një kalë të ngarkuar me qereste dhe ai duhej të kishte mendjen që lënda të mos pengohej pas drurëve. Më të dalë të pyllit, në krye të një are të lëruar, qëndroi. Këtu udhët e pyllit futeshin në udhën e gjerë të makinave. Larg, si dy xixëllo-nja, dukeshin dritat e një makine. Ai priti. Ishte një pritje e egër, e ethshme, se nata rrëkëllente drejt agimit çaste të çmuara.

«Ej, bela! mendoj. Kam për të bërë dhjetë minuta udhë në xhade. Po të dal, mund të më arrijë makina. Po sikur të jetë njeri i policisë rrugore në të? Ose ndoshta edhe ndonjë i pyjeve! Djalli s'ka tjetër punë! Po të pres sa të ikë ajo, mund të duket një tjetër pas saj dhe kështu deri në mëngjes...» I lindnin në kokë hamendje të çuditshme, ashtu siç ndodh rëndom në çaste të tilla: «Sa të ikë kjo! Se ç'më thotë se në këtë makinë do të jetë një i policisë. Në të tjerat s'do të ketë njeri veç shoferit.»

Minuta të gjata, të rënda! Dritat u kthyen në udhën e minierës.

— Ush, Gjok!.. — thirri dhe i këputi përsëri një fshikull kalit të lodhur. Gjoku zbriti në rrugën e gjerë, po ishte i kapitur nga lodhja, prandaj ecte me nge. Ai i këputi përsëri dy-tri fshikulla sa i hante krahu. Kali turfullonte i ndërkyer sikur e dinte se nuk i kishte hak fshikullat e të zotit, që e kishte humbur durimin. Pastaj u kthye në një udhë qerresh që të shpinte në fshatin e rondokopit. Tani i shkriu gjaku dhe i lëmoi Gjokut vithet e qullura nga djersa.

— Të nxora shkumë dhe ty, o i shkreti Gjok! — tha.

Mundimet e udhës, frika, turpi dhe gjithë të tjerat tok e brenin fort Bidon. E më shumë se frika dhe pritjet e ethshme, në udhëkryqet e mundonte mendimi se të gjithë e dinin dhe pëshpërisnin se Bidoja po ndahej prej tyre, po nuk i binin në sy, se prisnin që të kthehej vetë prapë nga ajo udhë që ishte aq joshëse! E megjithatë,

kjo s'ishte veç një hamendje, se askujt s'i vinte mendja tek ai.

«E para dhe e fundit! Sa të mbaroj këtë lëndë që preva dhe, pastaj, kurrë më!»

Tri net me radhë ai bëri po atë udhë. Natën e katërt, kur kaloi xhadenë dhe u fut në udhën e qerreve, iu bë sikur dëgjoi zëra të ulët dhe njëri prej syresh i ngjante atij të Bucit të famshëm, që e nuhaste qerrestenë e pishës si zagar. Bidoja pa nga të dyja anët e udhës dhe mbeti si peshku në zall. Fusha e zhveshur, e thatë, e lëruar, me ndonjë gëmushë trëndafili të egër anës mezhdave dhe asgjë tjetër. E ngau kalin nëpër ara të lëruara. Gjoku pengohej nëpër plisa që i thërrmonte me potkonj, kurse zhurmat e ndiqnin prapa, më të forta, më kryeneçe. U fut në një vend si të thellë, të rrethuar me shelgje, që duhet të kishte qenë një shtrat i braktisur jazi dhe qëndroi.

Nata kishte qëlluar me re, e turbullt dhe ai mezi e shquante udhën. Pastaj zhurmat e largëta u kthyen në një kërkëllimë rrotash dhe ai pa një karvan qerresh që vinin nga fshati i rondokopit.

«Shpien duhanin në grumbullim, prandaj e kanë marrë udhën që natën,» mendoi ai.

Karvani i përgjumur ngadalë po merrte kthesën drejt qytetit.

«U gënjeva, mendoi. Po kjo pikë e zezë! Të të dëgjohet kërkëllima e rrotave si zë njeriu?! S'është punë kjo, jo! Të udhëtosh me zemër të ngrirë nga frika dhe të të duken ferrat njerëz!»

Ai kishte ndenjur në një lëndinë të llazhdyer nga ujërat. Gjoku, i shpenguar, kullose e përtypte ngadalë barërat pa shije, të thara e të athta të fushës. Bidoja kishte rënë në mendime. Qenë mendime të zymta, të errëta, pa fund e krye, si një shteg pylli që fillon i gjerë e pastaj nis e ngushtohet derisa humbet fare në thellësitë e pyllit.

... «Edhe sonte më ndihu fati! Po nesër? Nesër natën duhet të tulatem përsëri, si një qelbak pranë drizave, derisa të mos duken në xhade dritat e verdhë.»

... Ata në fshat nesër do të fillojnë qilizmen në

gropat e Breslikës. Dhera të mira ato! Qilizma do t'i bëjë bukëvale fare! Pa do të hazdiset një misër atje që ta presësh me sëpatë!

... Edhe dy udhë po të bëj, e mbaroj lëndën e prerë.

... Dy udhë! Dy net! Dy herë duhet të strukem në drizat, më të dalë të shtegut...»

U ngrit me përtesë nga lëndina e lagësht dhe ndjeu lagështinë e dheut të ngopur nga shirat e vjeshtës, që i depërtoi si një rrymë e ftohtë, në të gjithë muskujt e mbetur në atë gjendje plogështie.

Vonë trokiti në portën e rondokopit.

— U vonove shumë sonte — tha ai.

— Ashtu më ndodhi. Hajde të shkarkojmë e të bëjmë hesapin.

— Pse? Ti s'ke mbaruar!

— E di. Po tani kemi shumë punë në fshat — gënjeu Bidoja.

— I çuditshëm je, mor djalë! Si të zë mëngjesi, nuk të gjen mbrëmja!

— Ajo është puna ime! Ti thuaj bereqavers dhe për këto që të solla!

— Se mos i solle badjava? T'i pagova si frëngu pulën.

Kur u nis, nuk i hipi më Gjokut të lodhur. Ndenji një hop dhe e kulloti pas jazit. Ajri ishte i rëndë, i ngopur me avuj dhe si për shi. Ai hyri në udhën e njohur të pyllit dhe shpejtoi hapin.

Nga majat e maleve drejt thellësive të përgjumura të pyjeve po zbriste shkruambi i natës dhe në pllajat e blerta, lart, nisën të bridhnin të parat gulshe të dritës së një dite të re.

Papritur, njëzet hapa para, në atë shteg të ngushtë, ai dalloi lëvizjen e supeve të një njeriu me uniformën e gjelbër të rojtarëve të pyjeve.

«Ky do të jetë Buci», mendoi dhe i ra një fshikull Gjokut. Kafsha mori një revan të lehtë, e arriti njerinë dhe i shfryu avujt e ngrohtë në qafë. Rojtari bëri një çap poshtë dhe i hapi rrugë kalorësit.

— Mirëmëngjes, — tha — paske mënguar sot!

— Udha e mbarë, shoku Buc! Dhe ti e paske nisur herët këtë ditë pune.

— Sepse, sa më herët t'i kap kontrabandistët e lëndës, aq më mirë është për ta dhe për mua — u përgjigj Buci.

Ky Buci, pa dyshim, ishte një njeri i shëmtuar. Dhe e shëmtonin sidomos dy veshë llapushë si të stisur për të përgjuar.

— S'të kemi parë fare këtej — tha Bidoja.

— S'ke ç'i bën. E kam zonën shumë të përhapur.

— Si venë punët?

— Gjithnjë e më mirë. Hajdutët e lëndës janë pakësuar shumë. I janë shtruar punës në fshat njerëzit!

— Pse thua «hajdutë»? — qeshi Bidoja. — Ata s'vjedhin gjë të botës. Lëndën e bëjnë me duart e tyre.

— Si s'vjedhin? — u inatos Buci. — Vjedhin! Vjedhin pyllin që është ende i ri dhe s'duhet prerë, vjedhin shtetin, shoqërinë dhe veten e tyre.

— Po ta shikosh punën nga kjo anë, del se ti ke të drejtë — tha Bidoja dhe psherëtiu. Ky Buci seç kishte një vështrim tepër hetues me ata sy të vegjël!

— Këta që vjedhin lëndë, s'e kanë të gjatë. Do t'i kallëzojë vetë fshati. Po mua më vjen maraz se dhe ju, të tjerët, kur prisni dru zjarri, bëni dëm të madh. I futeni pyllit si derri i egër, që s'di të bëjë anash, po shikon vetëm drejt. Eh! Nuk ka ende dhemshuri për pyllin, jo!

Bidoja i kishte zbritur kalit dhe e tërhiqte për kapistre. Të dy shkonin krah për krah. Bidoja nxori paqetën, po rojtari nuk deshë të pinte duhan esëll. Ky Buci i shkurtër dhe i pakët dukej si mizë para tij. Po seç kishte një dhemshuri e një zjarr të fshehtë në ato fjalët e tij, sa Bidos i dukej tani se ky njeri kishte një zemër të butë e të madhe!

— Si të ka fryrë era këtej në anën tonë? — pyeti ai.

— Unë jam i vetëm, jam rritur jetimoreve — tha Buci. — Këtu më solli pylli. Pylli është shtëpia ime. Udha e mbarë, vëlla! — tha ai. — Unë po hyj në këto koriye. Sot kam për të bërë një punë që e urrej. Do të damkos

drurë për shtylla. Dhe të mendosh pastaj se unë, rojtari, jap dënimin për drurët që do të priten nesër!

«Udhën e mbarë, vëlla Buci! tha me vete Bidoja. Mua s'ke për të më zënë kurrë me lëndë, kurrë më!...»

Ai hyri në pyllin e vjetër. Fletët kishin marrë ngjyrën e kalbjes dhe era i spërkaste fytyrën me pika shiu. Ai iu afrua një trungu, ku kishte mbirë një eshkë e madhe, i këputi një shqelm dhe eshka, përsëri, si atë ditë kur ishte me Nuzin, u këput dhe ra prej drurit.

«Eshkë, murmuriti. E fortë, po pa rrënjë! Një shqelm dhe rrokullisesh tatëpjetë.» Në vendin e shkës trungu kishte mbetur i zbardhur dhe kjo njollë e shëmtonte atë trung të bukur. Po ai e dinte se koha do ta zhdukte atë njollë. Kur hyri në fshat, po binte mjegulla që dyndej vandakë-vandakë nga grykat. Udhët ishin të shkreta. Vetëm në oborrin e Nuzit u dëgjua një zë i trashë që u thërriste pulave:

— Shuj! Ju shoftë mortja, ju shoftë!

Ai hapi ngadalë derën që të mos e shihte Nuzi, po, megjithatë, nuk iu vodh dot vështrimit të tij. Nuzi iu afrua gardhit prej purtekash, që ndante oborret.

— E, mos të zunë?

— Jo.

— Se thonë që këtej rrotull vërtitet ai Buci! Mos lëviz ca ditë sa të ikë. Pastaj eja me mua. Unë i di gjithë shtigjet e fshehta të pyllit.

— Eh, Nuz! — psherëtiu Bidoja. — Ato shtigje që di ti janë pa krye, humbasin pyjeve.

Dhe iku, duke e lënë Nuzin gojëhapur për ato fjalë të çuditshme që s'arrinte t'i kuptonte.

1965

NATËN NË UDHË

«Duhet të ketë kaluar mesnata», mendoi ai dhe pa hënën që po perëndonte përtej, duke thithur të fundmet rreze të zbeta nga honet e greminat e thella, prej të cilave nisi të ngjitej tisi i natës si një avull i zi.

Njeriut i dukej sikur kjo ishte frymëmarrja e ngjirur e dheut të ftohur nga shirat e vjeshtës, që po shfrynte në formën e këtij avulli të murrme e plot drithërime lagështie. Ai ndezi fenerin dhe hyri në tragën e pyllit.

Drita e zbetë që lëkundej mbi fletët e kalbura dhe që ndriçonte trungjet e shumta të drurëve të prerë, e bënte hijen e tij më të madhe e të frikshme. Ky njeri ishte i gjatë dhe si i plogët. Në tërë qenien e tij të binin në sy eshtrat, mollëzat si gunga, gjunjët e mëdhenj si dy koçkorë gungaçë të mbirë mbi dy karina, mjekra si e gdhendur në gur.

Ndoshta do të dukej si i latuar pa kujdes, i ashpër e i vrazhdë sikur të mos kishte një farë zjarri të brendshëm si në ethe, që digjej në dy bebëza të zeza e që tregonin një natyrë plot kontraste, të rrëmbyer e të trishtuar, një shpirt të ndjeshëm e të pabindur.

Nën atë kurorë drurësh të vjetër, ai dukej një qenie e dobët, po kjo nuk e mërziste aspak njerinë dhe ai futej, me hapa të gjatë, edhe më thellë pyllit, që ngjante me një zgavër të fshehtë e të lagësht.

Qëndroi të çlodhej mbi një ah të rrëzuar dhe vuri pranë fenerin.

«Sikur të dal më të gdhirë tek udhëkryqi dhe të gjej

një makinë drush, do të jem në qytet në orën dhjetë. Më mbeten dhe dy orë kohë», mendoi. Mbante erë kalbësire drurësh dhe myshku të lagur. Fletët e drurëve binin me një fëshfërimë të përgjumur mbi shtrojën e butë të fletëve të vjetra, të kalbura.

«Do të kalben edhe këto, mendoi. Thonë se kështu formohet ai dhé pjellor me emrin e çuditshëm «humus». Dhe të mendosh se ky kalbëzim me erë të rëndë mbars me dhé të pjellshëm arat tona rrëzë pyllit!» tha. Njeriut i shkrepin në kokë mendime nga më të çuditshmet. Futi dorën me rrëmbim në xhëp. Gishtërinjtë e ashpër, gjithë nyje, prekën një copë letër të vogël dhe e shtrënguan fort. Pastaj e hoqi dorën edhe më me rrëmbim, sikur të paskësh prekur thëngjij të ndezur.

«Eh! Ç'ngatërrësë e inadhë, psherëtiu. Ç'turp, ore!»

Njeriu mori sérish atë tragë pylli, që dukej sikur do të humbiste diku. Pylli i vjetër dhe hijerëndë u rrallua. Më të dyja anët e tragës, zgjatnin krahët e tyre të ajthëm e kërlësheshin me njëra-tjetrën degët e lajthive. Si u përcëllua nja dy herë, ai e ndau mendjen të mos mendonte më asgjë e të shihte udhën.

Pastaj pylli mbaroi dhe rruga ra në ca rudina me bar. Barërat ishin mpirë nga erërat e vjeshtës dhe po thahe-shin. Njeriu nisi të mendonte përsëri çapraz. Ndjente një farë trishtimi të turbullt kur mendonte për këtë zhveshje të pamëshirshme të natyrës, për barërat e strukura pas dheut.

«Por kjo s'mund të quhet tharje, tha. Eh, si do të mbijë bari në pranverë nga dheu i ngopur me vlagë dhe me ngrohtësi të diellit!» Pastaj i shkrep i një mendim tjetër.

«— Ja, hyra në qytet afër orës dhjetë. A të shkoj në seksionin e bujqësisë për ato fidanet?»

— Ku, mor derëzi? Në seksion? Harrove se nga turpi i njerëzve more udhën pas mesnate, që të mos flesh një natë në qytet e të vërtitesh kafeneve?»

— Eh, mirë, de! Atëherë po hyj në pijetore. Në atë pijetoren e pazarit ku mblidhen terjaqinjë. Do të rri sa të vejë ora e gjyqit.

— Lëri këto tani! Pse e vret mendjen? E nise vallen,

dridhe deri në fund! Ja, në gjyq më dymbëdhjetë! Si do të jetë salla e gjyqit, vallë?»

Ai përfytyroi sallën e gjyqit. Kishte parë dikur një gjyq të madh në Tiranë! Mendon se si do t'i durojë ato vështrime të turmës mbi zverkun e tij të fortë e me shenja çibanësh!

«Gjyqtarët? Njerëz si ti e si unë, xhanëm! tha. Ja, dhe Demiri i Zemes është ndihmësgjyqtar. Njerëzit tanë janë! Halli është si do t'ua rrëfej atë që ndodhi dhe që ndjeva unë. Këtu të dua.

Por kemi edhe avokatin! Njeri që i di ligjet dhe që e ka gojën brisk! Mirëpo, si do të thuash, i zoti e nxjerr gomarin nga balta! Kryesorja mbetet kjo: «E di që është gabim të godasësh një njeri?» E di. Ka ligje, thua ti? Ka. E pranoj se u rrëmbeva në këtë punë. Ja që kështu jam gatuar unë. I rrëmbyer. Por duhet të më dëgjoni se pse e godita! Se ka rëndësi edhe kjo «pse-ja» apo jo?

Kur të them kështu, mendoj, kryesorja është të mos ma presin fjalën. A mund ta kuptojnë se ç'ndjeva unë atë minutë? Këtu të dua! Je i zoti t'ua rrëfesh se ç'ndjeve ato çaste?

Je? E ku ta dish? Kur të shohin dhjetë palë sy, e humbet e ngatërrohesh. Të trashet gjuha dhe nuk e vërtit dot në gojë...»

Nisi të zbardhte. Ai e shoi fenerin. Një napë bojë hiri nisi të zbriste nga majat e maleve dhe të gremisej në hone. Qielli i turbullt u var poshtë e dukej sikur do të binte shi.

«Ja! Jemi në gjyq! nisi të mendonte.

— Emrin, emrin e babës, mbiemrin!

— Emin Zylfo Pisha.

— Ç'punë bën?

— Bujk! (Apo të them që jam kryetari i kooperativës? Sikur s'vete! Ç'pyesin ca gjëra të kota atje! Sikur s'i dinë!)

— Pa na trego ti, Emin, si rrodhi puna? — do të thotë gjykatësi.

(Këtu të dua! A je i zoti të rrëfesh se ç'ndjeve atë

minutë? pëshpëriti njeriu dhe nisi vazhden e mendimeve të tij të ngatërruara.)

— Ne, shokë, jemi e vetmja kooperativë në lokalitet që kemi lopë. Jo se jemi më përpara se të tjerët! Por fshati ynë është në një thellësi buzë lumit. Mal, doemos. Po vendi është i butë, ama! Piqet edhe rrushi! Ndoshta nuk duhen këto! Mirë! Siç e dini, shokë, lokaliteti ynë s'ka veteriner. Para një viti, sidozot tani, po pak më parë, më të hyrë të vjeshtës, erdhi ky veterineri nga rrethi.

«— Jam filani — tha. — Veteriner. Punoj në lokalitet të qendrës, po më ka dërguar rrethi për të bërë provën e tuberkulozit në gjedhet.

— Lopët, vëlla, — i thashë — janë mburrja jonë. Malësi, do të thuash ti! Ndoshta kanë më shumë leverdi delja e dhia. Mirëpo në mendojmë ndryshe. Kemi livadhe të mira e jonxhë aty buzë lumit!

— Mirë, mirë — tha ai. — Po të doni, mbani dhe buallica, në jua ka ënda.

«Do të jetë lodhur nga udha e gjatë, prandaj është kështu i vrerët, mendova unë.» Mendova se do të vinte të shihte stallat, si të tjerët, po nuk erdhi. Në mbrëmje, kur erdhi kopeja, u hodhi një sy lopëve.

— Qenkan kushërira të para me dhitë — tha me qesëndi.

— Epo lopë mali këto — thashë. — Të vogla e të sarta, por në mendojmë...

— Ah, ju mendoni!.. — tha. — Nesër do të shohim kur të bëjmë tuberkulinizimin!»

Unë nuk e dija se ç'ishte ky «tuberkulinizimi». Tani e di. T'jua rrëfej se si bëhet kjo punë? Ju ndoshta e dini vetë!

Të nesërmen, për çudi, na dolën dy lopë të sëmura. U habitëm pa masë. Kur iku, na tha si me shaka:

«Po të më dëgjoni mua, prishini lopët! Këto s'janë lopë, po dhi! Ju as që i keni në plan. Kot sa na rrëzoni këmbët dhe neve, veterinerëve, deri këtu. Ja, tani unë duhet të vij në çdo tre muaj një herë për të bërë provën e tuberkulozit.»

I dhamë një kalë deri në xhade. Udhë e largët kjo jona.

«Mirë! Më duket se deri tani jam mirë! tha njeriu.

Mirë, po mos më ndërpresin se!

Ç'frikë do të kem prej gjyqtarëve? Vërtet e kanë hijen të rëndë, po tanët janë!»

Pra, vazhdojmë! Si iku ky, né i shpumë lopët në grumbullim. Shkuan tre muaj. Të them të drejtën, sikur e harruam këtë gjë. Por, ndoshta, edhe nuk e harruam, po, si të thuash, na vinte një frikë për lopët. Veç kësaj, kujt i shkonte ndër mend që doktori ynë, njeriu ynë, të mos vinte? Megjithatë ne u kujtuam të parët për këtë gjë. Në dimër dërguam një njeri.

«— Këtë muaj kam një punë të ngutshme në kooperativat e zonës sime, tjetrin do të vij — tha. Tjetrin s'erdhi përsëri. Zbrita në lokalitet dhe mora në telefon seksionin. Kërkova kryeveterinerin

— Mos ki merak, do ta dërgojmë — tha dhe ky.

— Mos na shkojë shumë kohë — i thashë si me frikë.

— E dimë né atë punë — tha dhe ky. — Ne jemi doktorë apo jo?»

«Eh! mendova. Ata i dinë më mirë këto punë.»

Nisi kështu pritja e gjatë. Megjithatë më vinte mendja gjithnjë tek ajo fjala që kjo punë duhej bërë çdo tre muaj! Më kishin djegur në zemër ato dy lopë që skartuam.

Në fund të verës, zbritëm për një konferencë në qytet. Takova shefin e bujqësisë dhe i thashë për këtë punë. Shefi më tha se do të nisej ato ditë një ekip për në zonën tonë dhe me ekipin do të vinte edhe veterineri i lokalitetit të qendrës. Në shtator erdhi ekipi. Veç atij ishte edhe një shok nga ministria, zooteknik, dhe shokë të tjerë! Të nesërmen bëri provën! Ç'të shihje? Hata e zezë! Shtatë krerë me tuberkuloz! Ne po njëzet krerë kishim! S'i thonë shaka! «Epo kështu ish e thëna, mendova. Siç duket, ka diçka që nuk u ecën në klimën tonë. Ndoshta e ka fajin edhe bari!»

«Më duket se të gjitha këto nuk i thashë aq mirë, mendoi njeriu. Por, s'ka gjë. E vërteta nuk do zbukurime, apo jo?»

Ai shoku i ministrisë na tha që u dëshpëruan të gjithë. Duke dashur të na ngushëllonte, se si na pyeti:

«— Po në verë, sa krerë patët?

— Nuk kemi bërë provë në verë — thashë.

— Po në pranverë?

— Eh, mor vëlla! Që në vjeshtën e shkuar nuk është bërë tuberkulinizimi këtu — i tha njëri prej nesh.

— Si nuk e paskeni bërë! — u çudit ai.

— Duhej bërë në çdo tre muaj, xhanëm — tha ky.

— Pse, a nuk të kam dërguar dy-tri herë fjalë që të vije? — thashë.

— Dy-tri herë jo, xhanëm! Më baj mend që më dërgove një herë një copë pusullë por unë kisha punë atëherë!

— Edhe në telefon bisedova me kryeveterinerin dhe më tha që do të niseshe.

«— Paskeni bërë një gabim trashanik, shoku Van — tha ai i ministrisë!

— Nuk të them se dhe unë s'kam pjesën time në këtë gabim, po më duket se kjo punë i takon rrethit, apo jo? — tha ky.

— Po a nuk je ti që më the se do të vish t'i bësh vetë provat e tuberkulozit? — u nxeha unë.

— S'besoj të kem thënë kështu — tha. — Patjetër s'të kam thënë, se unë nuk jam nga ata që e hanë fjalën.

— Nuk ishte ti që më the se do të bënim mirë t'i prishnim të gjitha lopët?

— Ej! Po trillon tani, vëllaçko! — qeshi ky. — A ta merr mendja ty që unë të nxjerr nga goja fjalë të tilla, në kundërshtim me fjalën e Partisë? Bela e madhe me këta njerëz, shoku Suat — iu drejtua atij shokut të ministrisë. — E bëjnë qimen tra! — dhe qeshi nën buzë.

Ai i ministrisë doli jashtë. Mua kjo e qeshur nën buzë, ma hipi gjakun në kokë. E kam një huq të shkretë që rrëmbehem. Është si rakia, them. Po filloi të të marrë poshtë, prit ku do të mbahesh pastaj. Nuk desha ta lija me kaq dhe më duket se thirra.

— Ti the që unë trilloj, ë!

— S'ka si të jetë ndryshe. O ti, o unë trillojmë. Po në këtë rast je ti ai që trillon. Dhe më vjen keq se je

dhe goxha kryetar. Pastaj pse bën kaq zhurmë? S'më duket të jesh nga ata që u dhimbet malli i kooperativës!»

«Tani është më e zorshmja, mendoi ai. Si t'ua shpjegoj tani atyre të gjyqit? Apo, ndoshta, kështu. Kur tha ai: «S'të dhimbet malli i kooperativës», s'u mbajta më. E godita në tëmthin e majtë dhe thirra:

«— Po ty të dhembti?

Për çudi, u këput me arrëzë të qafës, përtej. E, pra, dukej i ngjallmë, po paskësh qenë i fryrë me pompë. Një grusht nuk e mbajti.

Ah!.. Jo.. jo... këto të fryra me pompë sikur s'bën t'i them! Duket sikur do ta fyej atë tjetrin! Apo, pse të mos i them? A nuk mendova kështu?

Ja, kjo ishte! Mirëpo, a do të më kuptojnë ata?

Njeriu, i kredhur në mendime, nuk e vinte re se pyjet po humbisnin prapa tij. Aty poshtë dukej lumi si një vijë e bardhë shkume. U ul në një gur të ftohtë, nxori nga xhepi një shami të kuqe, ku kishte mbështjellë sillën dhe nisi të hante, po buka nuk i shkonte fare. Atëherë kërkoi një burim të ftohtë e të kulluar si qelibar. Në ujë shihte një fytyrë eshtake dhe dy sy që shkëlqenin si në ethe e që e pyesnin:

«A do të të kuptojnë? A do ta kuptojnë vallë se ti atë njeri, të paktën për ato çaste, e shihje si një armik të kooperativës sate dhe prandaj e godite? Duhet të të kuptojnë, se shokët tanë janë edhe ata dhe ligjet tona mbrojnë!.. Dhe, si u mendua, shtoi:

«Po grushti, do të më thonë, është kundër ligjeve tona.» Edhe unë e di (këtë, mirëpo... mirëpo...)» Ai u përtyp dhe po mendonte në do të ishte me vend të bënte autokritikë në gjyq, sado që në thellësi të shpirtit nuk e fajësonte veten për asgjë.

Nga vëllimi

NJË NATË ME SHI

1969

MËSUESI I VJETËR I HISTORISË

Në një mbrëmje vjeshte, mësuesi i vjetër i historisë, i struktur nën çadër, hyri në një rrugicë të errët. Mbi çadër murmuronte si i përgjumur një shi i vakët dhe pika tinzare i spërkatnin pardesynë e gjatë, ngjyrë hiri, të vjetëruar nga përdorimi i gjatë, po prapë të paraqitshme si çdo rrobë prej stofi të mirë, që, sipas mendimit të tij, nuk vjetërohej kurrë. Nën sjetull shtrëngonte një send të mbështjellë me dy gazeta dhe, nga mënyra se si i mbështillte gjithnjë një cep, ku gazeta ishte grisur, kuptohej se nuk i pëlqente që ta hetonin sy kureshtarë.

Qëndroi para një porte dhe shtypi butonin e ziles. Era fishkëlliu nëpër fletët e rralla të kajsisë. Heshtja iu duk e gjatë. Ai u shqetësua. I ra ndër mend se një zile mund të prishet kurdoherë dhe e mira ishte të trokiste me grusht, por në heshtje portën e hapi befas i zoti i shtëpisë, një njeri i gjatë, me syze, me një vështrim të hutuar. Posa e njohu mësuesin, sytë e vegjël nën xhamet lëvizën e shndritën nga kënaqësia.

— O! Ç'ërë e mbarë ju pruri, zoti profesor? Urdhëroni!.. — Ai kishte vite që nuk kishte shkelur në atë shtëpi dhe këtë herë iu duk e rehatshme, e mirë, si për të pleqëruar. Nga gjithë rrobaqepësit e qytetit ai çmonte më shumë usta Vasilin. Dikur Vasili kishte rrobaqepësinë «Elegant» në një rrugë kryesore dhe mbante revista mode si asnjë tjetër. Mësuesi, atëherë fare i ri, nuk e dinte as vetë se kë vlerësonte më shumë: usta Vasilin apo bu-

rrat elegantë, që i buzëqeshnin nga xhamet, ku ishin ngjitur. Po! Ishte i ri atëherë!

Më vonë, kur u krijua kooperativa, Vasili vazhdoi të qepte në shtëpi për klientët e vjetër. Mirëpo tashmë kishte vite që kontrolli i financës për ata që qepnin pa leje, jashtë orarit, ishte i fortë, prandaj ai s'guxonte më të shkelte në shtëpinë e Vasilit. Por sot... hm... sot, ishte fjala për një pallto «guben», për diçka të rëndë, të vlefshme! Zgjedhi këtë mbrëmje të errët vjeshte me shi, e mbështolli me kujdes stofin dhe guxoi të trokiste në shtëpinë e Vasilit.

— Mirë se urdhëruat, uluni!.. — pëshpëriste i zoti i shtëpisë, duke i treguar një kolltuk të veshur lule-lule dhe duke shikuar me bishtin e syrit sendin e mbështjellë në gazetë, nga cepi i grisur i së cilës dukej stofi i errët.

— U bënë kaq vjet që nuk keni ardhur — tha me keqardhje rrobaqepësi.

— Po! — psherëtiu mësuesi. — Na ndau puna, Vasil. Na u rritën fëmija, na u shtuan dhe telasht!

— U shtuan! — përsëriti si jehonë Vasili. — Lëre, mos e pyet se ç'telashe kanë fëmijët e rritur.

Në dhomë hyri me zhurmë gruaja e Vasilit, e shëndoshë dhe e trashë, aq sa plotësonte me tul edhe brinjët e gollganet e dukshme të të shoqit. Dhoma ishte kredhur në hije të turbullta nga drita e dobët e një llambe të vogël, nën një llampadar të bukur mbi komo.

— Pse nuk e nder dritën, Vasil? — tha gruaja dhe hapi me forcë çelësin. Që lart, nga tavani, u derdh një dritë e bardhë nën tre poça të një llampadari të shtrenjtë dhe gruaja picërroi sytë e kënaqur. Mirëpo mësuesi nuk e vuri re fare llampadarin dhe kjo e mërzi fort gruan. Por... mendoi se burrat janë të gjithë kështu, njëlloj, të pavëmendshëm kundrejt sendeve të bukura dhe ua nisi pyetjeve të rëndomta për shëndetin e për familjen e mësuesit, me rrënjë e me degë, e qerasi me bonbone e me konjak dhe u largua për kafetë! Ata të dy s'kishin më gjë për të thënë. Mësuesi i historisë u kujtua se kishte shtatë vjet që s'kishte ardhur këtu. Madje edhe usta Vasilin rralëherë e kishte vënë re në gjithë atë turmë të madhe të

qytetit. Secili kishte shoqërinë e vet. Mësuesi ishte njeri i qetë, pak i mbyllur, në shtëpi kishte një kopsht të vogël, një pjergull, katër rrënjë kajsi në oborr dhe katër pula Leghorn. Nuk ia kishte ënda të kalonte kohën kafeneve, veçse kur e zinte belaja me kolegët e vet më të rinj zhurmëmëdhenj, disa prej të cilëve i kishte pasur nxënës, që e kthenin në barin e «Turizmit» kundrejt shkollës së tyre.

Në dhomë, midis dy të njohurve të vjetër, mbeti si perde po ajo heshtje, heshtja dhe drojtja, që lindin pas largimit me vite midis njerëzve, kushedi se pse dhe që tregon se miqësia ka qenë e rastit, shterpë.

«Nuk është mirë kështu, mendoj mësuesi i vjetër, të cilit i rëndonte më shumë kjo heshtje. Njeriu s'duhet të harrojë miqtë kështu si unë. Ja... sikur të isha ulur nganjëherë me Vasilin për të pirë një kafe, nuk do të më vinte kaq gjyç t'u lutesha për pallton...»

Vasili kundronte fytyrën e shqetësuar të mësuesit. Mësuesi dukej se ishte rënduar e ishte plakur ato vite; flokët i ishin zbardhur edhe më. Po prapë fytyrën e kishte të freskët, andaj dukej më i ri se ai, megjithëse ishin moshatarë.

— Vasil! — pëshpëriti ai.

— Urdhëro! — kërceu Vasili.

— Hm... Nuk e di se ç'do të më thuash edhe ti, po unë kuturisa të vij për një punë të vogël — pëshpëriti prapë. Pas kësaj, ashtu siç bënte në mësim, kur donte të theksonte atë më kryesoren, e ngriti zërin: — Ti e di që unë të çmoj si rrobaqepësin më të mirë të qytetit. Këto vite s'kam qepur gjë të madhe, veç ndonjë palë pantallona. Por tani dua të qep një pallto «guben». Më kupton? Është fjala për një «guben» e jo për një palë pantallona; ndaj s'mund ta lë në çdo dorë.

— Aj.. aj.. aj.. zoti profesor! — tha rrobaqepësi. — Ju kuptoj unë i ziu, po dhe ju duhet ta dini që është punë me zarar të madh kjo...

— E di... e di... — u nxitua të thoshte.

— Financa....

— I di të gjitha — psherëtiu. — Po thashë vetëm

për mua, sikur ta kishit pallton tuaj... si klient i vjetër... si miq që jemi... — u ngatërrua mësuesi.

— Gjurmojnë shumë edhe këta të lagjes... aktivistët — psherëtiu Vasili. — E patë fletërrufenë që i vunë Stasit?

— E pashë! — tha ai. — Por unë mendova...

— Nejse! — tha rrobaqepësi. — A ju vuri re njeri kur erdhët?

— Jo! — u gjallërua mësuesi. — Unë prandaj erdha në një kohë të tillë. Po prapë s'dua që të rrezikohesh! Në asnjë mënyrë!

— Do të bëjmë si të bëjmë — tha Vasili. — Po të mos jemi për njëri-tjetrin, lumi që na mori! Ja, dhe unë mund t'ju lutem për diçka.

Rrobaqepësi e çmbështolli stofin, e hetoi një copë herë atë, astarin prej mëndafshi dhe tha:

— Po! Stof i mirë! I paske marrë të gjitha! Më fal një minutë sa të marr metrin. — Ai mbeti vetëm.

«Përse do të më lutet vallë? mendoi. Përse? Ndoshta është fjala për të bijën? Po... ajo s'është nxënëse e keqe!» Vasili u kthye me një bllok të vjetër shënimesh, me metrin e rrobaqepësit në sup dhe me një buzëqeshje të gjerë në fytyrë.

— Ja!.. — tha, sikur kishte zbuluar diçka të vyer. — E shikon? — dhe tregoi bllokun e zverdhur nga vjetët.

— Çfarë? — tha mësuesi.

— I kam këtu!.. Të gjitha masat tuaja... dhe datën. Më 7.I.1961 keni marrë masë për kostumin blu. Shikoni? — dhe nisi të merrte masat. — Gjerësia e shpatullave qenka po ajo. Vetëm në bel keni ndryshuar shumë... e shikoni? Jeni shtatë santim më shumë. Keni lëshuar bark, zoti profesor...

— Mos më thuaj gjithnjë «zoti» — qeshi ai. — Tani s'thonë më kështu!

— He... he! — qeshi Vasili. — Nuk i harrojmë dot të vjettrat ne!

— Njëherë, madje, u bë një diskutim i madh në gazetën «Mësuesi».

— E si mbeti më në fund? — u bë kureshtar rrobaqepësi.

— O!.. Ishte qyfyrr i madh! U bë një mishmash! Njëri thoshte ashtu, tjetri kështu...

— Po më tej?

— E zgjidhi koha edhe këtë! Vetëm se ne, të vjetrit, s'mësohemi dot aq lehtë — tha mësuesi.

Në katin përdhes, fare papritur u dëgjuan të qeshura, guisje, pastaj një këngë me «la..la..la...» Mësuesi njohu zërin e nxënëses së tij, Vjollcës. Rrobaqepësi u zverdh nga inati. Gruaja e trashë seç çuquriti me zë të ulët. Zëri pushoi menjëherë, ashtu siç kishte filluar. Nëpër shkallë u ngjit gruaja me një dhisk të bukur, ku ishin vënë filxhanët e kafesë.

«Po!.. S'rrojnë keq!» mendoi mësuesi dhe vuri re kolltukët, lllampadarët me tre poça, që vareshin në tri steka të përkulura e të shkëlqyera sikur posa ishin larë me sidol.

— Edhe ju, zoti profesor, seç keni vënë ca rregulla të tjera tani dhe na i mbani fëmijët deri natën në shkollë — tha duke u munduar të qeshte me të gjitha tulet e saj gruaja. Kjo qeshje i ngjante shumë ngërdheshjes.

— Kaq vonë u kthye?

— Po!

— Do të kenë pasur mbledhjen e rinisë — tha.

— Jo — tha gruaja. — Ajo është futur në ato të gjimnastikës!

— Ja! Për këtë desha të këshillohesha një herë me ju — tha Vasili i pikëlluar.

Gruaja mori filxhanët dhe doli në korridor. Nga dera e hapur ai shihte se si lëvizte ajo kot së koti porcelanet e bukura të kompletit të çajit në një kontrabufe të re.

«Hm!.. Kërkon të duket! S'i kanë shkuar kot ata vjetët e privatizmit këtij», mendoi dhe për herë të parë i bëri pyetjen vetes: «Sa do të më kërkojë vallë?»

Po mësuesi i vjetër i historisë e mbante veten për njeri galant dhe nuk ia kishte ënda të merrej me vogëlsira të tilla si pazarllëqet, prandaj s'e vrau mendjen më për këtë, aq më shumë sepse e ndjeu që Vasili po i fliste me gjithë shpirt për hallin e vet! Dhe ai e kishte humbur fillin e bisedës.

Dhe në përgjithësi ai mbeti i pakënaqur nga vetvetja, sepse kohët e fundit po e vinte re më shpesh këtë të metë që të harronte fijet e bisedave të nisura.

— ... Unë, s'jam ndonjë fanatik, dreqi e marrtë! — thoshte Vasili. — Nuk thosha asgjë, sa ishte më e vogël, në tetëvjeçare! Mirëpo, mik i dashur, tani është në gjimnaz! Puna po bëhet shqetësuese! — përshpëriti.

— Pse? — pyeti si automat mësuesi.

— Po... sepse tani u rrit!.. Le që nuk i ka hije më kjo gjë, por mua më s'këllidis më shumë një gjë tjetër...

— Çfarë?

— I ka hyrë në gjak! — tha Vasili, sikur rrëfente një gjë të fshehtë. — I ka hyrë në gjak si një piavicë ky sporti! Një e dy dhe Institutin e Fizkulturës ka në gojë!

— Siç duket, të ngjet ty — deshi të bënte shaka mësuesi. — Se kam dëgjuar që edhe ti je tifoz i madh i futbollit!

Gjithë këtë bisedë ai e shihte si një prej bezdive të zakonshme, që ishte i detyruar të dëgjonte prej prindërve.

— Tjetër punë jam unë... Se mos është punë shakaje kjo? — tha rrobaqepësi dhe zëri i tij i ngjau aq i përvuajtur mësuesit, sa i erdhi keq.

«I gjori! mendoi. Në këtë gjendje shpirtërore mos më katranosë pallton time! Pa të përqëndrohemi njëherë!»

Rrobaqepësi vuri re se si u vrenjt fytyra e mësuesit, se si në ballin e lartë e të bardhë i mbiu një sërë rru-dhash dhe iu kënaq shpirti.

— Ja... pa mendoni sikur t'ju ndodhte kështu me fëmijët tuaj! Si do të bënit? A nuk keni thurur dhe ju një tog ëndrrash për avenirin e fëmijëve tuaj? Unë e desha vajzën doktoreshë! S'jam ndonjë fanatik unë që ta lë vajzën pa shkollë. Na ruajtë zoti! Ç'është ajo pa shkollë? Mirëpo them, pse të mos vazhdojë për doktoreshë?

«Doktoreshë? E pse jo? mendoi mësuesi. S'është nxënëse e keqe. Edhe unë ëndërroj të bëhet Neli mjeke!..» Tani, mësuesit iu lëndua një plagë e vjetër dhe ai do të binte në kujtime, por në dhomë hyri gruaaja, që përgjonte bisedën nga korridori.

— S'i ka më lezet të bredhë qyteteve të tjera me shalë jashtë... S'i ka lezet — tha ajo...

— S'është aty puna, grua — deshi të kundërshtonte Vasili. — Puna është tek aveniri... tek aveniri.

— Është, që ç'ke me të — ia preu fjalën gruaja. — Se, në u bëftë mësuese për gjimnastikë, tërë jetën do të mbetet një femër me shalë jashtë dhe s'do ta zërë njeri për bishti për t'u martuar me të. Pse, nuk po i shohim ne se sa pëlqehen ato të sportit sot? «Ç'ta duam? thonë. Asaj ia shohin njerëzia shalët të diel më të diel në stadium...»

«Uh! Ç'grua banale!» mendoi mësuesi.

— Lëri këto tani! — tha vrazhdë Vasili.

— Edhe martesë do menduar — tha ajo.

— Do menduar, po unë s'jam nga ata prindër që ta detyroj vajzën jo këtë, po atë! Unë mendoj avenirin...

«Gënjen, tha mësuesi me vete. Shiko se sa shtiret dreqi! E ka mësuar dhe fjalën «avenir» dhe na shurdhoi me të»!

Gruaja, që, për çudi, s'e zinte dot vendi, në kundërshtim me peshën e tuleve të saj, që duhej të kërkonin prehje, doli jashtë dhe zbriti shkallët me buçimë «bum... bum...» sikur rrokullisej ndonjë vozë.

— Si më këshillon? — pyeti Vasili.

— Në qoftë se i ka lindur një pasion i tillë ai edhe mund të shuhet. Tani është tamam mosha. Më vonë nxënësi fiton disa tipare të qëndrueshme dhe nga ana pedagogjike nuk është më kaq i lakueshëm sa në këtë moshë!

— Atëherë? — u bë kureshtar Vasili. — S'mund të bisedoni ju atje në shkollë që ta heqin nga rrethi i gjimnastikës? Dhe, ta dini, do t'ju jem mirënjohës për tërë jetën!

— Eh, jo! Kështu s'mund të bëhet!

— Po si bëhet atëherë?

— Kjo arrihet ngadalë, me dinakëri... Në krye, t'i ftohet asaj gjimnastika, ta kuptojë se kjo e pengon në mësim... pastaj të kërkojë vetë që të mos marrë pjesë!

— Po... sikur ta bindin, ta detyrojnë?

— Nuk e detyrojnë, jo! Çdo gjë është me vullnet.

Në krye do të përpiqen t'ia ndërrojnë mendjen. Por, kur të shohin se s'ka asnjë dëshirë, do ta lejojnë!

— Po a i flitet asaj, zoti profesor? A i flitet me gojë, thua? Ajo e ka syrin pishë!

— Hm!.. — hungroi mësuesi! — Pishë! Pa thirreni njëherë këtu!

Ai e dinte se në shkollë e mbanin për njeri hijerëndë. Në thellësitë e veta, atje ku mund të flasësh ç'të duash, ai krenohej që ishte kështu, hijerëndë! S'para përinte njeri në orën e tij! Për çudi, në një mbledhje kolegët e rinj e kishin kritikuar se nuk ishte fort i afruar me nxënësit, se nxënësit kishin frikë nga ai, por ai e kishte përligjur veten fort bukur me një ligjëratë prekëse. Tashmë ishte vonë të ndërronte natyrën e tij pedagogjike, që ishte selitur në kohëra të tjera, se do të ishte një karagjozllëk i pashpresë që, në vend të maskës së ftohtë, të vinte një tjetër, të ëmbël e të gëzuar. Kjo nuk i përshatej moshës së tij! Kolegët e rinj duhej ta kuptonin këtë? A e kuptonte ai që kjo ishte e vjetëruar, që kësaj i kishte perënduar ylli? Po si s'e kuptonte? Kolegët e rinj pikërisht kështu duhej të bënin! Se kjo jepte përfundime më të mira pedagogjike. Madje, dhe ai do të mundohej të bënte diçka në ata tre vjet që i mbeteshin derisa të arrinte moshën e pensionit...

Në dhomë hyri Vjollca, e habitur fare nga prania e mësuesit të vjetër të historisë dhe aq më shumë nga buzëqeshja e tij e çuditshme, e butë.

— E? — qeshi ai. — A u përgatite?

— Po — belbëzoi vajza, në mendjen e së cilës nuk ishte zhdukur ende hija e rëndë e mësuesit. — Unë... isha duke u përgatitur...

— Shumë vonë — tha mësuesi. — Ti e di që, në orët e mbrëmjes, mësimet përvetësohen me shumë zor!

— Kishim stërvitje... — tha vajza.

— Ku?

— Në palestër.

— Sa herë në javë keni stërvitje?

— Katër herë!

— Ku merr pjesë ti?

— Në gjimnastikë!.. — tha vajza dhe mendoi: «Ç'më pyet kështu? Ky sikur nuk jeton në shkollën tonë!» —
Sot në stërviçje qenë pothuaj gjithë mësuesit! Kishim garë kontrolli, përpara garave kombëtare!

— Ashtu? — tha ai dhe nuk i erdhi mirë që ajo tha se në stërviçje paskëshin qenë mësuesit e tjerë. Por, si për inat, ajo mori edhe më guxim e shtoi:

— Ju s'keni ardhur asnjëherë të shihni ekipin tonë, profesor! Ejani të shihni se ç'ekip krijoi profesoreshë Liza!

«Ja metoda e buzëqeshjes! tha ai me vete. Iu hap syri nga buzëqeshja!»

Gruaja e trashë deshi t'i bënte ca shenja të fshehta se po llapte shumë dhe ndukte me gishtërinjtë e vet të buhavitur lapuceret e faqeve, po vajza s'e kishte mendjen tek ajo. Gruas më s'iu durua dhe tha:

— Bravo! Bravo! Bukur folke në sy të profesorit tënd!

— Nuk tha asgjë të keqe — kundërshtoi mësuesi. — Po unë tani jam i vjetër, bija ime — tha ai dhe u çudit me veten që po përdorte prapë një zë ledhatar. — Veç kësaj, babanë e nënën tënde ka nisur t'i shqetësojë kjo gjë! Ata shqetësohen për përparimin tënd!

— Pse? Unë s'kam marrë nota të këqija! — tha Vjollca.

— Mund të marrësh nesër! — tha ai. — Unë s'jam kundër zhvillimit të prirjeve natyrale të nxënësit, por detyra numër një e nxënësit është... cila? — pyeti sikur ishte në mësim.

— Mësimi — iu përgjigj Vjollca.

— Pikërisht! Mësimi! Prandaj ti duhet të dish tani ta përcaktosh mirë kufirin midis mësimit dhe diçkaje tjetër, të jashtme... Asgjë s'duhet ta çenë përparimin në mësim, apo jo?

— Po.

— Çdo vit që shkon, çdo klasë më lart, sjell vësh-tirësi më të mëdha, apo jo? Ndodh në shkollë edhe kështu: Mëson deri në një farë vendi mirë, pastaj bie, bëhesh më

i dobët se më i dobëti. Sikur të të ndodhte dhe ty kështu, ç'do të bëje?

— Nuk e di! — pëshpëriti vajza. — Sporti mua s'më pengon. Ai është pasioni im. Unë dua të shkoj në Institutin e Fizkulturës.

— Kurrë — tha gruaja.

— Pse nguteni kështu? — tha mësuesi. — Kjo është e natyrshme. Në këtë moshë ëndrrat shtohen... Ja, djali im, i madhi, në atë moshë donte të bëhej shofer! Ë! Çudi, apo jo? Po makinat i tërheqin fëmijët. Unë, i ati, ëndërroja të bëhej mjek, por ja që s'doli as njëra dhe atë e tërhoqi një romantikë tjetër, ajo e maleve dhe u bë gjeolog! Kështu do të ndodhë dhe me ty, Vjollcë. Po të më pyesje mua tani, si mësues, si mikun tuaj, unë nuk do ta përkrahja dëshirën e tepërt që ke për sportin. Gjatë jetës sime të gjatë pedagogjike kam vënë re se ka një disharmoni midis zhvillimit të intelektit dhe prirjeve për sportin...

Prindërit heshtnin me gojë hapur. Vasili priste diçka të thjeshtë, që ta kuptonte menjëherë, kurse kjo ligjëratë i dukej si shumë e majme. Gruaja nuk priste asgjë. Ajo, thjesht, ishte e pakënaqur dhe pikë! Mësuesi u kujtua që ajo retorikë nuk e kishte atje auditorin dhe heshti.

— Nuk është ashtu, profesor! — tha befas Vjollca.

— Si? — kërcëu ai si i përgjumur, sepse prapë e kishte humbur fillin.

— Nuk është e vërtetë që gjithë mësuesit e fizkulturës kanë qenë nxënës të dobët. Mësuesja jonë, Liza...

— Sigurisht! — tha ai. — Çdo rregull ka dhe përjashtime. Po ti mbaje mend këtë këshillën time, mësime, dija, para së gjithash. Po u pengove në rrugën e dijes, flake tej pengesën, qoftë sporti ose tjetër gjë. Prirjet e tua nuk humbasin. Vjen një kohë dhe mund t'i zhvillosh prapë.

— Mësuesja thotë se sporti do vazhdimësi, — tha Vjollca.

— Hm... Mësuesja! U vonova! Tani, natën e mirë! — tha dhe u ngrit.

Mbathi galloshet, që i ishin shpuar në majë dhe doli

në oborr. Vesonte shi. Hapi çadrën. Nga një vrimë në kulmin e saj, u duk llamba elektrike që ndriçonte në shkallët e gurta.

«Duhet arnuar çadra!» mendoi.

Para se të mbyllte portën, Vasili, që e ndiqte si hije, seç i pëshpëriti, por ai mbajti mend vetëm fjalët e tij të fundit: «Mendoni sikur të ishte fëmija juaj!..»

* * *

... Si fëmijët tuaj... Hm... Fëmijët e tij! Kishte pasur zhgënjime mësuesi i vjetër i historisë me fëmijët e tij! Dhe çudia ishte se ai kishte llogaritur prej kohësh të ardhshmen e fëmijëve të tij! Po... po, kishte llogaritur gjithçka, si ai pemëshitësi i vjetër, që në fund të ditës llogariste fitimet. Djali i tij, Andoni, duhej të bëhej mjek. Mjek i shquar! Dhe në portën e tyre të ngjitej një pllakë e re tunxhi: «Anton Rído — okulist!» Në krye fati u printe dëshirave të tij. Që në mituri ai e futi në botën e madhe e të çuditshme të librave dhe kështu i ngjalli atë pasion të rrallë për leximin, që ndihmoi pastaj përparimin e tij në mësim. Dhe Andoni përparonte si asnjë tjetër! Ç'gjë delikate të jesh mësues dhe të kesh edhe fëmijët e tu nxënës! Dhe ç'kënaqësi e jashtëzakonshme pastaj, kur të gjithë thonë se janë pikërisht fëmijët e tu më të mirët! Por, papritur, Andoni kishte fituar një pavarësi të çuditshme mendimesh dhe ai e kishte nuhatur shumë vonë këtë! Vonë, sepse kishte qenë i ekzaltuar pas shkëlqimit të tij! Mësuesi i gjorë i pati rregulluar madje edhe të drejtën e studimit për mjekësi, por, pa shkuar një muaj, kishte marrë letrën më të habitshme në botë! Andoni shkruante se nuk e kishte duruar dot erën e formalinës në morg dhe as pamjen e kufomave dhe, meqë thoshin se ai që nuk mësohet dot me morgun që në krye, nuk bëhet dot mjek (gjithë kjo ishte një budallallëk, sipas mësuesit), e kishte ndërruar fakultetin e mjekësisë me

gjeologjinë! Dhe tani kërkonte minerale në malet e Kukësit!

Për vajzën e dytë, Koletën, kishte pasur ëndrra më të varfra. Ajo ishte e turpshme, pak e ngathët, kishte ngjarë nga e ëma dhe dukej që atje tej se ishte prerë për amvisë! Por një fakultet të pedagogjisë mund ta ndiqte, ama, në vend që të martohej menjëherë pas mbarimit të shkollës me një ekonomist, që, ç'është e vërteta, nuk ishte një dhëndër i keq!

Mirëpo tani... tani... Këto plagë po malcoheshin të gjitha. Ai kishte Nelin! Ëndrrën dhe egon e fundit! Neli, e mira, e zgjuara, e urta, e bukura Neli! Tani ishte në klasën e tetë. Ajo, po! Do të bëhej mjekë! Pasionin për mjekësi po ia krijonte prej vitesh. Kishte bërë një bibliotekë të tërë me libra e revista mjekësore dhe i bëhej zemra mal kur shihte që Nelit ia kishte ënda t'i shfle-tonte! Ç'kishte këtu të keqe? Madje ai qortonte veten që nuk e kishte ndjekur këtë metodë dhe për përgatitjen e Andonit.

Dhe ja... sonte i lindën këto mendime të çuditshme... «Sikur të ishte fëmija juaj!» Po sikur t'i ndodhte dhe atij diçka si kjo e Vasilit? Fundja edhe Vasili kishte thurur ëndrrën e tij për të bijën. Do të thuash që Vasili s'mund ta thurte ashtu si ai, që ishte pedagog, që dinte t'i drej-tonte e t'i krijonte dëshirat. Punë e madhe! Le të merrej rasti i Andonit! Po sikur edhe Neli e tij, Neli... e mira... e urta... të kishte më vonë një kokëshkrepje të habitshme për sportin, ose për bujqësinë... ose ku ta di unë?

Në rrugë binte shi. Mësuesin e vjetër e mbytën mendimet e turbullta dhe prandaj nuk i shihte fare llokajat me ujë të turbullt. Uji i hyri nëpër galloshen e çarë. Dikush e përshëndeti, po ai nuk e vuri re kush ishte. Një pikë uji i kulloi nga vrima e çadrës në qafë, një pikë e ftohtë shqetësuese, që i shkau nëpër peshkun e kurrizit.

«Duhet të bisedoj një herë me Nelin, t'ia tregoj këtë rastin e sotëm, ashtu si ndodhi. Ç'mund të më thotë Neli vallë?»

I mërzhitur, u kthye në librarinë që po mbyllej dhe mori me nxitim një libër për mjekësinë, të cilën shitësja

ia rekomandoi si shumë interesant. Posa arriti në shtëpi, hoqi galloshet, pantallonat e spërkatura me baltë, veshi pizhamatë e ngrohta dhe u shtri anës sobës. Gjella po ziente me zhurmë dhe mbante erë lëng pule. E shoqja, ashtu e urtë, pakëz e drojtur, e pyeti me zë të ulët vetëm kaq:

— E?

— E mbajti! — tha ai.

— Sa më gëzove! Se kisha një parandjenjë që nuk do të bëhej gjë!

— Ku është Neli?

— Në dhomën e saj! Po mëson.

— Le të vijë këtu! Atje është ftohtë!

Neli, një vajzë e gjatë, e dobët, po me tipare të bukura, hyri në dhomë, me një libër në dorë. Libri ishte mbështjellë me një gazetë dhe ai, që nga larg, pa në gazetë një fotografi të zbetë. Nja tre-katër njerëz kishin kërcyer për të kapur një top!

— Ç'është ajo gazetë? — pyeti i shqetësuar.

— Cila? — tha vajza e habitur.

— Ajo... që ke mbështjellë librin.

— Ah!.. Është «Sporti» — tha vajza. — Ma dha një shok në klasë...

— Sille këtu — tha ai. E mori librin dhe e kundroi një copë herë fotografinë, ku djelmoshat kishin kërcyer për të kapur topin. Atij s'i kishte pëlqyer kurrë sporti. Ç'dreq kishte pasur Neli që e kishte mbështjellë kapakun e librit pikërisht me atë gazetë? Apo mos ndoshta?..

— Fotografinë e basketbollistëve shikon? — tha Neli.

— Po! Një lojë e mërzitshme, apo jo?

— Shumë e bukur — tha Neli. — A e di, baba? Mësuesja e fizikulturës thotë se me shtatin që kam unë, mund të bëhesha një basketbolliste e mirë!

— Profka! — tha ai i vrenjtur. — Ajo mësuesja juaj, Liza, më duket se s'është në vete fare! Kam dëgjuar se edhe në shkollë ka qenë pykë më diell! Dhe, në përgjithësi, ka një kontradiktë midis zhvillimit të intelektit dhe sportit, e di? Por le ta lëmë këtë. A e gjen dot se ç'të kam

sjellë? — i tha duke e vështruar ashtu siç e vështronte kur ishte shumë e vogël.

— Jo, baba — tha vajza.

— Një libër! Një libër të mrekullueshëm për mjekësinë! Është aq interesant, sa do të të thithë si magnet dhe kam frikë se do të gdhihesh duke e lexuar, si atëherë, mban mend me «Mjekun e tre kontinenteve»? — Vajza u bë kureshtare dhe ai ia shtoi më shumë kërshërinë, duke e detyruar ta gjente se ku e kishte fshehur; pastaj u ul në një skaj të divanit, mbuloi gjunjët me fustanin që i ishte shkurtuar dhe u zhyt në një lexim aq të vëmendshëm, sa që mësuesit të gjorë i shkriu gjaku.

«Po!.. Ajo do të bëhet mjeke! Mjeke!»

* * *

Kurrë s'ishte bërë një mbledhje e tillë e jashtëzakonshme, e shqetësuar si det me dallgë. E re, e çuditshme dukej dhe njëra nga pikat e rendit të ditës, akuza e mësueses së fizikuturës për mësuesin e vjetër të historisë!

Mësuesi ishte ulur në një karrige, që e bezdiste shumë, në tryezën e fundit të laboratorit të biologjisë, ku bëheshin gjithnjë mbledhjet e këshillit pedagogjik. Përkrah i rrinte një nga mësuesit e matematikës, Stefani, një njeri pedant, me të cilin ai s'kishte pasur kurrë miqësi. Mësuesi i matematikës vërtiste në dorë një stilolaps të ri, sikur donte të mburrej me të dhe kjo ia cingriste nervat më keq.

«Si ndodhi kështu? mendoj mësuesi i vjetër i historisë. Si është e mundur që unë të jem objekt i një mbledhjeje?»

Ah! Po! Gjithçka filloi një ditë vjeshte me shi. Dhe kjo ishte të nesërmen e asaj mbrëmjeje, kur shpuri pallton për ta qepur te Vasili... të nesërmen e asaj mbrëmjeje kur iu kujtua se duhej arnuar çadra dhe kur i lindi mendimi i bezdisshëm: «Sikur të më ndodhte kështu me fëmijët mi?», kur u shqetësua se Neli kishte mbështjellë librin e gjeometrisë me një gazetë «Sporti» dhe kur ishte

qetësuar pastaj kur e pa të zhytej në botën e madhe të mjekësisë!

Po! Të nesërmen!..

Ishte ndoshta dita e parë e dimrit. Qëmtonte dëborë dhe ai mërdhinte nën pardesynë e vjetër.

«Si nuk i thashë të ma qepte pallton sa më parë?» kishte menduar ai, kur në rrugë kishte parë figurën e zhdërvjellët të mësueses së fizikuturës. Ajo e kishte përshëndetur me zë të lartë dhe e kishte kaluar. Ai e kishte vënë re se si i kishin ngrirë mbi flokët e saj të verdhë fije të dëborës së parë, pastaj vështrimi i kishte shkuar në pulpët e zhveshura e të përskuqura ku lëviznin muskujt. «Si dreqin nuk ngrin kjo?» kishte menduar ai. Mësuesja sikur qe kujtuar për diçka, i kishte ngadalësuar hapat dhe e kishte pritur.

— Profesor... — i pati pëshpëritur ajo.

— Ç'është, kolege?.. — Atij i pëlqente t'u thoshte të gjithëve «kolegë». I dukej sikur kjo fjalë e bekuar e shpëtonte nga bezdia që i krijohesh kur mendonte se si duhej t'u drejtohej më të rinjve, disa prej të cilëve kishin qenë nxënësit e tij.

— Desha të bisedoja pak me ju, për vajzën tuaj — i kishte thënë ajo.

— Si kështu? — kishte pyetur ai me shpoti. — Nuk shkon mirë në lëndën tuaj? Mos ia vini re, kolege, e dini, dikush ka prirje për sportin, dikush për diçka tjetër...

— Pikërisht, këtë doja t'ju thosha — i qe përgjigjur Liza. — Ajo ka prirje të mira, një elasticitet të habitshëm. Unë shpresoj se mund të bëhet ose basketbolliste, ose atlete e garave të kërcimit.

— Si kështu? Gjithë nxënësit synoni t'i bëni atlete ju, kolege?

— Pse jo? Prgatitja fizike...

— O!.. Këtë e di... e di... — i kishte thënë mësuesi i vjetër. — Po sikur të jenë të gjithë atlete, kush do të jetë pastaj mjek, për shembull, ose aktor ose... — kishte vazhduar ai shpotinë e vet. Me bishtin e syrit kishte hetuar fytyrën e habitur të Lizës. «Tallet apo vërtet nuk kupton se po tregohet naiv?» thoshte vështrimi i saj.

«Hë... gjeje de...» thoshte vështrimi i tij shpotitës. Dhe, për çudi, naive u tregua mësuesja, e cila kishte zënë t'i shpjegonte:

— Atletika nuk është profesion... çdo njeri duhet të merret me të dhe në çdo moshë...

— Ç'thua, në çdo moshë? — kishte thënë ai. — Ja, këtë nuk e dija! Por për vajzën time ju jeni gabuar. Nuk ka prirje ose dëshirë të tillë ajo, këtë unë e di më mirë se kushdo! Dhe më duket, kolege, se edhe nga ana anatomofiziolgjike është herët për të. Ju duhet ta dini më mirë se unë këtë...

— Por... — deshi të kundërshtonte ajo... — ne i përshatim ushtrimet me kërkesat e moshës...

Këtu ai kërkoi të falur dhe u kthye të pinte kafe.

Pastaj? Po... Kishte pasur mësim në klasën, ku mësonte Vjollca. Ishte në humor të mirë, në humor, siç i ndodhte rrallëherë, kur vinte dikë në lojë dhe shpotia e tij kishte sukses! E kishte këtë ves të shkretë, të vjetër... Në klasë i shkrepiti të pyeste pikërisht Vjollcën.

— Eja, moj gjimnaste e famshme!.. — qeshi ai. Edhe klasa si rrallëherë qeshi, po nuk u ngrit askush.

— Hë, pra! — tha me padurim ai. — Apo nuk je pregatitur?

— Ne jemi katër gjimnaste — tha një vajzë tjetër.

— Po kush është më e zonja?

— Vjollca! Mësuesja e fizikulturës thotë se ajo mund të konkurojë për ushtrimet e kategorisë së parë!

— Atëherë, le të vijë kategoria e parë! — tha ai.

Klasa nuk e kishte parë kurrë mësuesin kaq të këndshëm. Dhe, si për çudi, i lindi dëshira ta ngatërronte me doemos. Ia preu fillin që në fjalët e para dhe nisi t'i bënte disa pyetje të turbullta, të tërthorta, siç dinte vetëm ai të pyeste. Dhe vajza ishte hutuar, nuk dinte të shpjegonte më asgjë të saktë. Sytë iu mbushën me lot, po ajo i fshiu me inat. Ai e vuri re në çast dhe tha me vete: «Qenka e prekshme! Nuk duron dot të rrijë si hu gardhi përpara klasës... Aq më mirë, pra», dhe buzëqeshi duke murmuritur:

— S'prish punë... Në gjimnastikë sot je kategoria e

parë, në histori kategoria e katërt... Le të shpresojmë se nesër do të ndërrohen kategoritë! — Dhe ndoshta nuk do të kishte vepruar më ashtu siç veptoi, sikur ajo mësuesja e bezdisshme e fizkulturës të mos i ishte qepur si rrodhja për Nelin. Apo kushedi? Ndoshta e tërhoqi shumë kjo lojë? Pse atëherë vazhdoi ta hutonte Vjollcën, megjithëse e rregulloi me drejtorin që Neli të mos futej në ato rrethe sporti? Nganjëherë një zë i çuditshëm i vëngonte që thellë dhe e qortonte! «Ç'bën kështu? Pse e hutove kështu këtë vajzë? Ç'faj ka ajo?» Po ky qortim ishte i rrallë, i dobët e tretej përpara një dëshire të habitshme, që i kishte lindur: «Mendo sikur Vjollca është Neli! Dhe ti s'do që ajo të bredhë e të bëhet gjimnaste. Ti do ta bësh mjeke. Si do t'ia thyesh këtë dëshirë të marrë për sportin?» Kështu vazhduan dhe nota të tjera të këqija për Vjollcën. Një trishtim i çuditshëm i mbiu në sytë e shkruar, një trishtim që donte të thoshte diçka, që pyeste e që s'merrte kurrë përgjigje. Ajo nisi të merrte nota të dobëta edhe në matematikë, në lëndën e kolegut që kishte pranë. Ngadalë trishtimi u shndërrua në apati e mosbesim, që rritej çdo ditë. Dhe mësuesi i vjetër i historisë ngazëllonte me vetë me metodën e tij, me thyerjen që po bënte, me frytin e metodës së vet, me studimin e hollë pedagogjik që bëri. Dëgjoi se ajo nuk po vente në rregull në stërvitje, se ndoshta nuk do të konkuronte fare në kampionat... Kështu iu shtua bindja se po vepronte mirë... se ai prapë kishte në dorë edhe gurin, edhe arrën, dhe tremujorin tjetër do ta ngrinte prapë!

Atëherë lindi ky diskutim me kolegët. Në krye ishte një pëshpëritje, pastaj u ngrit zëri i fortë i mësueses, që tha se Vjollcën e pengonte të merrte pjesë në gara pikërisht trajtimi i padrejtë në mësim, që i bënte mësuesi i historisë... Derisa erdhi kjo mbledhje e këshillit pedagogjik, sot... Erdhi kjo mbledhje e çuditshme që do të thyente monotoninë e mbledhjeve të tjera, ku viheshin në kandar ata që do të kalonin e do të mbeteshin!

Drejtori kishte kohë që po lexonte një qarkore të seksionit, po s'kishte dëgjuar asgjë. Si i përgjumur, ngriti sytë, mbi të cilët i rëndonin qepallat sikur s'ishin më të

tij dhe pa mbi krye, prapa xhameve të dollapëve, një bust njeriu me kafkë të hequr, ku dukeshin përdredhjet e truve; pa fytyrën e shëmtuar të kangurit australian me xhepin e vet për të fshehur fëmijët. Busti dhe kanguri kishin ngrirë në një palëvizshmëri të ftohtë. Mbi ta, në mur, ishte fotografia e Lineut, që e vështronte me mos-përfillje. Zëri i ngjirur i drejtorit tha:

— Tani kalojmë në pikën tjetër...

— Ky është një paradoks! — i pëshpëriti Stefani.

— Çfarë? — tha ai.

— Them se kjo pika e dytë është një teoremë e pazgjidshme... — Ai nuk foli. Dëgjoji se si krisi një karrige. Në tryezat e para u ngrit figura flokëverdhë e Lizës. Për çudinë e madhe të mësuesit, zëri i saj ishte i dobët, i drojtur. Por ngurrimi ishte i shkurtër dhe zëri iu bë më i fortë, vetëm se një dridhmë e herëpashershme tregonte se ajo ishte e tronditur.

— Unë kam respekt për mësuesin e historisë... — tha ajo.

— Mos e pyet!.. — pëshpëriti Stefani.

— Më lini rehat, ju lutem! — tha ai.

— Unë e kam pasur të vështirë të ngre këtë akuzë! — tha Liza.

«Akuzë! Pikërisht akuzë!» mendoi mësuesi dhe, ngaqë nuk donte të shihte valavitjen e flokëve të verdhë para tij, vështroi prapë standat e biologjisë. Dhe prapë i mbinë në sy njeriu me kafkë të hequr dhe kanguri me trastën në fund të barkut.

— ... Por unë tani jam e bindur — vazhdonte ajo — se mësuesi ynë, duke e vështruar fizikulturën si konservator, po kështu sheh edhe çdo nxënës që merret me sport. Ju e keni dëgjuar dhe shprehjen e tij «mbi kontraktën midis zhvillimit të intelektit dhe prirjeve për sport.» Prandaj sjellja e tij me nxënëse Vjollcën më shtyu mua të mendoja se ai ka menduar... ka menduar...

Mësuesja nuk po e gjente dot shprehjen e duhur.

«Po ngatërrohet! mendoi mësuesi. Po ngatërrohet që në fjalët e para. Dhe dashka të lexojë mendimet e mia, sikur unë të jem ky busti me kafkë të hequr!» Mësuesi i

vjetër vetëtimthi hetoi kolegët e vet. Të gjithë rrinin në një ngurtësi të habitshme, si nxënës të disiplinuar dhe nuk e shihnin fare! Vetëm në tryezën e kreut, drejtori dhe mësuesja e gjuhës, Vilma, që ishte sekretare e organizatës, seç pëshpëritnin me gjallëri. Drejtori dukej sikur e kundërshtonte. Vështrimi i drejtorit ishte i menduar. Atij iu duk sikur drejtori mendonte pikërisht kështu: «Ku na mbiu pikërisht në këshillin tonë pedagogjik një problem i tillë?» Ky vështrim sikur ia përtëriu kurajën dhe ai e vështroi me sy të pulitur e me shpoti mësuesen e fizkulturës, që po heshte. Drejtori, që e kapri këtë heshtje në çast, tha:

— Dëgjoni, shoqja Lizë! Ju po merreni shumë këtu me mendime, me supozime, me deduksionet e këtyre mendimeve. Nuk jemi në mësimin e psikologjisë! Ju duhet t'i faktoni thëniet tuaja, që kanë tronditur këshillin tonë pedagogjik...

— Po ju lëreni të mbarojë, shoku drejtor — tha Vilma.

— Po mbaroj! — tha befas Liza. — Unë, si mësuese dhe si trainere, kam shumë kohë që bisedoj me Vjollcën për këtë. Ajo ngurroi gjatë. Dhe vetëm para disa ditësh më tregoi për një bisedë që kanë bërë prindërit e saj me mësuesin e historisë. Dua të pyes shokun Sterjo në është e vërtetë. — Ra heshtje. Dëgjohej frymëmarrja e vështirë, astmatike, e mësuesit të vizatimit. Ai nuk deshë të fliste. Kundroi njerinë me kokë të hapur, pastaj kangurin.

«Dreqi e marrtë kangurin!» mendoi dhe tha:

— Unë do të flas për të gjitha, në fund...

— Mirë, atëhere — tha Liza. — Unë po vazhdoj. Në atë bisedë prindërit e Vjollcës, i janë lutur shokut Sterjo që t'i ndihmojë ta shkëpusin vajzën nga sporti. Kështu? — Po askush nuk u përgjigj. — Atëherë ai i tha Vjollcës se duhej të mos merrej aq shumë me sport sa të pengonte përparimin e saj në mësim.

— Bukur i paska thënë. Ç'të keqe gjen ti këtu? — tha Stefani. — Këtë e themi të gjithë; aktivitetet jashtë-shkollore s'duhet të pengojnë përparimin!

— Po, e themi dhe kështu duhet — tha Liza. — Deri atë ditë Vjollcën nuk e kishin penguar këto aktivitete që të merrte nota të kënaqshme.

— Po ja që u bënë njëherë pengesë, apo jo? Gjëra që ndodhin! — tha Stefani.

— Ndodhin... po jo ama që, për të provuar një tezë të tillë, të nisim t'i ngatërrojmë nxënësit me qëllim, t'i hutojmë deri në atë masë, sa të humbin besimin në forcat e veta. Ju mund të pyesni klasën se si e ngatërronte dhe e sorollaste mësuesi i historisë Vjollcën.

— Ju s'kuptoni gjë nga këto... — kundërshtoi Stefani.

— Po ti ç'ke? Kush të vuri avokat mbrojtës? — u nxehtë mësuesi i historisë.

— Oh! Unë mbroj pikëpamjen time!

— Pikërisht këtu e shoh unë gabimin e mësuesit — tha Liza. — Nuk e di nëse ai e kishte menduar gjithçka që më parë, apo ky qëndrim është vetëm refleksi i konservatorizmit të tij, por më në fund desha të shtoja se një qëndrim të tillë konservator ai mban dhe karshi vajzës së tij, që ka të dhëna shumë të mira për basketbollin dhe ai nuk e lë të luajë me ekipin e shkollës... megjithëse... ajo, ndoshta pa dijeninë e tij... është stërvitur me ekipin!

«Si? Qysh? i shkrepni në kokë atij. Pa dijeninë time? Neli? E mira, e urta? Si është e mundur? Dhe a është e mundur kjo në përgjithësi? Apo nuk dëgjova mirë? Apo kjo gënjen?»

Ky shqetësim i ri i papritur dhe tepër i fortë nuk e la të dëgjonte më me vëmendje. E kuptonte që gjithçka ishte kundër tij, kundër tij... madje edhe njeriu me kafkë!.. Dikush tha që kjo mbledhje duhej të qe bërë bashkë me klasën, dikush, ndoshta drejtori, tha se të gjitha ishin hamendje dhe se për këshillin e tyre pedagogjik ishte më mirë që kjo çështje të mbyllej. Por Vilma e kundërshtoi. Pastaj drejtori tha prapë se mësuesi i nderuar i historisë duhej ta shihte një herë me sy kritik qëndrimin e tij karshi nxënëse Vjollcës dhe puna të mbyllej, sepse nuk e nderonte këshillin pedagogjik, po përsëri

zëri i mprehtë i Vilmës tha se ky diskutim përkundrazi e nderonte shkollën e tyre dhe lavdëroi Lizën.

Dhe befaz gjithçka heshti... heshti... Vetëm kanguri e përqeshte me atë fytyrë të përçmuar.

«A thua kanë mbaruar të gjithë e presin fjalën time»? mendoi ai. Ngriti kokën. Ishte zhdukur ngurtësia e kolegëve dhe të gjithë vështronin atë. Sy kureshtarë, indiferentë, të ngrohtë, premtues, të butë... Pastaj sytë e ftohtë të dikujt sikur u shuan dhe ai shihte vetëm një valë vështrimesh të ngrohta, që prisnin diçka prej tij.

«Jo... jo... mendoi. Është ende herët për të kuptuar e për të thënë diçka. Do të jetë e shtirur, e keqe... Unë duhet t'i mendoj edhe një herë të gjitha. Të bisedoj edhe me Nelin...»

U ngrit më këmbë, i zbetë, i lodhur. Në krye i dukej sikur i zhuzhitte një tufë mizash. Nga stenda e vështronte kanguri.

«Sa i neveritshëm ky kanguri, me atë trastë!...» mendoi dhe foli duke pëshpëritur me një zë të ngadalshëm:

— Kolegë... Më kuptoni... Unë tani s'mund të them asgjë... Jo, më lejoni të largohem nga mbledhja. Më lejoni t'i mendoj dhe një herë të gjitha e të flas një ditë tjetër. A kam leje të largohem?

Dhe, pa pritur përgjigje, mësuesi i vjetër i historisë eci drejt derës. E hapi. Mbi shpinë e ndjente ende valën e ngrohtë të vështrimeve. Iu bë sikur drejtori i pëshpëriti: «Qetësohuni disa çaste, pastaj ejani prapë», por nuk ishte i sigurt për këtë. Dhe as që i duhej. Zbriti shkallët me një hap të pasigurt e që i dukej sikur gjëmonte në gjithë korridoret e shkollës dhe doli në oborr. Nga çatia rridhnin pikat e shkrira të dëborës. Po vinte një pranverë e hershme.

Bëri të dilte në rrugë. Por në xhade kalonin me shpejtësi makina të mëdha me buçima e thirrje të zgjatura borish.

Mbeti një copë herë në trotuar duke pritur të rreshtte lëvizja e të gjente shteg për të dalë.

«Ç'bëhet kështu?» mendoi.

Befaz ndjeu një dorë të lehtë, të butë, që e preku

në sup. Ktheu kokën dhe pa Nelin me një rrjetë, ku dukej një fanellë e kuqe me një numër, që s'e dallonte dot se ç'ishte.

— Baba! Shkojmë? — tha vajza.

— Po ti?.. — bëlbëzoi. — Ku ishe?

— Unë hyra në ekipin e shkollës, baba — tha ajo.
— Dhe jam lojtare e qendrës! Sot morëm uniformën.

Ai e ndjeu dorën e vet të madhe në pëllëmbën e vogël të dorës së Nelit dhe pastaj kjo dorë e tërhoqi në xhade, ku kalonin me zhurmë makina të rënda.

1967

PIKOJNË KOKRRAT E KRIMBURA

Në mbrëmje brigadierja po kthehej nga mbledhja e kryesisë në fshatin e vet, të fshehur në mes të kopshteve me mollë. Oh, ç'mbrëmje dhe ç'fushë e çuditshme ishte kjo, që shtrihej sonte përpara syve të saj! Nëpër ajrin e vakët, grykave e përrenjve endeshin muzgjet e mbrëmjes si valë gushëpëllumbi. Një tufë drite shponte perden e trashë të reve dhe mbi fushë lundronin gjurmë të bardha. Dita sikur ishte bërë papritur më e gjatë dhe fusha sikur nuk donte të kridhej në valët e muzgjeve, që shtyheshin nga era drejt malit si tufa të zeza dhensh. Shirat kishin thërrmuar me gishtat e tyre të lagur plisat e murrinë të dherave të lëruara. Nga shkorretat ngrihej e ikte një tufë e trembur turtujsh.

Ç'i gufonte kështu zemra në këtë mbrëmje të panjohur për nëntëmbëdhjetë vjetët e saj? Dhe pse i buisën vallë mendime kaq të huaja për njëri-tjetrin, mendime ledhatare dhe të trishtuara, të këndshme dhe të mërzitshme? Shkelte mbi gjurmët e bardha të dritës dhe ndjente filladin, që i përkëdhelte fytyrën e përskuqur nga udha. Në gji, afër zemrës, i fërgëllonte diçka dhe i pëshpëriste me fjalë të drojtura letra e parë, letra e Agimit. Por gjurmët e dritës mbaronin dhe mbi shpinë i rëndonin muzgjet. Dhe në krye niste e i rëndonte një mendim tjetër, i zhuzhurin si brumbuj qortimet e tërthorta që kishte dëgjuar në mbledhje.

«Ah, baba!.. psherëtiu. Më duket se për shkakun tënd po turpërohem që në fillim të punës sime si brigadiere!

Si tha ashtu kryetari? Dhe a e kishte vetëm me mua?»
Ia turbullojnë mendimet fjalët e kryetarit, që i janë ngulur në tru si gozhdë: «Që thoni ju, shkuan e vanë ato kohë, kur njerëzit kënaqeshin duke të parë vetëm gunën; demek dua të them, se tani s'ka aq duk fjala, sado e majme të qenkësh, po ka duk vetëm puna! Bjeri teneqesë ti sa të duash. Po nuk dole vetë në krye, s'ta var torbën njeri. Mirëpo kemi, që thua ti, shokë kryesie dhe kuadro në kooperativën tonë, që duan të fshihen ende pas gunës, po që u qan syri t'i kenë edhe më tej ata metra të tepërt personalë ose ato dy-tri dhen mbi statut!»

«Mirë e ka kryetari, mendon ajo. Po eja e mbushi mendjen babait, pa! Do të thotë: «Pse del gjithnjë si kërrri përpara gomarit?»»

Mbrëmja u bë më e dendur. Kapulet e misrit, deri tej, rrëzë kodrës, dukeshin si tumba. Një qerre rropatej të dilte nga baltovina e udhishtës së arës. Qerrja, e ngarkuar me misërishta, dukej sikur do të përmbysej, megjithatë shkontë përpara, drejt xhadesë. Ajo e njohu qerrtarin, xha Qenani, dhe në gji i fërgëlloi prapë letra e Agimit. Nxitoi të arrinte qerrtarin që rrugën deri në fshat të mos e bënte vetëm me mendimet e saj. Nata do të ishte e ftohtë. Në lindje varej një perde shiu, që binte në mal. Larg, një majë mali shkëmbor ishte praruar nga rrezet e fundit. Në xhade e arriti qerrtarin.

«Ky është babai i Gimit! tha me vete. Si duhet t'i flas vallë?»

Xha Qenani, një nga ata pleqtë që s'bien në sy, se janë më shumë të heshtur sesa të gojës, si gjithë ata që jetën e tyre e kanë shkuar më qetë e buta dhe me marramendjen që sjell ecja pas tyre në brazë, atë mbrëmje ishte i ngrysur. Apo kështu iu duk asaj dhe vështrimi i tij ishte vërtet i zymtë?

— Mirëmbërëma! — pëshpëriti ajo.

— Mirëmbërëma!

U nisën. Errësira i fshiu kapulet e misrit nga syri. Dukej vetëm qerrja që lëkundej qetë dhe figura e kërrusur e plakut, që ishte një hap para saj.

— Ra shi këtu? — deshi të niste fjalë ajo.

— Shi i mallëkuar... — turfulloi plaku. — Kur duhet, futet në bri të buallit; kur s'duhet, bie me gjyme!.. Ho! Hoa, Kuço!

— Paske mbetur i fundit — tha ajo, kot së koti.

— I fundit! — tha plaku me inat. — Nuk thua të kishte edhe ca të tjerë pas meje, se po kalbet misri! Po i trembi një vesë shiu!

— Po!.. Kemi ende misër në arë!

— Mbeti atje dhe kalbet atje, që të çuditesh! Po edhe ti, si brigadiere që je, ku vete e humbet gjithë ditën?

— Kishim mbledhje!

— S'kanë të mbaruar këto mbledhje, a? Do të bëheni dembelë, duke ndenjtur tërë ditën më bythë!

— Dëgjo, xha Qenan! Mbledhjet nganjëherë bëjnë punë të madhe! — tha ajo. — Ja, ku mund t'i qanim halllet e t'i bisedonim të gjitha si fshat, veç në mbledhje?

Plaku e shikoi me bisht të syrit. Po... ishte e zgjuar, shejtani vetë, kjo çupë e Shametit të Shaqos! Dhe tjetër pamje të kishte marrë që kur e kishin vënë brigadiere! «De, or, de! ishte çuditur atëherë Qenani. Çupa e Shame-tit në krye të brigadës! Në krye të fshatit, thua! Të ishte në krye të skuadrës së rinisë, hajde de, do t'i kishte hije! Ose të ishte në krye të valles, që ma dridhte si qëmoti, hajde de! Prapë do t'i kishte hije shtati, se vjetët po e selitnin me merak të madh dhe shtati i kishte hovur për-pjetë si bilonjë, si vajzë mali. Dhe më të kishte një fytyrëz të qeshur vetvetiu, si behari vetë! Por...

Ja, një nuse e tillë i donte zemra për Gimin e tij, që ishte tani ushtar në marinë! Apo s'ishte edhe Gimi, dërdëng si i ngjeshur me brumë të mirë. I qante syri, po ku u dihej rinokeve sot, o xhan i vëllait? Sos do të pyesin pleqërinë? Pastaj, e kishte ushtrinë të gjatë Gimi, kurse çupa e Shametit zbukurohej dita me ditë!

Dhe ku ta dinte xha Qenani se Esmasë tani i zhuriste gjirin jo tjetër, po letra e marinarit? Dhe ky Gimi tani kishte gjetur të bëhej i guximshëm, kur shkoi ushtar! «Shiko, Esma, unë edhe që më parë, që atëherë kur po-qëm misra në arë... të kujtohet që na zuri një vesë shi dhe ne, gjithë skuadra e rinisë, u futëm nën shelgjet, anës

lumit?.. Çudi, si binte shiu ashtu atë mbrëmje! Mbi fshat derdhej si me gjyme, me zemërim të madh, kurse në arë sa kaloi një vesë! Dhe ne e shihnim shinë që binte dhe nuk deshëm të futeshim nën retë e zeza, që mbulonin fshatin, prandaj mbetëm në arë deri në mbrëmje. Dhe ti atëhere the:

— Pse s'na bën një zjarr, o Gim, dhe të na pjekësh misra nga të personales, apo të vjen keq?

Dhe unë e bëra zjarrin, pastaj u ulëm të gjithë rreth tij. Sa i bukur dukej zjarri në errësirë! Na u kujtuan lodrat e fëmijërisë. Dhe ti the: — Lozim me «mizë çalë»?

Dhe kur ktheheshim, rrugës, ti kishe ruajtur një misër të pjekur, të mbështjellë me lëpushka, në gj... E nxore, e theve më dysh dhe gjysmën ma dhe mua! Mban mend? Ja, që atë ditë, unë... Mirëpo, pastaj, ti u bëre brigadiere dhe mua budallait m'u duk sikur u rrite shumë...»

— Ç'mendohesh ashtu? — pyeti plaku.

— Hiç! Po Gimi ç'thotë? A ju shkruan?

— Jo, o, i harruari! Një letër në muaj!

Hynë në rrugët e fshatit. Ajri ishte i lehtë... i lehtë, sa e ndjeje në flegrat e hundëve, bashkë me erën e mollëve. Kopshtet njëri pas tjetrit, të rrethuara me shkorreta trëndafilësh të egër, dukeshin si grumbuj errësire. Pikonin kokrrat e kimbura dhe gërvishjes së ngjirur të rrotave të qerres, që ishte e vetmja zhurmë e natës deri atje, iu shtua refreni fëshfëritës i kokrrave që pikonin «fësht... puk.. fësht.. puk!» Nëpër rrugët u ndezën llambat, që dukej sikur dridheshin nga era e ftohtë e mbrëmjes.

«... Tani, po të shkruaj, Esma, se unë të dua! Po ndoshta ti e kishe kuptuar! Se thonë që vajzat i njohin menjëherë djemtë që bien në dashuri me to! A është e vërtetë?..»

Xha Qenani habitej me heshtjen e brigadies, që në mbledhje i priste goja brisk! Hetoi fytyrën e rrumbullakët të vajzës, po ishte errët, sytë i kishte të dobët nga pleqëria dhe nuk e kuptoi në kishte brengë apo gëzim.

«Nuk e di se si do të më shkruash ti! Unë e di që ti s'ia ke dhënë fjalën askujt, se ndryshe unë do ta dija! Po si ia çoni në brigadë? Babai më shkruan që gruri dha

mirë. Këtu, në marinë, kemi një shoqëri që ju atje në fshat nuk e merrni dot me mend se si është. Them nga njëherë që ne në fshat, me grindjet tona të vogla, pëshpëritjet dhe sidomos me atë interesin e mallëkuar personal, nuk jemi tamam një kolektiv! Tjetër gjë ushtria! S'ka pësh-pëshe këtu! Unë kam mësuar shumë këtu, po ndoshta më shumë se çdo gjë kam mësuar se ç'është shoqëria, si duhet të mos e shohësh atë pronën tënde me syrin e lakmitarit... Më shkruaj sa më parë. Shoku yt, Agimi.»

— Pse s'flet, moj bijë?

— Ç'të them, xha Qenan?

— Mirë... mirë... si të duash. Prapë misrin do mbajmë nesër ne, qerrtarët?

— Po!

— Unë po kthehem tani. Natën e mirë — tha plaku dhe hetoi prapë fytyrën e saj. Dëgjoi një pëshpëritje të butë, po prapë nuk e kuptoi dot ç'e mundonte ashtu vallë, gëzimi apo brenga.

* * *

Po... ajo kishte atë mbrëmje gëzime dhe brenga. Po lumturia ishte aq e papritur, aq tronditëse, saqë e kishte zbuar brengën diku thellë, gjatë rrugës që bëri me plakun. Por, posa u duk shtëpia e saj prapa kopshtit të mollëve dhe u dëgjua zëri i vrazhdë i babait nga ahuret, brenga ngriti kokën dhe e tulati lumturinë e papritur. Shameti i hoqi samarin mushkës, e futi në ahur dhe i hodhi një vështrim të ngrysur së bijës.

— Shumë vonë u ktheve! Vetëm ishe?

— Vetëm!

— Si udhëtoke kështu natën? T'i kishe thënë Nexhipit të vinte të të merrte!

— Nata më zuri afër arave, baba. Atje gjeta Qenanin me një qerre.

Nga qymezi i pulave u dha zëri i nënës, që e vështronte:

— Pse nuk vishesh më trashë? Një mijë herë të kam thënë!

— Dale, kur të marrë ndonjë të ftohur, do kujtohet!
— Pse, budallaqe ishim ne që mbanim tumane?
— Oh, nënë! Ç'e kujton kohën e baba Qemos! —
tha ajo. — Po ti, baba, ku punove sot?
— Asgjëkundi. Më ngiste reumatizmi nga lagësira,
ndaj mbajta ca pleh për pemët...

Esmaja nuk foli më. Babai hapi lesën e udhishtës dhe mori shtegun që të shpinte në pemëtore. Ai kishte dalldisur kaq shumë pas pemëve tani, që po plakej, sa të thoshe se tërë dhemshurinë që nuk e derdhte dot gjetkë, se fëmijët i ishin rritur dhe nuk mund t'i përkëdhelte më, e kishte shtënë te pemët. Ishte njeri krenar. Nuk e bënte veten, po i vinte shumë mirë që tamam Esmaja e tij dhe jo një tjetër ishte bërë brigadiere. Mirë i vinte, dreqi ta hajë, le t'i urdhëronte të tjerët, po me babanë e saj.. hm... duhej të sillej ndryshe, jo t'ia thoshte ashtu në sy, copë. Se fundja ai i kishte bërë kokën! Esmaja hyri në shtëpi. Vëllai, Nexhipi, ishte shtrirë, kishte mbështetur këmbët pas sobës dhe lexonte gazetën. Nuk i kishte nxjerrë çorapet e leshta që i kishte gjithë këllirë nga balta e arës, prandaj në dhomë binte një erë e thartë.

— Nexho! — u inatos ajo! — Hiqi ato çorape!

— Hë, moj ti! Gjithnjë rregulla do të na vësh!

— Turp të kesh! Më je shtrirë si derrat në batak!
Kështu bëhet higjienizimi a?

— Nise tani si në konferencë? — qeshi vëllai dhe u ngrit.

— Dhe shko te pusi e lahu mirë, se ndryshe nuk të qas në dhomë — iu kërcënua ajo. Në sobë kërciti një patate e pjekur. Padashur dora dhe sytë i vajtën në gjë, ku ishte letra e Gimit. Nga djersa boja ishte shkrirë dhe ca shenjëza gushëpëllumbi i kishin mbetur mbi gjijtë. Tërë gaz u vërvi nëpër dhomë, shkoi te shtrati i vet dhe e futi letrën nën jastëk. «Se mos ma gjen Nexhua dhe prit e dëgjo romuze pastaj!» tha dhe e fshehu përsëri në gjoks.

«Sonte do t'i shkruaj. Sonte! Kur këtu të kenë fjetur të gjithë.» Vëllai, që ishte një vit më i vogël se ajo, u kthye nga pusi duke u dredhur nga të ftohtët!

— Br... Më fute plevitin.. me rregullat e tua! Ku la-hesh dot me këtë të ftohtë? — Esmaja mori gjymin me ujë të ngrohtë dhe vuri çorapet në legen.

— A e di, Nexho, — tha sikur i fliste vetes së vet — sot, në kryesi folën prapë për bagëtitë e tepërta. Duhet ta bindim babanë, se unë s'kam më sy e faqe të dal!

— Ke parë kokë Shameti ti, apo jo? Kollaj të duket a? Ja, sot më drekë, kishte marrë mushkën dhe e hodhi gjithë plehun në pemëtore. Se kush i kishte thënë që në Vrihas paskan marrë inisiativë t'ia falin plehun kooperativës dhe «O burra! thotë me vete, ta hedh në pemët e mia, sa pa ardhur këtu kjo remë!»

Ky shqetësim i ri, i papritur, e turbulloi më keq Esmanë.

«Dhe kur e bën babai këtë se! Një ditë më parë se ta bisedojmë në mbledhje të brigadës këtë inisiativë! Uh, baba! Nuk bën kështu!» tha me vete, sikur e qortonte.

— I lamë duart nga plehu — tha Nexhipi. — Më ta ka nxirë dhenë me togje plehu që s'ke ku të shkelësh!

— Si nuk e ndalove ti?

— Le që unë vonë e mora vesh se ç'po bënte, po a ndalet ai a?

— Dëgjo! — tha Esmaja. — Deri nesër në mëngjes plehun duhet ta sjellim në plehrishten tonë! S'ka tjetër udhë kjo punë!

— Hm... po eja e merru vesh me babanë!

— Do ta bindim!

— Demek, paskemi konferencë sonte?

— Ç'më qesh ashtu si viç i palëpirë? Për një vit shkon ushtar! Ti sonte të më bëhesh krah mua!

— Mirë, o, mirë... — tha vëllai. — Që kur u bëre brigadiere, të hipin shpejt xhindet. Po s'kemi për t'ia kthyer mendjen, jo!

— Po ne plehun do ta sjellim! Ç'do të bëjë?

Darka shkoi në heshtje. Shameti dukej i mërzitur, i lodhur. Esmaja ishte e heshtur. Vetëm Naxhoja seç murmuriste një këngë derisa iu shkreh Shameti: «Hë... o bukën, o këngën!»

Dëgjoheshin trokitjet e lugëve pas misurëve.

— Ç'është kjo bukë e zezë? — u qa Shameti. — Do të urdhërosh të mos i hedhin më thekër të valosur, apo jo?

— Nuk urdhëroj unë për çdo gjë, baba!

— Po atëherë pse je në kryesi? Populli ankohet. Pse i bëni ato mbledhje tërkuzë, kur nuk shihni ankesat e popullit?

— Nuk kam më sy e faqe të kritikoj njeri, në daç për bukën, në daç për gjë tjetër, baba. Sepse ne, familja jonë, s'jemi vetë në rregull me statutin.

— Hë, moj, se mos janë të tjerët më mirë! Lëri këto tani dhe shtrona të flemë!...

U shtri në këndin prapa sobës dhe dremiti. Esmaja kundroi fytyrën e menduar të t'et. Një rrudhë e thellë i çante ballin më dysh. Flokët i kishte të përhimë, sikur kishte mbetur mbi to hiri i zjarrit. Seç kishte një brengë të përhershme në fytyrën e babait, saqë ajo ndjente t'i ngrihej një ngashërim i mbytur nga gjoksi dhe atëherë nuk kishte më guxim ta qortonte! Po... kishte vuajtur shumë më parë babai. Dhe tani, në i dhembaj aq shumë çdo gjë e tij, kjo ndoshta vinte se tërë jetën s'kishte pasur asgjë, veç dy krahëve! Dhe a i kishte hije, vallë, që ajo të qortonte babanë? Po sikur të bisedonte nesër me ndonjë shok të kryesisë dhe pastaj... ata... t'i flisnin babait? Ë?

«Jo... tha me vete Esmaja. Çdo ditë që shkon bëhet vonë. Pse dashkam të m'i nxjerrin të tjerët gështenjat nga zjarri? Babai do të më kuptojë.. Sot më pak, nesër më shumë...»

— E, pse nuk fole? — pëshpëriti vëllai.

— Ja, tani... — tha ajo. — Po nuk është aq lehtë...

— Ç'pëshpërisni ashtu? — pyeti nëna.

— Asgjë, nënë! Flasim për plehun që hodhi babai sot! Si thua ti? Bëri mirë, apo keq?

— Mirë a keq, është puna e tij. Ç'të duhet ty që përzihesh?

— E, nënë! Sa prapa je! — tha Nexhoja.

— Hesht, aty! Malukat! — u tha nëna.

— Baba... — tha Esmaja me një zë të ulët, të butë dhe mbështeti dorën e saj mbi grushtin e ashpër të t'et...

— Ç'ke? — u përmend Shameti. — Na shtruat për të fjetur?

— Ja... tani — tha nëna.

— Unë desha të këshillohesha me ty për diçka — tha Esmaja.

— Tani e gjete ti, që po më nget reumatizmi? — tha ai, por kuptohej se i erdhi mirë dhe u përshkund si për të hedhur tej gjumin.

— Hajde, nëna një cigare të mirë ti! — i tha Nexhos.

«Si t'ia filloj vallë?» pyeste vështrimi i shqetësuar i Esmasë. Babai e ndezi cigaren dhe e thithi tymin thellë, si i babëzitur.

— A kanë nga duhani ynë këto cigare?

— Ku e di unë!

— Në fabrikë përziejnë shumë lloje — tha Esmaja.

— Ashtu, ë? Ngreje zërin në kryesi të bëjnë një hangar në sektorin tonë!

— E thashë sot — tha Esmaja.

— Më të lumtë! Unë ta shtira në vesh, ama!

— Ti!

— Hë!.. — u krenua Shameti.

— Baba!.. Sot u diskutuan prapë shkeljet e statutit për bagëtinë e tepërt!

— Hë!.. S'paskeni punë tjetër ju, vetëm me këtë merreni?

— Nuk është mirë, baba, që në çdo mbledhje të më zënë në gojë për dy krerë dhen!

— Hë!... Tani s'më zënkan mua në gojë, që jam kreu këtu, po ty! Sikur të tjerët s'kanë!

— Ne duhet të japim shembullin, që të na pasojnë edhe të tjerët, baba! Se ka njerëz që mjafton të shohin një qime te shokët e kryesisë dhe pas saj të fshehin trarin e tyre!

— Pse nget larg? — tha vëllai. — S'të kujtohet pardje kur kritikonin Xhezon? Një, dy dhe: «O, po ju ç'm'u qepët mua? Pse nuk shihni nënkryetarin, ose shoqkën brigadiere?»

— Ku ka gojë Xhezua, more!

— Kishte, dhe brisk fare, bile!

— Rrini, more! Më plasët buzën përnatë, për dy të shuara. Ja, t'i japin të tjerët, pa do t'i jap edhe unë!

— Ja, edhe sot me plehun...

— Ç'ke për të thënë, për plehun ti? — dhe i flaku paqetën e cigareve.

— Nuk bëre mirë, baba — tha Esmaja. — Ty të pëshpëritën për inisiativën dhe ti, hop, ia hodhe kopshtit! Ty të dhimset shumë prona jote, të duket sikur kushedi se ç'do të humbësh, baba. A nuk do të hidhej ky pleh në tokat tona?

— Pse, mos bëra gjë të ndaluar, a? Jo.. Plehun e kafshëve të mia e hodha në pemët e mia! Kaq!

— E keqja është se ti e hodhe, meqë dëgjove se do të dorëzohej falas. Dhe hodhe aq shumë, sa nesër do të guditën të gjithë...

— Demek ti, baba, përpara interesit tënd, s'vë gjë tjetër!.. — tha Nexhipi.

— Ama llafe, o! Them dhe unë llafe, një thes e një torbë. Po, kur vjen puna dhe shikon që të tjerët s'bëjnë si ti, a e ke provuar se si të djeg?

— Si do të pëshpërisin nesër, baba? «Ja, Shameti e mori vesh nga e bija dhe ia gjeti vendin plehut! E nxiu fare kopshtin e vet, se i vinte keq ta jepte për të mirën e të gjithëve!»

— Gjer aty qëparë, flisje bukur e mirë, tani po e bën beli që je aguridhe! Po doemos, s'të ka pikuar ndonjëherë shtëpia ty, se është babai këtu! Pse, ne do të jemi të parët në çdo gjë? Kështu u hodhe ti edhe për kopshtet, po, kur u bë matja, na mbetën njëqind e ca metra më pak!

— Po të mos jemi të parët ne, që na ka zgjedhur populli të drejtojmë, kush të jetë, baba?

— Rri, moj aguridhe! Se mos bëjnë të gjithë si ti, a? A nuk the aty më parë për nënkryetarin?

— Edhe ai shtrembër vepron.

— Shtrembër... shtrembër, po qumështi i rrjedh, ama!

Esmaja heshti. Nexhipi rrahu ajrin me shuplakë sikur desh të thoshte: «Është e kotë!»

«Po... mendoj ajo. Vështirë ta kuptojë menjëherë. Por do ta bindim... S'ka!»

— Shkoni të flini! — urdhëroi babai.

— Sonte nuk flemë! — tha duke qeshur Esmaja. — Do të sjellim prapë plehun...

— Mos roitët gjë nga mendtë?

— A nuk u mendove se si do të thonë nesër në mbledhje?

Shameti u mbështet prapë. Dukej sikur dremiste. Po në të vërtetë në kokë i zienin mendimet:

«Do të thonë... dreqi e mori!.. Ca si Xhezua, halë duan...»

— Si thua, baba? A ta marrim mushkën?

— Mushka është e lodhur. Edhe ju shkoni flini, se di unë si të përgjigjem në mbledhje.

— S'ka gjë! — tha Esmaja. — Do ta sjellim në shpinë!

— Ah, më ju marrtë dreqi! Ç'më ndezi belaja me ca të krisur si ju! — tha babai. — Unë po shtrihem të fle... le që më nget edhe reumatizmi! — dhe u ngrit rëndë-rëndë e shkoi nga dhoma.

Esmaja dhe Nexhipi veshën rrobat e punës e dolën jashtë. Morën koshat e plehut dhe gjembin e zbritën udhë të për në kopsht.

Nata ishte e zezë. Shushurinjin fletët e mollëve. Mban-te erë molle, erë toke të lagur dhe pleh. Togjet e plehut, si ca tumba varresh, ishin shpërndarë deri te gardhi.

— Shiko! — tha Nexhoja. — Shiko se si duket kopshti, si varrezë!

— Mos fol marrëzira — tha Esmaja. — Eja të mbushim koshat. Deri në mëngjes duhet të kemi mbaruar.

— Mos i mbush kaq shumë, se na dërmovë kurrizin — tha Nexhoja.

— Ç'bën vallë babai tani? — tha Esmaja.

— Ç'të bëjë? Është kthyer në krahun tjetër dhe gërhet!

— Jo, s'është ashtu! Unë e di që është i shqetësuar!

— Ç'e pyet? Nuk e zë gjumi për ne! Të bëhej merak ai, na jepte mushkën.

Nata mezi kalonte, e plogët, e gjatë. Koshat me pleh vozitnin mbi shpinat, nëpër udhë të drejt ahureve.

— Ah! O baba! Kërdinë paske bërë! — qahej Nexhoja.

Afër mesnatës në udhishtën e kopshtit u duk një hije e gjatë.

— Shiko! — pëshpëriti Nexhoja. — Babai!

— Shët! Bëj sikur nuk e ke vënë re — tha Esmaja.

— Pse ashtu?

— Ndoshta i vjen rëndë. Nuk e sheh se si fshihet në errësirën e pemëve?

Hija e babait u afrua në heshtje edhe më, qëndroi një copë herë duke parë se si i mbushnin koshat, pastaj u kthye.

— Pse erdhi, vallë? — pyeti Nexhoja.

— Nuk i besohej se mund ta mbartnim gjithë plehun mbi shpinë!

— Po pse iku, vallë?

— Ku ta dish? Mund të sjellë mushkën!

— Si thua, Esmaja? A i ndryshoi ndonjë fije mendja?

— Po! — tha Esmaja. — E di? Këta të vjetrit, si babai, janë ca të ngatërruar. Ja, ndoshta janë si ky druri i mollës. Shumicën e kokrrave i ka të mira, po ka edhe ndonjë të krimbur. Vetëm se të krimburat i rrëzon më shpejt era... Kur të shkosh ushtar, atëherë do të të rrëzohen edhe ty disa kokrra të krimbura që ke! — qeshi ajo.

— Po ti ku e di?

— E di! — qeshi Esmaja. — Më shkruan i dashuri!

— Hy! S'ke turp! — tha Nexhoja. Esmaja guisi nga kënaqësia dhe e qëlloi me një mollë të pikuar.

— A, o të humburit e derrit! — u dëgjua zëri i babait te gardhi. — Hëm jeni fëmijë, hëm ma keni kokën si kjo mushka ime... — dhe ngriti koshin me duart e forta, mbi samarin e mushkës.

1968

NDËRRUESI I ÇATIVE

A dini gjë për zanatin e ndërruesit të çative? Është edhe ky një zanat më vete, ndoshta ca më i vështirë sesa ai i muratorit.

Në fshatin malor S usta i pikave ishte Metja. Bujk, si të tjerët. Po edhe murator. Kishe një pikë në çati? Vinte Metja e ta zinte dhe të kërkonte, sipas rastit, dhjetë lekë, më shumë, më pak... sepse «A ka punë që nuk shpërblehet?» thoshte Metja.

Në dimër e qortuan nja dy-tri herë në kryesi, se punonte privat. Metja nga inati nuk shkoi më gjëkund. Oh, sa mirë e dinte Metja se do të vinte prapë një pranverë e butë, dhe dëbora e çative do të shkrinte! Dhe pranvera erdhi. Dëbora nisi të shkrinte, ujërat rrodhën nga strehët, por gjetën edhe shtigjet e vjetra nëpër plloça. Tavanët u mbufatën nga pikat, u zverdhën, suvaja nisi të binte. Nën pikat vunë kova, tepsi. Por pikat rridhnin dhe askush nuk guxoi të hipte t'i zinte vetë. Se nuk është njëlloj si të hash bukë me djathë dhe të zësh një pikë! Duke dashur ta zësh, mund të hapësh edhe dy të tjera. Ca më keq e patën ata që kishin pika afër oxhakut. Të pikonte uji në vatër dhe hajde të ndizje zjarr.

Kështu u kujtuan prapë për Meten dhe filluan t'i luteshin. Kryesia bëri një sy të verbër. Sepse, fundja, edhe shokët e kryesisë kanë çati, apo jo? Derisa kanë çati, kanë edhe pika! U duhej edhe atyre Metja. Kështu ia nisi prapë usta Metja të hipte çative. Zë një pikë këtu dhe, për çudi, hapet një tjetër, në anën e kundërt të çati.

tisë. Gojët e liga pëshpërisnin se Metja çoku lëshonte vetë nga ndonjë pikë që të mos i mbyllej burimi. Por aq i bënte Metes për këto pëshpëritje. Oxhaku i tij e çonte tymin drejt!

Dhe papritur Metes i doli një shemër. Një shemër i zoti dhe që për çudi i zinte pikat pa para! Madje, i zinte më mirë se Metja, se, kur vinte dorë ai, kishin mbaruar njëherë e mirë pikat në çati!

Kush ishte ky njeri?

Një muaj para se të mbushte moshën e pensionit, gjeometrit Isa Vrapit i ndodhi një fatkeqësi. Po kontrollonte asfaltimin e një rrugice anësore në qytet. Një maqinë riportabël po vinte me shpejtësi nga larg. Dhe befasi nga kthesa i doli përpara një «Skodë» e ngarkuar me shtylla të centrifuguara. «Zisi», që kishte një grua të sëmurë brenda, u kthye në rrugicën që asfaltohej, që të mos përplasej. Parakolpi e goditi Isanë dhe e hodhi tej, rrëzë kanalit. Tri brinjë të thyera, plagë... kontuzione... Për qime shpëtoi nga vdekja. Dhe ai njeri që s'kishte menduar kurrë për pensionin, doli në pension nga halli.

Kush ishte ky njeri?

Bashkëfshatarët e tij në fshatin S, ku ai s'kishte shkelur prej vjetësh, mendonin se i kishte prirë fati. Kishte qenë në njësitet territoriale. Pas lufte kishte zënë punë «pas rrugëve», siç i thoshin atëherë. Njeri pa shkollë, po i zgjuar e me prirje të natyrshme për ndërtime, i mësoi me ngulm gjithë zanatet e ndërtimit, kreu ca vjet shkollë, u bë asistentgjeometër, pastaj edhe gjeometër. Kishte drejtuar ndërtimin e objekteve të vështira në qytet.

Dhe, për çudi, vitet dhe bredhjet nëpër shumë kantiere ndërtimi, nuk ia thelluan aspak rrudhat. Flokët i kishte ende të zes, fytyrën të kuqërreme si të një njeriu të shëndetshëm. Ishte njeri hokatar. Njëherë ishte në bar-lulishte me një moshatar të tij, njeri që kishte punuar gjithnjë nëpër zyra dhe s'e kishte vrarë kurrë koskën, por ishte rrudhur e ishte plakur aq shumë, sa të thoshe se i mungonte vetëm shkopi. Në tryezë erdhi edhe drejtori i ndërmarrjes së tij.

— Shoku drejtor! Njihu me babanë tim! — i tha Isai.

— Babai? Gëzohem shumë! Duket që edhe ti i ke ngjarë nga tiparet! — tha drejtori.

Dhe këtë histori ia kishte ënda ta ritregonte derisa u bë si barceletë. E kishte këtë dobësi. I pëlqente të dukej i ri — dhe dukej vërtet — e të pyeste ata që posa njihte: «Sa vjet të dukem unë ty?»

Dhe ja! Ky njeri që i mendonte larg pensionin dhe pleqërinë, pasi u dergj disa muaj në spital, doli që andej i sakatuar në trup. Vendet e shembura i dhembnin dhe nuk flinte dot në krahun ku kishte brinjët e thyera. Por... më tepër i sëmbonte shpirti. Kishte një tronditje të atillë, sa nisi ta urrente edhe trupin e vet, dikur muskuloz e tani të flashkët e të ngjallur nga të ndenjurit, me tule të bardha. Nuk i pëlqente të shihte fytyrën e vet, dikur ngjyrë bronci, të ashpër e të rreshkët dhe tani me faqe buçka e me qime, që i mbinin shpejt mbi lëkurën e zbetë.

Kishte një brengë të fshehtë, një dhembje të habitshme diku, as ai s'e dinte se ku, brenda tij. Punëtorët vinin dhe e vizitonin. Dhe kjo s'i pëlqente, por nuk kishte se si të shpëtonte. Nuk i pëlqente që ata e shihnin ashtu, të flashkët, të ngadalshëm e të ngjallur, duke ndenjmur në kolltukun e kuq, delikat si një vazo kristali, që mund të thyhej nga një goditje.

Dhe atëherë e zuri malli për fshatin e tij të largët e të bukur në mes të maleve. Oh, ai e quante fshatin e vet ndryshe nga çdo fshat tjetër! Korijska e aheve vinte deri në prag të shtëpive dhe shushurinte gjithë natën me dhembje nga erërat. Ajri ishte i rrallë, por pishat dhe bredhat e pyjeve të vjetra, dhe kurora e dendur e aheve e kishin situr dhe e kishin mbushur me aroma. Dhe pas-taj burimet, burime mali të fshehura në mes të fletëve në pyll, kroje me shurupuqë guri, që kishin zënë myshk të blertë nga vitet, kroje të mbuluara me çati të pjerrëta dhe me postafe prej druri. Të gjitha këto i erdhën ndër mend si një vegim i vjetër, që të trishton dhe të bën të dridhesh nga malli. U shkroi kushërinjve të vet nëse mund t'i lëshonin një dhomë me qira për nja dy muaj. Ata u fyen dhe i shkrojtën se e paskësh harruar mikpritjen e fshatit. Kështu, në fillim të majit erdhi në këtë fshat të largët.

Dhe e ndjeu se po ndodhte një mrekulli me organizmin e tij. Plagët iu shëruan, lëvizte e shëtiste sikur s'kishte ndodhur asgjë!

«Po të kisha mbetur në atë kolltukun e kuq, ku më përgjonin që të mos lëvizja sikur isha fëmijë në djep, do të isha bërë ulok me siguri,» mendoi.

Po e kuptonte se çdo gjë që kishte të bënte me aksidentin, kishte marrë fund! E brente pendimi. «Pse u nxitova, xhanëm, të dilja në pension!» Oh, ç'inat të madh që bluante me vete kundër gjithë atyre që e bindën të dilte në pension!

Filloi të punonte rreth shtëpisë, ku banonte. Ngriti një avlli, që ishte rrëzuar. Pastaj ranë shira të nxituara, siç bien vetëm në verë, shira që lënë gjurmë të potershme, po që avullojnë po aq shpejt sa edhe vesa. Pylli ndillte gjithmonë shira të tilla. Njerëzit e ndjenë trokitjen e vjeshtës në portë. U hapën plagët që linte pa shëruar Metja! Dhe u hap përsëri punë për Meten. Porsa e pa Meten hipur mbi çatinë e murrme dhe mori vesh për çmimet e tij, Isai u murrëtye. I tha të kushëririt:

— Ti mos u mërzit. Meten mos e thirr, se çatinë do të ta ndreq unë!

— Ti? — u çudit kushëriri. — Dashke të hipësh në çati pas gjithë atyre që pësove? Si do t'i ngresh e do t'i lëvizësh pllocat e rënda? Jo, për besë, nuk të lë kurrë!

— Ti nuk je doktor, apo jo? I zoti e di më mirë ku i pikon çatia! Nuk do ta lëmë Meten të majmë zverkun mbi çatitë tuaja!

Dhe hipi në çati. Shtëpia e kushëririt ishte e lartë, sa një katana, në rrëpirë. Të merrte frika të vështroje poshtë nga strehët e saj. Usta Metja për këto çati kërkonte si frëngu pulën, se «Pa shko e hip zotrote aty, shoshte. Që poshtë dukesh sa një harabel, po edhe atje sipër të duket vetja sikur je harabel dhe ja... do të fluturosh!..»

Të dielën në klub, ku mblidheshin gjithë burrat, Isai tha:

— Kjo që ndodh te ju është turp! Unë i them shfrytëzim këtij, or, tungjatjeta! Si, ore, e lënkeni Meten të trashë qafën me paratë tuaja? E pse? Për një pikë! Në

s'qenka e zonja kooperativa të bëjë këtë punë e të ngrerë një skuadër muratore, le ta zgjidhë këtë punë pas një viti, se këtë vit pikat do t'jua zë unë. Dhe, në i zënça më keq se Metja, të mëpështyni të gjithë. Do t'i shpallim luftë shfrytëzimit privat, apo jo? — tha duke qeshur. — Sot po hapet ndërmarrja për zënien e pikave falas!

Kështu usta Metja mbeti këtë vjeshtë pa punë. Vitin tjetër, po të mos ketë ngritur ende kooperativa një skuadër muratorësh, shëndoshë Isai, që e shkon gjysmën e vitit në fshatin e lindjes.

1969

* ZBRITJA NË BAZË *

O pëshpëritje të mallëkuara! Ju jeni si ato erërat e veriut, që trazojnë ujërat e pellgjeve në vjeshtë.

Ekonomisti, Sefer Sabriu, u ngrit vonë pas një nate të gjatë. Nuk e kuptonte dot në kishte fjetur apo kishte qenë zgjuar, vetëm se koka i rëndonte shumë sikur i ishte mbushur plot me pëshpëritje të pafund. Aty nga ora gjastë e gjysmë mbylli derën e apartamentit të vet dhe doli jashtë, në rrugë. Qielli e vështronte me të gjithë sytë e vet të kaltër dhe kjo s'premtonte asgjë të mirë veç zhegut. Ndoshta do të ishte më nxehtë sesa ditën e kaluar, kur ai, i mbytur në djersë, kishte bërë një udhëtim të shkurtër në një rrugë plot pluhur deri në minierë. Në rrugë lëvizte një turmë njerëzish drejt zonës industriale.

Mbi suvanë e verdhë të ndërtesës rridhte një spërkë uji nga vazot e ballkonit të tij dhe binte pastaj në trotuar duke formuar një njollë të lagët. S'kishte ndodhur kurrë kështu. Sot ishte ngutur. Ishte ngutur, sepse i kishte dalë gjumi vonë dhe në përgjithësi sepse ishte prishur përpikmëria e vjetër, pasi gruaja me fëmijët i kishte ikur për pushime te prindërit e saj.

Ballkoni i tij dallonte midis ballkoneve të tjera të pallatit, ashtu siç dallonte, të themi, shkrimi i tij i bukur midis shkrimeve të tjera. Lule vathët e kuq varnin kryet si të turpëruar deri afër buzëve të poçes prej balte, sikur nuk rronin dot pa aromën e përhershme të livandinave dhe të borzilokut. I erdhi keq që ishte treguar i pakujdesshëm dhe vendosi se kjo s'do të ndodhte kurrë më, aq më tepër

sepse halle të papritura i kishin rënë tani mbi krye. Shikoi orën. Kishte edhe një çerek ore derisa të fillonte gjimnastika e mëngjesit, kurse rruga s'ishte më shumë se dhjetë minuta. Kishte pesë minuta kohë. Pesë minuta janë hiçgjë për një njeri të rëndomtë, mund të thuash janë zero me bisht, mirëpo për Seferin nuk janë pak, sepse fundi, ai është ekonomist planovik. Ai tani mund të mendojë.

«Njeriu, mendon ai, duhet t'i hedhë vështrim edhe jetës së vet të shkuar. Sigurisht, asgjë s'mund të kthehet prapë, pendimet janë të kota.» Por në situata të tilla, sipas tij, njeriu ndjen me forcë nevojën e sintezës, që përbën bilancin e jetës... bilancin e sukseseve dhe të gabimeve. Aq më shumë në situata të tilla të shqetësuara, ankthi e pasigurie si këto që po kalonte tani. «Në mos më shërbeftë sot ky bilanc, kur do të më shërbejë vallë?» mendoi.

Ja... ta nisim jetën analitikisht që nga viti 1956, viti kur mbaroi studimet dhe mori diplomën e ekonomistit. Dhe ishte nga ekonomistët e parë të vendit! Dhe po atë vit filloi punën këtu, në këtë zyrë në seksionin e planit. Oh! S'janë pak dymbëdhjetë vjet në një vend, në një qytet të këndshëm. Këtu u martua, mori apartamentin, lindën fëmijët!

Nja tre vjet më parë njëri prej ekonomistëve të seksionit duhej të transferohej për shkurtim vendi. Dhe ky që transferohej nuk do të ishte ai, deh, sepse ai kishte stazhin. Ai po hynte në gardën e veteranëve të komitetit. U transferua një djalosh, një ekonomist tjetër. Si i thoshin... ë... po... Nuriu! Shkoi shef plani në minierë.

Hija e errët e shqetësimit i kishte mbuluar fytyrën e bardhë me një shenjzë të vogël të prerë prej briskut atë ditë në mëngjes. Prapë nga kjo ngutje e nga ai nervozitet i mallëkuar. E kishte fajin ngutja, apo nervoziteti i tij? Ç'rëndësi ka? Hapat e ngadalshëm mbi trotuar i tingëllojnë në kokë me forcë si një kakofoni, sikur nën pllakat e trotuarit të kishte kazanë tunxhi. Dielli i korrikut kishte filluar të digjte. Ç'mund të premtojë një ditë e tillë zaghushie veç mungesës së dëshirës për të menduar kthjellët dhe dëshirës për të dremitur?

Arriti nja dy minuta para kohe. Në shkallët e gurta ishin ulur nëpunës të tjerë. Ai i përshëndeti me krye, vështroi lulishten përkarshi, ku vapa kishte përcëlluar barin dhe lulet, që ishin si pa jetë. Nëpër vllaja kishin mbirë luleshurdha dhe askush nuk kujtohej t'i hiqte.

— Kot së koti i paguan komunalja këta lulishtarë! — iu drejtua ai Tefikut, një ekonomisti tjetër. — Shiko si qenka tharë bari!

Nëpunësit bisedonin me gjallëri midis tyre. Seferi kujtoi se mos bisedonin për diçka të afërme me hallin e tij, për ndonjë lajm të ri... prandaj u fut në mes të tyre. Po bisedohej për Vietnamin dhe ai, që nuk i kishte dëgjuar në mëngjes lajmet, u bë kureshtar. Por sot i dukej sikur s'mund të kuptonte kthjellët asgjë. Ajo pëshpëritje që kishte dëgjuar para dy netësh përsëri e shqetësoi njësoj si zhegu, që po rritej më shumë.

— E lexova në gazetë informacionin tënd — i tha Tefiku.

— E? Si t'u duk? — u përshkund Seferi i hutuar. Iu duk sikur sytë e vegjël të Tefikut diçka fshihnin brenda bebëzave të tyre të gjelbra.

— Gjëra të përgjithshme. Po prapë mirë që shkruan!

— Kjo është kryesore!

Tefiku heshti. Seferit iu duk prapë sikur sytë e tij të gjelbër fshihnin diçka të pikëlluar.

— Nuk më thua, ç'flitet poshtë e lart?

— Përse?

— Për temën e ditës! Qarkullimin! A ka ndonjë ndryshim në kuadër nëpër ndërmarrjet ekonomike? — dhe e përkëdheli fytyrën e gjerë me nofulla si prej kali të Tefikut me një vështtrim të çuditshëm të syve të vet të thellë e të butë si prej viji.

— Thonë se pas kritikës së gazetës do të heqin drejtorin e konsumit!

— Kjo pritej, xhanëm! Pritej!.. Shkeli në dërrasë të kalbur ai! Po gjë tjetër?

— Nuk di! — tha Tefiku.

— Me këtë qarkullim, jemi të gjithë si mbi ujë! — psherëtiu Seferi.

— Po mbi një ujë që rrjedh ama! Uji, kur rrjedh, ftohet, se, po ndenji në vend shumë kohë, ngrohet e mund të qelbet pastaj!

— Ç'krahassime naive bën ti, ore!.. — tha Seferi.

— Eja! Mos e mundo veten! Vëru në rresht për gjimnastikën e mëngjesit.

* * *

Në zyrë. Ngriti receptorin e telefonit dhe rrotulloi numrin, zero. I pëlqente ky telefon i ri, që posa kishin vënë. I bardhë, rrezëllyes, sikur qeshte vetvetiu në tryezë, kurse ai i vjetri, i ziu, ishte një rangallë e mërzitshme! U dëgjua zëri me hundë i centralistes. Me këtë zë ai argëtohej shpesh... disa vjet më parë, sepse dëgjohej sikur nuk thoshte «alo» «po» «ano»! Vitet e para... Atëherë nuk ishte martuar dhe ishte një djalë hollak dhe sqimatar, bënte një copë herë shaka me të duke i përsëritur edhe ai «ano...ano!» Përtej telit, atëherë dëgjohej një gugurisje e gjatë, përkëdhelëse. Kur u martua, nuk e bëri më atë shaka, bile edhe një herë, kur e përdori gabimisht, iu përgjigj një zë i vrazhdë dhe një: «Mos na vono, shok!» me ton urdhërues, si s'e pati dëgjuar kurrë më parë. Por shkuan shumë vjet! Ai u bë lakonik në bisedë. Ja, tani i tha vetëm një fjalë: «Lokalitetet!» As numrin e vet, asgjë fare! Por zëri i tij ishte aq i njohur në central sa edhe zilja e karrocës së plehrave në mëngjes!

«O pëshpëritje të mallëkuara! Ç'dreq pasigurie mbillni ju kështu?» A thua vërtet, atë, Seferi ekonomistin me stazh mund ta qarkullonin nga komiteti?

«Pa të mendohemi një herë! Të llogarisim! tha Seferi. Le të bëjmë bilancin e të gjithave. Një herë, që të qarkullosh, duhet të kesh një farë kleçke, them unë! Ç'kleçkë, thua ti? Po ja... si të të them?! Të jesh bërë i padurueshëm si... si... ajri në një dhomë me dritare të mbyllura ose të jesh si një ujë, që ka ndenjor shumë... Ku dreqin e kam dëgjuar këtë krahasim? Nga Tefiku? Ah! Po! Edhe kryetari në mbledhjen e aparatit, kur i kritikoi disa herë,

se janë mbyllur në zyrat e tyre dhe kanë humbur kontak-
tin me masën... me punonjësit, u tha po kështu! Bile
kryetari tha edhe se nëpunësi që humbet lidhjet me po-
pullin, kur kthehet pastaj në mes të tij, në fillim mund
të duket edhe si qesharak. Por kjo i bën mirë. «Lëvizjet,
shokë! pat thënë. Lëvizje! Jo ujë që fle, po ujë që
rrjedh!...»

Çudi! Kur mund të duket njeriu qesharak? Dhe, në
përgjithësi, a mund të ishte bërë ndonjëherë ai qesharak
në sy të të tjerëve? Bah! Me siguri një gjë e tillë s'kishte
ndodhur dhe s'kishte për të ndodhur kurrën e kurrës.
Se mos ishte ai Sefer Sabriu, si ai zootekniku i rrethit,
që nuk shumëzonte dot menjëherë me 2000, po radhiste
nën vijën e shumëzimit tri rreshta me zero? Pa dyshim,
ky ishte një nga ato rastet kur njeriu duket qesharak në
sy të të tjerëve!

«O pëshpëritje të mallëkuara! Ju jeni si një borxh i
vjetër, që të murmurit me shpoti therëse në çdo çap!»
mendonte me vete.

Kështu, ekonomisti Sefer Sabriu detyrohej tani të
bënte bilancin e dymbëdhjetë vjetve të jetës! Një bilanc
i vërtetë, me debi dhe kredi. Ç'merita të rëndësishme
kishte pasur që të mund t'i shënonte në aktivin e vet?
Kur ishte shquar mbi të tjerët dhe ishte lavdëruar? Ja,
kjo ishte njëra anë e bilancit.

Ana tjetër ishte e kundërt, pasivi i tij: Kur ishte
kritikuar nga eprorët? Kur ishte kritikuar në mbledhje të
apararit ose në kryesi?

«Pikërisht ky bilanc ka, tani, rëndësinë më të madhe!
mendoi Seferi. Pozitiviteti ose negativiteti i tij do të për-
caktojnë zgjedhjen e këtyre pëshpëritjeve të mallëkuara!»

Telefoni i bardhë mbi tryezë e kundronte me ftohtësi,
indiferent, si çdo gjë e bardhë!

Ç'bilanc i vështirë!

I vështirë, sepse, nga gjithë jeta e tij, nuk i kujtohej
asgjë e jashtëzakonshme që të kishte bërë bujë, Seferi
nuk ishte si ai inspektori i çuditshëm i arsimit, që ishte i
njohur për karakterin e tij të bujshëm, për ndërhyrjen e
këmbënguljen e tij kur edhe vetë shefi jepte një urdhër

të shtrembër. Ky inspektor, pastaj, bërë shëf i seksionit nga ndonjë prej atyre rastësive, që vijnë rrallëherë sipas tij.

Një ngërdheshje që ndoshta ishte buzëqeshje, iu end nëpër gjithë fytyrën e vogël e të këndshme. Po, sigurisht, mund të llogaritej në «aktiv» fakti që ai ishte zgjedhur dy herë nënkryetar i komitetit profesional. Pastaj edhe fakti që ishte lavdëruar kohët e fundit në një raport, si një nga shokët e përparuar, që i ndihmojnë mirë gratë e tyre, që e ka kuptuar drejt emancipimin!

Kjo, po! Kishte peshë, sepse, fundja, lidhej me emancipimin.

S'mundi të kujtonte asgjë tjetër. Dalngadalë iu tret edhe ajo ngërdheshje, që i ngjante qeshjes dhe dy rrudha nervoziteti iu qepën në gojën e vogël. E po, në s'kishte më asgjë në «aktiv», aq më pak mund të kishte në «pasiv». Veç, ndoshta, faktit që dikur e kishte kritikuar kryetari i vjetër dhe e kishte quajtur njeri pa inisiativë. Por kjo s'ngrinte fort peshë, e para, sepse ishte çështje vezësh dhe dhish. Ai kishte rënë në bela me zooteknikun e rrethit që nuk e njihnte metodologjinë e planifikimit dhe kish guxuar të ndryshonte disa qindra vezë nga shifra e dërguar prej komisionit të planit dhe nuk kishte dashur që kooperativës së Vërrisë t'i planifikoheshin pesëqind krerë dhi, sepse ajo nuk e kishte bazën për një tufë të tillë, meqë militenca kishte skartuar shumë dhi dhe tufa na qenkësh pakësuar aq shumë, saqë të arrinte këtë shifër, kooperativa duhej të blinte nja katërqind krerë. Ai, atëherë, bile edhe pati bërë titur, siç nuk i kishte ndodhur kurrë, sepse ç'i hynte metodologjisë në qese se sa dhi duhej të blinte Vërria? Dhe, fundja, a s'ishte kjo një shkelje e metodologjisë?

Por kryetari i vjetër kishte marrë anën e zooteknikut dhe e kish quajtur pa inisiativë, të ngurtë. Mirëpo kjo, or, tungjatjeta, kishte shumë vjet, atëherë kur zbatohej metodologjia e vjetër. Dhe kryesorja ishte se kryetari ishte transferuar.

Tjetër?.. Tjetër?..

Ah... po, para nja tre vjetësh, kur ishte nënkryetar i komitetit profesional, Mustafai e kishte kritikuar, sepse,

kur ndante detyrat e anëtarëve për festën e 1 majit, për vete ai pati caktuar disa detyra të tilla pa bukë: Të lajmëroheshin punonjësit të vinin në orën e caktuar dhe me roba të reja; të sigurohej pjesëmarrja në festë. Mustafai e kishte quajtur këtë detyrë qesharake!

Dhe fjala e çuditshme «qesharake» i doli prapë përpara si një mace e zezë. Ç'ishte kështu? Dhe kë vështronte vallë në atë çast të paharrueshëm kryetari, kur pati thënë se njeriu që shkëputet nga populli bëhet qesharak?

«Po ku ngrënë gjë peshë këto në bilanc?» mendoi. Ja, a mund të ngrerë peshë tani në «aktiv» fakti më i freskët që ai kishte shkruar dy artikuj në gazetën lokale? Ngrinte, patjetër. Bile, i përmbyste të gjitha ato të pasivit!

Dielli i verdhë si një lule dielli, rrotulloi kokën e vet dhe e futi nëpër dritaren e zyrës. Një tufë drite i vrau sytë. Telefoni i bardhë shkëlqeu, sikur e la mënjanë ftohtësinë e tij të zakonshme. Ajri i dhomës u bë i thatë, djegës dhe ai ndjeu se, për çudi kishte djersirë dhe nuk e kishte kuptuar. Pse kishte djersë vallë? Nga dielli që pati futur kryet në dritare, apo nga pesha e mendimeve të zymta? Ë?

O pëshpëritje të mallëkuara!!

* * *

Një hartë e re e rrethit varej në mur, mbi kokën e tij. Ai hetoi edhe një herë afërsinë e dy shenjave të rrumbullakëta rrëzë malit, që strehonin fshatrat fqinje, Plepas dhe Sheras. Pastaj picërroi sytë sikur ia vriste drita dhe i rilexoi të katër fletët e letrës. Në rreshtin e parë germa «a» ishte shtypur gabim «q». Ai e ndreqi me kujdes me penë. Më poshtë nuk gjeti asnjë gabim dhe s'i mbeti gjë tjetër veçse të shkruante emrin e vet. Diku, mbi tryezë, kishte mbetur evidenca e fundit. Ja, kjo ishte punë, ja! Çudi si janë njerëzit! Një ditë më parë ishte ngrënë prapë me Tefikun, që thoshte se nuk është aq lehtë të shkruash një artikull. Oh, për Tefikun kjo mund që ishte një mal i lartë, po jo edhe për Seferin, që po ia merrte

dorën dita-ditës kësaj pune. Dhe pastaj kësaj here kishte bërë një shkrim të fortë, të fortë, sepse kishte brenda edhe kritikë. Kritika e tij e parë publike, kritikë tronditëse. Kurse Tefiku kishte pasur paturpësinë t'i quante shkrimet e tij të thata, që as të ngrohin, as të ftohin! Ç'do të thoshte Tefiku kur të botohej ky shkrim në një gazetë qendrore? Dhe pas botimit të këtij shkrimi dikush duhej të vinte gishtin në krye, kur të mendonte për qarkullimin e tij, sepse, fundja, Sefer Sabriu nuk ishte çanak me dhallë.

Kërkoj midis shkresave evidencën e fundit të bujqësisë dhe e gjeti të rrëzuar nën tryezë. Tani nuk i hynte më në punë. Ajo e kishte bërë tani detyrën e saj. Dhe ç'punë kishte bërë se! Ja, për shembull, në evidencë ai mundi të shohë fare qartë se si shkonte fushata e korrjeve, se si i ishte përveshur fshatarësia kooperativiste fushatës. Këtë e tregonin përqindjet. Plepasi e Kuçani ishin mbi 50 për qind. Po Sherasi pse të ishte vetëm 10 për qind. Ç'i pengonte shokët e Sherasit që të korrnin, veç javashllëkut të tyre? Kështu, ai shkroi për Plepasin që printe në ballë dhe për shokët e Sherasit, që ishin në bisht të gjendjes. Lavdëroi dhe kritikoi. Titulli i rrodhi si vaj, oh, si i rrodhi menjëherë!

«Shokët e Plepasit në ballë të emulacionit. Ç'presin shokët e Sherasit?»

Dita e gjatë e korrikut po mbaronte. Muzgjet hynë nëpër dritare dhe ai u kujtua se u bë vonë. Korridori i gjatë i komitetit kishte rënë në heshtje. Hapat e tij kumbonin me një gamë të lartë, sikur dridheshin muret. Nëpunësit kishin ikur dhe zyrat ishin mbyllur. Ai ndenji nja dy minuta te nëpunësi i rojes, i tha se posa kishte përfunduar një artikull me rëndësi dhe se tani do ta hidhte në postë dhe doli jashtë. Ishte errur. Në lulishten e vogël lëviznin hijet e drurëve dhe të njerëzve. Shkoi në postë, e hodhi letrën dhe kërkoi gruan në telefon.

... Dhe më kot priti nja gjashtë ditë që të botohej artikulli. E lexonte çdo ditë kopjen e artikullit për të gjetur se mos kishte gabuar diku, se mos, i tërhequr nga magjia e kritikës, kishte hedhur më shumë piper sesa

duhej, se mos... kush dreqin e di se ç'gabime sjell ai entuziazmi i parë i krijimit, siç thonë! Por, asgjë nuk iu duk e tepërt dhe e re. Bile edhe kritika e tij iu duk si një gjë që rrotullohej e rrumbullakosej nga meraku për të mos cënuar fort njeri. Fundja, dreqi i mori dhe ata të gazetës qendrore. Le ta botonin me shkurtime dhe ndryshime si ata të gazetës lokale, le të bënin si të donin. Vetëm në fund të shkruanin emrin Sefer Sabriu! Artikullit po i humbte aktualiteti! Evidenca e mëpasme mund të tregonte se edhe shokët e Sherasit ishin zgjuar! Ç'mbetej pastaj nga kritika?

Të enjten e thirri nënkryetari në zyrë.

O pëshpëritje të mallëkuara! Ky ndoshta ishte çasti i kurorëzimit tuaj! Ai ngurroi një hop para derës, pastaj hyri. Për çudi nënkryetari e ngarkoi të bënte një studim në zonën e Plepasit. Seferin s'para e zinte plumbi i ekupeve, vetë detyra e tij si ekonomist e ruante në një farë mase. Studimi iu duk i çuditshëm, i pakuptueshëm, por u nis me një farë dëshire, me shpresë se mos i dilte edhe gjë për të shkruar. Po atë ditë hipi në autobus. Pranë kishte një fshatar të shkurtër me qafë si të demit, llafazan.

Makina uturonte nëpër pluhur. Ishte një zagushi e madhe, sa të merrej fryma. Korriku kishte hapur barkun e tij të nxehtë dhe përvëlonte si furrë dhe dreqi e dinte se kur do të mbaronte kjo zagushi. Një shtëllungë pluhuri e ndiqte pas karrocërinë e verdhë të autobusit dhe futej nëpër të çarat. Ai e ndjente në gojë shijen e hidhur të pluhurit.

Kështu ai zbriste për disa ditë në bazë. Tani kjo i dukej si një ogur i mbarë, sepse, po të që se kishin ndër mend ta qarkullonin së shpejti, pse ta dërgonin atë për të bërë studimin?

Dy fshatarë ia morën shtruar një kënge të vjetër. Fshatari me qafë demi ia ktheu me një iso të vrazhdë e gurgulluese. Ky zë, që i gjëmoi mu në vesh, e shkundi nga mendimet.

— Di t'ia mbash ti, t'ia them unë një herë: «O ju male me dëborë?» — pyeti me baballëk fshatari.

— Jo! — tha Seferi.

— Ku e ke udhën ti?

— Në Sheras!

Qenkeni bashkudhëtar. Unë quhem Xamë — tha fshatari. Seferi i tha emrin e tij.

— Larg është fshati nga xhadeja? — pyeti ai.

— Jo... një vrap pele!

— Dreqi e di atë pelën tuaj! — qeshi Seferi.

— Po ti s'paske shkelur kësaj ane a?

— Është një nga zonat e vetme ku s'më sjell puna.

Unë jam ekonomist në komitet.

Autobusi qëndroi në xhade. Ata zbritën.

«Mund të dalë një përshkrim letrar nga kjo rrugë, mendoi ai. Autobusi, pluhuri, autokombajnat, ky fshatari pak i trashë që quhet Xamë... Do ta provoj!»

— E? — tha Xama. — Ti sikur po i përtyp me vete fjalët!

— Jo... mendohem. Se, sido që ekonomist, unë shkruaj nganjëherë edhe në gazetë.

— Ç'më thua, o derëbardhë! Ti më gëzove! Po ne qenkeni të dy të një pune — tha Xama.

— S'kuptoj! — u habit Seferi.

— Edhe unë jam korrespondent vullnetar. A e lexove një kritikë për baxhën e Plepasit?

— **Po!**

— Unë ua ngjesha! Po të ngjeshur, ama! Or, po ishte bërë ai si teqe! Ha, Muço, pi, Muço! Të kumbiseshin të gjithë të mëdhenjtë e fshatit si në shtëpi të tyre! Mirëpo ke parë ti që edhe redaksia dërgoi një njeri që ta shihte punën në vend? Ore, nuk është njësoj si të hash qyl në baxhë dhe të kritikosh në gazetë, se gazeta ta provon çdo gjë deri në qime, demek e ke parë vetë. Apo je nga ata që e bëjnë qimen tra?

— E... he! — buzëqeshi Seferi. — Mirë e ke ti, se redaksia verifikon shkrimet e bashkëpunëtorëve pak të njohur. Pastaj kjo varet edhe nga posti që ke! Ja, unë, ta zëmë, s'kam nevojë që ta shoh çdo gjë me sytë e mi pa të shkruaj. Se posti im më vë në kontakt me realizimet, me përqindjet, me...

Xama e ktheu me zor qafën e trashë. Vuri re një

shqetësim të çuditshëm në fytyrën e vogël të ekonomistit. Tani e kishte radhën Xama të habitej.

— Nuk e kuptoj! — tha.

— He... he... — qeshi Seferi. — Puna është se duhet të të shkojë ndër mend. Ja, ti je nga Sherasi. Kështu? Fqinjët tuaj të Plepasit janë në ballë të emulacionit të korrjeve, kurse ju në bisht. Pse nuk ua ngjesh edhe një kritikë? Se nuk e di rezultatit me shifra, siç e di unë... Po ta dije, ti mund të bëje një farë kritike!

— Se mos ke ndër mend të shkruash një gjë të tillë? — qeshi Xama.

— Ndoshta — tha Seferi.

— Do të bëje një vrimë në ujë. Se ne vërtet nuk jemi aq larg me Plepasin, por ata e kanë gjithë tokën përpara, në fushë. Gruri u poq. Kurse ne ata njëzet hektarë që kemi në fushë, i korrëm; grurin tjetër e kemi në mal. Që thua ti, ai jeshilon akoma si jonxhë dhe dhe i do nja dhjetë ditë të marrë faqe.

Seferi ktheu kokën rrëmbimthi drejt qafës së shkur-tër të Xamës. Mos donte të tallej ky fshatar, që aty pari i ishte dukur bile pak i trashë. Sytë gjysmë të mbyllur e si të vëngër të fshatarit e vështronin në mënyrë të pakuptueshme.

Mirëpo shtegu që ngjitej përpjetë, freskia që vinte nga pylli, kufiri i çuditshëm që po sajohej në çdo çap midis së verdhës së fushës dhe së gjelbrës së kodrinës, të gjitha këto dëshmonin se korrja nuk kishte trokitur akoma në Sheras.

«Kurse unë shkrojta që Sherasi ka mbetur në bisht të emulacionit!» mendoi i tmerruar.

— Pse i përtypt fjalët? — e ngacmoi prapë Xama.

— E? — u përmend ai. — Unë, hiç... asgjë...

Tani edhe një vrap pele na mbeti deri në fshat!

«Po në hartën e rrethit, pse janë kaq afër këta dy fshatra? Apo nuk e pata ndër mend mirë shkallën e zvo-gëlimit?»

Ama për të gajatur do të ishte sikur të shkruaje një marrëzi si ajo që the aty më parë! Le që s'ta botonte njeri, se, siç të thashë, ata të redaksive nuk e hanë sa-

punin për djathë, po merre me mend se si do të qeshnin, ë? Ore, do të gajasej së qeshuri ai buçkoja që e ka të qeshurën në majë të gjuhës!

«Si mund të bëhet njeriu qesharak? Ndoshta këtij Xamës i dukem unë tamam qesharak? Dhe ç'drejqin më mbeti në gojë kjo fjalë e kryetarit? Tani duhet të kthehem! Të telefonoj në redaksi. Si ta gënjej këtë Xamën e mërzitshëm? T'i them që kam harruar prizën e furnellës pa hequr?»

— Shiko, shoku Xamë! Më doli fare nga mendja se unë duhet të vete më parë në Plepas! — i polli mendja atij. — Si drejqin më doli nga mendja?

— Shko nesër, o derëbardhë!

— Jo... duhet të shkoj!

— E po udhë e mbarë! Kthehu! — tha Xama indiferent dhe e vështroi në po atë mënyrë të çuditshme.

Seferi u kthye me rrëmbim. Ktheu një herë kokën mbrapa. Edhe ai Xama me qafën si të demit, për çudi, e pati kthyer kokën mbrapa e vështronte me ata sy të vegjël. Pastaj Xama mori shtegun përpjetë, kurse ai vazhdoi të zbriste drejt xhadesë.

Gjeti një makinë dhe pas një ore e gjysmë ishte në qytet. U sul rrëmbimthi në komitet. Kishte dhe një çerek ore që të mbylleshin zyrat.

— Sa mirë paske bërë që s'paske ikur, — tha shefi. — se të kërkon kryetari! Veç kësaj ke edhe një letër nga gazeta.

Seferi e hapi zarfin me duart që i dridheshin. Vështrimi i përpiu menjëherë disa rreshta:

«Siç duket, artikullin e keni shkruar pa parë asgjë me sytë tuaj. Kështu ndodh vetëm kur bazohesh në një letër me shifra të thata...»

U plas në karrige. Telefoni i bardhë rrinte gjithnjë aty mbi tryezë, i ftohtë, indiferent.

USHTARI KTHEHET ME LEJE

Ushtari kaptoi qafën e malit. Mali ishte i vrazhdë, i rrudhur dhe drurët e tij ishin të rrallë e të gjymtuar nga rrufetë. Drurët e gjymtuar kishin mbetur si çataj të rrallë e të nxirë, por në çdo kërcëp të shëndoshë po hazdisej një mori filizash të rinj.

Posta e kufirit mbeti larg si një pikë e bardhë në mes të pyllit, atje mbetën edhe shokët.

Ja! Ndoshta tani Kadriu në pikën e vrojtimit e ka hequr një çast vështrimin nga toka e huaj dhe po e kërkon figurën e tij në qafën e malit. Sa herë e ka parë edhe ai me dylbi tokën e tij, këtë mal të rrudhur nga përrrenjtë dhe arat e gjelbra!

«Ndoshta më kot më kërkon Kadriu! mendoi ai. Më kot, se ai e di që gjer në qafën e malit duhen dy orë rrugë, kurse sot unë ngutem dhe rrugën e kam bërë një orë e gjysmë! Ngutem!... qeshi me vete. E përse vallë? Ndoshta mund të gjej një maqinë të rastit deri në krahinën time!»

Ai dhe Kadriu janë nga një krahinë. Në fshatrat e tyre ka shumë toka në fushë. Kurse kodrinat e ulëta me ullinj janë më larg, në skaj të fushës. Pastaj prapa kodrinave ka prapë fushë...

Ushtari e kishte herën e parë që kthehej me leje në shtëpi. Në gjoks kishte letrat e saj... letra të përmallshme, të rrudhura nga leximi i shpeshtë. Dhe tani ai do ta takonte. Mund të shpallnin fejesën. Pse jo? Apo ndoshta ishte shpejt? E pse të ishte shpejt?

Ushtari e braktisi shtegun që kishte zgjedhur dhe i ra pjerrësisë drejt, duke kapërcyer shkurret e bushit e

duke shkarë nëpër guralecët. Çanta i hidhej mbi shpinë dhe kutia e konservës e godiste. Ngjiti edhe një bregore tjetër dhe ja.. përpara syve i doli fushëza e shtrydhur midis një morie kodrash dhe e çarë nga një vazhdë e përdredhur, që ndriste nga dielli sa të merrte sytë. Ky ishte lumi. Një lumë i çuditshëm, i kaltër, i rrëmbyer, i egër. Kurse degët e tij ishin ujëplota, të qeta, po të turbullta gjithmonë! Ujërat e këtij lumi të vogël, pas rrjedhjes së rrëmbyer nëpër gryka, dremisnin një hop në fushëz, sikur çlodheshin për rrugën tjetër, që ishte edhe ajo e rrëmbyer. Në këmbë të kodrave shtriheshin fshatra të vogla, me shtëpi shumë të larta e me çati të murrme, me kopshte mollësh, me erën e veçantë e të dashur të fshatit.

Udhëtari u ul mbi një gur të bardhë. Pjerrësia ishte mbushur me bedunicë, që kundërmonte një erë të rëndë, si një afsh i pakuptueshëm. E gjithë kjo rrëpirë ishte vendi i bedunicës. Fshiu djersët. Ndjehej aq i gëzuar e i lumtur dhe nuk e kuptonte dot nga buronte gjithë kjo lumturi: nga qielli i thellë e i kaltër i qershorit, nga shkëlqimi i ujërave të lumit që të merrte sytë, nga mali, nga tokat e gjelbra me misër, ku lëkundeshin si në një valle të largët shamitë e bardha të nuseve dhe kapelat prej kashte të çupave, nga era e bedunicës, apo nga ajo kreshtë e bardhë e Tomorit, si në mjegull, prapa së cilës ishte fusha e madhe ku lumenjtë janë të gjatë e të qetë... ku tani ajo ndoshta ka hyrë me drapër në grunore?

Ushtari ia mori një kënge.

«Sa i madh është vendi ynë! mendoi ushtari. Ja... kësaj bime këtu i thonë bedunicë, më poshtë i thonë cfagë, ne i themi sherbelë!..»

Në rrëpirë i zuri syri tre djem të vegjël, që mblidhnin bedunicë. Ai u ngrit dhe u nis drejt tyre.

— Ej, ushtar! — tha njëri nga fëmijët, koka tullë e të cilit nuk e fshihte dot që ishte kuqo. Fytyrën e kishte tërë prenka, si shumica e kuqove. U afruan edhe dy djemtë e tjerë. Nuk ishin më shumë se dymbëdhjetë-vjeçarë.

— Ku e ke automatikun? — pyeti kuqoja.

— S'kam! — tha ushtari. — Unë shkoj me leje!

- Nga posta vjen?
- Ç'të duhet ty? — qeshi ushtari.
- Lëri ato! Sikur nuk e di që kjo më duhet edhe mua! Apo s'ta mbushim syrin ne, të tre?
- Jam me leje! — qeshi ushtari. — Nga posta po vij.
- Ik, or kuqua i dreqit! — tha tjetri, i pakët, flokëzi. — Pse, po të ishte ashtu siç mendon ti, do të bridhte në mes të ditës duke kënduar?
- Ik, or cmingo! Se mos di ti nga dinakëritë! — tha kuqoja.
- Ushtari u shkul së qeshuri. Ndenji me ta, madje i tregoi kuqos lejen.
- Për vete e mblidhni bedunicën?
- Ik, or, tej!.. Pse, privatë jemi ne? — tha kuqoja.
- Mbledhim për kooperativën dhe marrim pika...
- E sa pika?
- Djemtë ulën kokën.
- E kanë vënë normën shumë të madhe! — tha i treti.
- Ç't'u bëj këtyre të dyve që janë frikaçë e kllëngjo.
- tha kuqoja — pa ngjitesha në Shpellën e Bozjakut unë dhe të shihje ç'bedunicë do të mblidhja!
- Ku është kjo shpellë? — pyeti ushtari.
- Oh! Atje nuk hipet kollaj. Pastaj ka edhe një guvë të tmerrshme. Asnjëri nuk ka hyrë brenda saj!
- Pse s'ka hyrë?
- Nuk e di!
- E di unë! — tha kuqoja. — Hedhin gurë brenda dhe dëgjohet sikur bien në pus, humbasin dhe pastaj vjen një tringëllimë e fortë sikur gjëmon moti.
- Timotheu, që ishte psallt, thotë se është guvë e shenjtë, brenda ka ikona...
- Ik, or kllëngjo! — tha kuqoja. — Unë do të hyj ndonjë ditë dhe do t'ia nxjerr në shesh gënjeshttrat atij Timotheut!..
- Lamtumirë, djem! — tha ushtari. — Mos u bëni frikacakë!
- U ngrit, rregulloi rripin e çantës së shpinës dhe, me

një kërcim të madh, kapërceu një shkurre. Prapa shpinës dëgjoi zërin e fortë të kuqos.

— E dëgjuat ushtarin, ë? Kllëngjot e dreqit!

Ushtari buzëqeshi.

Ishte duke dalë në xhade, kur befas dëgjoi nga rrëpira me bedunicë një zë të dridhshëm e të trembur.

— Ushtaaaar!.. Ushta...a...ar!

Ai ktheu kokën. Fëmijët nuk dukeshin më. Vetëm rrëpira bojë hiri ngrihej mbi krye. Pastaj zëri i dridhshëm, i këputur përsëri:

— Ushtaaaar!

Një makinë po vinte në xhade.

«Të hipja këtu, pas një ore isha në qytet», mendoi ushtari. Por përsëri zëri i fëmijës iu drodh në vesh si një trumbetë alarmi.

«Ç'kanë fëmijët vallë? mendoi. Dhe pse i dridhet zëri kështu?»

Ushtari vërejti makinën që po frenonte. Dhe, për çudi, makina kishte targën e rrethit të tij.

Ushtari i ktheu shpinën xhadesë dhe u nis me vrap përprjetë. Zëri i fëmijës, që tani nuk e thërriste më atë, u drodh në ajër. Qëndroi një çast që të shihte se ku ishin, vuri duart në gojë si hinkë dhe thirri:

— Erdha... erdha!..

* * *

— Ushtar... — pëshpëriti djali flokëzi me sytë e zmadhuar nga frika. — Kuqua u zhduk!.. Humbi në guvë!..

— Si humbi? — pyeti ushtari i shqetësuar.

— Ne... hipëm këtu... në shkëmb. Ai tha: «Unë po e fut njëherë kokën në guvë. Futi gjysmën e trupit dhe doli. S'ka asgjë! tha. Brenda është errësirë e madhe dhe mban erë dhe. Unë do të futem i tëri!» Hyri brenda, pastaj klithi dhe nuk po del më!..

Ushtari hetoi shpellën. Kjo ishte një e çarë në shkëmb, sa mezi të nxinte.

— Ti vrapo në fshat — i tha ushtari djalit tjetër, që

nuk kishte hipur në shkëmb. — Thuaju të sjellin litarë... shumë litarë. Edhe një elektrik dore! Mos harrosh gjë, ë?

Djali vrapoi tatëpjetë.

— Si e ka emrin ai? — tha ushtari.

— Nuni!

Ushtari mbështeti duart pas shkëmbit dhe futi kokën në të çarën e shpellës.

— O Nuniii! — bërtiti.

Një përplasje e tmerrshme ajri u përpëlit nëpër faqet e shkëmbit, në brendësi, gjëmoi si kambanë dhe nga thellësia u ngjitën mijëra tinguj të çuditshëm, sikur rrokulliseshin gurë.

«Qenka thellë», mendoj ushtari dhe një shkumë e ftohtë iu derdh nëpër peshkun e kurrizit, sikur i hodhën ujë.

— Të hedh një gur? — tha flokëziu.

— Jo! — tha ushtari dhe hoqi çantën nga shpina. Preu një shkop thane dhe e futi në të çarën.

— Ti thua se më parë thirri që nuk kishte asgjë?

— Po! — tha fëmija. — Thirri dhe pastaj klithi.

— A e mban mend mirë që u zvarris një copë herë, pastaj tha: «S'ka asgjë?»

— Po... por pastaj klithi!

«Hyrja në guvë duhet të jetë e sheshtë, pastaj mund të ketë një vrimë si pus...» mendoj ai dhe futi shpatullat brenda.

— Mos hyr!.. — u lebetit flokëziu.

— Pusho! — tha ushtari. — Unë do të dal prapë. Por po atë çast i shkrepj një mendim tjetër.

«Po sikur hapësira të jetë shumë e ngushtë dhe të mos kem mundësi të vërtitem?.. Më mirë do të jetë të hyj me këmbët përpara...»

Futi këmbët deri në gjunjë. Nisi të zvarrisej. I dukej sikur zvarrisej në një pritë buzë kufirit, duke përgjuar zhurmat e huaja. Hyri deri në mes. Me majat e këpucëve godiste me dyshim dhenë e njomë. U shty edhe pak më prapa dhe goditi truallin me majën e këpucës. Trualli ishte i fortë. Tani kishte hyrë deri në supet. Pa poshtë shkëmbit qiellin e madh, të kaltër e të paanë. Fushëza

ishte larë në një dritë të bardhë. Shamitë dhe kapelat prej kashte në arat me misër lëvizën të shqetësuara e u mblodhën tufë.

«Ka arritur djali! mendoi ai. A do të mbajë mend vallë për një elektrik dore?»

Futi gjithë trupin dhe u zvarit prapa. Një lëvizje e njëjërës këmbë... një goditje me majën e këpucës. Edhe një shtytje tjetër. Tokë. Edhe një... befas maja e këpucës rrahu në humnerë dhe ai e lëvizi këmbën e shtrirë në boshllëk. Përreth dhe i lagësht. Ngushtësi. Në peshkun e kurrizit, po ajo shkumë e ftohtë. E çara ishte disa metra përpara dhe drita të vriste sytë. Sa e bardhë dukej kjo dritë! U zvarit deri në hyrje të guvës dhe doli. Sa kohë kishte kaluar vallë duke u zvarritur ashtu, si kërmilli? Kushedi!

Nën shkëmb ishte mbledhur një turmë njerëzish. Ushtari hetoi fytyrat e tyre të vrara, të murrëtyera. Një grua flokëkuqe ishte përmbysur mbi një gur dhe supet i ngriheshin e i uleshin nga dënesa të shurdhra...

— Pusho, de! Mos e qaj për së gjalli!.. — tha një zë.
— Nuk dihet!

Ushtari i hutuar fshiu dhenë e verdhë, që i kishte mbetur mbi xhaketë, pastaj e zhveshi fare dhe mbeti me këmishën e bardhë prej pambuku.

— Ç'na thua, ushtar? — pyeti një burrë i thyer.

— Për disa metra vendi është i sheshtë. Pastaj, duket sikur ka një humnerë — tha.

Gruaja, që kishte ngritur kryet, e uli prapë me një ulërimë si të një njeriu të plagosur. Një burrë i gjatë, i dobët, me një kapelë të zezë, pëshpëriti:

— Kështu ishte e thënë! Mos u helmo, o e helmuar! Shpella e Bozjakut është e shenjtë. Kush hyn atje, nuk del i gjallë!

— Pusho, Timothe! I kemi dëgjuar këto përralla! — tha një tjetër. — Tani po ngjitem unë në shkëmb. Më lidhni me litarë dhe do të hyj brenda!

— Jo! — tha ushtari. — Do të hyj unë.

— Ti? Ty nuk të njohim. Kush je ti?

— Jam ushtar i postës. Po kthehesha me leje në shtëpi.

— Pse të mos hyj unë? — tha një djalë nja gjashtëmbëdhjetë vjeç.

— Unë jam më i fortë se ju — tha ushtari. — Jam i stërvitur.

Mbi shkëmb, me atë trup të bëshëm e me muskujt që i ravizoheshin nën këmbishën e bardhë, ushtari ngjante si një shtatore e latuar në gurë të bardhë.

— Shpëtomani!.. Zemra më thotë se është gjallë! — tha gruaja.

— E shpëtoftë perëndia!.. — pëshpëriti burri me kapelë të zezë.

Poshtë, në xhade, qëndruan dy «Gaz-e» dhe disa njerëz u ngjitën me vrap përpjetë.

— Shikoni! — pëshpëriti dikush. — Po vijnë nga rrethi. Kur shkoi lajmi deri në qytet?

— Lajmi i zi është si vetëtima! — tha Timotheu. — Ah, mor djem! Ajo që u bë, nuk ndreqet më tani!

Ushtari zbriti nga shkëmbi dhe u ul mbi një gur, i menduar. Po... vetëm ai e dinte se si ishte guva tani; vetëm ai i dinte disa të fshehta të saj. Thirri pranë fëmijët, që kishin qenë me kuqon dhe i pyeti:

— Si u fut Nuni në guvë, me kokën përpara apo me këmbët?

— Ja... ashtu si ti!.. Me këmbët!

«Është zvarisur prapa! mendoi ushtari. Por është zvarisur shumë shpejt dhe, dhe kur ka arritur në humnerë, e ka tërhequr pesha. Po të kishte hyrë ndryshe, nuk do të kishte më shpresë... Sikur gryka e humnerës të jetë aq e ngushtë, sa të mos e linte ta tërhiqte koka poshtë, ka shpresë... Ndoshta ka rënë më këmbë...»

— Sidoqoftë — tha ushtari, sikur ndiqte vazhden e mendimeve të veta — gjallë a vdekur, s'mund ta lëmë fëmijën atje brenda. Le të ngjiten disa nga të rinjtë mbi shkëmb dhe lidhmëni me litarë!

Figura e gjatë dhe e zezë e Timotheut iu afrua dhe i pëshpëriti:

— Ushtar! O bir! Ti po lot me jetën tënde. Je dhe

duke u kthyer në shtëpi! S'ka asnjë shpresë që djali të jetë gjallë... Pse të mbetesh edhe ti atje, në mes të errësirës së frikshme? Ku mund ta dish sa thellë është?

— Pushoni! — tha rreptë ushtari. — S'keni turp? Ne nuk e kemi jetën vetëm për vetë!

— Ej, shpëtoje, o zot, gjynahqarin! — përshpëriti Timotheu.

Ushtari hipi prapë në shkëmb, e lidhën kryq e tërthor me litarë, nën sqetulla, pas mesit...

* * *

Dhe hyri në shpellë ushtari. Ndezi elektrikun dhe u zvarit ngadalë, pastaj bërtiti:

— Tani, lëshojeni litarin ngadalë! A më dëgjoni?

Jashtë zëri i tij erdhi si një gjëzim i potershëm borish. Ushtari u var mbi humnerën e ngushtë dhe ndjeu se si iu përgjigjën disa zëra të mekur, të largët.

«Çudi! mendoi. Unë s'jam as shumë thellë! Pse vijnë kaq të dobët zërat e tyre? Më poshtë ndoshta nuk do të dëgjohet asnjë zë!»

Deri këtu humnera ishte si një grykë e ngushtë pusi. Një fërgëllimë shpresë si një valë e ngrohtë u derdh në tërë qenien e ushtarit.

— Lëshoni prapë litar! — bërtiti. Nga lart dikush lëshonte, duke ngurruar, nga një centimetër litar. Po zbriste shumë ngadalë.

Ishte shumë ftohtë. Ushtari vërejti faqet e humnerës që ishte si grykë pusi. Një gjë e bardhë, si pushi i rrodheve, e ftohtë, mbulonte dhenë. Ishte një myk i vjetër dhe i trashë. U mundua të drejtonte rrymën e dritës poshtë. Po nuk pa dot asgjë; drita godiste vetëm këmbët e tij të varura në një hapësirë të ngushtë.

«Do të jetë thellë!» mendoi ushtari dhe përsëri shkuma e ftohtë iu derdh nëpër shpinë.

«Gjallë a vdekur, fëmija duhet nxjerrë!» tha dhe mbështeti këmbët si bigë mbi mykun e bardhë të faqeve të humnerës.

«Ata lart po e lëshojnë shumë ngadalë litarin, mendoj. Siç duket, kanë frikë se mos përplasem!»

Drita tani nuk para i hynte në punë. Mendime të befta e të panjohura i shfaqeshin e i zhdukeshin si një mjegull në kokë.

Atje lart qëndruan dhe nuk po lëshonin më litar. Ushtari mbeti pezull. Mezi dëgjoheshin ca zëra të largët e të dobët si zukatje mizash. Vetja iu duk brenda një nate të çuditshme, kurse përtej saj, diku, zukaste jeta e largët e ditës së gjatë!

«Ç'kanë? mendoj. Pse qëndruan?»

U kujtua se nuk u kishte thirrur asnjëherë, kurse atje sipër kishin vendosur që ai të bërtiste vazhdimisht se si ishte, sepse zëri i tij dëgjohej mirë.

— Shtoni litarin! — thirri. — Shpella është e thellë!..

«Sa metra kam zbritur vallë? Dhe a mund të mos vritet njeriu, po të bjerë nga një lartësi e tillë?»

Papritur, siç ishte ashtu me këmbët bigë mbi mykun e dheut, iu kujtua të kërkonte gjurmët e djalit. Por gjurmë s'kishte. Dukej sikur fëmija kishte shkuar poshtë si një gur.

Humnera u ngushtua. Ushtari e kuptoi se nuk do t'ia nxinte shpatullat dhe u mbështet me këmbë e me duar. Litari i tendosur tani po përdridhej e lëkundej mbi kokën e tij si gjarpër.

— Mos lëshoni litar! — bërtiti dhe lëvizi ngadalë, duke u munduar të shkiste nëpër ngushticë.

«Sikur të jetë kështu deri në fund, nuk do të hyj dot. Nuk do të m'i nxijë supet!» dhe, për herë të parë në jetën e tij, mallëkoi supet e gjera.

«Duhet ta shemb dhenë», mendoj.

— Më ngrini! — thirri dhe, për herë të parë, i lindi dyshimi në e kuptonin mirë vallë ata lart. Por ndjeu se litarët e shtrënguan pa mëshirë dhe se nxori këmbët nga vendi i ngushtë.

— Mjaft! Më ulni ngadalë! — tha.

U mbështet fort me të dyja duart në faqet e humnerës dhe i sëlloi dheut me thembrën e rëndë të çizmeve. Dëgjoi dhenë që shembej nën të. Pastaj befas trupi i ra

poshtë si hobe, me një shpejtësi të madhe dhe s'pati kohë të mendonte asgjë. Vetëm e kuptoi se nga hunda, si prej një pompe të çuditshme, po i rridhte gjaku me forcë dhe po spërkaste mykun e dheut. Veshët i gjëmuan sikur do t'i çaheshin dhe mbeti pezull, duke u lëkundur. Vendi ishte i gjerë dhe ai lëkundej si një pendul ore. Gjaku vazhdoi t'i rridhte, po më ngadalë, mbi këmishën e bardhë. Sikur iu errësuan mendimet.

«Pse nuk e mora automatikun? i vegoi një mendim përçart. Ah, po! Unë po shkoja me leje... me leje... Nuk jam me shërbim!... Po pse rashë këtu si gur? Apo ndoshta kur hapja vrimën, litari i tëkuzur u shtri dhe pastaj në boshllëk rashë aq shpejt?»

Me mundim, nxori nga xhepi elektrikun. Nën një rrymë të verdhë dukej fundi i sheshtë i guvës. Por trupi i fëmijës s'dukej gjëkund.

«Në qoftë se do të ishte i vdekur, duhet të ishte pikërisht këtu! Të jetë gjallë e të ketë lëvizur?» dhe prapë ajo valë e ngrohtë i gurgulloi në tërë qenien ashtu si gurgullon një rreze drite në një qiell të turbullt. Dhe bërtiti me një zë, që sikur s'ishte i tij:

— Më lëshoni edhe tri metra..

Dhe u gjend në fund. Këmbët i shkelën në një tokë të butë, që gjëmonte nga hapat e tij, sikur poshtë të ishte një guvë tjetër. Drejtoi me ankth rrymën e dritës në anët e errëta. Në një skaj pa fëmijën të mbledhur kruspull.

— Nuni! — bërtiti ushtari dhe u lëshua drejt tij. Fëmija nuk lëvizi. Ushtari e rrëmbeu në krahë, i shkop-siti këmishën dhe vuri veshin në zemër. Por nuk mundi të kuptonte asgjë. Herë i bëhej sikur ndjente një drithmë të mjerë dhe herë sikur mbi ata të dy kishte zbritur një heshtje e madhe. Vetëm zemra e tij hidhte shkullme gjaku në damarët dhe atij i dëgjohej sikur dikush i ecte brenda kraharorit me hapa të fortë e kumbues. Prapë i buçiti gjaku nga hundët dhe i ra mbi trupin e fëmijës. Një dobësi, e panjohur kurrë më parë, po i përshkonte trupin. E tërhoqi djalin deri në grykën e shpellës, e lidhi po ashtu si veten me litarin që kishte mbësh-

tjellë në mes. Anët e litarit i lidhi fort pas mesit, në mënyrë që fëmija të qëndronte pingul nën këmbët e tij.

— E gjeta... Më ngrini! — gjëmoi zëri i tij atje lart.

Ndjeu se po e ngrinin me shpejtësi, kurse gjaku po i rridhte ende nga hunda. Në gojë kishte shijen e tij të hidhur dhe pështyu mbi mykun e humnerës. Dhe ndodhi prapë diçka që ai nuk e priste. Supet iu shtrënguan pas vrimës, që kishte zgjeruar më parë, kurse ata lart vazhdonin ta tërhiqnin. Supet iu mbështetën në një send të fortë. Fëmija, si një gur i varur në këmbët, e tërhiqte drejt thellësisë. Litari i hyri në trup. Ja, tani ai ndjente litarin në tërë qenien... në brinjë, në sqetulla, në supe; e ndjente se si kjo qenie kryeneçe... litari, po thellonte vijat, po i hynte në mish...

— Mjaft!.. Më lëshoni!.. — bërtiti. Por, siç duket, askush nuk e dëgjoi. Vazhdonin ta tërhiqnin me kokëfortësi. U bë e padurueshme kjo tërheqje e pafund dhe litarët që po i hynin në gjithë trupin...

«Po të mos i mbledh fuqitë dhe të tërres me forcë që të më lëshojnë... mbarova», i shkrepri në mendje. Dhe e vërviti edhe një herë kokën lart, drejt honit të errët që shihte si një masë të zezë pa formë mbi veten e tij.

— Më lëshoni!..

E kuptoi se u lehtësua, zbriti e mbeti prapë varur në hapësirë. Ngriti duart dhe ndriçoi mbi krye. E pengonte një gur. U mbështet i tëri mbi të dhe e lëshoi veten. Guri u shemb e ra në fund të guvës me zhurmë. Dherat i ranë mbi flokë. Nuk thirri dot më, po e ndjeu se po ngjitej, se si zmadhohej një dritë e zbetë, se si drita u bë lëmsh i bardhë e i padurueshëm për sytë. Nuk i kujtohej se si në mendje i hyri një vegim i tmerrshëm, diçka e bardhë që ndoshta ishte drita e ditës...

Pas kësaj, ushtari pati një anemi të gjatë. Dhe qëndroi tre muaj në spitalin e qytetit...

Dhe përsëri, çdo gjë i dukej e madhe, pa kufi si atë ditë në qafën e malit. Dhe ishte i lumtur ushtari! Pranë tij, në një shtrat tjetër, në kryet tullë të Nunit, flokët ishin rritur të kuq e të fortë si gjembat e iriçit!

PUNËTORI I XHADESE MALORE

Këtë njeri e kam takuar për herë të parë në një vend të pazakonshëm për të. Më vonë e njoha më shumë nga tregimet e të tjerëve. Ai vetë ishte një njeri fjalëpak.

Në një ekspozitë të arteve figurative se si lindi një diskutim i gjatë, që s'kishte të mbyllur. Një piktor i njohur, njeri që merrej me peizazhet malore, kishte ekspozuar një nga krijimet e tij, midis krijimesh të tjera. Ishte një pamje malore. Mali i zhveshur, i thatë, bojë hiri i errët të kundronte si një përbindësh i frikshëm, i egër, i pakapshëm.

— Nuk e kuptoj! Unë e njoh këtë mal — tha një ushtar. — Po ku është rruga malore në peizazhin tuaj?

— Rruga? Ky mal nuk ka rrugë, po një tragë të humbur dhish, djalosh! — tha piktori.

— Gaboheni. Ky mal ka një xhade zigzage, që ngjitet me thonj e me dhëmbë deri në majë.

— Ç'rëndësi ka në pikturë xhadeja? — tha një djalosh me syze dielli, që mësonte për pikturë në kursin që drejtonte piktori i njohur. — Xhadeja është vetëm një detaj. Piktura s'është fotografi. Piktorit nuk i duhet ky detaj, ndaj ai nuk e sheh!

— Mua më duket se duhej të shihte pikërisht xhadenë — tha ushtari.

— Eh, ushtar! Ju pak gjë kuptoni nga artet figurative. Ideja këtu është madhështia e egër e malit... Egërsia,

zymtia, diçka e lashtë dhe e pamposhtur. Punë e gjatë... — psherëtiu një burrë me borsalinë të madhe, bojë hiri.

— Kujtoja se kuptoj edhe unë diçka, — tha me shpirti ushtari — sepse kam mbaruar liceun artistik dhe kam qenë mësues vizatimi në jetën civile...

Piktori e shikoi me interesim.

— E dini? — tha. — Mua s'para më pëlqen të interpretoj dhe të shtrembëroj sendet. Nga ky realizëm, mua bile më quajnë pak... hm... naturalist. Dua t'ju siguroj se ky mal nuk ka asnjë xhade.

— Jo... ka një xhade! — tha një zë tjetër, që s'ishte ndjerë më parë. Të gjithë kundruan atë që posa foli. Një fytyrë e rreshkët, bojë bakri, me rrudha të vogla rreth syve, që vërtiteshin me shqetësim, si të penduar për shpërthimin e papritur të gojës që tha se ka një xhade. Një kasketë e vjetër stofi. Njeri me shtat të imtë, nën një palë rroba të zbardhura doku. Duar të ashpra, të çara, që binin menjëherë në sy si një kontrast i çuditshëm me gjithë duart e tjera të vizitorëve... Piktori mendoi se ky ishte, sigurisht, një vizitor i pazakonshëm, një nga ata njerëz që ndoshta e kishte kthyer rryma e kureshtarëve, njeri që s'mund të thoshte gjë për veprën e tij.

— Interessant! Po ju kush jeni që i dini gjithë këto hollësi? — pyeti burri me borsalinë.

— Unë... Hiç!... E di! — tha burri me duart e ashpra. — Jam punëtor i mirëmbajtjes së kësaj rruge.

— Oh, interessant! E po si ju duket kjo pikturë?

— Nuk më pëlqen — tha. — Ushtari ka të drejtë. Këtu mungon rruga.

— Prapë doli rruga? Ju s'keni konceptin e pikturës! — tha djaloshi me syze dielli.

— Xhadeja u hap vitin e shkuar... — murmuriti ai.

— Fol, pra!... — tha piktori i lehtësuar. — Kjo tablo ka tre vjet që është bërë.

— Sikur të ishte edhe xhadeja!... Pa mendoni se ç'kontrast — tha ushtari. — Mali, vrazhdësia, që duket e paepur dhe xhadeja, që i ka hyrë në bark si një nerv i domosdoshëm për jetën... Diçka e bardhë, që gjarpëron në një sfond bojë hiri të errët.

— Ju s'kuptoni qëllimin — tha borsalinoja. — Këtu s'hyn fare rruga. Ai mund të mos e vështrojë fare atë. S'ka rëndësi rruga!

— Si nuk ka rëndësi xhadeja? — tha njeriu me kas- ketë të vjetër. — Ky mal nuk ka asgjë tjetër të dobishme përveç xhadesë dhe ndonjë fije bari në skërkë. Kurse ju thoni...

— Aman... Ç'diskutim? — psherëtiu djaloshi me syze dielli. — Të të mësojë të shohësh një pikturë një punëtor i xhadeve! — dhe bëri të ikte.

Punëtori i hodhi një vështrim të nxituar. Rudhat rreth syve iu shtuan edhe më.

— Ti nuk do të mësosh të shohësh mirë, në qoftë se nuk i heq ato syze të errëta — tha dhe u largua.

Grupi mbeti një çast në heshtje. Kundronin njerinë që largohej me hapa të shpejtë derisa zbriti shkallët.

— Interesant! Ç'shpoti therëse — tha borsalinoja.

Ndoshta do ta kisha harruar këtë njeri, ose ndoshta s'mund të shkruaja asgjë për të, megjithëse në bllokun e shënimeve kishte mbetur ngjarja e mësipërme. Por më vonë, në udhëtimet e mia, më ndodhi të shkoja në këtë xhade malore.

Ishte fundi i gushtit, koha kur në këtë malësi të largët vlon lëmi. Makina kishte tre-katër udhëtarë, djem që ktheheshin nga ushtria me leje. Shoferi, një moshatar imi dhe shok i vjetër që në bangat e shkollës, njeri llafazan, më mbyti me pyetje. Pastaj iu vërtit plakës, që ishte përpara bashkë me mua. Plaka kishte qëlluar edhe ajo llafazane. Rruga ngjitej lart, duke dredhuar nëpër malin e thatë. Ishte një rrugë e vështirë dhe bënte vapë.

— Rrugë e zorshme — thashë kot së koti.

— Po — tha shoferi. — Ka dy-tri vende të rrezikshme që të mallëkosh veten. Këtu janë shkëlur të gjitha normat teknike të ndërtimit.

— Ndoshta nuk bëhej ndryshe — thashë unë.

— Mundet — tha shoferi. — Ku u ka shkuar mendja njerëzve të bëjnë rrugë!

— Je mërzitur në këtë rrugë?

— Për mua njëlloj është! — tha shoferi. — U më-

sova. Janë shumë të mirë këta fshatarë. Të sjellshëm. I ke parë se si shtyhen në autobusat e qytetit? Shty të shtymë! Edhe këtu mund të shtyheshin. Ngranjëherë ka shumë njerëz dhe biletat i pres unë nga dritarja e makinës. Kur i shoh që ka shumë, u them:

— «A! Kam fëmijë unë, o vëllezër! Më shumë se njëzet e tetë, asnjë nuk marr! Dhe të shohësh...

— Mirë... mirë... — thotë ndonjë i këshillit. — Le të hipin njëherë gratë, pastaj shohim e bëjmë». Veç kësaj ka edhe një punëtor mirëmbajtjeje këtu, vëllako, që për kokën e tij! Unë gjithnjë kam menduar që mirëmbajtja — rruga do të bënte mirë të na thërriste në mbledhjet e kolektivit të saj ne, shoferët. Ne ua dimë horrllëqet atyre; ata na i dinë neve! E di? Është një punë ajo e tyrja, që mund t'ia këpusësh gjumit e të bësh kokrrën e qejfit. Një orë në ditë! Hidh dhjetë lopata zhavor, shtrihu në lëndinë... Janë nja dy në një rrugë anësore të fushës që, sa dëgjohet zhurma e makinës, i ke mbi togjet e zhavorit. Dhe ta hedhin zhavorin në turi, sikur të thonë: «A na shikon ç'punëtorë që jemi?» Po në u kthesh pas një ore, do t'i gjesh aty ku i ke lënë dhe kanë borxh të të vërtitin prapë ca lopata me zhavor në turi!

— Ka shumë si këta, a?

— Jo! Po ky i kësaj rruge është veç të gjithëve. Do mirëmbajtje kjo rrugë, or baba, ndryshe vete në greminë!

— Është nga fshati ynë! — u hodh plaka. — Ka një karvan fëmijë dhe e caktoi vetë këshilli në ndërmarrje.

— Ishte një tjetër më parë... një kokërr dembeli, që lëre mos e pyet. I thosha:

«— Ore, mbushe këtë gropë këtu te vija e ujit, se më zë diferenciali. Nuk e sheh ç'të gërryer i ka bërë vija?

— Jo, more! .. — thoshte. — Ç'të bëj punëra të padukshme? Sot e mbush, nesër bie shi dhe bëhet prapë gropë!

— Po ti mbushe prapë! — i thosha. — Përse të paguajnë?

— Pse, o, ç'bëjmë? Mbush e zbraz... mbush e zbraz? Si ai që deshi të mbante ujë në vërzomë? Ti bëje çështje

andej, të vijnë forca nga ndërmarrja, se nuk është për këllqet e mia kjo — thoshte.» Tani e ka bërë ky tjetri që s'njihet fare se ka qenë gropë.

— Edhe ai lumëziu nga fshati ynë ishte — tha pla-ka. — I zuri e mira sytë atij! Deshi të hante me dy lugë, edhe në qeveri të hante, edhe barrë dru të bënte fshehur në pyll...

Heshtëm. Mendoza punëtorin e panjohur të rrugës malore, atë fshatar punëtor, që nuk e kontrollonte askush veç ndërgjegjes së vet. Rruga dukej vërtet e mbajtur mirë, sa nuk ta merrte mendja se mund të ishte kështu një rrugë malore.

— Ta shihje këtë në të dalë të dimrit — tha shoferi. — E kishin zbritur në pjesën e xhadesë, që është në fushë. Natë për natë mbaronte punë e ngjitej në fshat, gjurmë më gjurmë. Ia nisi me dëborën e rrugës... bot e bot... shkripte këtë që ta hante dielli, qëronte aty më tej! I vinte shumë inat që xhadeja s'punonte dot dimrit, se dëborë këtu matet me metër dhe sikur i kishte caktuar vetes ta përzinte dimrin nga xhadeja sa më parë. Dhe çatisi në inspektoriat në fund të marsit.

«— Ejani të shihni rrugën, është gati apo jo? — tha.

— Je në vete? Xhadeja e L.? Kur të bëhet gati në fund të prillit, thuaj shyqyr! — thanë ata të inspektoriatit.

— Po ju ejani njëherë e shihni, se dimri i sivjetëm ishte më i shkurtër».

M'u shtua kërshëria për ta parë këtë njeri. Shoferi më kuptoi dhe tha:

— Do ta takojmë, mos ki merak. Duhet të jetë afër qafës, se aty ka shkarë një ledh dhe rruga është ngushtuar. Do të qëndrojmë atje, se është çesma.

Qëndruam. Një njeri i pakët, me rrudha të shumta rreth syve, me rroba të zbardhura prej doku, me kasketë të vjetër, po hidhte lopata me dhé njëra pas tjetrës në greminë.

— Qëndrojmë këtu — thashë. — Unë duhet të bise-
doj me të.

— Si zor të nxjerrësh gjë prej tij! — tha shoferi.

— Është si vuv! — tha plaka.

— E, Bato! — tha shoferi. — Ky shoku gazetar do të shkruajë për ty! — Ai qeshi dhe vazhdoi të hidhte dhé në greminë. Shoferi shkoi të mbushte ujë. Batoja u ul dhe ndezi një duhan. U ula edhe unë pranë tij, në një lëndinë të butë, të njomë nga lagështia. S'kishte asgjëkundi një dru për hije dhe dielli si saç na rrinte mbi krye. Mendoja për këtë njeri, që punonte nën atë, diell dhe në afshin e valë e përcëllues të gurëve të skërkës, që dukej sikur dilte nga një burim i nëndheshëm. Në lëndinëzë me radhë ishin mbjellë një sërë plepa dhe gjetet e tyre të pakta fëshfërinin nga puhiza. Mirëpo plepat ishin të rinj, të vegjël, pa kurorë, dhe hija e tyre i ngjante hijes së një druri të thatë. Edhe gjatë rrugës pata vënë re se kishte mbjellë drurë nëpër vendet më të buta. Nuk dinim se ç'të flisnim.

— Ja. Kjo është një punë e mirë! — thashë. — Kjo rrugë e thatë duhet të ketë gjelbërim. Duhet mbjellë edhe drurë të tjerë.

— I sheh tarracat në skërkë? — tha ai. — Pyjorja ka mbjellë pishë. Kurse këto pak rrënjë plepa i mbollëm ne të mirëmbajtjes.

— I ka mbjellë ky! — tha shoferi, që u afrua.

— Ti e tepron! — tha ai. — Aty nga fundi i vjeshtës s'para na vijnë makina — m'u drejtua mua. — Konsumi e mbaron shpejt furnizimin. Sikur pata mbetur pa punë. U thashë atyre shokëve të ndërmarrjes: «A na sillni një makinë plepa, t'i mbjellim pas rrugë?» Ata shokët e ndërmarrjes, shyqyr, janë të kuptuar. E dërguan makinën...

Ndezëm nga një cigare. Cigaret u shuan. Pas tyre përsëri heshtëm. Ç'të thoshim? Ai dukej sikur ishte mër-zitur. Pimë prapë cigare.

— Paske duhan të butë — tha.

— Nuk po i thua asgjë për punën tënde? — tha shoferi. — Ky do të shkruajë për ty!

— Budalla që je! — i tha ai. — Ç'mund të shkruajë për punën time? Punë si të tjerat. E padukshme. Sot mbush një gropë. Nesër hapet një tjetër. E mbush edhe atë! Ky mund të shkruajë për xhadenë, për dobinë e xha-

desë, për shembull. A e di ti se ç'është xhadeja për ne? Xhadeja është lidhja me botën. Por për këtë kanë shkrojtur të tjerë më parë... Po ku ta dish? Njëherë, kur shihja një pikturë në qytet, që tregonte këtë mal, se kush thoshte: «Ç'rëndësi ka rruga?». Prandaj, ndoshta ia vlen të shkruajë prapë për rrugën — tha.

Ne hipëm në makinë, kurse ai mbeti aty, në lëndinëz, buzë ledheve të gremisura, nën fërshëllimën e butë të plepave të rinj.

LIBRI I FTOHTË I MËRNATTS
1972

F O R T E S A

U ul mbi një kërcu shelgu, anës lumit. Ujërat kishin shterur, sepse shirat e vjeshtës nuk kishin zënë ende dhe lumi rridhte si i përgjumur.

Ky ishte lumi i tij. Ai mund të përfytyronte kur të deshte gjithë brylakët, gropat, banat dhe shtjelljet e ujërave. Gjithë fëmijëria e tij ishte këtu, larë nëpër pellgje, fshehur nën hijen e rakitave, shtrirë në barin e livadheve. Ujërat po merrnin ngjyrën dhe ftohtësinë e murgut. Pas kodrës, që nxinte nga dëllinjat, ishte fshati. Ai duhej ta kishte pritur errësirën në dushkerë, po lumi e kishte tërhequr me rrjedhën e tij që i vinte në vesh si një gurgullimë e fëmijërisë. Ai donte të besonte se e kishte mashtruar mugëtira e zakonshme e pyjeve të dendura dhe nuk e kishte kuptuar që ende s'ishte ngrysur. Megjithatë ai ishte i qetë, sepse asgjë s'pipëtinte. S'kishte asnjë lëvizje dhe qetësia ngjyrë kafe e pyllit ishte shtrirë si për gjumë në tërë hapësirën që i hante syri. Ishte hapësirë e gjerë, rrethuar me kodra të rrumbullakëta, çkërfitur nga ara të pjerrëta dhe ngastra korijesh të vogla.

Babai rrëfente se dikur të gjitha kodrat ishin të veshura me korije dushku e lisi dhe se nëpër rrahet e tyre mërzenin derra të egër. Baldosat vinin natën nëpër misra dhe ata i ruanin misrat prej tyre duke fjetur arave nëpër kasolle kashte. Pastaj baldosat u zhdukën, sepse pyjet u prenë. I prenë ushtri të huaja, që luftonin këtu. Nga gjithë rrëfimet e fëmijërisë, ai mbante mend ato të babait për ushtritë e huaja që prenë pyjet dhe ende

më lashtë, për kohën kur u vra gjysh Dinia. Historia e gjysh Dines atij i ishte dukur përherë si një përrallë dhe fantazia e tij e vishte atë gjithnjë me ndodhi të reja e të çuditshme.

Sa vjet shkuan që kur u tret nën një dorë dhé pylli gjysh Dinia? Gjysh Dinia bridhte me martinë krahut. Babai me maliher. Ai kishte një patickë. Ai bridhte malit tani bashkë me shokët e batalionit, kurse gjysh Dinia kishte bredhur i vetëm. Nëpër trojet dhe sinorët, si i çartur. Kur e kur, martina e tij qëllonte derra me dy dhe me katër këmbë. Me historinë e gjyshit, ai ishte përkundur që fëmijë, që atëherë kur fërkonte pas gurëve të mbrehjes një jatagan të ndryshkur që e kishte gjetur në tavan. Ajo ishte si një përrallë e zyrtë, ku lëviznin nëpër terr njerëz tinzarë, hajdutë e piratë që mbanin erë këllirë e thartirë, si qentë e staneve...

...Ishin pesë hajdutë dhe kapedan Shashoja gjashtë. Jo komitë të mirë, po hajdutë të gjësë e të njerëzve. Kapedan Shashoja e hiqte këmbën osh, si kërcu. Heshtje. Pastaj, zëra të çuditshëm të pyjeve. Pastaj fëshfëritje fletësh nëpër opinga. Heshtje. Qukitje të thata qukapikësh. Klithjet e kalit të qyqes. Kërcitje degësh. Fëshfëritje tinzare. Pesë hajdutë. Dhe çalaman Shashoja, gjashtë. Mjekërshpupuritur nga era, si prift. Doemos me mjekër si të papa Ndonit, se Shashoja ishte njeri i pyjeve. Çalamani përgjon diçka me veshët bigë. Përgjon zërat e pyllit dhe të mbrëmjes. Qan një ulluvegë. Ullu-ullu! Si përherë. Dhe Shashoja ka frikë nga diçka. Trembet, sepse e ka mbushur kupën e zullumeve. «Punë e madhe se e kam mbushur, mendon ai. Ia kanë bërë benë të gjitha fshatrat. Punë e madhe se ma kanë bërë benë», mendon ai. Sonte ai ka zënë një gjah të majmë. Një treskali.¹⁾ që kthehet nga Mali i Shenjtë. Treskaliu ka dy mushka të zeza, po paratë nuk ia gjen dot. Ai thotë se s'ka para. «Jo, ke! thotë Shashoja. Diku i ke fshehur! Ku i ke fshehur, derr treskali? Ku? S'të dhimset shpirti? Lër paratë te Shasho

1) Treskali — nga katundi Treskë.

Gjergjova dhe shpëto shpirtin! Nxirri! Ti ke paratë e tua dhe të kurbetlinjve të tjerë! Duarbosh s'kthehen kurrrë nga kurbeti! Ku i ke paratë, derr treskalli?!»

Qan ulluvega. Pylli ka shumë shtigje... Shtigje të verbra, traga me bar të kalbur, udhishta kuajsh. Njëpër cilën prej tyre zbriste gjysh Dinia? Ai i dinte të gjitha shtigjet. Ato që kishin krye dhe dilnin diku, dhe ato që ishin të verbra dhe mbaronin në një burim. Ai zbriste nga një shteg i verbër. Ai mbajti vesh. Era solli fjalë. Fjalët i rënduan si gurë varur në qafë. «Ku i ke paratë?» thoshte era. Gjysh Dinia fshihej prapa një trungu ahu. Hajdutët ishin më këmbë. Mushkat kullosnin bar në rrahun e pyllit. Samarët i kishin bërë copë-copë. Hejbet i kishin grirë. S'kishin gjetur asgjë. Mjekrat ua merrte era. Fjalët ua merrte era. Treskalliu dergjej më krahëzaj, syzgurdulluar. Shashoja i vinte vërdallë, si ujku deles. Kur do t'i hidhet? Po ai nuk i hidhet. Ai bërtet dhe tund jaganin. Të tjerët bëjnë sehir. Gjyshi vë martinën në sy. Një krismë dhe Shashoja këputet në arrëzë të qafës. Po të tjerët janë pesë dhe s'bien lehtë në dorë. Përfytyrimi i tij s'i thotë më asgjë. Diçka ndodh me gjysh Dinen. Asnjeri nuk di se ç'ndodh. Shumë vjet më vonë, vijnë zëra nga larg, nga hajdutët që kanë shpëtuar, që pëshpërisin: Gjysh Dinen, treskallinë dhe Shashon i kanë mbuluar bashkë, në një përrua. Njëri bri tjetrit. Nën një dorë dhë, nën një grumbull fletësh të kalbura. Dhe trumbat e tyre i ka sheshuar dimri dhe ujërat e pranverës...

...Ai u përmend nga kujtimet e fëmijërisë. Këmbët i ndjente të nxehta valë nga të ecurit. Zbathi opingat dhe futi këmbët në ujë. Uji iu duk i vakët. Njëpër të vozisnin fletë të verdha kumbullash. Mbi mish iu ngjit një fletë. Ai e hoqi. Mendoj se kishte bërë mirë që kishte qëndruar te lumi. Lumi ishte gjithë fëmijëria e tij...

Kurse tani ai ishte në batalion. Dhe pardje ia kishin ndezur me Ballin në Rodom. «Balli e ka lëshuar brezin për sherr, kishte thënë komisar Josi. E ka lëshuar për sherr dhe po na e bën borxh! Po ti duhet të mos biesh në sy! Të shpiesh këtë letër dhe të marrësh me

vete dyllë blete për spangon e opingave! Pa dyllë s'qepen opingat që na janë bërë copë!»

Mori përpjetë një udhë të ngushtë. Hyri në shtëpitë e para. Ishte qetësi. I ra udhës tërthor nëpër kopshte, shtyu një lesë dhe u gjend në një lëndinë ku xha Janoja mbante bletët. Në prag të shtëpisë u duk figura e zezë e hallë Marës që kyçiti duart përmbi bark. Plaka vrapoi drejt tij dhe e mbështolli me krahë, si për ta fshehur. Ai ndjeu erën e finjës dhe instinktivisht vrojtoi vendin.

— Si hyre deri këtu, ditëzi?! — tha ajo. — Në fshat janë ballistët!

— Ku janë?

— Janë mbledhur në shtëpi të Semajve. Kanë nxjerrë edhe roje nëpër udhët dhe venë e vijnë si kaposhë.

— Kush ua ka shtruar në Semajt?

— S'ua ka shtruar njeri, jo. U shtruan vetë dhe dërguan fjalë në fshat për pula dhe për bakllava, që hën-gshin këmbët e tyre! — mallëkoi plaka.

— Do të më japësh ca pite dylli, se na duhen për spangon e opingave. Unë do të hidhem deri në shtëpi, të shoh njëherë, se kam edhe një porosi për babanë. Do të vij t'i marr afër mesnatës.

Plaka bëri kryqin. Ai u fut nën drurët e kopshteve, ku ishte që tani errësirë. Kapërceu gardh më gardh dhe u gjend në lëmë. Kishte për të kapërcyer edhe një mur...

+

«Ky çalamani më vret sytë! Për atë allah, pikë e kam në zemër që e mbajnë të gjithë për të parë! Kush e vuri komandant atë shtrembo? I parë jam unë! Ndonjë natë do t'ia dërgoj një plumb pas shpine dhe do t'ia thërmoj kafkën! Të vejë me të shumtët! Fisi ynë, i Daduçëve, është me nam! Jemi të parë në shtatë fshatra. Kurse ai është kërcu! E mbajnë të parë, sepse ai e mblodhi çetën! Punë e madhe! Edhe unë mund ta mblidhja çetën, po ata derrat tanë kanë shkuar me partizanët, se janë thellësira, vende për komitë ato anët tona.»

Koka po i turbullohej dhe i vinte t'u këpuste një

shqelm të mirë të gjitha shisheve që ishin mbledhur mbi sini.

Çalamani pinte ngadalë. Më shumë hante, sesa pinte. Ishte njeri i heshtur dhe mërзитеj nëpër ahengje. Po gjithë krerët e tjerë ishin të djegur për aheng dhe ai s'ua prish-te dot, se ata ishin shokët e tij të luftës. Një javë të shkuar, në përpjekjen mbi Radom, ua kishin mbathur këmbëve qenat. Vetëm Bezat Bregasi kishte luftuar si trim, me shpirt në dhëmbë dhe ishte vrarë. Mortja do trima. Mos do hajë mut, si ky Orhan Daduçi? Ky Orhani ia vriste syrin. Vishej e kapardisej si bej, me rroba angleze prerë te terziu dhe kali i tij pullali kishte takëmin më të mirë në çetë. I kishin thënë që Orhani mburrej e thoshte se gjoja kali i tij e linte një të shtënë larg Gjokun e komandantit. Kjo s'dihej. Edhe Gjoku ishte i mirë. Kurse ky nipi i Orhanit, Lulo Daduçi, është një qull ky që i trembet edhe hijes së tij. Vetëm Bezati ishte trim. Po edhe ai u vra.

I zoti i shtëpisë rrinte mbështetur pas murit këmbë-prerë, si i varur. Çalamani bëri shenjë që të hiqnin rakinë e të sillnin bakllavanë.

— Për flamur, po të mos qëndrojë maliheri më këmbë në mes të thelave, do t'ua hedh maceve bakllavanë! Dëgjove, or ti? — tha Orhani.

— Dëgjova, dëgjova. Do të qëndrojë — tha fshatari.

— Jo, nuk do t'ua hedh maceve. Do të ta dend ty në gojë, sa të të pëlçasin bulçitë! Ashtu do të ngjallesh! Ç'je ashtu i thatë, si i tharë në tym, o i zi?!

— Nga hallet — tha fshatari.

— Mjaft, se na mërзите — tha çalamani. — Me të gjete të mbrihesh për sherr? Ke ku ta rrëfesh trimërinë!

— Dhe e kam rrëfyer!

— E dimë! — tha çalamani.

«Do të ta gjej natën, mos ki dert! Shtrembo! Dhe do të ta hap kafkën me një dum-dum, që të të derdhen trutë! Do të ta gjej natën!» mendoi Orhani.

Një ballist i moshuar, thyer më dysh nga pesha, solli një tepsi të madhe dhe e vuri në sini. Luloja zhvari maliherin nga gozhda dhe hoqi një thelë nga mesi.

— Mos na ndy bakllavanë! — i tha çalamani.

Luloja s' bëri zë. Ballisti i vjetër u përkul në vesh të Orhanit dhe i pëshpëriti diçka. Ky ishte një nga njerëzit që kishte sjellë me vete ai. Çalamani e pa vëngër. Orhanit i lëvizën gjithë muskujt. Ballisti u zbyth drejt derës.

— Ç'thotë? — tha çalamani.

— Thotë se kanë diktuar një njeri të dyshimtë, të armatosur, që fshihej kopshteve.

— E zunë?

— Jo, Thotë se ka hyrë në një shtëpi.

— Të rrethohet shtëpia! — tha çalamani.

— Lërma mua! Lërma! — tha Orhan Daduçi. Në sytë e tij të kërcyer çalamani pa se si lëvrihej me vërtik sherrri. U tërhoq. «Kokën hëngërt!» mallëkoi.

— Mirë! Shko! — tha ai. — Po e dua të gjallë!

— Gjallë do të ta sjell — tha Orhani dhe doli.

Luloja e ndoqi pas, si kone. Çalamani u mbështet në jastëkët e fortë mbushur me kashtë dhe iu hap goja.

— Një njeri i armatosur! — tha me qesëndi. — Vetëm një! Trimëri e madhe të kapësh vetëm një njeri, apo jo?!

Xhemil Vishti ia dha gazit.

— Le të vejë, që të ketë edhe ai me se ta rrahë gjoksin nesër! — tha çalamani.

+

Çako Dinoja, i ati i partizanit Jake, kishte që në mëngjes në mulli. Mullisi ishte plak dhe ai e ndihmonte. Nuk desh të rrinte në fshatin që ishte dinga me ballistë dhe vendosi ta kalonte natën këtu.

Krismat e para nuk i dëgjoi. Gurët e mullirit vërtiteshin qetësisht me atë gurgullimën e tyre të njëjtë që i ngjante si një këngë e vjetër, ardhur nga vitet e largëta kur punonte nëpër sharrat e manastireve të malit Athos. Ujërat bënë potere nëpër kadet dhe rrihnin e shkumëzoheshin pas fletëve të pendës. Mullisi plak hyri brenda duke hequr pranë një barrë shkarpa të thata për zjarrin e natës.

— A i dëgjove pushkët, o Çako? — tha mullisi.

— Jo! Ku ranë?

— M'u bë se ranë në mëhallën tuaj.

Çakoja mori maliherin që e kishte lënë mbi dhogat e shtratit të mullisit dhe doli jashtë. Mbajti vesh. Fshati, lart në kodër, nuk lëvizte, sikur ishte i tëri prej guri. «Do t'i kenë bërë veshët plakut», mendoi. Por një krishtë e vetme, që shqeu qetësinë si një klithmë, e bëri të luan-te vendit e të përgjonte. Vetëtimthi syri i zuri figurën e një fëmije që vraponte nëpër tragën e jazit. Fëmija dukej e zhdukej nëpër degët e holla e të zhveshura të raktave. Ishte një djalë. Ai shtyu lesën e shtegut të mullirit dhe mezi mundi të thoshte dy fjalë, duke gulçuar:

— Rrethuan Jaken!

Atij i flakërinë në tru si xixa prushi dhjetëra pyetje, hamendje, dyshime e shqetësime, njëherësh. «Jaken? Pse? Ku? Si? Ç'kërkon Jakja në fshat? Si do të dalë nga rrethimi Jakja?»

Nuk mundi dhe nuk deshi të pyeste më asgjësendi dhe ia mori një vrapi të shpejtë përpjetë kalldrëmit. Mullisi plak u drodh. Vuri duart si hinkë në gojë dhe thirri sa i hante në kokë:

— O Çaaako!! Jo andej, more, se udhët janë plot ballistë! Merr udhë nëpër mezhdat e arave!

Çakoja u ndal si i prerë, pastaj u përkul sikur po e përgjonin shumë sy dhe u vodh nëpër hijet e manaferrave të mezhdave.

«E, or Jake! Në paç zënë pritë aty ku të kam thënë, do ta mbajmë ndezur gjatë, sa të gjëmojnë malet! Të kujtohet? Ta kam thënë që ky vend i ngushtë në mes tri plevicave është tamam për luftë. Tri anë janë me mure të trasha dhe përpara shteg i ngushtë e i zhveshur, që mund ta korrësh me plumba. Nëpër mure kam fshehur fishekë maliheri dhe bomba. Fishekët për vete, bombat për ty! Ta kam thënë! E, or Jake, në paç zënë aty pusi!»

Atij iu bë se e kishte të birin aty përpara, ashtu të parritur ende, siç e kishte përcjellë dikur.

Silueta e gjatë e Çakos lëvizte tinëz, si hije, në sfon-

din e mugët. Hëpërhë askush s'e kishte mendjen tek ai, sepse të gjithë zhezhisnin rreth shtëpisë. Krisma të rralla dhe britma pa kuptim i vinin në vesh. Në të hyrë të fshatit, ai u fsheh prapa trungut të një arre dhe përgjoi rrugicën. Nuk lëvizte njeri. Shtëpitë ishin si të shurdhra. Ai duhej të kalonte tri rrugica të tilla, pastaj lëmin, pastaj një avlli dhe më në fund do të gjendej në fortesën e tij. Por prapa çdo kthese mund të ndeshte ballistë. Atij iu duk se po vonohej shumë duke menduar. Mori pushkën në dorë, i ngriti sigurecën dhe vrapoi. Pastaj u fsheh prapa një avllie dhe priti. Thirrje të pakuptueshme zbrisnin e thërrmoheshin nëpër gurët e kalldrëmit. U tërhoq në një qoshe të murit dhe përgjoi rrugicën me një sy. Zbritën duke rëndur katër ballistë, kurse nga poshtë vinte Xhemil Vishti. Xhemili i ndaloi:

— Ku veni, or, u shofshi! — thirri ai.

— Na dërgoi Luloja — tha njëri. — Orhani mbeti brenda shtëpisë, se i vrarë, se i plagosur. «Merrni benzinë, na tha, t'i vëmë zjarr shtëpisë që të digjet brenda si miu, ai komunisti!»

— Kthehuni, hajvanë! Na urdhëroka dhe Lulo buzëqumështi tani! Po xhaxhanë, edhe atë do ta djegë brenda? Kthehuni, se do ta zëmë gjallë!

Çakoja priti sa u zhdukën matanë kthesës dhe u nis, Në një qoshe i zuri syri prapë dy ballistë. Qëlloi në vrap e sipër. E dinte që asnjë prej plumbave s'do të zinte në mish, po të paktën ai e spastroi rrugën e tij për disa çaste të shkurtra. Qëlloi edhe një herë. Plumbi ciflosi një gur në murin e një shtëpie.

Kjo pushkë që mbillte krisma nëpër udhën e ngushtë, u pa nga shumë pak vetë. Edhe ata që e panë, s'arritën ta qëllonin, sepse figura e tij e gjatë dredhonte shpejt dhe u humbte nga sytë. Kur kaloi nëpër lëmë, fërshëllyen dy-tre plumba përreth. Mbështeti shpinën në mur dhe përfshiu një hapësirë, sa mund të dukej me sy që aty. Kjo hapësirë ishte e ngushtë dhe nëpër të s'guxonte të lëvizte njeri, sepse e hanin krismat që vinin nga shtëpia. U shtri barkas dhe futi një ballë fishekë në folenë e pushkës. Dy plumba njëri pas tjetrit i vezëllinë mbi ko-

kë. Vrojtoi. Prapa trungut të një kumbulle nxinin këmbët e shtrira anësh të një njeriu. Mori shenjë dhe shtrëngoi dhëmbët. Njeriu lëshoi një ulërimë dhe u tërhoq prap-tazi, deri në shkarrëzimë. Ai u kacavjerr në mur dhe u gjend në hapësirën e ngushtë midis tri plevicave.

Aty s'kishte asnjëri. Jakja ishte brenda.

«Eh, or Jake, kur s'të kam thënë këtu!» mendoi ai. U shtri dhe zuri pritë prapa murit me gurë të mëdhenj, të zinj, që kufizonte vendin e hapur nga ana e shtegut. Kishte goxha që s'dëgjohej më asnjë krismë. Nxinin dritaret e vogla të shtëpisë. Dëgjohej zëri i Lulo Daduçit:

— Shtyhuni në sulm, or qenë, se ma latë xhaxhanë shtrirë në këmbët e atij komunisti!

— Hidhu vetë i pari — bërtiti Xhemil Vishti.

Nja tre ballistë dolën me kujdes në krye të udhës, bën dy-tre hapa dhe u shtrinë. Dy krisma, njëra nga shtëpia dhe tjetra nga plevicat, përshkënditën gurët rreth tyre. Ballistët u zbythën dhe u fshehën pas qoshes.

+

Jakja e kuptoi menjëherë që e patën diktuar, kur vuri re se si vidheshin kopshteve nëpër hijet e drurëve ca hije të errëta njerëzish që mundoheshin të afroheshin në heshtje. Hapi derën dhe shtyu jashtë pothuajse me zor nënën dhe dy motrat e vogla.

— Dilni shpejt! — tha ai. — Merrni nëpër kopshte dhe futuni në ndonjë shtëpi! Dhe dërgoini fjalë babait në mulli. «Jakja është rrethuar», i thoni.

Ato dolën me fytyra të trembura kthyer drejt tij. Dera mbeti gjysmë e hapur dhe ai i ndoqi me sy, gjersa u bind se nuk i trazoi askush. Vrojtoi përsëri hijet që lëviznin kopshteve e gradinave. Po e rrethonin larg e larg, pa u ngutur, derisa ta ngushtonin darën. «Do të zë pozicion në dritaret e katit të dytë dhe do të mbrohem. Derisa të kem edhe një fishek, do të mbrohem! S'kam ç'bëj më! mendoi. Dhe do ta mbaj flakën e pushkës derisa të bjerë natë e thellë! Pastaj ndoshta tërhiqem! Ose

ndoshta dëgjojen krismat dhe ia ndez andej majave batalioni!»

Ky mendim i fundit iu duk fare fëmijëror dhe ai qeshi me vete me shpresa të tilla. Batalioni ishte larg, shumë larg. Të gjitha këto i shkuan nëpër mend në një çast aq të shkurtër sa edhe krisma e një pushke, dhe ai u çudit se si njeriu mund të mendonte përnjëherësh aq shumë gjëra. Shtyu derën e madhe prej dhogash të trasha dhe mori llozin që ta mbështeste.

Një batare troshiti derën, lart, te kllapa. Plumbat u ngulën në tavan. Ranë copa suvaje dhe një cifël druri prej kllapës. Ai u mbështet pas murit.

Ishte gabuar. Nuk ia kishte marrë mendja se ata mund të ishin afruar deri në murin rrethues të oborrit pa u vënë re. Një batare tjetër automatiku rrahu prapë lart, te kllapa. Ai s'kuptoi përse qëllonin aty.

— Mos u afro te dera, se të grimë me plumba — thirri një zë. Ishte e kotë të shtinte në tym nëpër dhogat e derës, kur s'dihej se ku mund të ishin ata dhe prandaj ai mori shkallën përjetë. S'kishte ngjitur as tri shkallë, kur kllapa e derës u hap dhe pesë vetë hynë në korridorin e ngushtë. Bëri të ngjitte edhe një shkallë tjetër.

— Mos lëviz, qenush! — tha ballisti që ishte në krye duke u zgërdhirë. — Mos lëviz, në të dhimset lëkura, se të bëmë shoshë! Unë jam Orhan Daduçi, në do ta dish, dhe ti tani do ma dorëzosh mua pushkën!

Njeriu që zgërdhihej ishte i pashëm, i veshur me rroba kaki të prera bukur dhe në vend të qylafit mbante një kapelë lëkure me strehë të fortë. Jakja vuri re se në sytë e tij shkëlqente një ngazëllim i madh. «Kështu duhet të gëzohen gjithë fitimtarët», mendoi.

— Hidhe pushkën tani, hë, këlysh i vogël! Hidhe, se, meqë je mustaqepadirsur, mund të të kursejmë!

Katër tyta të zeza pushkësh dhe një grykë automati-ku e shihnin në një pikë të vetme të gjoksit ku diçka i përvëlonte. Po edhe tyta e pushkës së tij shihte diku, shihte gojëhapur nën kopsat e verdha të ndritshme të xhaketës së Orhan Daduçit.

— Nuk jepet pushka — tha ai. — Po ta mbajti, eja merre!

— Do të vij, se ty nuk ta mban ta shkrehësh — tha Orhani. — Nuk ta mban se, posa ta afrosh gishtin të këmbëza, ata trima që janë pas meje do të të dërgojnë katër plumba mu në kokë!

Orhani bëri dy hapa përpara. Iu duk se pushka e atij çunakut dridhej. Ai duhej ta çarmatoste vetë. Gjithë krahina do ta merrte vesh që Orhan Daduçi çarmatosi një partizan. E çarmatosi duke ia hequr vetë pushkën nga dora. Me rrezik të jetës. Ia hoqi nga dora. Po, nga dora. Kush e ka bërë këtë? Mos vallë çalamani?

Bëri edhe një hap. Jakja nuk u zbraps më. Orhani mbështeti pllazin e këmbës në shkallë, zgjati duart dhe e zuri pushkën nga tyta. Një gëzim i egër i shpërtheu në fytyrë, një gëzim që nuk e kishte provuar kurrë.

— Lëshoje tani, qenush! — tha Orhani.

— Merre! — bërtiti Jakja dhe rrëmbimthi u ul më gjunjë, tërhoqi pushkën drejt vetes dhe e shkrepiti. Orhan Daduçi u përgjunj. Vuri të dyja duart në bark, sikur desh të mbante zorrët dhe u hoq praptazi deri te muri. Sytë iu zbardhën dhe iu bënë të ujshëm, si xham. Një tym i bardhë vërtitej nën tavan.

— Po më vrave, o qen! — tha me një fije zëri Orhan Daduçi.

Jakja e shkrepiti prapë dhe plumbi iu ngul në pulpë. Dikush nga ballistët arriti të qëllonte dhe atij i ranë copa gëlqereje mbi krye. U zbraps dhe vërtiti një bombë mu në derë. Krisma shurdhuese zhvendosi ajrin jashtë sikur e thithi një pompë dhe ajri u trazua me ulërime. Korridorin u boshatis. Kapërceu me një të hedhur trupin e ballistit që kishte mbetur më krahëzaj te pragu dhe shkoi llozin e rëndë në derë. Krisma të çrregullta qëllonin dhogat dhe muret. Jashtë klithi Lulo Daduçi:

— Ku veni, more! Boobo! Ma latë xhaxhanë shtrirë në këmbët e atij komunisti!

Orhan Daduçi në regëtimat e fundit të jetës, që po i derdhej bashkë me gjakun, mundahej të shtrëngonte plagën e tmerrshme në bark, por duart nuk i bindeshin

më. Jakja nuk i vështroi fare të dyja kufomat që ishin në korridor. Rrëmbeu automatikun e Orhanit që ishte nën shkallë, u ngjit në katin e dytë dhe zuri dritaren që shihte oborrin. Qëlloi një herë në fereckat e hithrave që ishin xhumbë anës murit. Dy vetë kaptuan murin. Pastaj nata ra në qetësinë e saj të zakonshme. Të bëhej se s'po ndodhte asgjë, se asgjë nuk lëvizte dhe flinte si përherë, me shkujdesjen që sjell pas qetësia e natës. Askush nuk guxonte të dilte në orbitën e qitjeve të pushkës që përgjonte në dritaren e ngushtë. Pastaj u dëgjuan të shara. Ishte Xhemil Vishti që tallej me Lulon, i cili rrinte struktur pas murit. Zhurmat u shumuan dhe ai dëgjoi një zë tjetër të trashë e të vrazhdë, që s'e kishte dëgjuar më parë.

— O burra, Lulo Daduçi! Hidhu që ta zësh të gjallë!

Po asnjëri nuk lëvizi.

Po atë çast u dëgjua një krismë e vetme. E njohu menjëherë. Ishte një krismë e thatë. — Shgër-dau!... Sikur shqyheshin drurë nga bora. Ky ishte maliheri i vjetër i babait. Ai hyri në dhomën tjetër, dritarja e së cilës shihte mbi çatitë e plevicave. Dukej vetëm një lëndinë e vogël me bar, po figura e babait nuk ishte aty. Siç dukej, ai kishte bërë pritë qoshen tjetër, ku ishte vendi më i mbuluar.

Nuk po lëvizte njeri dhe kjo e nervozoi. «Ata presin të dendësohet errësira dhe ta ngushtojnë rrethimin, derisa të vijnë te dera. Pastaj mund t'i zënë zjarrin katit poshtë. Jo, nuk do t'ia vënë zjarrin, sepse brenda është trupi i Orhanit. Po pse s'lëvizin? Pse s'lëviz askush?»

Ai ndjeu t'i mbinin qindra dyshime dhe prandaj u mbërthye edhe më pas murit, nën dritare.

+

Nata shtriu krahët e vet të errët dhe heshtja u bë më e kobshme. Dikush lëvizi nëpër dhenë e shkrifët të kopshteve, ku posa ishin shkukur patatet. Kur e kur, nga shtëpia dhe nga lëndina midis tri plevicave shkrepnin dy pushkë dhe pastaj flakës së tyre i qepej një breshër

i nxituar plumbash. Pastaj rivendoseshin pritja dhe qetësia. Jepeshin urdhra me zë të ulët dhe në krye të rrugicës bënte të dilte ndonjë prej hijeve të rrethuesve, po dy krisma të menjëhershme ua prisnin rrugën. Atëherë rrethuesit e kuptonin që bataretë e tyre kishin shkuar kot dhe ia nisnin me zemërim një batareje tjetër.

Jakja vrojtoi edhe një herë në dritaren që shihte plevicat. S'dukej gjë.

«Unë tani duhet të dal nga shtëpia dhe të bashkohem me babanë, mendoi. S'kam tjetër shpëtim. Pozicioni i babait është shumë i mirë dhe aty do t'ia mbajmë ndezur gjatë...»

Zbriti shkallët. Në korridor kufomat nxinin si kamina të shembura qymyri. Hoqi llozin dhe në heshtje të plotë doli jashtë e u zvaris anës murit. Kur po afrohej në qoshe, dëgjoi fëshfëritje fletësh dhe qëndroi. Dy hije u hodhën nga muri dhe mbështetën shpatullat te dera. Një për portën e rrugës vrapuan dy të tjera dhe zunë dritaren e vetme të katit të parë, që ishte zënë me hekurra, po asnjëri nuk e zgjati kokën brenda hapësirës së dritares. Njëri nga ata që ishin te dera thirri:

— Dorëzohu, se të erdhëm në derë! Dorëzohu, se ta vumë pushkën.

Ai u zvaris nëpër plloçat e ftohta të oborrit, hapi lëshën e kopshtit dhe u hodh në lëmë. Një plumb fërshëlleu pas veshit dhe ai e kuptoi që po e qëllonte i ati. U platit pas dheut dhe thirri: «Mos qëllo, se jam Jakja!»

Ngjiti ledhin, kapërceu murin e ulët, prapa të cilit ishte i ati. Hija e tij e errët ishte shtrirë anës murit dhe nuk lëvizti. Ndjeu një frikë të pakuptueshme dhe drithërimë. Iu bë se babai ishte i vdekur.

— Eja, eja! — tha zëri i babait. — Zvarisu, se dukesh!

Ai u afrua. Babai zgjati dorën e majtë dhe i shtrëngoi krahun fort... Yjet e rralla bënë një dritë të mekur aq sa dalloheshin format e shtëpive, të drurëve dhe hijet e njerëzve.

— Ata hynë në shtëpi! — tha ai.

— E di! — tha babai.

Pastaj mbetën të dy, afër njëri-tjetrit. Çakoja ndjen-

te frymëmarrjen e shpejtë të të birit. Duart i digjnin dhe ftoma e gurëve i hynte nëpër to, sikur prekte akull.

— Po tani? — tha Jakja.

— Zër pozicion në mes të murit! Mos shko më tej, se aty të ha plumbi! Pastaj shtjer dy herë dhe lëre pushkën në vend! I kujt është automatiku?

— I Orhan Daduçit — tha ai.

— Mirë. Qëlllo dy herë, lër pushkën dhe zvarrisu anës murit!

— Pse ashtu?

— Bëj si të them! — tha rreptë babai.

Shkrepën katër të shtëna që shpuan terrin dhe gëmushat e shtegut. Ata u zvarisën drejt njëri-tjetrit. Në pozicionet e para vezëllinë plumba.

— Kështu kam shpëtuar — tha babai. — Qëllloj dhe zvarisem. Ata shtien më flakët, po s'janë aq të shpejtë, se kanë frikë. E le pushkën, aty?

— E lashë!

— Mirë. Tani ata e dinë që ne jemi të dy. Ti merr me vete automatikun e Daduçit dhe hiq zvarë, po mbaj anën e mezhdës, nën hitrat. Nuk do të të diktojnë dot, jo, se unë do të qëlloj nga të dyja pozicionet, një herë me njëren, një herë me pushkën tjetër. Ata do të pandehin se jemi përherë të dy. Hajde!

E afroi pranë vetes dhe mbështeti faqen e tij të parruar mbi faqen e nxehtë valë të të birit. Ishte një përqaqim i ashpër. Jakja ndjeu t'i ngjitej një dridhje e ftoh të në gjithë gjymtyrët. Çakoja i rëndoi në sup.

— Jo! — tha Jakja. — Nuk dua! Nuk dua të të lë vetëm!

— S'ka se si... — tha babai ngadalë. — Është e kotë. Tani ata do t'i vënë flakën shtëpisë dhe vendi do të bëhet ditë. Nata s'na mbron dot më...

Çakoja u zvaris drejt vendit ku kishte mbetur pushka e Jakes. Jakja kaptoi avllinë dhe rrëshqiti nëpër pluhurin e hidhur të rrugicës. Mbi kokë i fërshëllenin plumbat, po ata përplaseshin më lart, në gurët e avllisë. Ndërkohë rregullisht vazhdonin të shkrepnin edhe të dyja pushkët.

Kur hyri nën raketat anës jazit, pa flakët që shpër-

thyen në çati. Reflekse të kuqe dritash rrëshqisnin mbi barërat e kalbura nga vjeshta të livadheve. Të dyja pushkët ndiheshin ende.

Flakët përpinë trarët dhe shtëpia e vjetër u dogj si një pishë e stërmadhe.

Çakoja s'lëvizte më. Kishte mbetur te pushka e Jakes mbërthyer pas murit me një plumb që i erdhë pas shpine, nga pullazet.

Pastaj zjarri shpërtheu përsëri. Çalamani iu afrua njeriut të shtrirë anës murit. Gishti i kishte mbetur në këmbëzë të pushkës. Ishte burrë i thyer. Çalamani çakëriti sytë. Partizani ishte zhdukur. Ai zbrazi një karikator të tërë në kokën e njeriut të shtrirë dhe tha nëpër dhëmbë:

— Lulo, or qen! Ngarkoje xhaxhanë në mushkë dhe shpjere e varrose në fshatin e tij!

Po atë çast partizan Jakja mori rrjedhën e lumit. Ky ishte lumi i tij dhe ai kishte lënë aty gjithë fëmijërinë...

RRUGICA, MJESHTRI I MANDOLINËS DHE XHAXHAI

Gjithë fëmijëria jonë kishte shkuar nëpër udhët e ngushta të fshatit që kishte shumë drurë dhe ujëra dhe ne rrallëherë kishim qenë në qytet. E përfytyronim qytetin si një vend ku gëzimet s'kanë kufi ose, edhe në kamë, ato janë të padukshme e fantastike si në përrallat, ku nata është tjetër natë dhe jeta tjetër jetë, plot fshehtësi e të papritura që ne do t'i zbulonim në pasditet e lira nga shkolla.

Por... shpresat tona u zhgënjyen. Ndoshta kishim ëndërruar shumë. S'kishte asgjë të jashtëzakonshme dhe, për më tepër, askush nuk bëhej merak se na paskëshin ardhur nga fshati katër djem që vazhdonin gjimnazin, që banonin në ca dhoma të vogla me qira dhe që s'dinin si ta mbushnin zbrazësinë e asaj ndjenjës së paemër e lodhëse që ishte mërzi, trishtim, brengë dhe mall së bashku. Kjo ndjenjë ishte si një shi i gjatë vjeshte dhe e vetmja strehë ku fshiheshim prej tij ishte dhoma e xhaxhait të Gorit, Çome Zakos. Mua më dukej se njeriu më me fat nga ne të gjithë ishte Gori, sepse ai kishte xhaxhanë dhe sepse i pari nga ne e rregulloi me portier Kiçon e kinemasë që të hynte në shfaqjet e mbrëmjes. Më i mjeri isha unë, sepse s'kisha asnjërin prej shokëve në të parën «B» dhe isha i detyruar të rrija në bankë me një farë Krisostom që më dukej mendjemadh betër. Më vonë doli që ishte djalë i mirë, po ditët e para, megjithëse

e dinte që unë s'kisha parë asnjë film, përveç «Lenini në Tetor», më mërziste me ato pyetjet e tij budallaqe:

«Ore, e ke parë ti filmin «Xhulbars»?

— Jo! — thosha unë.

— As «Vasilika e bukur?»

— Jo.

— As «Lulja magjike?.. Bre, ai qenke gdhë nga filmat!»

Porsa binte zilja e orës së fundit, prisnim të gjithë Gorin në oborr dhe i thoshim:

— «Kur?

— «Më gjashtë?, — thoshte ai — se xhaxhai ka disa punë sot!»

Xhaxha Çomja ishte zdrukthëtar dhe në orët e lira merrej me mandolina e kitara. Këto ishin instrumenta të vjetër të të njohurve të tij të shumë të dhe ai u ngjiste bishtat e thyer ose bënte çelësa druri.

Ne psherëtinim, sepse ora gjashtë na dukej shumë larg dhe shpërndahehim.

Xhaxhai banonte në një dhomë të madhe në fund të disa shkallëve të ngushta e të errëta prej druri që ishte nën çatinë e pjerrët me tjegulla të thërrmuara nga vjetërsia e që pikonte dendur. Kjo dhomë ishte në një shtëpi të madhe, aty ku rrugica «Doktor Hahn» ndahej nga bulevardi. Ishte shtëpia më e shëmtuar që kam parë dhe i ngjante një govate me vrina të mëdha minjsh. Bulevardit i kishte kthyer me përbuzje shpinën, që ishte e arnuar me copa të murrme suvaje dhe kishte hapur në shëtitore vetëm një sy të gjatë. Syri ishte dritarja e dhomës së pronarit, një plaku shurdh, që kishte qenë hambarxhi. Shtëpia ishte ndërtuar që në atë kohë kur bulevardi ishte vetëm një rrugë me pluhur dhe, si më e vjetër në moshë se ai, ajo as që denjonte ta shihte më qartë sesa me një sy, që ishte edhe ai i errët e si i verbër prapa perdeve që s'hapeshin kurrë. Kurse dritaret e dhomës së xhaxhait shihnin në drejtim tjetër përmbi çatitë e shtëpive të rrugicës. Xhaxhai i kishte thënë disa herë pronarit plak që t'i shkëmbenin dhomat, po plaku se pse dyshonte dhe nuk pranonte të shkonte nga dhoma e tij,

ku nuk e linte të flinte rehat zhurma e bulevardit. Plaku ishte bërë gërnjar dhe, kur filluam të shkonim në atë shtëpi edhe ne, u ankua në këshillin e lagjes kundër xhaxhait, i cili guxonte të fuste në shtëpinë e tij një tufë marrozësh që të çanin veshët me mandolinat e kitarat. Xhaxhai i merrte të gjitha me shaka dhe, sa herë ngjitej plaku te ne për t'u grindur, i shkelte syrin dhe i thosh: «Eja, eja t'ia marrim asaj këngës «Kur vjen behari dhe qershitë, vajzat e bukura, faqepaputhura», se e di që të pëlqen!»

Në atë kohë ne nuk ia pohonim vetes se ç'na mblidhte në atë dhomë sepse, po ta thoshim, na dukej sikur do të fyenim xhaxhanë, po s'kishte dyshim që aty na mblidhnin kitarat e mandolinat. Nuk ishin kushedi se sa, ata që i sillnin për ngjitje i merrnin shpejt, po xhaxhai kishte një benxho të vjetër dhe kishte bërë vetë dy kitara. Njëra ishte hedhur mbi një dollap dhe xhaxhai e kishte dënuar duke e lënë pa tela. «Kjo gërdallë s'doli gjë! Nuk u godit! Mos i vini tela, se kjo ka zë fals dhe do t'ju prishë veshin. Kitara tjetër ishte goditur më mirë.»

Ne e kishim zbukuruar me gajtanë të kuq e të verdhë dhe i kishim ngjitur një fotografi reviste. «Kjo është kitarë spanjolle», thoshte xhaxhai me naivitet dhe ne ishim të sigurt se kjo ishte një e vërtetë që s'mund të mohohet kurrsesi.

Ne besonim se xhaxhai ishte një muzikant i shquar. Sidomos mandolinën ai e qante fare! I binte me një mall e me një trishtim të pakuptueshëm në fytyrë dhe ne vetvetiu se pse pikëlloheshim bashkë me të. Atëherë nëpër tela vinin e dridheshin si flutura të heshtura nate trishtimet e dikujt dhe lëviznin perden e mugëtirës së dhomës. Këto ishin valse dhe mazurka të vjetra dhe ne nuk e pyesnim kurrë se për se ia kishte ënda aq shumë ato melodi të trishtuara. Po kishte ditë që xhaxhanë e pushtonin ëthe të një gëzimi pa fre dhe atëherë vinin valë erërash çapkëne, të shpejta e marroke, të fokstroteve e polkave dhe neve na ngjitej ngazëllimi i tij, fytyrat na shkëlqenin dhe, kur ai pushonte, na këpotej përbrenda e

na gurgullonte diçka e ngrohtë dhe këto çaste ishin aq të bukura e të papërsëritshme, sa na vinte keq që koha nxitonte përnatë njëlloj, me ftohtësi, dhe na thoshte me këmbëngulje që të largoheshim. . . Xhaxhai ngrinte kokën e rëndë, të pluhurosur nga tallashi dhe e mbyllte mandolinën në këllëf.

Po! ne ishim të sigurt se xhaxhai ishte një muzikant i rrallë dhe s'kishim turp t'ia thoshim këtë çdo mbrëmje. Ai shihte me dyshim gishtërinjtë e vet. I kishte të trashë e tërë gunga të ashpra, si të gdhendur pa kujdes në dru pishe dhe thoshte: «Po t'i kisha gishtërinjtë më të hollë, do t'i bija më mirë. Po m'i ka trashur zdrukthi dhe prandaj e shkel nganjëherë la-në bashkë me mi-në! Po ju kot thoni që unë jam mjeshtër, more djem! Kot! Po të shihni Nuçi Shtytin se si i bie, atëherë të shohim ç'do të thoni! Ai, po! . . . Po s'keni se ku ta shihni, se ai është mandolinë e parë në mandolinatën e radios bashkë me atë profesorin tuaj me syze, Koçon!»

Neve na vinte inat. Shumë po na ë mburte Nuçin dhe atë gjyzykon tonë të matematikës, që për të diel vinte në Mitropoli!

Ishte kjo rastësi e fillimit të jetës sonë në qytet që na futi tinëzish në botën e tingujve dhe nga rastësitë shpesh lindin pasione të vërteta. Përnatë shtëpia gjëmonte nga akordet e kitarës. Ne merreshim më shumë me kitarat, sepse na dukej që në mandolinë s'kishim për ta arritur kurrë xhaxhanë dhe sepse ai vetë na nxitte! «Mësoni kitarat, se s'ka kush të na akompanjarë», thoshte. Më indiferenti ishte Stavri, po atë e kishim si kripën e gjellës, sepse e qeshura e tij gurgulluesë të ngjitej si sëmundje dhe kështu ai na bënte ta harronim dendur mallin për fshatin tonë.

Një mbrëmje (posa kishim mësuar akordin «mi-minor» dhe na dukej sikur ky ishte kulmi i ëmbëlsisë e i mallit), në dhomë na erdhi tërë bujë e britma rrobaqepësi Krist Toronika që kishte rrobaqepësinë «Elegant», një portë më poshtë se ne. Ne ishim zënë me të, sepse në ato ditët e para, kur shumë gjëra na mahnisnin, kishim qëndruar një orë të tërë përpara vitrinave të tij duke parë

modelet e kostumeve të burrave nëpër fletë të zverdhura dhe sidomos manekinin, veshur me kostum dopiopet, që na dukej si njeri i gjallë. Dritaret e Toronikës ishin karshi tonave, po më poshtë, sepse shtëpia e tij ishte dykatëshe. Atë mbrëmje posa kishte trokitur dimri dhe ne kishim ndezur sobën. Xhaxhai fërshëllente Valsin e Qyqes, që ne nuk po e mësonim dot, kur na u shfaq mu në prag si hije voze Toronika, me sytë tërë vrer, si maçok që gjuan!

— Ua... ua... ua! — shfryu Toronika, — këtu paskan dasmë jevgjit sonte!

Xhaxhai u mërzit dhe shfryu hundët.

— Po ty, si të erdhi sonte? — tha ai.

— Na shurdhuan nga veshët këta nipërit e tu! Xëngër-mëngër!.. Kanë tërë mbrëmjen! S'kemi veshë të tepërt që!..

— Ata mësojnë instrumenta — tha xhaxhai. — Di gjë ti se si mund të mësohen ata pa u rënë? Në e ditsh, do të ta dimë për nder!

— E ç'u duhen? Le të hapin sytë në librat e shkollës!

— Edhe muzika t'i hap sytë, mor Krist! — tha xhaxhai.

— Ja edhe i mësuan! Pastaj? Fshatarë se fshatarë do të mbeten! — tha ai nëpër dhëmbë e me një mllef që s'e fshihte dot. S'priti më përgjigje dhe mori shkallët tatëpjetë, sikur rrokullisej.

— Qafën thefsh! — mallëkoi Stavri.

Xhaxhai rrinte më këmbë në mes të dhomës dhe shihte zbrazësinë që mbeti midis derës dhe korridorit të errët. Ne me Peçin vendosëm kitarat mbi shtrat me kujdes. Na kishte hyrë në trup diçka e ftohtë dhe e rrëshqitshme si lëkurë gjarpri. U ndjemë të ngathët e të pafuqishëm. Xhaxhai doli e i ra njëherë kryq e tërthor korridorit, sikur përgjonte. Kur hyri brenda, shau dikë që s'dihej kush ishte. Pastaj sytë e tij të mëdhenj brodhën me vëmendje nëpër fytyrat tona ku kishte mbetur nga një buzagaz i pafuqishëm, si i atyre që kanë vazhdimisht frikë se mos i fyejë dikush.

— U topitët fare, budallenj! — shau ai. — Pse i latë

instrumentat? Merrni Valsin e Qyqes! Mos ia varni torbën atij! Do të rriteni dhe do t'i njihni më mirë banorët e rrugicës! Janë ca qytetarë të mykur, denbabaden, dhe fatmirësia më e madhe u duket që janë tamam qytetarë dhe që njihen me njëri-tjetrin brez pas brezi! Pa le ç'inat kanë marrë me plakun e shtëpisë sonë që është i pazoti dhe e la shtëpinë t'i mbushej me të ardhur, si me çimka! Mos çani kokën për ta, dëgjomëni mua!

Vërtet, rruga «Doktor Hahn» ishte pak e çuditshme. Dikur në të kishte pasur shumë tabela të zanatçinjve e të tregtarëve të çikërrimave dhe në mëngjes qepenat të gërvishnin zorrët me kollën e tyre të ngjirur prej plaku. Edhe në mbrëmje, rrugica i thoshte botës «natën e mirë» me po këtë zë të ndryshkur. Tani disa tabela ishin hequr dhe ishin hapur dy dyqane të shtetit, po kishte mbetur ende rrobaqepësia «Elegant» Kr. Toronika dhe vëllai», furra «Oreksi» e Odhise Cicos, nga e cila vinte erë tavash dhe në fund të rrugicës «Gjela dhe Londo ushqimore e përzier». Ky dyqan kishte dalë jashtë vijës së drejtë të rrugicës si çiban gati për t'u shtrydhur. Shtëpitë ishin të qeta, të pastra dhe kangjellat ishin mbuluar me lule zvarranike e trëndafilë. Ishte një rrugë aq e pastërs, sa i ngjante për çudi manekinit të Toronikës. Megjithëse xhaxhai s'ua përtonte aq shumë fqinjëve, ai na urdhëroi ta zinim me batanije dritaren që shihte shtëpinë e Toronikës dhe pas kësaj ne sikur u ngrohëm dhe vazhduam me këmbëngulje t'i binim Mi-minorit dhe valsit «Çelu-Çelu»!

+

Një mbrëmje, xhaxhai erdhi bashkë me një burrë tullac me syze ku shkëlqenin rrathët e verdhë metalikë. Ky njeri shkeli mbi dyshtemenë e dhomës me majat e këmbëve, sikur kushedi se sa rëndonte. Në fakt dyshtemeja ishte ca e lerosur nga koha. Peçi, që ishte duke mësuar atë fokstrotin e shpejtë, titullin e të cilit e kishim masakruar dhe e kishim bërë «Allo-Pistushe!», e la mandolinën mënjanë dhe u skuq nga turpi. I huaji, veshur me

kostum të zi dhe papion, u hodhi një vështrim të shpejtë si prej ketri shtretërve ku uleshim ne dhe, meqë diçka nuk i pëlqeu, la në to vetëm këllëfin e zi të mandolinës që mbante në dorë, kurse vetë mbeti më këmbë.

— Pse nuk ulesh? — tha xhaxhai.

— S'kam nge! — tha ai dhe hapi këllëfin. Druri i zi i mandolinës lëshoi vezullime të buta dhe llamba elektrike u drodh nëpër lustër, sikur ra hëna mbi ujërat e pellgjeve të natës.

— Na mbetën sytë.

— Këtu është gërvishur lustra! — tha i huaji. — Është këputur edhe një çelës, po kam një tjetër prej qelibari. Ti vetëm sa ta vësh. Mirë?

— Do ta bëj! — tha xhaxhai.

— Vetëm se... kjo s'është mandolinë dosido!

— E di!

— Është «Xhibson», Firma «Xhibson» në mandolinë është pöthuar si «Stradivarius» në violinë! Thesar i rrallë!

Ky ishte mjeshtri i mandolinës Nuçi Shyti, që luan-te në mandolinatën e radios. Ai na mbiu në sy si një vizion i shumëpritur, me rrathët e artë të syzeve, me papionin, kostumin, me tërë figurën e tij të errët, si e ardhur nga një botë tjetër e largët dhe e ëndërruar. Befas figura aq e dashur e xhaxhait me gishtërinjtë e trashë që shkelnin padashur dy tela të ndryshëm u zvogëlua dhe mbeti e parëndësishme. Ishte, jo se s'ishte muzikant edhe xhaxhai, po ai tjetri ishte muzikant nga thembra e deri te fijet e pakta të flokëve. Ç'jetë dhe ç'mendime misterioze kishte vallë ai njeriu me të zeza? Jeta e tij duhej të ishte e kredhur e tëra nëpër tingujt fluturues që të jepnin prehje e ëndrra! E ku xhaxhai! Le, po edhe nuk ia filloi menjëherë riparimin, po u mor me lahutën e Hajro sazexhiut! Do ta kishte pak zili edhe xhaxhai!

Xhaxhai e futi në këllëf dhe e vuri mbi dollap pranë kitarës së pagoditur.

— Këtë mos e prekni! — tha. — U morëm vesh?

Por dihet, s'kishte porosi më të kotë sesa ajo. Posa iku ai, tundimi për ta provuar na u ngjit si rrodhe dhe filluam t'i binim fshehurazi.

Por një mbrëmje na ndodhi ajo që s'na kishte shkuar kurrë ndër mend. Ne ishim tre: Stavri, Gori dhe unë. Rrinim në errësirë, «për çdo të papritur». Gori i binte mandolinës së mjeshtrit dhe pëshpëriste herë pas here: «Hajde, mall, hajde!» Mua më dukej sikur nuk i kishim aq të akorduara, po s'bëja zë.

Nëpër shkallë ai bënë si bubullimë hapa të shpejtë.

Po të mos ishte fshehtësia dhe ndjenja e fajit, ne do ta kishim kuptuar që po vinte Peçi, sepse vetëm ai pengohej në çdo shkallë dhe bubullinte ashtu, mirëpo zhurmat na befaskan keq dhe ne e fshehëm «Xhibsonin» nën jorgan. Peçi hapi derën, ndezi dritën dhe thirri: «E mora!» njëlloj siç mund të thërriste: «Eureka!» Nxori nga gjiri një send të vogël, të kuq, që ishte letërnjoftimi. Ai e bënte të barabartë me ne që ishim një vit më të mëdhenj dhe ishte çelësi për të hyrë në kinema! Ai kishte vrapuar dhe shfrynte avull si kalë. Kështu u plas mbi shtrat. Gjithë fatkeqësia jonë bëri vetëm një «krak». Kurrë s'mund të kishte fatkeqësia britmë më të dobët se sa ajo! Por ajo na ngriu kallkan!

— Bobo! .. Xaxai! — iu mor goja Gorit.

Stavri, që rrinte si gjithnjë në qoshen e tij, u mundua të mbante të qeshurën. «Ama, edhe ky! Tani e gjeti të qeshë, kur neve na vjen për të qarë?» mendova.

Asnjëri s'guxonte ta ngrinte jorganin e të shihte ç'kishte ngjarë. Peçi ishte zbythur në një cep dhe rrinte si mi i përvëlur. Më në fund, u afrua Stavri dhe e zbuloi. Bishti i «Xhibsonit» u var si zorrë e kalbur. Telat ishin pleksur.

— Bobo!... Xaxai!.. — belbëzoj përsëri Gori dhe zuri të vërtitej nëpër dhomë me duar kyçitur si për zi. Peçi psherëtiu.

— Mos qani, se do ta ngjitim me tutkall! — tha Stavri. — Pastaj e vëmë në këllëf dhe s'ka për ta parë më njeri. Xhaxhai e ka mbaruar lustrën, kurse ai muzikanti juaj është qorr! Deri te hunda shikon!

Të gjitha këto ai i tha duke u zgërdhirë.

— Mos qesh! — bërtiti Gori. — Për të qeshur është? Mos qesh, se mora thikën!

Ky ishte kërcënimi më qesharak që kishim dëgjuar, kështu që tani e qeshura m'u ngjit edhe mua. Por, meqë Gori ishte fare i zijosur, mua m'u pre gazi në buzë dhe puna m'u duk e pashpresë.

— Fundja... ia tregojmë atij muzikantit të shquar se si ndodhi, dhe ai do të na falë! — tha Peçi.

— Ajo është mandolinë «Xhibson»! — tha Gori kot më kot.

— E që «Xhibson»? — tha Stavri. — S'është prej xhami që të mos ngjitet!

— Ai është muzikant i shquar, është artist! — tha Peçi. — Të gjithë artistët kanë zemër të madhe. Prandaj ai do të na falë.

— S'ma ha mendja të jetë aq zemërmadh ai tullaci! — tha Stavri.

— Unë e di! — nguli këmbë Peçi. — Artistët e kuptojnë njerinë. A ishte një gabim pa dashje? Ishte. A ishte gabim nga gëzimi? Ishte. Ai do të na falë!

— Ama llogje, o! — tha Stavri! — Ç'na ke mbushur kokën me libra edhe ti! Ne do ta ngjitim, po fajin do ta marrësh përsipër ti! Se ti e bërë zararin!

— ...Zararin... zararin! Bobo, xaxai! — tha Gori.

Ne e ngjitëm dhe e futëm në këllëf. Xhaxhai, që e kishte mbaruar më parë punën e vet, as që e pa. Të nesërmen në mbrëmje erdhi muzikanti. Ne të katër ishim struktur në një qoshe dhe bënim sikur mësonim, megjithëse e përgjonim me bishtin e syrit. Ai na vrojtoi me ata sy të vegjël që na u dukën si prej miu, po s'foli fare. E pa mandolinën dhe e futi në këllëf. Stavri u krekos. Doemos! Ngjitja ishte e duarve të tij! Të nesërmen, në mësim, ishim me zemër të ngrirë. Profesor Fundoja më vu ri një dysh në algjebër për mungesë vëmendjeje.

Me t'u ngrysur, shkallët bubulluan. Kjo ishte bubullimë, ja, jo ajo e Peçit! Xhaxhai tërë qejf rruhej dhe fërshëllente. Pastaj ia merrte me zë të zgjatur: «Eja... eeejjaa në krahnor!»

Dera u përplas dhe në prag u dha mjeshtri i mandolinës. Balli dhe koka i ishin mbushur me damarë të kërcyer mavi, sikur do t'i plaste gjaku venoz.

— Barbarizëm! — thirri. — Fshatarë! Të pagdhen-
dur! Ah, unë i mjeri! Ky s'ishte instrument, po thesar!
Kopukë! «Xhibson» origjinal! Bobobobo! «Xhibson!»...
Bobobo!

Xhaxhai u pre me brisk dhe qetësisht zhdrodhi një
cigare dhe e pllakosi plagën me duhan.

— Të paska hyrë zegri kështu? — tha ai.

Muzikanti hungroi dhe na hodhi një sy nga ato vësh-
trimet asgjësuese që të presin gjunjët. Hapi këllëfin. Bi-
shti dhe telat e mandolinës u varën si të mjerë dhe neve
na u duk se atë çast mjeshtri i mandolinës do të qante.
Xhaxhai u zbeh!

— Eja të dalim në korridor! — tha ai. — Aty bise-
dojmë! — Muzikanti i dha derës një shqelm dhe një copë
suva u shkërmoq. Unë vura veshin te vrima e çelësit.

— Barbarizëm! — tha prapë mjeshtri.

— Mos bërtit ashtu, se unë do të ta rregulloj prapë!

— E ku ka të rregulluar kjo, more? — bërtiti ai.

— Po të më bërtasësh mua, do të mbetesh me gisht
në gojë — u nxeh edhe xhaxhai. — Dëgjove? Dhe mos
më inatos më, se këto shkallë janë si të minareve!

Tjetri murmuriti, pastaj u qetësua.

— S'paska qenë gjë edhe ky symiu! — tha Stavri.
— Kurse ti, seç na përrallisje: Jo po muzikant i madh,
jo po zemër të madhe! Na! Ky ma paska sa të pulës!

— A nuk e kupton që djemve u kanë hyrë në shpirt
instrumentat? — thoshte jashtë xhaxhai. — Ti vetë, si ke
filluar? Ata e morën në dorë nga kureshtja, ngaqë i duan
instrumentat, prandaj duhen falur!

— Të falen!? Po «Xhibsoni» im, ë? Jo, jo! Ky është
vandalizëm! Ti s'kupton gjë nga vlerat e instrumentave,
sepse edhe vetë je çapaçul! — tha mjeshtri i kreshpëruar
kot më kot.

— Tani e teprove — tha xhaxhai. — Unë çoç të dija,
muzikant të ndjeshëm gjoja! Po ti paske qenë! Ptu! Na,
prit, prit! Unë do të ta paguaj sa të të hapet goja! Që ta
marrësh vesh njëherë e mirë!

— E ku ka të paguar, more, ku ka të paguar!... —

murmuriti nëpër dhëmbë mjeshtri. Po tani në zërin e tij ndjehej toni i pajtimit.

— O symiu me zemër të madhe! — u tall Stavri brenda. Ne s'folëm. Ishim të zhgënjyer përsëri nga gjithë ato që dëgjuam. Megjithatë nuk ishim të zhgënjyer krejtësisht, sepse kishte edhe «zemra të mëdha e të ndjeshme prej artisti», siç thoshte Peçi, paçka se gishtat e trashë u zinin dy tela bashkë!

Të nesërmen xhaxhai e shiti kitarën «spanjolle».

KAPËRCIMI I HALLKAVE

Do të vinte një ditë dhe të gjitha ato ndodhi e biseda do t'i dukeshin për të qeshur. Por këto ditë ajo ishte e mërzhitur dhe nervoze. Hyri në dhomën ku kishte qenë kopshti. Karriget e vogla të fëmijëve rëndonin mbi njëra-tjetrën të mbledhura grumbull në qoshe. Mbështeti bërrylet në parvazin e dritares. Avuj të njomë vareshin jashtë nëpër degët e murrizave. Natën kishte rënë shi. Porsa kishin shkuar dhentë dhe shtegu ishte shkruar me gjurmët e tyre si shkronja të pakuptueshme të një gjuhe të huaj. Shtegu ishte i harruar, si një brazë midis gardhit të manaferrave që plekseshin me gjembat e njëra-tjetrës rrënjë e kërcell bashkë. Si pleksen edhe disa gjëra në jetë! Ja, ashtu si manaferrat! Dhe eja e shpleksi, po të duash! Ja, ishte përgjegjësi i sektorit, Mystehaku, Mystehak Mullamake. Ai i kishte thënë rëndë-rëndë, para ca ditësh: «Që ta dish ti, këto janë koncepte! Oj! Eja në radhë! Eja, se po i kapërcen hallkat!» Ajo s'kishte kuptuar asgjë, megjithatë, ishte dëshpëruar. Sepse Mystehaku s'ishte çdokushi, po përgjegjësi i sektorit. Dhe dëshpërimi i ra si brymë e iu bë se prej saj mërdhinte. Ku ta dinte? Ato fjalë për hallkat, Mystehaku ia kishte thënë edhe në vjeshtë. Njëherë iu duk se ç'është duhet të kishin një kuptim të thellë ato fjalë, paçka se asaj i dukeshin pa kuptim dhe të errëta si një lëmsh. Dhe eja e çmblidhe këtë lëmsh. Oj! Vjen tjetri dhe të thotë ca fjalë të ngatërruara dhe pastaj ato të mbeten në mendje për një kohë

të gjatë siç mbetet një batak midis blerimit të livadheve. Si një batak ku kuakit një bretkosë e vetme: «Kuak! . . .»

Atëherë, në vjeshtë, dëshpërimi kishte qenë më i gjatë dhe zëri i Mystehakut ishte i rëndë si plumb. Kurse pardje ai e kishte pasur zërin të ngjirur, sepse kishte kënduar dhe kishte pirë tërë natën në dasmën e Shefikut...

Ajo mbylli derën e kopshtit dhe trokiti me forcë në derën e kryesisë që ishte karshi. Megjithëse pas bashkimit Mystehaku kishte mbetur vetëm përgjegjës i sektorit, tabela e vjetër nuk kishte lëvizur nga vendi dhe ajo thoshte: «Kryetari. Pritja e popullit çdo ditë: 6 deri 8, ndajnatëherë.»

Derën e hapi korrieri, Hyska.

— Moj! Mos roite ti, që troket kaq fort?! — tha ai.

— A erdhi shoku Mystehak? — pyeti ajo.

— Jo, moj shoqja Dritëzë, jo! — tha Hyska. — E ç'do të kërkojë në zyrë kaq herët shoku Mystehak? Shokët drejtues vijnë vetëm në mbrëmje!

— Po, unë si të bëj?

— Ku ta di unë i gjori? Megjithëse shoku Mystehak më thotë gjithnjë: «Ti je i brendshëm dhe mund t'i japësh xhevap popullit», a e ha unë atë kokërr ulliri dhe të jap urdhra? Nuk e ha! — qeshi plaku me gojën pa dhëmbë.

— Unë nuk e mbyll kopshtin, more vesh? — iu shkreh ajo.

— Po ç'm'i shkarkon hajvanët mua ti, ë? — tha ai. — Pastaj, në daç, mbaje edhe të hapur, po s'ka për të sjellë njeri fëmijë, se unë lajmërova derë më derë që kopshti do të mbyllet.

Vajza mbeti në mes të hapësirës së derës. Plaku vuri re se si iu dëshpëruan sytë e mëdhenj bojë kafe dhe i erdhi keq.

— Po të duash, eja e më ndihmo mua që të arnoj-më dokun e derës — tha ai. — Se ke parë ti që nuk e fut dot më perin në gjilpërë? Pse, thua ti? Ja, ndoshta sepse jam pak zaif që pardje, nga dasma, apo jo?

— Po, po! S'ka pse të jetë ndryshe! — tha ajo.

Vajza futi perin në veshin e madh të gjilpërës dhe

nisi të qepte dokun e bërë brimë. Plaku futi dru në zjarr dhe u çakarit pas tij.

— Eh! Kishim zyrë më të mirë atëherë, para bashkimit! Ku je ti? Pa na e veshi derën me pallto të madhe prej pambuku shoku Mystehak, dhe na e bëri si të zyrave të rënda. Mund të grindeshe tërë ditën dhe jashtë s'dëgjohej asgjë! Kurse tani u ngushtuam se na futën këtu edhe Fuzulinë. Po gjene dera s'duhet lënë pas dore, apo jo? Se, na janë vardisur ca qerrata minj xanxarë dhe na e bënë pallton shoshë me dhëmbë. E shpuan në katër vende. Rendin pas farëve të pambukut, firaunët! Lëre më, ç'u piperos shoku Mystehak! Ma hidhte fajin mua, sikur unë i paskështa urdhëruar ata firaunë! Inati inat, po minjtë duhen ksebërë ama! Vura grackë dhe zura tre miushë të vegjël. . . pastaj ehë. . . s'afrohej më asnjë! Edhe mua s'ma donte mendja që ta kishin ngrënë vetëm ata firaunë, po, ngaqë nuk zija dot të tjerë, i dhashë karar që ata e kishin ngrënë. Po kryetari s'më besoi. Mor, po betohu e stërbetohu unë që tamam ata na e kishin ngrënë derën, pse e hante ai a? Pa ia prishte mendjen edhe Fuzuliu, se i thoshte që pallton e derës na e hëngrën prindërit e miushëve. Tollovi e madhe, ç'të të them! Pastaj ata hapën edhe një vrimë tjetër dhe Mystehaku më urdhëroi prerë: «Të arnohet dera!» më tha.

— A nuk e le ta hanë të gjithë? — tha ajo.

— Pse?

— Ç'i duhet Mystehakut kjo derë me pallto, ë?

— Pa të të them! — dysmoi Hyska. — Ajo ka për të ngjarë, se ka akoma farë pambuku!

Ajo doli nga zyra dhe hyri përsëri në dhomën ku kishte qenë kopshti i fëmijëve. Dhoma iu duk e shkretë dhe e vjetëruar menjëherë. Jashtë dielli ishte i butë Dhëntë shullëshin në shurigë. Ugaret e vjeshtës shfrynin avuj të kaltër. Tre harabelë çukisnin elb nën strehët e depos së drithit. Ishte janar, po moti mbante ngrohtë. «Këtu te ne nuk vjen dimri fare!» mendoi ajo kot së koti. Dhe mëngjesi iu duk i tejdukshëm. Edhe pse ishte ky mëngjes kaq i kthjellët dhe drurët kaq të heshtur, asaj i vegoi diçka e trishtuar, diçka që kishte dashur ta harronte. Por

s'kishte mundur. Ky trishtim i vinte atëherë kur asgjë-kundi s'kishte zhurma dhe zëra. Vegimi i atyre ditëve të shkuara bridhte atëherë drejt saj. Pse kishte ndodhur gjithçka ashtu vallë? A s'mund të ndodhte ndryshe? Dhe të mos kishte kurrë një trishtim të tillë, të mos kishte asnjë kujtim të tillë të dhimbshëm? Apo ndoshta, kur të piqeshin gruroret përsëri, dhe të vinin që larg nga fushat e Devollit autokombajnat, atëherë... Jo, ai s'kishte për të ardhur më! Sa larg mbetën ato ditë! Sa larg! Dhe, s'kishte shkuar as një vit që kishte qenë ai këtu! Vitin e shkuar, në verë. Kopshti i fëmijëve gumëzhinte. Kopshti ishte i vogël për atë tufë fëmijësh, po ajo i shëtiste livadhevë e jonxhave të posakorrura. Mëngjeseve rrinte mbështetur në dritare, ja kështu siç rrinte tani, dhe priste. Faqet i digjnin zjarr, aq shumë i digjnin, sa ajo i mbulonte me pëllëmbë dhe s'guxonte t'i hiqte ato, sepse të gjithë do t'i thoshin: «Pse je skuqur kështu?»

Jashtë frynte fërshëllimë ere dhe në pemëtoret karshi pikonin mollë. Sytë i bridhnin tinëz në gjelbërimin e dendur të manaferrave. Ato ishin të pleksura si flokë dhe shtegu ishte gjithnjë nën hije. Ky shteg ishte si një vend i fshehtë, i mbushur me një mister të pakuptueshëm, që ia jepnin hijet, manaferrat, heshtja. Nëpër shteg pëshpërisnin vetëm gjethet dhe ajo priste që pëshpëritja e tyre të trembej nga disa hapa. Sa mirë është kur pret! Dhe kur dëgjon se si një qyqe numëron diku larg vitet! Vitet apo minutat numëronte ajo qyqe ashtu? Ajo numëronte minutat derisa të vinte një çast që heshtja e fletëve të dridhej nga tingujt e një zileje. Dhe dridheshin fletët apo dridhej diçka brenda saj? Ajo bënte sikur vërente drurët e kopshtit ku pikonin mollë. Kurse ai dukej si diçka e bardhë dhe e lëvizshme nëpër fletët e gjelbra. Biçikletën e ngiste pa duar dhe bënte sikur kopsiste kopsat e këmishës. S'thoshte asgjë. Ngrinte dorën lart. Edhe ajo s'thoshte asgjë. Njëherë ai i tha: «A i mblodhe zogjtë?» dhe kjo iu duk për të qeshur.

Por... pse mbaruan aq shpejt ato ditë vallë?

Një ditë tjetër, ajo kishte dalë e shëtiste kot më

kot nëpër atë shtegun e fshehtë. Ai erdhi pa zhurmë dhe befas i tha:

— «Pse ke dalë sot këtu?

— Kot! — tha ajo. — Po ti, pse kalon këtu?

— Kot — tha ai.

— Më pëlqen bari i mezhdave!»

Pastaj heshtën. Pastaj u dëgjua një zhurmë. Atyre iu bë se këta ishin zëra të mbytur. Ai u skuq dhe tha: «Shiko!.. Unë doja të të thosha që... apo nuk e ke kuptuar?» Dhe mbështeti dorën që të qetësonte dridhjet e supeve të saj. Por zërat e mbytur të njerëzve befas u afruan dhe ai kishte ikur. Pastaj e kishte thirrur Mystehaku në zyrë dhe i kishte thënë ato fjalë lëmshe, pa kuptim. Kurse ai, kombajneri i ardhur nga fushat e Devollit, ishte zhdukur papritur. Thoshin që e kishin transferuar në një kooperativë tjetër. Kishte shkuar dhe ajo nuk i kishte thënë dot asgjë. Dhe i kishin mbetur tani pritja dhe trishtimi. Përse i kujtoheshin tani gjithë këto ndodhi të verës së shkuar? O! Fajin e kishte prapë ai Mystehaku dhe fjalët e tij çapraze për hallkat!

Por sot ajo ishte e vendosur që ta kundërshtonte. Kishte kundërshtuar edhe pardje, por sot i dukej se nuk i kishte thënë të gjitha ato që duhej të thoshte. Ishte më e tronditur pardje. Kur kishte hyrë në zyrë, s'kishte parë asgjë. Fytyrat e atyre që ishin brenda iu dukën të veshura me tymin bojë hiri të duhanit. Askush nuk ia vuri veshin. Mystehaku bisedonte me këmbë e me duar me Fuzulinë. Xha Hyska i frynte zjarrin që nuk donte të ndizej. Të gjithëve u qanin sytë nga tymi.

— Për ideal! Ç'mendje pjellore kjo që më dhatë tani, shoku Mystehak! — tha Fuzuliu. — Muzeum dëshironi? Muzeum ju bëjmë edhe ne! Dhomën e kemi. Muzeumi ka edhe një të mirë të madhe që s'të do as soba dhe as dru, si kopshti i fëmijëve. Sos do të ngrijnë fotografitë? I futim derës edhe një çelës «Tutius» dhe pastaj... hë... të na bëjnë veshët rehat njëherë e mirë, se na shurdhuan kalamajtë e Dritës!

Mystehaku buzëqeshi dhe dikujt i shkeli syrin.

— U vendos! — tha ai.

«Po këta si e kanë hallin? Mos do ta bëjnë muzeum kopshtin tim? mendoi ajo. Për këtë të më kanë thirrur?»

Ajo mbajti vesh bisedën e Fuzuliu me Mystehakun. Por ata nuk e zunë më në gojë atë fjalë dhe filluan të bisedonin për agronomin e kooperativës, i cili, sipas Fuzuliu, e përdorte motoçikletën për qëllime personale.

— Po ky zjarr i mallëkuar, tërë dimrin këto avaze do të bëjë, or Hyskë? — u ankua Mystehaku dhe hapi dritaren. Ajri i ftohtë hyri me vrull dhe i fshikulloi ata që ishin brenda.

— I kemi drutë të lagur. Pa edhe oxhaku nuk heq më, se do fshirë bloza! — tha Hyska.

— Ç'blozë, more!? — tha Fuzuliu. — E kanë fajin qyngjet! Janë djegur fare, po ku të dëgjon shefi ynë në qendër për të blerë të tjera!

— Vjet i blemë! Ku u dogjën? — tha Hyska. — Për mua fajin e ka bloza dhe prandaj duhet t'ia vëmë njëherë zjarrin oxhakut që të digjet!

— Oj, mendje! — tha Fuzuliu. — Ti dashke që të na marrin trarët dhe të digjemi me gjithsej!

Mystehaku e mbylli dritaren, sepse, siç duket, po mërdhinte. Nxori nga xhepi një shami të madhe, të kuqe dhe fshiu lotët. Sytë i kishte të kuq gjak, si të një qeni të tërbuar. «Edhe mbrëmë kështu i kishte sytë ky, iu kujtua asaj. Ishte në krye të tryezës së madhe, në dasmën e Shefkiut dhe i shtinte raki në gurmaz Hyskës. Hyska ishte bërë çakërcejf dhe ngrinte dolli pas dollie «Për zyrën tonë, thoshte! Për kryetar Mystehakun një, për Fuzulinë dy dhe për mua tre, që jemi tre-këndëshi revolucionar!»»

Mystehaku mori receptorin e telefonit dhe nisi të vërtite me vrull dorëzën.

— El!. — iu drejtua papritur ai. — Sa fëmijë mbloodhe sot në koshere?

— Tre! — tha ajo.

— Pak! — tha Fuzuliu. — Kopsht është ky?

— Epo ne, si kryesi, e kemi bërë punën tonë, që ta dish! — tha Mystehaku. — Porsa na vure në dijeni që njerëzit nuk po i sjellin kalamajtë në kopsht, e dërguam Hyskën derë më derë dhe u bëmë nga një paralajmërim. Apo jo, Hyskë?

— Posi, posi! — tha Hyska.

— Kanë të drejtë që nuk dërgojnë më fëmijë — tha ajo. — Ç'na keni dhënë ju për kopshtin? Një sobë të grisur që bën tym, dru të lagura e të paprera, le më për lodra që s'i kemi parë me sy kurrë!

— Oj! Lodra thotë! — tha Fuzuliu. — Shiko, shiko! Pse, moj, në qytet jemi këtu? S'ka faj kjo, shoku Mystehak, kemi faj ne që e dërguam në qytet të hapte sytë nëpër kopshtet e qeverisë! Po a merr vesh ti nga ekonomia kooperativiste, moj? Leshtë, di! Edhe kështu, kopshti na kushton goxha!

— Ç'na qahesh për drutë edhe ti! — tha Mystehaku. — Ja ku e ke një sërë të panisur aty, merre sëpatën dhe preji! Le që këto bishtra ti i sajon vetë, se asnjeri nga fshati nuk është ankuar tek unë! Apo jo, mor Hyskë! Të kanë thënë gjë ty, kur bërë paralajmërimin?

— Xhanëm... njerëzia këtu e kanë gojën shumë të lagur dhe s'dinë gjë tjetër veçse të ankohen, shoku Mystehak! — tha Hyska.

— Ashtu, ë? — tha Mystehaku. — A nuk i mëshon ca kësaj ziles së telefonit ti, shoku Hyskë! Dhe mos e ndërpre derisa të zgjohet nga gjumi ai kungulli i qendrës.

— Për ideal, ai centralist do pushkatuar, shoku Mystehak. Ngrejani në kryesi çështjen e tij! Oj! Ai sikur s'bën detyrën, po antidetyrën — tha Fuzuliu.

Hyska zuri ta vërtitte dorezën ngadalë sikur e kishite dorën të tharë e të fishkur. Mystehaku, sikur posa i kishte dhënë dum një mendimi të gjatë e të rëndësishëm, tha:

— Kështu, moj shoqja Dritë. Kalamajtë s'vijnë! Domethënë, s'vijnë! Kur s'vijnë, s'vijnë, dihet ajo!

— Ne si kryesi detyrën tonë e bëmë deri më qimet. Apo jo, shoku Mystehak? — tha Fuzuliu.

— Dhe tani ti, çupë... — tha Mystehaku.

Por, po atë çast, Hyska bëri një shenjë alarmi që thoshte se centrali po përgjigjej dhe Mystehaku vuri gishtin e trashë mbi buzë e urdhëroi heshtjen të vinte. Dhe i bëri pastaj një shenjë me dorë Fuzuliu. Shenja thoshte: «Merru ti tani me çështjen e saj!» Fuzuliu u ngrit rëndë-rëndë, i afroi një karrige e i tha të ulej. Tani ajo i kishte kthyer shpinën zjarrit dhe tryezës së Mystehakut dhe kishte përpara fytyrën gjatuke, me një mjekër të vogël si të shpifur dhe me dhëmbë kataroshë të Fuzuliu. Mystehaku po grindej me dikë në telefon dhe ajo s'dinte ç'të dëgjonte më parë, Mystehakun apo fjalët e nxituara të Fuzuliu që derdreshin si një grusht me arra në dysHEME. Në fillim iu turbullua mendja, po më pas ia doli t'i dëgjonte të dyja bisedat, sepse Fuzuliu pothuajse nuk ia vinte më veshin. E kuptoi menjëherë ç'kërkonin prej saj.

(— Alo! Shoku Seit? Po, unë Mystehaku jam! Ç'kemi këtej nga ne? Këtej çdo gjë është në rregull. Të mora për një çështje tjetër mjaft të rëndësishme. Po, po. Me rëndësi, pa dyshim. Alo!)

— A e more vesh tani? — i tha Fuzuliu asaj. — Jo se duam ne, po hë! Nga halli! Meqë s'vjen asnjë fëmijë, ç'ta mbajmë hapur kopshtin kot më kot? Pastaj edhe ty nuk të leverdis fare, sepse është vendosur që ditët e punës të të jepen sipas numrit të fëmijëve që vijnë në kopsht!

— Unë nuk e kam hallin te ditët e punës, jo! Unë s'dua që ju ta mbyllni kopshtin, sepse fëmijët kanë dëshirë të vijnë në të. Ju duhet ta pajisni siç duhet, pastaj shohim në vijnë apo s'vijnë. Po ju e lini më ditët e hallit! Dhe unë do të ankohe më për këtë!

— A? Po pse të ankoheni? Dhe ku? Gjene te ne do të ankoheni! Si nuk e kupton dot një gjë kaq të thjeshtë? Janë hallka këto, siç thotë edhe shoku Mystehak! Ti ankohesh diku, lart, por ata s'dinë gjë se si qëndron puna poshtë dhe në ke të drejtë apo jo! Pran-

daj ata lart pyesin bazën. Si është puna e filanit? Po kush është baza? Gjene shoku Mystehak është! E shikon se si janë pleksur çështjet!

— Ja, ashtu si shtogu me kulprën, në oborrin tonë! — tha Hyska që kishte mbështetur mjekrën e parruar në grusht dhe dukej sikur dremiste. Kemi një shtog e një kulpër ne në oborrin e zyrave, po aq keq i ka hipur kulpra shtogut, sa s'duket më as kulpër, as shtog!

— Ore ti! — u ankua me zë të hollë Fuzuliu. — Ç'na mollois gjepura tanithi? Bre! Të kishe qenë ti në udhëheqje, belanë do të gjenin njerëzit, se s'do të të merrnin vesh dot!

— Pse?

— Se e hedh llafin degë më degë!

(— Alo! Po! Është një Shezai Kodrasi në qytet. E di që nuk e njihni. Njeri pa rëndësi. Unë ta ngas fjalën, shoku Seit, që është e mira të merret edhe opinionin ynë, i fshatit. Përse jemi ne këtu, për të ruajtur dhitë? E dinë apo nuk e dinë ata shokë orixhinën e njeriut? Jo, jo, e ngas llafin tek orixhina unë! Alo?!)

— ...Kurse, po të vazhdosh ta mbash hapur kopshtin me kokën tënde, siç po më thua, ti do të bësh antidyren... Mos u çudit se kjo është dialektike! Të duket sikur bën mirë, kur... hop, të del keq!

— Si puna e atij që vajti për lesh dhe u kthye i qethur — tha Hyska.

(— Alo! Transferohet i biri i botës në Tiranë, dhe ne si fshat s'dimë asgjë! Kush është ky? I nipi i Shezai Kodrasit. Po, ai inxhinieri. Ku e njoh unë inxhinierin? Nuk njoh atë, po njoh xhaxhanë e tij unë! Njoh Shezainë! A e dinë ata që e transferojnë se xhaxhai i tij ka qenë me Ballin? Po! Ka qenë nja dy muaj! Alo!..)

— Ju e keni kot, se unë nuk e mbyll kopshtin dhe çdo ditë do të vij ta hap!

— Po ditët e punës kush do të t'i shënojë? Asnjëri nuk do të t'i shënojë, sepse me llogarinë merrem unë këtu!

— Le të mos i shënojnë!

— Po kjo është thyerje urdhri! — tha me një habi të singertë Fuzuliu. — Si u bëka kështu?

(— Alo!.. Ju thoni që ata shokët po ju informojnë se Shezaiu ishte i gënjyer dhe pastaj kaloi me partizanët? E di, xhanëm, e di! Po fundja pse të gënjehej? Ne, pse s'u gënjem? Jo, unë e ngas fjalën që për këto gjëra duhet të pyetemi edhe ne! Alo!..)

— Oj! — psherëtiu Fuzuliu. — Si të bëjë njeriu me ty?

— Në rregull — tha Mystehaku dhe vuri receptorin në vend; me zhurmë. — Po ju?..

— Xhanëm... unë ia komunikova — tha Fuzuliu. — Por kjo... — dhe bëri një gjest mërzie.

— Kjo u vendos! — tha ai. — Hyskë! Dil edhe një herë nesër derë më derë! Për arsye madhore, thuaj, kopshti i fëmijëve mbyllet. Fëmijë mos sjellë njeri!

— Si urdhëron! — tha Hyska. — A dëgjove ti, Fuzuli... Që mos rrëzoj këmbët te ti, ja ku po ta them që tani: «Për arsye madhore, kopshti do të...»

— Ik, djall me brirë — ia dha gazit Mystehaku. -- Gremisu! Vdeksh duke qeshur, jalla!

Dolën jashtë. Mystehaku e përcolli. Mëma e Dritës e kishte Mystehakun fis të largët dhe tani; jashtë zyre, ai e trajtonte sikur hanin në një çanak.

— Unë do të lajmëroj në qendër! — tha ajo.

— Rri edhe ti, ç'na hap avaze tani! — tha ai. — Hë... se në pranverë do ta hapim prapë dhe ty do të të vëmë kujdestare. Ne jemi edhe tanët, të shkretën! Dëgjomë mua! Kur të kanë dalë për keq këshillat e mia? Mban mend ç'të thashë atëherë, verës së shkuar? Hë... qerratuçe! Ti nuk i di të gjitha, jo! Se, si shumë dendur voziste këtej nga kopshti ai kombajneri devolli, apo jo? Ç'ne të shkonte nëpër këtë tragë të harruar ai, kur kishte xhadenë? Vagabond i madh ishte, qeni! Unë të thashë: «A! Mos i kapërce hallkat e moralit të fshatit tonë!» Dhe ti u skuqe! U skuqe si piperkë! Përderisa u skuqe, të dogji një gjë. Derisa të dogji, domethënë kish-te një zjarr! I rashë pikës! Po të mos isha unë, puna do të trashej. Pastaj një t'i futur edhe atij një raport

në brigadë: «Na e hiqni, thashë, se është vagabond i madh! Po i kapërcen hallkat e shëndosha!» Dhe hë... ia ngritën rraqet! Oj, vjen tjetri nga anë e anës dhe fut hundët...

Ecnin në po atë shteg, në po atë shteg ku një ditë ajo e kishte takuar rastësisht. Vetëm se atëherë porsa ishte gdhirë, kurse tani është mbrëmje. Atëherë pikonin mollët. Shushurinin manaferrat... Dhe ai i kishte vënë dorën në sup... Por sonte është natë e errët. Manaferrat i kanë kalbur fletët dhe skeletet e kapërthyerat të degëve të mollëve nxijnë. Ishte natë dhe Mystehaku mundohej më kot ta ndriste baltën e shtegut të shtruar nga këmbët e dhenve me një fener elektrik, sepse bateritë e tij pothuajse ishin mbaruar.

Dhe asaj i rrodhi trishtimi i kripur nëpër sytë, nëpër faqet... Mystehaku s'mund ta shihte këtë. Ai llo-motiti papushim deri te porta. Ajo hyri brenda nxituar dhe i vuri llozin portës. Pastaj, dy ditë rresht, e hapi kopshtin nga inati i tyre. S'erdhi asnjë fëmijë. Ditën tjetër mboldhi vetë nja katër kalamaj. Kërkoi Mystehakun dhe Fuzulinë për të biseduar, po më kot, se ata se ku kishin shkuar në disa mbledhje të rëndësishme. Pas dy ditësh erdhi Fuzuliu. Ai mundohej të bërtiste e ta trembte, prandaj e vërviste qafën lart dhe e përdridhte si gjel. Po kjo gjë s'kishte fare lezet. Megjithatë të nesërmen ai i vuri kopshtit një çelës «Tutius».

+

Nga fundi i shkurtit atë e thirrën edhe një herë në zyrë. Ajo nuk e merrte dot me mend se përse mund ta kërkonin tani që kopshtin e kishin mbyllur. Aty kishin vënë dy stenda me fotografi të prera nga albumet dhe thoshin që do ta pasuronin avash-avash, derisa të bëhej muzeum.

Në zyrë kishte tym si përherë dhe përveç Mystehakut dhe Hyskës ishte edhe Zylfoja i çative.

— Që të ta ngas fjalën më tej, or ti, Zylfo, dua të më thuash a e di ti që kooperativa ka vendime apo s'e di?

— Ka, si urdhëron, shoku kryetar — tha Zylfoja.

— Po kjo është thyerje urdhri! — tha me një habi të singertë Fuzuliu. — Si u bëka kështu?

(— Alo!... Ju thoni që ata shokët po ju informojnë se Shezaiu ishte i gënjyer dhe pastaj kaloi me partizanët? E di, xhanëm, e di! Po fundja pse të gënjehej? Ne, pse s'u gënjem? Jo, unë e ngas fjalën që për këto gjëra duhet të pyetemi edhe ne! Alo!..)

— Oj! — psherëtiu Fuzuliu. — Si të bëjë njeriu me ty?

— Në rregull — tha Mystehaku dhe vuri receptorin në vend; me zhurmë. — Po ju?..

— Xhanëm... unë ia komunikova — tha Fuzuliu. — Por kjo... — dhe bëri një gjest mërzie.

— Kjo u vendos! — tha ai. — Hyskë! Dil edhe një herë nesër derë më derë! Për arsye madhore, thuaj, kopshti i fëmijëve mbyllet. Fëmijë mos sjellë njeri!

— Si urdhëron! — tha Hyska. — A dëgjove ti, Fuzuli... Që mos rrëzoj këmbët te ti, ja ku po ta them që tani: «Për arsye madhore, kopshti do të...»

— Ik, djall me brirë — ia dha gazit Mystehaku. -- Gremisu! Vdeksh duke qeshur, jalla!

Dolën jashtë. Mystehaku e përcolli. Mëma e Dritës e kishte Mystehakun fis të largët dhe tani, jashtë zyre, ai e trajtonte sikur hanin në një çanak.

— Unë do të lajmëroj në qendër! — tha ajo.

— Rri edhe ti, ç'na hap avaze tani! — tha ai. — Hë... se në pranverë do ta hapim prapë dhe ty do të të vëmë kujdestare. Ne jemi edhe tanët, të shkretën! Dëgjomë mua! Kur të kanë dalë për keq këshillat e mia? Mban mend ç'të thashë atëherë, verës së shkuar? Hë... qerratu! Ti nuk i di të gjitha, jo! Se, si shumë dendur voziste këtej nga kopshti ai kombajneri devolli, apo jo? Ç'ne të shkonte nëpër këtë tragë të harruar ai, kur kishte xhadenë? Vagabond i madh ishte, qeni! Unë të thashë: «A! Mos i kapërce hallkat e moralit të fshatit tonë!» Dhe ti u skuqe! U skuqe si piperkë! Përderisa u skuqe, të dogji një gjë. Derisa të dogji, domethënë kish-te një zjarr! I rashë pikës! Po të mos isha unë, puna do të trashej. Pastaj një t'i futur edhe atij një raport

në brigadë: «Na e hiqni, thashë, se është vagabond i madh! Po i kapërcen hallkat e shëndosha!» Dhe hë... ia ngritën rraqet! Oj, vjen tjetri nga anë e anës dhe fut hundët...

Ecnin në po atë shteg, në po atë shteg ku një ditë ajo e kishte takuar rastësisht. Vetëm se atëherë porsa ishte gdhirë, kurse tani është mbrëmje. Atëherë pikonin mollët. Shushurinin manaferrat... Dhe ai i kishte vënë dorën në sup... Por sonte është natë e errët. Manaferrat i kanë kalbur fletët dhe skeletet e kapërthyer të degëve të mollëve nxijnë. Ishte natë dhe Mystehaku mundohej më kot ta ndriste baltën e shtegut të shtruar nga këmbët e dhenve me një fener elektrik, sepse bateritë e tij pothuajse ishin mbaruar.

Dhe asaj i rrodhi trishtimi i kripur nëpër sytë, nëpër faqet... Mystehaku s'mund ta shihte këtë. Ai llo-motiti papushim deri te porta. Ajo hyri brenda nxituar dhe i vuri llozin portës. Pastaj, dy ditë rresht, e hapi kopshtin nga inati i tyre. S'erdhi asnjë fëmijë. Ditën tjetër mbloodhi vetë nja katër kalamaj. Kërkoj Mystehakun dhe Fuzulinë për të biseduar, po më kot, se ata se ku kishin shkuar në disa mbledhje të rëndësishme. Pas dy ditësh erdhi Fuzuliu. Ai mundohej të bërtiste e ta trembte, prandaj e vërviste qafën lart dhe e përdridhte si gjel. Po kjo gjë s'kishte fare lezet. Megjithatë të nesërmen ai i vuri kopshtit një çelës «Tutius».

+

Nga fundi i shkurtit atë e thirrën edhe një herë në zyrë. Ajo nuk e merrte dot me mend se përse mund ta kërkonin tani që kopshtin e kishin mbyllur. Aty kishin vënë dy stenda me fotografi të prera nga albumet dhe thoshin që do ta pasuronin avash-avash, derisa të bëhej muzeum.

Në zyrë kishte tym si përherë dhe përveç Mystehakut dhe Hyskës ishte edhe Zylfoja i çative.

— Që të ta ngas fjalën më tej, or ti, Zylfo, dua të më thuash a e di ti që kooperativa ka vendime apo s'e di?

— Ka, si urdhëron, shoku kryetar — tha Zylfoja.

— Po statut dhe rregulla ka apo s'ka?

— Ka, si urdhëron, shoku kryetar!

— Po që ti je bërë tani si ai gomari që u mësua të hajë pollogjet e grurit e di apo s'e di? Po këtu i thonë kooperativë, domethënë qeveri dhe mua ç'është s'më duket vetja si pollog, po më thonë Mystehak!

— Ç'është ajo, shoku Mysto? — u tremb Zylfoja.

— A e di ti, mor Zylfo, se ç'i bëjnë gomarit që mësohet të hajë pollogjet? E lidhin pas një huri në shurigë, ku s'ka ç'të lëpijë e jo më të hajë, përveç shurit, dhe e lënë aty që ta hanë mizat! Ja, kështu!

— Ja, kështu! — tha Zylfoja.

— Larg qoftë! — tha Hyska.

— Po ti nuk e di, jo! Se, po ta dije, nuk do më livadhisje tërë janarin majë çative të fshatit duke zënë pikat, si privat!

— Ja, kështu! Si të thoni ju, shoku kryetar! Bëj otokritikë! Në dorë tënde jam!

— Dhe të allahut! — ia ktheu Hyska.

— Lëre atë allahun tani! — tha Mystehaku.

Ajo nuk e mbante dot të qeshurën. Por këtu ishte zyrë dhe e qeshura nuk lejohej. Mori një revistë nga tryeza e Fuzuliut dhe e fsheu fytyrën prapa saj. Hyska ia mori një kënge me hundë:

«O borzilok!... O borzilok, ore të keqenë!...»

— Kryesia e madhe, andej nga qendra e kooperativës, kishte marrë një vendim të rëndë për ty. Do të të priste furnizimin me bukë nga furra. Ja, kështu! Shko e kullo të çative tani, po të duash! Privat ti! — tha Mystehaku.

— Bre!.. — u merakos Zylfoja. — Ç'më thua? Bukën?

— Mirë që s'të prenë tjetër gjë! — tha Hyska.

— Ç'gjë?

— Lëre, lëre... — tha Hyska — se do më hipë zevzellëku!

— Ty dhe ca të tjerëve, që s'bëjnë as minimumin e ditëve të punës, mirë t'jua bëjnë — tha Mystehaku dhe pa vëngër nga Drita. Po ajo shejtania e kishte fshe-

hur fytyrën prapa revistës dhe hiqej sikur s'dëgjonte gjë fare.

«Hë... e nuhati përse e kam thirrur, shejtania, e nuhati, mendoj Mystoja. Mor, po thuaj si të duash, dajakut i vjen era që larg! Vetëm mos ia shkrepë ndonjë të qari, se me këto femrat s'dihet dot se ç'ndodh. Ja, edhe ky hajvani, Zylfoja, shiko si qenka vrerosur, i ziu!»

— Nejse, mos u vrenjt ashtu! — tha ai. — Ne, kryesia e vogël, këtu po ta falim edhe këtë herë, — dhe goditi gjoksin e vet me grusht.

— Rrofshi, jalla!

— Dhe tani shtrohu në punë! Ashtu, me vrull dhe me forca të shumëfishuara! Dhe të mos dëgjoj më asgjë për ty! Pa shih, ç'kohë e mirë po na mban! Kjo kohë të përtërin, more! Vëri gjoksin kooperativës!

Zylfoja rrsi në kokë një takije tërë blozë dhe doli jashtë. Hyska nxori orën e xhepit që e mbante varur me një gjalm të trashë prej gajtani.

— Vajti gjashtë? — pyeti Mystehaku.

— Do edhe dhjetë!

— S'paskemi nge! Më gjashtë bisedojmë me qendrën. Ti nis e bjeri ziles se, sa t'i vejë zëri atij, vete edhe ora.

Mystehaku u shtriq dhe krisi koskat. Dukej i lodhur.

— T'ëmën! — tha. — Ja, edhe Zylfon e vumë në udhë. Puna me njerinë është gjë e rëndë! E kanë thënë klasikët. «Është shkencë», kanë thënë. Hajde de, kur ke të bësh me Zylfon që është ding me mbeturina, po me ty që je rini, si të bësh?

— Po me mua ç'keni? — tha ajo.

— Shiko... shiko! Bën sikur s'dëgjon, bën sikur s'kupton! — tha ai me djallëzi. — Po ama edhe ti në një kallëp je, me Zylfon! Se, sa ditë ke futur në fund të janarit, a s'më thua?

— E di! — tha ajo. — E di, por...

— Hiç! Mos thuaj gjë, se do të ta marr për justifikim. Bëj autokritikë dhe mbathua këmbëve, se u bë natë!

Hyska hyri më një krahë dru dhe i plasi në dyshe-me. Dyshemeja buçiti.

— Po s'ngule ditë — punë ti që je rini, kush do të ngulë? — tha Hyska.

— Unë isha në kopsht në janar. Fuzuliu i llogariti ditët e punës sipas numrit të fëmijëve. Ç'faj kam unë? Bile pesë ditët e fundit, që e mbajta kopshtin hapur ai nuk m'i llogariti fare!

— Lëri ato tani dhe thuaje autokritikën, se s'kemi nge!

— Autokritikë të bësh vetë! — tha ajo me rrëmbim. I kishte hipur një inat e një mërzi e tillë që s'mund të mbahej. — Po, po! Mos ma prit fjalën! Ju e latë kopshtin në ditë të zezë! Pa zjarr, pa lodra! Pse të vinin fëmijët aty? I kam thënë Fuzuliu atë natë, i kam thënë që unë nuk e pranoj vendimin për mbylljen e kopshtit dhe që do ta mbaj kopshtin hapur! Dhe e mbajta! Dhe ju s'më dhatë ditë-punë! Mirë, unë s'kërkova ditë-punë, po tani ç'më kërkon llogari për janarin?

— Oj! — tha Mystehaku dhe u vrenjt. — «I kam thënë Fuzuliu?» më thotë! Ç'më fshihesh pas tij tani, apo do të përfitosh, ngaqë Fuzulinë s'e kemi këtu, se e kemi dërguar në kurs? A, qerratuçe! Po kujt? Mystehakut ti? Ty s'të falet që ke ngulur vetëm shtatë ditë! Pikë! Po e bërë edhe një herë, unë të pres bukën! Dëgjove? Dëgjova thuaj! Kam edhe Hyskën shahit që ta kam thënë këtë gjë, se ju ta bëni të bardhën të zezë nesër!

— Jo, shoku Mystehak, s'qenkeni në terezi sonte! — tha ajo. — Po a e dini ju se sa ditë kam bërë unë në qilizëm gjatë shkurtit?

— Lëre shkurtin ti! Kryesia mori në shqyrtim ditë-punët e janarit. Kur të vijë puna për shkurtin, mund të të lavdërojmë! Kështu e kanë këto punë! Sot të bien me stap, nesër të bien me trëndafilë!

Ajo u kthye me rrëmbim dhe doli jashtë, duke përplasur derën.

— Le, po përplas derën! — tha ai. — Do më shohë! Mystehaku u nxeh dhe bëri të brofte pas saj, po atë çast ra zilja e telefonit. Pastaj telefoni u ndërpre dhe,

pasi u grind një copë herë me dikë që s'ishte askund, ai iu afrua zjarrit.

— Ore! Pa shiko aty në pasqyrat e Fuzuliut, sa ditë-punë ka bërë në shkurt ajo, që na mburrej ashtu?

— tha ai.

— Tridhjetë e dy! — tha Hyska.

— Ja!.. — tha ai dhe heshti.

Ishte ngrohtë.

— The gjë ti? — pyeti Mystehaku.

— Hiç! — tha Hyska.

— Po ti, pse më rri si hu? Pse s'flisje qëparë?

— Bah! — u habit Hyska. — Pa ç'nge kam unë që t'i kapërcej ato të shuara... si i thonë!

— Ç'llomotit ashtu, more?

— Ç'të këndojë pula e gjorë aty ku ia thotë gjeli, o shoku kryetar? Ashtu do t'i kapërceja dhe ato të shuara hallka!

Mystehaku u mendua një copë herë.

— Po ti s'je hu gardhi këtu! — tha. — Ti je i brendshëm, kupton? Paçka se je korrier! Ti duhet t'i bëhesh furkë fjalës sime, se ashtu u mbushet mendja më shpejt njerëzve. Ti je zëri i masës këtu!..

«Hm... dyshoi Hyska me vete. E ç'i brendshëm jam unë, kur s'kam as tryezë në këtë zyrë?»

+

Një mbrëmje tjetër të po atij dimri, Mystehaku e thirri Dritën me ngutësi në zyrë. Ajo po vonohej të vinte. Mystehakut i dridhej mjekra sikur e kishin zënë tri palë ethe. Fytyra e verdhë e Fuzuliut ishte fshehur në errësirën e qoshes së dhomës dhe s'thoshte asgjë. Ishte ngrysur.

O! Këtë herë ishte mbushur kupa! Ishte mbushur dhe po derdhej! Jashtë frynte erë dhe pori kthente tym si gjithnjë.

— Prapë këto të mallëkuara qyngje? Prapë? — tha Mystehaku. — Nuk i fshive, që nuk i fshive!

— I fshiva, po nuk e kanë fajin ato! Duhet djegur bloza e oxhakut!

— Ç'blozë, more!? — tha Fuzuliu. — Po sikur, allasëndek, të marrë zjarr godina, kush përgjigjet? Ne me shokun Mystehak përgjigjemi! Kurse ti vë festen mënjane! Duhet blerë qyngje të tjera, thuaj!

— Bloza... bloza!... — nguli këmbë Hyska.

Qetësi. Fuzuliu zunë t'i qanin sytë, po nuk u ankua.

— Na mbyte! — u ankua Mystehaku. — Na mbyti dhe na qorroi dhe do bëhemi sakatë prej këtij tymi!

Qetësi. Një furrtare e zezë dukej si e ngordhur brenda një pezhishke.

— Po kjo firaune... po kjo! — bubulloi tani Mystehaku. — Pse s'po e sjell kokën.

— Unë e lajmërova! — tha Hyska. — Po s'dihet, edhe s'vjen tjetra!

— Si nuk ardhka, kur urdhëron përgjegjësi! — u cudit Fuzuliu.

— Epo!.. Rinia e sotme s'ta ka për pesë! — tha Hyska.

— Firaune! Ç'na bëri! — tha Mystehaku.

— Hajde de, sikur të kishte ndopak të drejtë! Po nuk ka fare, për ideal! — tha Fuzuliu.

— Rri, more derr, se edhe ti ke faj! — tha Mystehaku. — Pse nuk ia rregullove ato ditët e janarit? Na dërgove në qendër vetëm shtatë ditë. Dhe ata pastaj më urdhërojnë mua ta thërres e t'i kërkoj hesap! Hënde de!..

Në shpirtin e trazuar si vorbull të Fuzuliu u ngrit një valë kundërshtimi, po ai më në fund e qetësoi. Se, ç'fitim mund të ketë njeriu kur s'di të përmbahet? Andaj Fuzuliu vendosi ta përmbante kundërshtimin, ndonëse i dukej se Mystehaku i shkeli keq kallon!

— A e dini se ç'ndodhi njëherë? — tha Hyska. — Një nga ata djemtë e «Zërit...» lexoi në një gazetë të vogël, si po kjo jona, një letër me ankesa për kryesinë. Po po kumbisi një javë në atë fshat dhe më t'u vërtiti pastaj një artikull, goxha!

— Ku? — tha Fuzuliu.

— Në «Zëri...» doemos!

— Hë, more, se s'merret «Zëri...» me letrat e një firauneje! Këta të gazetës lokale çoku botojnë, se u japin porosi që duhet kritikë nga poshtë, dhe ata e marrin kallëp!

— Po që këtë herë na e bëri borxh ajo Drita, na e bëri! — tha Fuzuliu. — Dhe pse pa? Kot së koti! Ç'i bëtë ju, shoku Mystehak? E kritikuat kaqëzë! Do t'ia dijë njeriu me kaqëzë kritikë nga përgjegjësit? Kur-se ajo...

— Ajo... ajo... firaune!

«O borzilok!... O borzilok, ore, të keqenë! ia mori shtruar Hyska.

— Do të propozoj që ta pushojmë — vendosi Mystehaku. — Në kopsht do të vëmë Lulushen e Sabriut.

— Po atë sikur e pushuam vjet nga furra!? — tha Fuzuliu.

— E pushuam vjet, po do ta vëmë sivjet! Ti ç'thua?

— Unë? — u çudit Hyska. — Bah! Po pse t'i kapërcej ato të shuara hallka?

— Po ti je i brendshëm! Sa herë të kam thënë!

— Unë them të mos e presim më. Ta mbyllim zyrën, të vemi në shtëpi, të pjekim patate dhe të thekemi. Ashtu dhe mendohemi sa më mirë. Nesër i vëmë zjarrin oxhakut që të digjet bloza!

— Hajde, pykë, hajde! — tha Fuzuliu me tallje. — A ta marr qendrën në telefon, shoku Mystehak?

— Merre!

— Të kërkojmë aprovimin e tyre për pushim! — tha rreptë Fuzuliu dhe i shkëlqyen sytë. — A e di pse? Sepse ajo ka fyer edhe qendrën! I ka kapërcyer të gjitha hallkat. Ja, më fal tani për fjalën, po le ta zëmë se ajo kishte të drejtë dhe ne e kishim gabim...

— Si the?.. — bërtiti Mystehaku.

— Më fal! Le ta zëmë se është ashtu, thashë! Atëherë, ç'të drejtë kishte ajo të vente e të ankohej deri në komitetin e partisë së rrethit? Pse nuk i mori të gjitha hallkat me radhë? Kemi këtu në sektor sekretarin e partisë, shokun Zylgani, kemi në qendër kryetarin e kooperativës, shokun Fuat, kemi pastaj instruktorin e zonës,

shëfin e bujqësisë... ehu! Ane e ti deri në komitetin e partisë! Ë?

— Të pjell mendja ty! Telefonin! — tha prerë Mystehaku.

Hyska vërviti me përtesë dorezën dhe për çudi, centrali u përgjigj menjëherë. Mystehaku u ngrit, vuri një-rën dorë në brez si për t'u mbështetur diku.

— Shoku Seit? Alo? Po! Mirëmbërma! E lexuam, doemos! Epo ç'ti bësh? Rini janë dhe mund të nxit... Posi, posi! Po edhe ata shokët e gazetës le ta verifikonin njëherë, se aty ka të njoma dhe të thata! Që e ka të drejtën e kritikës...? Po si nuk e ka! Kush ia hëngri? Po jo ama t'i kapërcejë të gjitha hallkat kështu! Kemi centralizëm apo s'kemi? Le të ankohej te ju më parë, jo drejt e në gazetë! Kështu cënohet edhe autoriteti juaj! Organet e bazës duhen vlerësuar! Sikur t'ia nisin të gjithë ashtu, ç'bëhet? Ka të dr...? A, jo! S'jam dakord! Edhe për atë çështjen e Shezaiut s'kam qenë dakord! Do t'i dalë tymi ndonjë ditë! Ç'menduam të bëjmë? Ne mendojmë ta pushojmë! Motivacioni? Po ja!.. «Nuk vlerëson organet e bazës...» Është indisciplinim apo s'është ky? Do vini ju vetë? Bukuri! Ejani! U thoni edhe shokëve opinionin tonë! Të kujt, tonin? Po ja, timin, të Fuzuliut... Jo, jo... organizatën nuk e kemi pyetur akoma! Hë, hë! Natën e mirë!

— Ç'tha? — pyeti Hyska. — Mos i kemi kapërcyer edhe ne ato të shuara hallka? Mystehaku e pa vëngër.

— Do të vijë vetë! Dhe do të merret organizata e partisë me këtë gjë. Eja e merru vesh me ta, të kam rixha! — tha ai, i vrarë shpirtërisht. Mystehaku deshi të shtonte edhe diçka. Deshi të priste edhe pak se mos po vinte ajo firaune! Po ajo nuk po vinte. Era e përplasi derën me forcë. Jashtë kishte filluar të qëmtonte dëborë.

E G E R S I A

Pritej të hynin gjermanët.

Ata s'kishin depërtuar kurrë në vende kaq të thella e të humbura. Kjo pritje po zgjatej që nga ajo ditë kur u hap fjala se ata kishin filluar Operacionin e Dimrit. Ata e shkelnin vendin ngadalë, me drojtjen dhe kujdesin që u kishin mësuar ditët e para të Operacionit, kur kishin besuar se lëvizja partizane që shuar dhe ishin habitur kur ajo kishte shpërthyer më me forcë.

Nëpër udhët e ngushta të fshatit, të ndyra nga bajgat e lopëve, bridhte tinëz si maçok i zi heshtja e ngri-rë. Diçka e papërcaktuar, si një kërcënim i panjohur, vinte e vërtitej mbi pullazet bashkë me mjegullat e mbrëmjes. Netët rëndonin shpellë. Era fërshëllente në hatullat e zbrazura dhe vrimat e kanateve gëlltisinin dëborën që binte. Zhurma dhe jehona të çuditshme kumbonin netve. Ditët u bënë të murrme si guna të palara dhe heshtja e tyre ishte njësoj si heshtja e netve, sa të bëhej se kufiri i përjetshëm midis ditëve dhe netve kishte ngri-rë e mbetur diku përrenjve e s'dukej më.

Nuk ishin heshtja dhe zymtia e frikës. Ndjenjën e frikës ata e kishin mposhtur qëkur, me krismat e armëve. Ishte ankthi i së panjohurës së re që lëvizte drejt këtij fshati ku rrallë shkelnin të huaj e që përmblidhej në fjalën e vetme «gjermanët!»

Ç'do të bënin?

Fshati kishte shumë djem partizanë, por edhe në bataket e fushës ishin kredhur në bisht të të huajve ca të tjerë me shkabë në qylafet e bardha.

Një njeri, me një thes ngarkuar grarisht në shpinë, zbriste natën nëpër dëborën e ngrirë drejt mullirit. Njeriu nuk e kuptonte aq mirë se ç'ishte duke bërë dhe nganjëherë i bëhej se e gjithë kjo ishte një marrëzi. Mulliri s'punonte që prej vjetësh, se jazi ishte vithisur. Ujërat kishin ngrirë dhe nën kadet e vjetra akulli i qerpikëve kishte bërë një mur. Ai mbështeti dorën pas murit prej akulli dhe eci përbri tij si i verbër. Pastaj preku gurët e mureve dhe, kur gjeti derën e vjetër e shtyu me sup. Dera kuasi më të qarë dhe ai u fut në qerthullin e dendur të errësirës. Mulliri ishte i braktisur, megjithatë ai ndjeu erën e zakonshme të pahut të miellit; që kanë gjithë mullinjtë. «Kujt mund t'i shkojë mendja për mullirin? mendoi ai. Askujt. Ky është një mulli i harruar dhe i ftohtë, ku nuk shkel këmbë njeriu. Edhe jazi ka ngrirë. Mirë që ka akull! Do të mbathim kallçi dhe do të shkojmë nëpër akull. Akulli është i mirë, si shurdhët. As gjurmë të mban, as zhurmë s'të bën. E kush mund ta dijë më mirë se unë se si mund të shkohet në mulli pa lënë gjurmë gjekundi? Dhe askujt prej tyre nuk do t'i shkojë ndër mend se ajo është këtu. Mbase ka fat dhe shpëton e gjora vajzë! Po doktori pse mblidhte supet ashtu? Pse? Mbase s'ka asnjë shpresë? Jo! Sa kohë merr frymë, njeriu ka edhe shpresë! Netve do t'i bëj zjarr. Ditën do ta shuaj. Do ta mbuloj me velenxa! Kokë e këmbë! Ç'mund të bëj tjetër? Asgjë s'mund të bëj! Asgjë!»

Ai shkarkoi barrën që kishte katër velenxa të kuqe, me thekë dhe doli nëpër natë.

Ky ishte mullisi Kron Vani.

—

Në mëngjesin e po kësaj dite, kur çonte dhinë për ujë në krua, mullisi vuri re se prapa tij vinte duke nxituar nëpër shteg edhe Dule Dulja. Ai deshi t'i bënte bisht dhe rrahu dhinë që të nxitonin, po ato, të trembura, u

shtynë e u ngjeshën nëpër dëborë dhe s'bënë këmbë përpara.

Dulja, mbathur me qiklla, ishte veshur e ngjeshur si për gjah. Një zagar pullali, si i këputur në vithe, tundte bishtin dhe nuhaste nëpër kakërdhi. Dulja e arriti, duke u çapitur nëpër dëborën e pashkelur anës shtegut. Dhitë shfrynin avull.

— Dëgjova se nesër vjen Nazim Koroja — tha Dulja. — E dije ti?

— Ç'më duhet mua? — tha mullisi.

— Do të hyjnë këtu edhe gjermanët! — tha Dulja.

— E dimë, e dimë. Po ti ku shkon kështu? T'i presësh?

— Kam vënë leq për lepuj. Do vete t'i shoh!

— Ngutu, ngutu, se lepujt janë të majmë sivjet edhe mund të t'i këpusin!

— Bëj leq të fortë unë! — kishte qeshur nën mustaqe Dulja. Shapka, veshur me lëkurë dhelpre, i kishte shkarë mbi sy dhe mullisi i shihte zverkun gollash, me shenja të vjetra çibanësh dhe leshrat e lagura ku kishin ngrirë fiqe të imta okite, si tela të bardhë e të përdredhur. I ishte mjegulluar vështrimi dhe një damar kishte filluar t'i rrihte me rrëmbim. Pastaj prapë vështrimi iu ngul në një pikë të zverkut ku ishte shenja e çibanit dhe iu duk sikur aty mund të zhbrohej një vrimë e prej saj mund të rridhte si zorrë lëngu i squllët i jetës së këtij njeriu, të cilin s'donte ta shihte me sy. «Kur s'ta shpuan partizanët me një plumb atë zverk, or qen, bir qeni! Kur s'ta shpuan!» kishte menduar ai.

— Or xha Kron! Në këtë luftë ti e ke më mirë se të gjithë, se as farefis më ke, as vetë nuk je i përzier më ndonjë krah! Nuk të nget njeri ty, jo! Dhe, në e mësofsh dot ku e kanë fshehur atë dosën partizane që ishte e sëmurë, do t'i thuash tutje edhe fukarallëkut!

— Nuk di gjë unë, po hiq mënjanë e hapu udhë dhive — tha mullisi.

— A e di pse të them? Në e shtifshim në dorë, me flori do të na paguajë Nazim Koroja. E patën pasur fja-

lën që atë do ta merrte nuse vëllai i Nazmiut, Gurka. Po ua punoi vëllai i saj, Fehmiu.

— S'kanë për ta shtënë në dorë, or, jo! Partizanët e morën me vete!

— Bah! E kush e ha këtë? Unë? Po ajo digjej furrë nga ethet e plevitit!

— Disa thonë se vdiq — tha Kroni dhe shtyu dhinë nëpër shteg. Një shytë iu fut Dules nëpër shalët e gjata dhe doli matanë. Dulja u vrenjt. Nxitoi edhe ai, duke lënë pas gjurmët e qikllave si panxha ariu.

— Ku e varrosën? — thirri ai befas, duke u kthyer,

— Nuk e di!

— Ta dinim, t'ia digjnim varrin, se mos na ngjallet lugat dhe na tremb gratë tona!

Mullisit iu mjegullua vështrimi përsëri në atë blanë të zhubrosur në mes të zverkut të kuq, si të demit të therrur.

+

Tërheqja kishte qenë shumë e shpejtë. Tri ditët e fundit batalioni kishte mbetur në rrethim dhe ishte përgjysmuar. Pastaj batalioni e çau rrethimin, u grupua dhe qëndroi një natë në këtë fshat. Fshati ishte më i thelli në këtë krahinë. Natën tjetër partizanët e hodhën lumin në va. Vau kishte ngrirë. Mbi akull mbetën ngjitur copa bezesh, arna leshi dhe njolla të një lëngu të errët. Partizane Lulen s'mund ta merrnin. Ajo kishte një javë që dergjej midis jetës dhe vdekjes dhe tani, në qoftë se i kishte mbetur ndonjë farë nga jeta, ajo mund të mbinte prapë vetëm duke ndenjtur në këtë fshat. Ndoshta askush nuk besonte se ajo mund të mbetej gjallë, megjithatë askush nuk e pëshpëriti fjalën «vdekje». Partizanen e lanë në fshat dhe ata besonin se këtë gjë e dinin vetëm fare pak njerëz të besuar. E lanë në shtëpinë e plakut Dolo Shirka.

Plaku po shkonte llozin e rëndë në derë, kur ndjeu hapat e një njeriu që po afrohej. Hapat ishin të nxituar dhe dëbora ia bënte krap... krup!.. Ai vuri syrin në vrimën e një gdhëri të rënë dhe njohu mullisin Kron Vani.

Mullisin e mbanin për njeri të urtë e pak të mefshtë, që s'dihej se ç'mendonte, sepse fliste rrallë e për mall. Plaku dyzoi një çast, po pastaj u hapi derën. Mullisi hyri. Përgjoi nëpër derë udhën që kishte bërë dhe s'tha asgjë. Udhët ishin të shkreta. Pylli i aheve në rrepirë, i rrjepur nga dimri, dukej lakuriq, tejpërtej. Një zagar lehu diku dhe e lehura u përhap si zë alarmi. Plaku Dolo shkoi prapë llozin në portë.

— Cili leh ashtu? — pyeti plaku sa për të thënë diçka.

— Zagari i Dules!

— U shofsh, farë e ndyrë! — shau plaku dhe ndoti dëborën me një llokmë pështymë të gjelbër. Pastaj e shkeli gëlbazën e vet dhe ajo u fut thellë nën gjurmën me lerë bajgash.

— O Dolo! — thirri mullisi.

— Ë! — tha plaku.

— Unë jam fukara njeri! — u ngatërrua mullisi. — E me kë tjetër do të jem unë veçse me luftën, more?

— E dimë, more Kron, e dimë! — tha plaku.

— Po ai qen pse më tha mua: «Ti s'je përzier, ë?»

— Ti ke mbajtur bazë aq partizanë! — tha plaku. — E dimë.

— Bazë mbajnë të gjithë — tha mullisi. — Unë dua të bëj një gjë më shumë se aq! Fëmijë s'kam që t'i dërgoj malit, dhe vetë jam plak tani! Unë dua që të shpëtoj atë partizanen!

Plaku Dolo u zbeh! Ishte edhe ai një nga ata që besonin se vetëm disa e dinin që në fshat kishte mbetur një partizane! Mullisi e dinte se atë ditë duhej të fliste sa për tërë jetën! «Sot, ose kurrë!»

— Edhe Dulja dyshonte që ajo ka mbetur këtu! — tha ai. «Atë dosën partizane e do të gjallë Nazim Koroja, më tha dhe, në e gjetshim, «do na e lajnë me flori!»

— Ti hajë m... — tha plaku.

— Unë i thashë: «Ka vdekur ajo, ka vdekur!» Kësh-tu i thashë.

— Po pse ia ndolle mortjen ashtu? — u trishtua plaku Dolo.

— Nuk e di! Mbase kështu nuk e kërkojnë më!
— «E morën me vete», t'i thoshe!
— I thashë edhe ashtu. Po nuk e besoi. Më pa vëngër e tha: «E ku do vente ajo me plevit e me një këmbë në varr?»

— Po kush e di tjetër? — tha plaku.
— E dinë! I ka edhe fshati ynë disa halera dhe ata nuk i mbajnë sytë mbyllur që!..

Plaku mbylli sytë, sikur ia vriste dielli.

— Thuaju shokëve! Kroni ka bërë një jatak në mullirin e vjetër, u thuaj. Aty nuk i shkon mendja njeriu. Dhe do të rri ta ruaj vetë, ditë e natë!

Plaku Dolo tundi kokën, po prej asaj tundjeje, s'kuptohej asgjë.

— Eja njëherë kur të ngriset — tha ai. — Mos i biesh në sy njeriu! Dhe, po të duash, merr një kazmë e bëj nja dy tumba varri thellë në përrua.

Mullisi u vodh si hajdut nëpër derë. Doloja hyri brenda. Në kënd, anës vatrës, zbardhte si kartë fytyra e imtë e vajzës. Flokët e gjatë ia zinin sytë. Në faqe i ishin bërë dy vula bojë alli, si të thekura në afshin e prushit. Plaka i hodhi edhe një velenxë dhe vuri gishtin mbi buzë.

— Fërkoje që tani me shëllirë, — tha plaku — se sonte do ta heqim.

+

Askush nuk e priste që ata të dilnin nga pylli. Kolona e tyre u duk në hapësirën e zbrazët midis drurëve dhe nisi të varej tatëpjetë me ca lëvizje zigzage, të ngathëta e të çuditshme. Gjithë ai rrip që përdridhej me përtesë nëpër dëborën e pashkelur, ishte si një vijë me ujë të zi që del nga errësirat e guvave dhe ndyn me erën e tij të ndenjtur vendin. Nëpër bardhësi u hapën traga tërthore, sikur kishte shkuar parmenda e një bujku të çmendur.

Ata hynë pa zhurmë në fshatin e ngrirë. Të vetmet britma ishin kakarisjet e pulave. Nuk ndenjën. Bënë më tej, kapërcyen vanë dhe u hodhën në krahinën tjetër. Akulli i vaut u thërrmua copë-copë.

Fshati psherëtiu. Oxhakët tymuan më shumë.
Por më të errur, tërë bujë e potere, hynë ballistët e Nazim Koros.

Nuk ishte gdhirë ende, kur plaku Dolo dëgjoi dridhjet e portës. S'kishte fjetur gjithë natën. Thëngjijtë e vatrës ishin ndezur. Ai u çapit me benevrekë nëpër acarin e mugut dhe hoqi llozin nga dera.

Nazim Koroja, i pakët e i thatë, me një uniformë kaku, shtyu dikë me bërryle dhe doli përpara. Dulja, me rroba gjahu, me një feste të madhe të bardhë, me shkabë, që e kishte vënë qysh një natë më parë, hyri në dhomën e zjarrit.

— Ti je Dolo Shirka? — tha Nazimi.

— Unë jam! — tha plaku.

— A nuk ka qenë bazë te ti një nga ato dosat e partizanëve, një Lule nga Rebasit?

— Në shtëpinë tonë vijnë shumë njerëz. Lufta i hap dyert!

— Ajo ka fjetur këtu — tha Dulja, që posa doli. — Edhe dhoma mban akoma erën e saj!

— Këtu ishte! — tha plaku Dolo.

— Po ti, pse i bërë jatak, o derr? — tha një ballist i gjatë, si vastarkë, prapa shpinës së Nazimit.

— Pusho, pusho! — tha Nazimi. — Ti, Asim, je hajvan! Lufta kështu e ka. Vijnë ata, populli u bën jatak, vijnë ne, prapë populli bën jatak! Populli i bindet armës. Kujt i kërkon hesap ti? Popullit? Ne për lirinë e tij robtohem ditë e natë!

Ballistët heshtën. Dy-tre prej tyre u zbythën fshehur dhe bënë përpjetë, nga kotecët.

— Atë e kemi pasur nuse për Gurkën — tha Nazimi.
— E dije ti?

— Jo! Nuk e dija!

— Kishim lidhur fjalë që në djep. Po ata qenë, u lidhën me komunistët! Unë u dërgova fjalë. U thashë: «Do vijmë ta marrim nusen e Gurkës.» S'kisha çetë atëherë, jo! Isha mënjanë! Po a di ç'fjalë më dërguan? «S'është kohë për dasmë, thanë, se e kemi hasmin në vatrë. Dhe ai Nazimi juaj, thanë, mos i dredhë vifhet

shumë duke ndenjur asnjnës, po të bashkohet me ne, me luftën!» A kupton, or ti?

— Jo!, — tha plaku.

— Bijtë e bushtrave! Do më jepnin mua mend! Kujt? Nazim Koros! Unë dola me çetën time, të Ballit. Atëherë i vëllai, Fehmiu, e mori edhe atë me vete në mal... Unë dua ta gjej! Dhe do ta gjej! Ti do të ma sjellësh!

— Është udhë e gjatë! Pa dëbora është trashur, dhe nuk e çajnë dot këmbët e mia! — tha plaku Dolo.

— Or gjidi e derrit! — shau ballisti i gjatë. — Asim! A, më jep leje, o kumandar, t'i heq një meremet? — Nazimi bëri një shenjë mërzie. Duart e vogla, si prej femre, trazonin një nga një kokat e fishekëve të gjerdanit, sikur përkëdhelnin një kotele. Një lëng i turbullt, si i përbaltuar, i shkëlqente në të bardhën e syve.

— Thonë se paska vdekur — tha. — Di gjë ti?

— Do të jetë çudi në pastë rrojtur! — tha Doloja.

— Po varrin ku e ka?

— Ku ta dish? Ata shkuan natën!

— Ti s'di asgjë! Askush s'di gjë. Po ne do ta gjejmë! Atë, ose varrin e saj! Dhe në pastë vdekur, dua ta shoh ç'nur i ka rënë. Asim! Merr pesë vetë! Bridhni arë më arë, përrua më përrua! Në gjtshi tumbë varri, hapeni!

— Kot po i mundon, o komandant — tha plaku. — Që pardje hodhi shumë dëborë Goren!

— Ti mbylle sqepin! Ramoja dhe ju të tjerët përhapuni në fshat! Mos lini shtëpi, pleviçë, shtrat, hale e vrimë pa kontrolluar! Mua më gjeni këtu. Do të ha në çanakët e këtij plaku. Ti, Gurkë, rri me mua!

Hynë brenda dhe ndenjën këmbëkryq rreth zjarrit. Mbi fytyrën e vogël të Nazimit, nxirë nga erërat dhe die-lli i dimrit, bridhnin lodhja e mërzia. Dukej sikur ai bënte një mundim të madh, kur i duhej të qeshte ose të bërtiste.

«As e qeshura, as e bërtitura nuk i kanë hije, mendoj plaku. Këtij do t'i kishte hije më shumë dremitja. O zot! Ky pesë para njeri i bën njerëzit të dridhen, kur i dëgjojnë emrin!» Kilotat e Nazimit, me meshin në shalët, nisën të avullonin dhe plakut iu duk sikur po i avu-

llonin koskat e gollganet e gjunjëve, ndehur si biga mbi stofin e kilotave. Nazimi nisi t'i kërkonte prapë plumbat dhe gëzhojat e fishekëve të gjerdanit me gishtat nervozë.

— S'po na i bën nderet sipas zakonit, o i zoti i shtëpisë — tha ai.

— Edhe ju nuk trokitët si mysafirë, po erdhët e u sheshuat vetë!

— Shumë të gjatë e ke atë gjuhë, or Dolo Shirka — tha Nazimi.

— Nga pleqëria — tha nëpër dhëmbë plaku.

— Hidhna kutinë e duhanit, siç e do zakoni!

— Unë pi duhan të sertë!

— Edhe gjuhën të sertë e ke! Nga trimëria thua? — tha Nazimi dhe sytë e vegjël iu përshkënditën.

— Jo, prapë nga pleqëria! — tha ai. — Trimëria ka hedhur pushkën krahut dhe ka dalë malit!

— S'futesh kollaj në leq, jo — tha Nazimi. — Mal më mal ma hedh fjalën, po unë kam parë edhe më të zgjuar se ti, dhe ua kam vënë festen sipas kokës. Por sot nuk të ngas, jo. Jam në qejf, se do gjejmë nusen e Gurkës, ja, të këtij kapedanit këtu. O!. . Mos u çudit ti, se e nuhas unë që ajo është e fshehur këtu, në këtë fshat. Edhe që s'ka vdekur, e ndjej. Ma thotë një zë këtu përbrenda ngaherë: «Nazim! O! Ti do ta zësh të gjallë, dhe Gurka do dëfrejë me të, sa t'i nxjerrë dufin!» Ma thotë ngaherë ai zë! Edhe kur të më vijë mortja, unë do ta di, do të ma thotë prapë ai zë. Ke dëgjuar kështu ti, plak?

— Paske rënë në ujdin me të përtejshmit! — tha plaku.

— Mos u hidhëro, Gurkë! Po s'ta gjeta nusen, mos më thëncin Nazim Koro!

Gurka, i imtë dhe ai si i vëllai, me një push të verdhë të posambirë në faqe, u skuq si lafshë gjeli dhe u drodh.

— S'çaj kokën unë, jo! — tha.

Jashtë, në hajat, u përplasën këmbë. Plaku Dolo doli. Ishte një nga ata të pesë që shkuan me Asimin. Doloja e njihte prej vjetësh këtë njeri. Ishte një bujk i këputur me një zhgan fëmijë.

— Po ty, ç't'u desh kjo kapë e gjelbër, o Nuro! —
tha ai.

— Për mëmëdhenë, thonë të gjithë, or ti! — tha
Nuroja dhe hapi sytë si guak.

— Do të ta thonë edhe ty ndonjë ditë mu në lule
të ballit, po dale — tha plaku.

Nuroja vuri në kokë qylafin me shkabë, shkundi dë-
borën dhe hyri brenda.

— Gjetëm një varr! — tha me zë të lartë.

Nazimi kërceu sikur e shpoi njeri me bizë.

— Ë? — tha.

— Bosh. «Duan të na vënë krunde», më tha Asimi.
Kishin bërë vetëm një tumbë, pa varr.

Nazimi brodhi nëpër derë si i marrë. Koburja i rën-
donte në brez dhe ai anonte si kali që s'e ka barrën
tamam.

— T'ëmën! — tha. — Kur s'kemi një qen me erë,
si të gjermanëve!

+

Deri në mesditë, në fshat s'e merrte vesh qeni të
zotin. Dy plevica me bar morën zjarr. Një ballist korro-
zi, me shkumë të bardha jargësh, piksur në buzë, der-
dhte kadet me turshi në oborrin e Qenan Gunës. Plaka e
Qenanit rrokullisej si lëmsh nëpër dëborën e ngrirë dhe
mblidhte në mësallën e zezë domatet turshi. Mallëkonte
sa i mbante në kokë.

— Na thave lugën, or, t'u thaftë zorra!

Korroziu hingëlliu dhe u vuri shqelmin kadeve, që
u rrokullisën, mblodhën dëborën e u bënë si ortekë. Ka-
det u përplasën pas një muri dhe u shkërmoqën.

Në drekëherë, zuri një dëborë e butë, e qetë. Degët
zunë të ngarkoheshin. Befas, prej thellësive, aty ku ishin
derdhjet e ujërave, u ngrit një zhurmë e mbytur, si thi-
rrje habie. U dëgjua një krismë e vetme. Dikush gulçon-
te duke u ngjitur përpjetë shtegut.

— E zunë... e zunë! — klithi një zë.

Nazimi dha ca urdhra nëpër dhëmbë që s'u morën

vesh. U zverdh. Tani nuk e dinte saktë as vetë se ç'do të bënte. Një grahamë e egër urrejtjeje i shkallmonte gjoksin dhe ai mezi mbushej me frymë.

— Ç'ishte ajo krismë! — tha.

— E vrava mullisin — tha Asimi. — Ai e kishte fshehur. M'u lëshua me dhëmbë si qen dhe unë e vrava.

Nazimi s'foli. Hyri në oborrin e shtëpisë së Dolo Shirkës. Pas tij hynë edhe dy vetë që mbanin për sqetullash atë që duhej të ishte partizane Lulja. Ajo tani i ngjante një kufome. Plaka e Dolos ia vuri një kuje të gjatë e të thekshme, që mori malet. Nazimi bëri një she-një padurimi dhe Nuroja e shtyu plakën në hajatin e shtëpisë.

— Po të pëllasë më ashtu, zëriani gojën me çorapel! — tha Nazimi.

Plaku Dolo u mbështet pas gurëve të ftohtë të murit. E ndjente në shpinë ftohmen e tyre si akull, po s'bënte dot këmbë. I bëhej se s'ishte ajo partizane Lulja, që ishte dergjur anës vatrës së tij. I bëhej se ajo ishte një vajzë e çuditshme që kishte dalë nga mulliri i vjetër, zbardhur nga pahu i miellit, i bëhej se ajo ishte vajza e mullisit Kron Vani që s'kishte pasur kurrë fëmijë dhe që dergjej tani kufomë në truallin e mullirit të vjetër. Asaj nuk i dukeshin sytë. Flokët i rrinin mbi ta si karthje të ngrira nga cikna. Ai nuk e kuptonte në shihnin apo jo ata sy. S'e kuptonte, rronte më ajo, apo ishte diçka e bardhë, prej mielli e prej dëborë bashkë!

Binte dëborë e butë.

Plaku vuri re se dëbora shtronte shtroja mbi gjithë kokët e zbuluara, mjekrat dhe shajakët. Vetëm mbi flokët e saj, dëbora nuk zinte vend, po shkrihej e bëhej ujë nga zjarrmia. Ujërat e dëborës, si lot, i rridhnin faqeve. Ajo dridhej, rronte. Dridhjet e saj u hynin në trup edhe dy ballistëve që e mbanin për krahu.

— Lëshojeni! — tha Nazimi.

Vajza ra, sikur ia prenë gjunjët me kosë dhe mbeti ashtu. Nazimi u afrua me hapa të shkurtër dhe e përfshiu me të dyja duart pas xhakaventos, në gjoks. E ngriti më këmbë. I shkopsiti xhakaventon. Të linjtat e bardha

dhe gjijtë i kërcyen përpara dhe frymëmarrja e nxituar i gufoi ata. Ai u mundua ta shihte në sy, të vidhte vështrimin e saj, po sytë e saj ishin të turbullt si ujë dhe shihnin zbrazësinë. Ai e pa me ngulm. Diçka u përpëliti brenda bebëzave të saj dhe ai u mundua të kuptonte ç'thoshin ato përpëlitje bebëzash. Ato s'thoshin asgjë. Ajo i përkiste një bote tjetër, botës së ëndrrave. S'kuptonte, ose përbuzte gjithçka që bëhej rreth saj.

Plaku Dolo deshi të çapitej drejt saj, të mbyllte me kopsat përhedhjet e gjoksit, po këmbët i kishte si prej druri dhe u mbështet më fort pas murit.

— Dosë, moj dosë! — tha Nazimi. — Ç'na bëre!

— Ajo ka vdekur! — thirri me mundim plaku Dolo. — Ka vdekur! Nuk e sheh, or qen?

— Do ta shohim në ka vdekur apo jo! — tha Nazimi. — Vrite, or qen! Vrite! — bërtiti ai.

Asimi i gjatë hungroi dhe u gjend pranë tij.

— Lëre plakun, lëre! — tha Nazimi. — Më duhet mua ai — dhe u afrua vetë.

— Nuk ka ngordhur, or, jo! — përtypi fjalët ai. —

Ka katërmbëdhjetë shpirtra femra, si macja. Nuk e sheh si i hidhen gjijtë përpjetë? Unë do t'ia lë atë Deme Korrozit, Demes, që i ka buzët me shkumë dhe që i është bërë syri bakër për femër. Pastaj do të ta lë edhe ty një amanet. Unë e kam ditur gjithnjë se ti je i lidhur kokë e këmbë me ta. Edhe që i ke djemtë partizanë andej nga Skrapari, e di! Ti e ke gjuhën shumë të gjatë dhe e ke hak një plumb në lule të ballit. Po unë do të të kursej që të më shpiesh një amanet, se vetëm ti mund t'i gjesh ata. Në s'e shpënj, këtu jemi. Ai varr që hape për të na gënjyer, hapur është prapë!

Gurka, si i mpirë, iu afrua vajzës që ishte shtrirë në dëborë dhe u mundua t'i kopsitte gjirin. Iu duk sikur s'mernte frymë. Duart i mërdhinin dhe nuk i fuste dot kopsat nëpër vrima. Nën këmishën e bardhë, asaj i hidhej mishi i gjijve dhe ai vuri dorën aty, si i trembur.

— Largohu — tha Nazimi. — Je shumë i pastër ti që të ndyhesh me atë kurvë? Lëria Deme Korroziut!

— Është nusja ime! — belbëzoi Gurka.

— Ishte. Tani është nusja e Demes dhe e qenve, sepse është bushtë!

Demja u afrua. Një cep i buzëve i kishte vajtur shtrembër dhe i dukej mishi i nxirë i dhëmbëve.

— Jo këtu, or derr! Fute në plevicën e barit! — tha Nazimi. Demja e mori në krahë si pupël dhe hyri brenda. Një pëshpëritje si psherëtimë përshkoi turmën e ballistëve. Dikush hapi portën dhe bëri të dilte jashtë.

— Këtu! — tha Nazimi me një zë të ulët, sikur zgërdhihej. — Kush bën këmbë jashtë, ia numëroj në lule të ballit! Namusllin ju!

Plakut Dolo i ishin veshur sytë. Mbi qepalla i rëndonte dëbora si strehë plloqash. Pas një çasti shumë të shkurtër, Demja doli me rrëmbim nga plevica, i verdhur dyllë dhe me sy të trembur prej idioti, që shikonin në zbrazësi. E lëshoi trupin e partizanes përtokë dhe murmuriti nëpër dhëmbë: «Është e kotë, o kumandar, se ajo është pothuajse e vdekur.»

Nazimi bëri sikur nuk dëgjoi gjë. Ai s'donte të dëgjonte asgjë. Ai donte që ajo të ishte më e gjallë se të gjallët dhe t'i ndjente të gjitha. Dhe ai besonte se ajo i ndjente të gjitha. Një vështrim i egër gjaku i ndezi kokën, i zbriti nëpër rremba.

— Më bëj dy gisht kartë, or ti! — tha ai.

U afrua me të shpejtë një djalë i ri, veshur si qytetar dhe nxori letër e stilograf.

— Ç'ke kështu? Pse të dridhen duart? Apo do të veç edhe ti aty ku ish Demja?

— Jo, jo!.. — belbëzoi qytetari. — Më ngrinë nga të ftohtët.

— Hukiti një herë dhe shkruaj: «Fehmi, o derr i derrit, komunist! Ishallah s'je bërë akoma kërmë dhe të bie në dorë kjo kartë! Po që kërmë përrrenjve do mbe-tesh e do të të hanë korbat, kjo dihet! Ne me gjermanët jemi mizëri dhe do t'jua shuajmë pishën! Mëso tani se tët motër, që e patëm fejuar me Gurkën, e zura gjallë dhe ia dhashë Deme Korroziut nga Lëngëzi, atij Demes që i varen jargë. S'ishte nuse për ne ajo, po për të. Në rroftë edhe më, se unë jam shpirtmadh dhe do ta lë gjallë,

ajo ka për të pjellë dobiçë budallenj e jargamanë dhe kështu fara juaj do të shuhet e do të bëhet pleh. Ja, kështu ta punon Nazim Korua!»

Nazimi ia futi në gji letrën plakut Dolo, që kishte ngrirë si qerpik i zi akulli pas murit. Në dritare, ia vuri prapë ulërimës, sikur e thernin, plaka e Dolos.

— Ne do të kaptojmë vanë sot dhe, si ta spastrojmë vendin edhe andej, do të kthehemi. Ti ua di strofkat. Në s'më sjellsh përgjigje, varrin e ke gati — tha ai.

Bëri një shenjë dhe tërë turma e zezë, ngarkuar me dëborë, doli jashtë. Plakut s'i bënin këmbët. Dëgjoi se si zbriste kuja e plakës nëpër shkallë, se si u hap porta, se si doli plaka si një gjë e errët dhe u rrokullis drejt plevicës së barit.

Binte dëborë e butë.

+

Binte dëborë e butë.

Shkrinë akujt e lumenjve dhe vija të tëra lotësh rrodhën nëpër qerpikët e strehëve. Lotët e qerpikëve ishin të ngrohtë dhe shkrinin dëborën, hapnin gropëza të vogla deri në dhenë e fortësuar nga ngrica. Kolonat gri të gjer-manëve s'dihej nga shkuan dhe tri ditë rresht në fshat erdhi mysafire prej pyllit qetësia e thellë dhe e trishtuar. Digjeshin me ngut qindra zjarre në vatrat. Kudo, ku kishte vatër, kishte zjarre të ndezura. Njerëzit zbonin ftomën e dimrit.

Pastaj u ndez një luftë e ashpër në Qafën e Mprehtë. Plumba qorrë fërshëllenin mbi çatitë e mbi tymin e oxhakëve. Në mbrëmje hynë dy batalione partizane. Thoshin se kishin zënë rob Nazim Koron, po asnjëri s'dinte gjë me siguri. Në mëngjes u mor vesh që kjo ishte e vërtetë.

Plaku Dolo teshtinte në çdo çap dhe i therte në shpatull. Ai nxitonte dhe i pyeste të gjithë për komisar Bakirin. I thanë që ishte në shkollë. I thanë që kishin zënë dhjetë ballistë dhe i mbanin lidhur këmbë e duar bashkë.

Një partizan roje deshi ta ndalte, po ai e bëri mënjane butësisht. «Dua komisar Bakirin, tha. E kam një

amanet dhe, po të mos e shoh edhe një herë atë Nazim Koron, s'do më tretë dheu!» Komisar Bakiri doli nga një dhomë. Një partizan e ndiqte pas. Partizani s'thoshte dot asnjë fjalë. Plaku Dolo vuri re se kyçet e gishtërinjve të partizanit ishin verdhur limon nga shtrëngimi. «Qetësohu, or Fehmi, thoshte komisar. Do t'i gjykojë gjyqi partizan!»

Plaku u afrua.

— E kam edhe unë një punë me atë Nazimin, or komisar — tha plaku.

— E dimë, o Dolo, e dimë! — tha komisar. — Po ajo ç'bën?

— E kemi çuar në Llëngë — tha ai. — Po s'bëhet më njeri ajo, or bir. Nuk i mbyllen më plagët!

Partizani zuri të qante si fëmijë, me kujë. Komisar e mbështolli me krahun e tij dhe pëshpëriti: «Mbahu, se je partizan, or Fehmi!»

Plaku Dolo shtyu derën dhe i pa të dhjetë aty në qoshe. Në dhomë të grinte veriu nga dritaret e thyera. Nazim Koros i lëshuan sytë lëng të idhët. Ishte mbledhur grusht, mu në cep, po megjithatë sytë iu përshkënditën nëpër lëngun e përherëshëm dhe plaku vuri re se ai shihte me përbuzje. Gurka e kishte humbur fare dhe i kishte sytë me lot. Asimi dukej sikur s'merrte frymë dhe shihte si guak.

Më të errur, Nazim Koron, Asimin dhe një tjetër i pushkatuan në përrua, mu aty ku mullisi kishte bërë tumbën e rreme.

Partizane Lulja vdiq pas dy ditësh. Ajo s'mori vesh asgjë. Kishte ditë që s'merrte vesh asgjë dhe shihte vetëm një mjegull të trashë. E varrosën në një kodër të vogël, në mes të drurëve, aty ku qajnë përjetësisht erërat dhe rënkajnë pishat e blerta me dhembje.

SHTËPIA E LAKÛRIQËVE TË NATËS

— novelë —

Era rrëmbeu gjethet e fundit të drurëve. Po shkonte vjeshta. Edhe ata shkuan, dhe ne mbetëm fare të vetëm. Kur të gdhieheshin netët e gjatë të dimrit, shtëpia e tyre do të dukej si kube e madhe e një furre të shembur dhe unë s'do ta shihja më Nijen.

Dikur, kur nata i mbushte udhët me dëborë, porsa zbardhte dita, Nija hapte udhën e plevicave me lopatën e drunj të furrës. Unë përgjoja nga dritarja. Xhamet, drurët dhe purtekat e gardheve ishin veshur me okitë. Në luginë kishte mjegull. Nija e priste dëborën kallëpe më nge dhe pastaj i hidhte me lopatë. Shtëpia e tyre ishte një prazhdë larg dhe ajo më dukej e vogël. Aq e vogël më dukej, sa çuditësja përse s'vinte më në kolovegën tonë, në livadhet e mëllenjave, pse s'vinte e të rrëshqiste me mua, me sajën e gjatë që i thoshim «kamion.» Yyyy... Sa kohë kishte që Nija s'vinte të kolovitej ndajnatëherë, kur dilte hëna! Sa kohë!

Unë kolovitem gjithë dimrin. Dihet, sajën tani e kam lënë dhe rrëshqas me ski... Xhaxha Deliu më shante. «Megjithëse bëre ushtrinë, ti mbete kalama», më thoshte. Unë qeshja. Xhaxha Deliu është babai im, po, që kur ishim të mitur, ne u mësuan ta thërrisnim «xhaxha,» njësoj si fëmijët e Salikos dhe të Abazit. Ama edhe atij më duket se i pëlqente t'i thoshim «xhaxha.» Ku ta dish se pse? Mbase fjala «baba» i dukej shumë e butë dhe përkëdhelëse. Atij s'ia kthente asnjëri fjalën. Mua më vinte

cudi, me të, që nuk e kuptonte gëzimin tonë për dimrin dhe për kolovegën. Se dimri dhe kolovega ishin tonat, vetëm tonat. Madje edhe Servetit ia donte qejfi të kolovitej, po ai kishte frikë nga xhaxhai dhe nuk e bënte veten.

Po sa vjet kishin që s'vinte më Nija në kolovegë? Sa? Hh... po! S'vinte më që kur mbaroi tetëvjeçaren, domethënë dy vjet para se të shkoja ushtar dhe dy vjet në ushtri, që bëjnë katër vjet. Katër vjet kishte që ajo s'kolovitej më. Si i durohej, xhanëm? Po ku ta dish? Ndoshta na përgjonte me zili nga dritaret e shtëpisë. Mundet që na përgjonte, sepse netët ishin me hënë dhe çdo gjë ndriste. Vetëm shtëpia jonë nxinte e bënte një hije që zvarritej e ngatërrohej me hijet e shtrembra të drurëve. Nija s'kishte ardhur kurrë vetëm, po me Nushin. Atëherë Nushi ishte i vogël, kolovega jonë shkiste shumë, sepse unë i hidhja ujë përpara. Atij i shkisin opingat dhe sytë i lëshonin lot nga thëllimi.

— O Nush... pse s'erdhi Nija sonte? — e pyeta një natë.

— Se Nija... Se Nija u rrit! — tha ai.

Sajës së tij i ishte zbërthyer njëra këmbëz, ajo rrëshqiste shtrembër dhe kruante një vijë të bardhë në akull.

— Ti mos u kolovit më, se e gërvish akullin dhe kolovega nuk shket shumë pastaj! — i tha Kuçoja. Nushit iu mbushën sytë me lot. Unë i dhashë Kuços një pallavesh të atillë, sa më dhembti pëllëmba.

— Merre sajën time — i thashë Nushit. — Dhe nesër sille që t'i mbërthejmë këmbëzën. More vesh?

— Mora — tha ai. Unë ika. «Se Nija... u rrit. U rrit dhe nuk do të rrëshqasë më kurrë me sajë! Nisja u rrit». Se ç'dreqin më ndiqnin pas këto fjalë, nëpër gjurmët e dëborës, si qen. Si u rrit kështu menjëherë ajo?

Sa vjet kishin shkuar që atëherë? Po! Dy vjet para se të veja ushtar dhe dy të tjerë... që bëjnë katër.

U liruam në dimër. Kolovegën e kishte bërë Kuçoja, po më të ngushtë. S'm'u durua dhe dola një natë me sajë. Xhaxha Deliu u vrenjt pus, po s'tha gjë. «Kushedi,

mbase del edhe Nija», mendoja. Po ajo s'dilte. Y... y... y... Sa ishte rritur Nija në dy vjet! S'njihej fare! Edhe sytë i kishte ndërruar! Ata s'thoshin dot asgjë dhe fshiheshin si të trembur nën qerpikët e gjatë. Ose gjurmonin ndonjë gjë përdhë, të thuash kushedi ç'i kishte humbur.

Dhe tani mbetëm fare të vetëm.

Ata e braktisën shtëpinë. Shtëpia e tyre ishte shumë e vjetër, gati më të shembur. Muret ishin nxirë nga tymi dhe dukeshin si të lyera me pepellashkë. Kishin dhënë bark. Qoshet po roniteshin. Ata e lanë shtëpinë. Në luginë ndërtuan një shtëpi të re.

— O Bato, — i kishte thënë xhaxha Deliu — pse nuk e ngrini këtu shtëpinë? Jemi fqinjë dhe do të të ndihmojmë! Bëhemi gjashtë burra për punë, shyyr!

— Nuk të lënë, or, jo... — i tha Batoja. — Se ç'paska dalë një vendim.

— Ç'vendum?

— Ku ta di unë? Një vendim për vijat e verdha.

Batoja kishte një kokë të madhe, si kungull dhe, kur fliste, i tundej sikur do t'i këputej.

— Ç'janë këto vija të verdha, bre!? — ishte çuditur xhaxhai.

— Ku ta di unë? — kishte tundur prapë kokën ai.

Xhaxha Deliu kishte shfryrë hundët tërë vrer dhe ishte kthyer. — Si s'nxori një burrë për të qenë kjo derë? — tha.

Në luginë, muratorët e mbaruan shpejt shtëpinë e re. Çdo mëngjes Batoja ngjitej në kodër dhe shkulte dërrasat e dyshemesë. Po kjo punë s'i vinte ndoresh dhe dërrasat i dolën të thyera e të çara që s'bënin më për asgjë, veçse për të djegur. Pastaj shkuli dritaret dhe në shtëpinë e tyre u hapën ca si sy të errët e të thellë. Muret u mbushën me vrima të frikshme dhe në mëngjes, kur binte dielli, xhamet e thyera i kthenin rrezet si pasqurë. Dilja në dritare dhe ato më vrisnin sytë. S'kishte më as tym, as lehje të qenve, as blegërma, asgjë. Edhe gorricat e kumbullat e egra dukej sikur s'do të lëshonin më fletë pas këtij dimri. Udhët e hapura në mes të dëborës, të lerosura nga bajgat, që ngjanin si jaze me ujë të ndyrë, u

mbushën shpejt nga dëbora. Ku kishte qenë udhë, tani kishte vetëm një vijë të thelluar, sikur kishte shkuar natën parmenda...

Ata ishin mësuar me vetminë. Madje, ata as që e kuptonin dhe as që e dinin se ç'ishte ndjenja e vetmisë dhe, po t'u thoshte dikush se rronin shumë të vetmuar, ata do të mblidhnin supet të habitur. Vetmia ishte e vjetër. Ndoshta aq e vjetër, sa vetë bota dhe, sikur të vinte një ditë e çuditshme, kur përreth shtëpisë së tyre të madhe, nën hijen e strehëve ose edhe më larg, një të hedhur guri më larg, të mbinin për çudi shtëpi të tjera dhe të dëgjohej në mëngjes mbi kulmet e tyre një tjetër këndes dhe në mbrëmje t'i zbonte hijet një tjetër angullimë, kjo do t'u dukej si një fatkeqësi e si një mjerim i madh.

I gjithë fshati ishte ndërtuar kështu dhe secili kishte vetminë e tij, të rrethuar me gjerdhet e arave, me tokën e lëruar dhe me lehjet e qenve. Vetëm në luginë, ku rronte fisi i Ballorëve, ishin gjashtë shtëpi njëra pranë tjetrës. Po ato ishin shtëpi të një fisi dhe prapëseprapë në të gjashta dyert e kulmet ishin po ata zëra, ditën dhe natën, dhe dihej që asnjë martesë e asnjë mur s'mund të ngrihej pa pyetur Kaso Ballorin. Më vonë në luginë u ndërtua posta, zyrat e lokalitetit dhe të kooperativës, dy depo drithi, dhe kështu mbaroi vetmia e fisit.

Kurse ata rronin rrëzë pyllit, në një rrah. Lugina ishte larg dhe, kur gdhijej, mezi shquhej nëpër cipën e ajrit të trashë e të tymit. Nëpër brinjët e saj dredhonte xhadeja e posahapur. Në anën e pasme të shtëpisë, pothuaj ngjitur pas gardhit, niste dendësia e pyllit të vjetër dhe prej tij vinte çdo mbrëmje nata. Ajo vinte në heshtje, sikur e lironte një dorë e padukshme nga burgjet e saj të lagështa të pyllit, shtrihej më krahëzaj nën barin e livadheve dhe e mbyste rrahun me heshtje dhe me hije. Të nesërmen, dielli e kyçte përsëri në gropat e zgavrat e pyllit, Livadhet nuk ishin të Gjokajve, ishin pronë e kooperativës. Verës, pas mesnate, Deliu nxirrte nga ahuret dhentë dhe mushkën e i lëshonte të kulloshin në livadh

derisa rralloheshin yjet dhe nisinin diku lëvizjet e njerëzve.

Shtëpia ishte e madhe. Deliu herë pas here hipte në tavan dhe godiste trarët me mykën e sqeparit. Trarët lëshonin një zhurmë të ëmbël, të qartë, si qemane. Këputej e binte prej tyre bloza dhe ai gëzohej si fëmijë. Gëzohej se trarët ishin të fortë, se nuk u kishte hyrë krimbi dhe se shtëpia do të rrinte edhe shumë vjet. Vetëm një tra i madh, karinë pishe, e mërziste. Jepte një tingull të shurdhër si zë pusi dhe shkundej prej tij pluhur druri i brejtur nga krimbi.

Po gëzimet dhe hidhërimet e vogla të Deliuat askush nuk i dinte, askush s'kishte të drejtë t'i dinte. Dhe ai ishte përherë i vrenjtur e i ftohtë. Ai dhe shtëpia ishin një-lloj të heshtur dhe rënktonin njëlloj në gjumë, sikur rënkonte pylli.

Netve dëgjohej grindja e erës me degët e thata të drurëve. Pylli vuante nga kjo grindje e vjetër. Ai shushurinte me fletët e tij të shumta, sikur u binte miliona pizgave të gjelbra, por prapë nuk e mposhtte dot grindjen e degëve që thyheshin dhe binin duke shkundur pizga të gjelbra. Një kukuvajkë këndonte përnatë diku, askush s'e dinte se ku, mbi ndonjë dru gjysmë të tharë, dhe Deliu me vete ia bënte përnatë benë zogut të trishtimit, po asnjëherë s'e pa dot me sy, sepse kukuvajka ishte e vjetër dhe dinake. Një mot zogu nuk u ndje më fare dhe Deliu psherëtiu. «Këta djaj zogj rrojnë shumë vjet, ndoshta më shumë se drurët dhe, që kur mbaj mend veten time, mbaj mend edhe zërin e kësaj kukuvajke. Po shyqyr, i erdhi radha të ngordhë», mendoi ai. Mirëpo pranverës tjetër, porsa çeli gjethi, se nga dreqin doli një kukuvajkë tjetër. Zogu i ri kishte një thirrje të çjerrë, të mprehtë dhe të gërvishte diku, në kokë. Ishte zog grindavec si era e veriut dhe Deliu i erdhi keq që kishte ngordhur zogu i vjetër me zërin e thellë e të përmallshëm si shpellë. Ai deshë ta ruante me çifte, po në fund të fundit hoqi dorë, u mësua pastaj edhe me zërin e tij, ashtu siç ishte mësuar tërë jetën ngadalë, me durim, me pyllin, me erën, me ulërimat e ujqve dhe me dëborën e trashë.

Dëbora binte dendur, sepse pylli i ndillte retë mbi kokën e tij, i mbante si shtëllunga leshi për t'u ngrohur dhe ato ia shpërblenin duke derdhur, në netët e gjata, mizat e tyre të bardha butësisht, në heshtje, si në përrallë. Pothuajse kurrë s'kishte thëllime dhe cikna, kishte vetëm dëborë që ngjishej e trashej. Udhët e fshatit zihe-shin dhe, kur mbarohej misri i blojtur, ata dilnin e hapnin udhën deri në mulli. Por kjo ndodhte shumë rrallë, një herë në disa vjet dhe prandaj tërë dimrin ata s'shkëmbenin fjalë me njerëz të tjerë. Kjo nuk çudiste asnjëri, sepse të gjithë rronin kështu. Plaku Saliko rrëfente se dikur fisi i tyre kishte tri kulme, po dy prej tyre i hëngri hasmëria. S'mbetën meshkuj, familjet u shuan, vatrat u shuan, oxhakët u shuan. . . Salikoja ishte më i madhi i vëllezërve, po familjen e drejtonte Deliu, sepse Salikoja kishte shumë vjet që lëngonte nga një sëmundje e panjohur. Herë bëhej keq dhe kërkonte hoxhën, herë lëngonte qetësisht, anës zjarrit, mbuluar me bërrucë. Kur ndjehej mirë, zvarisej deri jashtë, në lëmë dhe rrinte gjer në mbrëmje. Vërente perëndimin e diellit dhe kurorat e hënës. Në gusht ua ngulte sytë si zgavra qiellit e reve, pyeste në kishin shumë lajthitë dhe në frynin erërat e veriut e pastaj thoshte ngadalë: «Dimri i sivjetëm do të jetë i rëndë plumb. Të vini zahirenë! Pranvera do të dalë kaçak!»

Të gjithë e shikonin gojëhapur. Ai heshtte dhe harronte. Po, në të vërtetë, ai s'harronte asgjë dhe, porsa vinte njeri i huaj, i jepte duhan e i thoshte: «Dimri i sivjetëm do të jetë i rëndë...» Dhe tërë fshati përsëriste gojë më gojë profecinë e Salikos. Gratë bridhnin prozhe-meve për bar.

Deliu e dinte që Salikoja s'ishte me të mirat, madje e dinin të gjithë, po asnjëri s'guxonte ta thoshte me zë të lartë këtë gjë, sikur kishin frikë se, posa ta thoshin, Salikoja do të vdiste. Kur ishte i sëmurë dhe rëkonte, Deliu dëgjonte pëshpëritjet si një jetim të Salikos që i lutej: «O Deli, shpjegmë në stanet dhe lërmë të fle jash-të. . . E di unë që s'më shëron, e di. Të shtrihem në vathë dhe të pi qumësht dhie nga gjijtë. Ja, ajo. . .»

Zërin e kishte të ronitur e të hollë, si prej fëmije. Deliu s'thoshte asgjë, i dridhte një cigare dhe ia jepte. Plaku psherëtinte. Kur i rritej mjekra shumë, vinte Abazi, vëllai i tretë, dhe ia shkurtonte me gërshërët e dhenve.

Një vit para se të bëhej kooperativa, banorët e shtëpisë u pakësuan dhe mbetën njëzet. Pas lëmit u martuan me radhë dy vajza të Salikos dhe një e Abazit. Plaku i harroi për një kohë motin, vathën dhe qumështin e dhive dhe grindej me vete: «Tri dolën, tri të hyjnë.» Në fillim askush nuk e mori vesh ç'deshi të thoshte me ato fjalë. Djemtë fshihnin me zor buzëqeshjet, Deliu u murrëtye. «Ju jeni humbëtira, tha, kurse xhaxhai ka dy barrë mend më shumë se ne, të gjithë po, ngaqë jeni aguridhe, s'kuptoni dot gjë prej gjëje!» Mezi e morën vesh që Salikoja kërkonte të hynin tri nuse në shtëpi. Kështu, duheshin martuar Serveti, që e kishte radhën, Bilbili, që s'kishte vajtur ushtar dhe Kuçoja, që po mbaronte tetëvjeçaren. Djemve u hipi gazi më keq, se përditë Salikoja murmuronte. . . «Tri dolën, tri të hyjnë.» Deliu s'fliste dhe heshtja e tij thoshte që ai s'ishte në një mendje me Salikon, po thoshte edhe që ai s'mund ta kundërshtonte fjalën e Salikos, sepse nuk ia kishte thyer zemrën kurrë! Dimrin e shkuar plakut nuk i doli profecia për motin. Kishte thënë që dimri do të vinte vonë dhe pastaj do të dështonte, mirëpo që në fund të nëntorit bëri vend një cipë dëbore dhe s'u shkri më. Xhamet zunë okitë. Një mëngjes ishte vrenjtur dhe s'u mor vesh se kur u gdhi, Salikoja mbeti duke fjetur nën bërrucë.

«Ç'ka xhaxhai që fle kaq rëndë?» tha Deliu.

Bilbili hoqi bërrucën dhe e zbuloi. Plaku ishte mbështetur si gruçkë dhe gjunjët i kishte mbështetur në mjekër, si nga ngërçi. Duart i kishte kyçitur. Në dhomë ishte gjysmerrësira e motit të vrenjtur.

«O xhaxha Saliko!» tha Bilbili. Plaku i shihte me dy sy të ngrirë, të turbullt, që s'lëviznin fare.

«Ai fle me sy hapur, tha Bilbili dhe i shkundi dorën. Dora ishte e ftohtë si lëkurë gjarpri dhe iu var në dysheme. «Paska vdekur, tha zëri i trashë i Deliu. Nisuni e lajmëroni në fshat dhe fisin tonë në Gllavë!»

Nuk qau njeri, përveç Sanijes, vajzës së Deliu. Ajo ishte trembëdhjetë vjeç dhe qante për hiçgjë. Madje, edhe kur e pyeste mësuesi në shkollë, ajo qante. Serveti sikur u mpi dhe i ktheu shpinën babait të vdekur. Bilbili s'ia lëshonte dorën.

«Lëshoje atë dorë, u grind Deliu. Dhe hidhi brucën sipër...»

Të nesërmen erdhi hoxha dhe disa kushërinj të largët.

E varrosën afër pyllit, në krye të livadhit. Toka kish-te ngrirë dhe varri mezi u hap.

Dimri ishte i gjatë dhe qetësia ishte e madhe. Ngjarjet ishin aq të pakta, saqë, kur ndodhte diçka, që ia vlente për ta mbajtur mend e për ta tjerre nëpër gojë, njerëzit merreshin me të ditë të tëra. Bëj hesap, kur rronte xhaxha Salikoja ynë, njerëzit, posa takoheshin, pyesnin:

«— Ke marrë gjë vesh për Salikon?»

— Jo — thoshin. — Thonë se s'ka thënë ndonjë gjë. Unë dëgjova që ka thënë se dimri do të dalë dështak.»

Vetëm kur vinte pranvera, kur shkrinte dëbora dhe qindra përrenj të vegjël nisnin e rrëkëlleheshin tatëpjetë, dukej sikur zgjohej çdo gjë nga gjumi dhe gurgullima e ujërave e trette edhe qetësinë e madhe. Dheu avullonte i tëri si një velenxë e murrme e nderur për t'u tharë. Ne ia nisnin me pendët e qeve. Unë isha pendar.

Në luginë, brenda atyre që u thoshin «vija të verdha», po ndërtohej edhe një shtëpi tjetër për Hyso Gri-vën. Ishte bërë tollovi e madhe, or vëlla. Hysoja deshë ta ngrinte përmbi konakët e vjetër, po kryetari ia kishte shtrënguar rripat. Ehu... Si ishte tërbuar xhaxha Deliu! Sikur ia kishin punuar atij këtë reng e jo Hysos. Ç'të kujtosh më parë? Mirëpo shtëpia po rritej përditë dhe, kur takoheshin njerëzit, pyesnin:

«— Ke qenë ndonjëherë andej?»

— Kam qenë, — thoshin — hodhën brezin e dytë...»

Vetëm në shtëpinë tonë s'pyetej kurrë për shtëpinë e re. Ose, më mirë, që të mos gënjejmë, s'flitej kurrë në sy të xhaxha Deliu. Të shuante pishën, po të të dëgjonte që flisje për të. Dhe pse? Kot së koti, më duket mua. S'di

si ju duket juve. «Po ti, derr, s'ke punë tjetër që tjerr nëpër gojë punët e botës?» të thoshte.

Një natë, unë u ktheva vonë nga arat. Qetë ishin të djerstitur ujë dhe stallieri më pa shtrembër. Ama kisha lëruar atë ditë, jo lafe. Më kishte qëlluar një dhe i butë që çahej si hallvë. Udhës më dhembnin kyçet e më çante trupit. Sapo kishte hapur gjethin e parë një minjollë e vogël, karshi diellit. Këputa një degëzë. Fletët ishin të buta, me një push si të bardhë dhe të shijshme si uthullnica. Ama edhe mua seç më shkrepiti atë mbrëmje të kthehesha njëherë nga shtëpia e braktisur e Nijes. Kot së koti më shkrepiti. Keni parë ju kështu? Dredhova te kapërcyelli dhe ia mora nëpër udhishten e vjetër. Në udhishte ishte rritur bari dhe ashtu, në të mugët, unë vija re se si mbehej një copë herë gjurma e opingës dhe se si ngrihej pastaj bari me përtesë e zinte vendin e parë. Që ta dini ju, kjo bëhej kështu se toka ishte e llazhdyer ende nga lagështia dhe se bari ishte rritur e s'ishte mësuar me thundrat e hajvanëve e me këmbët e njerëzve. S'shkonte më njeri në atë shteg. Të gjithë e kishin harruar, madje edhe Batoja e kishte harruar. Batoja mund të vinte ndonjëherë aty nga vjeshta, kur të bëheshin gorricat, se ishte lakmitar i prapë ai. Le që ç'punë do të kishte Batoja me gorricat? Për ato mund të vinte Nija. Po, doemos, Nija dhe unë. Unë? Si atëherë. Ne me Nijen shkundnim gorricën dhe kokrrat i fshihnim pastaj në plevicë, në sanë. Nuk i linim as të zhungeshin, jo. S'na durohej dhe vinim përditë e i zbulonim. «Ja të shohim, u zhungën gorricat vallë?» thoshte Nija. Unë mbushja krahët me sanë dhe zbuloja folenë e gorricave. Sana ishte e butë. Ndonjë fletë hithre më shponte duart... Por... y... y... y!.. Sa kohë ka që atëherë! Sa vjet vallë? Ah... po! Ishte disa vjet para se të veja ushtar. Nija atëherë nuk ishte rritur ende dhe netve me hënë vinte në kolovegë. Tani Nija ësh-të rritur. Dhe s'të shikon fare në sy, pa le. Po gjithnjë sytë përdhe, sikur i ka humbur gjësendi. Ama edhe unë, ç'ia punova pardje kur e gjeta vetëm, nën arrën e xha Asimit.

— «Hë, moj Nije, ngrije kokën lart, se do të të dalë

kurrizi — i thashë. Ajo u hutua fare, budallaqja, dhe më tha:

— Si je, o Bilbil, si i keni nga shtëpia?»

Ama, budallaqe, ore! Si i keni nga shtëpia! Ë? Dhe iku! Por, të thuash se është aq e turpshme, s'thua dot, se a s'u ngrit njëherë në mbledhjen e rinisë dhe m'i punonte gjuha bilbil?

Oborri i shtëpisë s'njihej më. Kishte mbirë bari në mes të gurëve dhe vendi ishte bërë i butë. Çudi e madhe, ama, sa shpejt rritet bari në mes të gurëve, kur nuk shkel njeri. Dyert ishin hapur nga erërat. Po kalbeshin. Batoja e kishte këputur shkallën që ngjitej në katin e dytë dhe dy parmakë kishin mbetur varur, si çengelë. Ishte ngrysur, po jashtë vendi ndriste si ditën, se kishte dalë hëna. Ajo ishte e madhe dhe shkëlqente si tepsi e kallajisur. Ç'të ndritur që bënte! Mund të shkoje perin në gjilpërë. Brenda shtëpisë ishte një terr i dendur, sa të vinte frikë. Le që ç'frikë të më vinte? Aty s'kishte asgjë. Ama, prapë seç kisha një si të dridhur, një si shybe, sikur isha në tjetër botë, në tjetër kohë, ku s'kisha qenë kurrë. Plloçat e kulmit kishin shkarë dhe ishin hapur vrima. Nëpër to futeshin rrezet e hënës, po nuk zbrisnin dot deri në hajat dhe mbeteshin varur nëpër trarë. Dhe nga dritaret hynte një dritë e venitur. Ato më ngjanin si sy të verbër e të verdhë, si sytë e xhaxha Salikos atë mëngjes që... Dhe befas seç më erdhi prapë një si dyshim. Një si çorape e vjetër kishte mbetur varur në një tra të qoshes dhe unë çuditesha, ç'donte aty ajo çorape prej leshi të zi? Ia këputa me një gur, kur fryy... ia bëri gjëja si çorape dhe zuri të furfuronte nëpër errësirë. Për besë, të ishte ndonjë që s'ishte mësuar me shpejllat dhe mazgallat e gërmadhëve, shtatë do t'i vinin... aq shumë furfurinte dreqi! Merrej vesh që ishte lakuriq nate dhe mua më hipi gazi kot së koti.

Fundja s'kishte ndonjë gjë për të qeshur, vetëm se më hipi gazi për Nijen. Kur ta takoja, do t'i thosha: «Ë, Nije! Po ta mbajti, ngjitu ndonjë natë nga shtëpia e vjetër, se ju kanë vajtur mysafirë!» Nija do të dridhej nga frika. Po sikur të ngjitej ndonjëherë? Sikur ta merrte

malli për shtëpinë e vjetër? Ja... siç më mori malli mua. Nejse, unë erdha kot, xhanëm. Ashtu m'u shtynë këmbët, po përse do ta merrte malli Nijen? Në shtëpi s'kishte mbetur asgjësendi. Asgjësendi. Vetëm mazgallat, kamaret, trarët dhe muret. Muret, megjithëse kishin dhënë bark, prapë e hëngrën dhe këtë dimër. Ku dihej? Mund të mbaheshin më këmbë edhe tjetrin. Dhe kështu, në shtëpinë e errët do të shtoheshin lakuriqët e natës. Ajo do të bëhej shtëpia e tyre, sepse ajo ishte më e ngrohtë se shpellat e pyllit. Në vjeshtë, kur të piqeshin gorricat, do të vinte Nija. Po prapë s'dihej! Ku e linte Batoja atë? Megjithëse mund të vinte me Nushin. Ose me Kasëmin. Ama edhe ai Kasëmi! Hajvan paska qenë! Ka bërë edhe ushtrinë në marinë, pa le! Ai e vuri atë rregull të shpifur në mbrëmjen e vallëzimit, apo doli vetvetiu? Jo, more, ai e vuri. Se ai tha së pari që të bënim mbrëmje vallëzimi. «Ne që kemi mësuar në ushtri, tha, mësojmë kushërirat, motrat dhe pastaj kërcejmë.» Mbrëmja u bë, xhanëm, drodhëm edhe gjithë ato valle, po, kur erdhi puna për të kërcyer çift, aty ngeci karkaleci! Jo se s'lojtëm, po secili me kushërirat, me motrat... Ë... në ta mbajttë, shko e vallëzo me ndonjë vajzë që s'e ke të fisit. Me Nijen, ta zëmë. Le që edhe Nija s'tundej vendit nga frika, po mund të bëhej shërri sherr! Mbrëmje e bukur besa! Për zili! Dhe tërë fajin e kishte Kasëmi, sigurisht! Ishtë edhe sekretar rinie tjetri, pa le!

Le që... ndoshta s'bëhej dot ndryshe, ë? Thonë se edhe gjetiu kështu bëhen. Nejse. Po hë? Si të bësh? Po sikur t'i mbushej mendja Kasëmit dhe të vinte të merrte Dudijen tonë? Jaaa!.. E pse tamam Dudijen? Le të lozte me... Au! Ç'them edhe unë! Gjepura! Eja të shkojmë tani prej këtej! Eja! Natën e mirë! Natën e mirë, lakuriqë të natës! Natën e mirë, Ni...

Erdhën ditë të ngrohta dhe kumbullat e egra çelën lule përnjëherësh. Në livadhe dolën luledhentë dhe ato dukeshin si të mbuluara me breshër kokërrmadh. Në mezhdat e arave dhe të livadheve kumbullat shtoheshin vetvetiu nga bërthamat që mbeteshin vjeshtës dhe, po

të mos i hanin dhitë e Deliut, do të ishte bërë një pyll i tërë. Ishte fresk dhe mbante vlagë, drurët hazdiseshin, hidhnin gjembat dhe trashnin degët. Kësaj stine i gëzohej Deliu. Në mbrëmje, kur kthehej nga arat, ulej në lëndinë, mbi kryet e burimit që dilte në mes të livadhit, dhe psherëtinte. Abazi, i mërzhitur ngaqë s'e merrte dot me mend se përse psherëtinte ashtu Deliu, ndjente në ato çaste një uri prej ujku dhe zorrët e gërricnin. Ç'dreqin kishte Deliu që çlodhej e dridhte duhan tamam këtu, në prag të shtëpisë? Sikur t'i thoshte njeri që aty në livadh shpirti i rreshkur i Deliut zbutej e shtrihej si për t'u qetësuar një copë herë, s'do kishte gjë më të habitshme, për të, sepse ai s'e merrte dot me mend ndryshe Delinë, veç të vrenjtur si moti që mund të bubullojë kur të duash. Deliut i dukej sikur i shkriheshin ca akuj të mbetur nga dimri. Ata shkriheshin në vijën e gjelbër e të bardhë të majit. Pastaj inatosej me vete për këtë, thithte me duf tymin e duhanit, dhe e shihte fytyrën në ujët e burimit. Burimi ishte i tij. Asnjeriu s'i binte udha këtej, prandaj asnjeri s'ia turbullonte. Në ujë fytyra e tij dukej e shtrembër, dhëmbët si shata dhe sytë të fryrë e të enjtur. Inatosej përsëri me shëmtimin që i bënte uji dhe e zhyste fytyrën në të e gëlltiste gllnëka të mëdha, si pa ngopje. Ujërat i kullonin nëpër mjekër e në qimet e kraharorit. Ngrihej, fshinte buzët me pëllëmbë dhe psherëtinte.

Njëherë, Batoja kishte lëshuar gomarin azat nëpër livadh dhe kafsha e ngratë kishte futur kokën në burim. Deliu, që kosiste jonxhë, e pa së largu, iu lëshua në pikë të vrapit dhe i hyri gomarit me shqelma. «Derr, o derr!» bërtiste.

Pranvera e sivjetme iu duk Deliut e mbarë. Dheu ishte mbuluar me lulet e bardha të kumbullave. «Vetëm mos i gënjejë pemët... mendonte me ankth. Vetëm mos i gënjejë dhe mbetemi pa raki. Se rakia na duhet. Do të martojmë Servetin sivjet. Do fati, martojmë edhe Bilbilin. Po të rronte Salikoja, do ta dinim si do të vinte pranvera. «Pranvera do të jetë e mbarë dhe brymëra s'do të ketë», do të thoshte. Kur s'rrojti edhe ca Salikoja i gjorë...»

Ra të flinte herët. As që u zhvesh fare. Hyri nën jorgan me gjithë rroba. Gruaja iu avit dyshekut si mace dhe i hoqi çorapet. Dheu i ngjeshur pas pllazeve u thërmua në dysheme. Deliu u kthye në krahun tjetër dhe u grind.

— Dulja dërgoi fjalë. Do të vijë nesër mbrëma — tha gruaja.

— Mirë, mirë... — murmuriti ai dhe u mbështoll me jorgan. — Thuaji Abazit t'ia këputë kokën këndesit! Dhe fjeti.

Të nesërmen, porsa do të dilte në udhë, vuri re Gjonin që u dha në fund të livadheve, hipur në një kalë të bardhë. Deliu kishte ca mendime mjaft të ngatërruara për Gjonin. Mirë, në fshat e donin. Që kur erdhi ai kryetar, s'kishte më hatëre. Pastaj, fjalën e kishte të ëmbël dhe ishte njeri behar, ditë e natë. Aq i qeshur, sa s'të bëhej t'i besojë. Deliu tërë jetën kishte besuar te burrat e vrazhdë, hijerëndë e fjalëplumb, që i mbajnë kyçur buzëqeshjet e tyre. Sikur të mos ishte ai, që solli «vijat e verdha», Deliu mund ta donte. Dhe, kur të donte, Deliu mund të bëhej copë për ty. Mirëpo, posa erdhi ai, erdhën edhe urdha për ato «të mallëkuara» vija të verdha dhe ai s'do ta kuptonte kurrë ç'punë kishin ato në fshatin e tyre. S'do ta pranonte kurrë që strehët e çatisë së një tjetri të rridhnin në truallin e tij, dhe nga dritaret ta përgjonin sy të huaj. Kjo ishte përbuzje për gjithçka kishin lënë amanet të vjetrit e oxhakut të tij, stërgjyshërit dhe gjyshërit, baba Taipi e vëlla Salikoja. Ishte njëlloj si të harroje amanetet e tyre. Dhe amanetin s'e tret dheu. Jo, s'e tret.

Kur pa Gjonin, Deliu deshi t'ia mbushte mendjen vetes se atij i ra udha rastësisht, sido që i çërriti për drej. «Kushedi ç'djall urdhër mund të sjellë ky! Mund të urdhërojë, sepse s'është kot së koti kryetar!»

Tërhoqi opingat bran nëpër bar. Vesa i lagu thembrat e këmbëve që i kishte jashtë çorapeve të grisura, si vezë të verdha, po ai s'ndjeu gjë. Doli nga lesa e kopsh-tit. Gjoni zbriti kalin dhe e lidhi kapistrën pas gardhit. Kali futi kokën në barin e ri të mezhdës dhe këputi me

ëndje një gojë bar. Deliu vuri re se si shkurtuhej bari e se si kullonin jargët e kalit.

— Mirëmëngjes, o Deli! — tha Gjoni.

— Shyqyr që urdhëruat një herë edhe në konakët tanë, or shoku kryetar — tha Deliu. — U bënë dy vjet që je këtu dhe s'na e ke parë pragun!

— Do të vijmë kur të kesh gëzime! — tha ai.

— Gazi dhe helmi janë njësoj. Duan njerëz — i hodhi një thumb të largët Deliu.

— Kur vdiq Salikoja, s'u ndodha këtu. Isha në qytet — tha Gjoni.

— S'e dija.

— Po edhe sot, puna më pruri. Më thanë se je sharrëxi i vjetër dhe e njeh qerestenë. Erdha për një mendje...

— Kot thonë, more... — u përtyp Deliu, po gjithsesi i erdhi mirë që goxha kryetar kishte ardhur të mernte mendje prej tij. Dhe ashtu, rrëmbimthi, iu kujtua se kishin mbetur në gjerdhet e trojeve të tij dhe kështu nuk e donte zakoni, prandaj nxitoi ta ftonte brenda «sa për një kupë dhallë». Po Gjoni tha se s'kishte nge dhe u ul në mezhden e llazhdyer nga vesa, pastaj u ngrit menjëherë dhe fshiu pantallonat.

«Ka ndonjë hall, pa nuk i zë bytha vend», mendoi Deliu.

— Unë s'para marr vesh nga punët e drurit — tha Gjoni. — Kur bëmë shtëpinë e Batos, ma preu mendja që qeresteja e shtëpisë së vjetër nuk do të hynte në punë, andaj i vumë qerestenë e re, që patëm në plan. Kështu u ngutëm dhe tani mbetëm në diell, se shteti s'ia ka ngenë të na japë qereste sa herë të hapim gojën. Thashë, pa të shohim njëherë me usta Delinë se mund të ketë trarë të mirë në atë gërmadhë.

— Vonë u kujtove. Tërë dimrin, ç'ra jashtë, ra edhe aty brenda, se çatia pikonte e vinte jaz.

— Vonë, vërtet — u pikëllua Gjoni.

— Po prapë, mund të hedhim një sy. Do të marr pas edhe Bilbilin, se vetë s'hipi dot në trarët e çatisë.

— Atij po ia lë zanatin? — deshi të bënte shaka Gjoni.

— Kush do, e merr zanatin vetë — tha ai me inat. Nuk i pëlqeu që të tjerët besonin se tamam djalit të tij dhe jo atyre të Salikos apo të Abazit po ua mësonte Deliu zanatin e sharrëxhiut të qerestesë.

Shtëpia e Batos ishte mbushur me pezhishka, sikur kishte vite e pabanuar.

— E dini një gjë? — tha Bilbili. — Këtu është një kope me lakuriqë nate.

Dhe menjëherë kafshoi gjuhën.

«Prit tani kur të pyesë xhaxha Deliu. Jo po kur i ke parë ti lakuriqët e natës, jo po ç'ke dashur natën në shtëpitë e braktisura». Po Deliu nuk e kishte mendjen aty. Vinte e vinte gjatë një trari të dyshemesë dhe e godiste me mykën e sqeparit, pastaj e qëllonte dy-tri herë me presë dhe vërente drurin.

— Po tani ku janë? — pyeti me naivitët Gjoni.

— Kush? — tha Bilbili.

— Ata, lakuriqët e natës.

— Janë fshehur nëpër hatulla — pëshpëriti Bilbili dhe i erdhi për të qeshur që goxha kryetar s'e dinte që lakuriqët e natës nuk lëvizin ditën. Po u kujtua që Gjoni ishte qytetar dhe në qytet s'kishte lakuriqë, me siguri.

— Ky tra s'bën — tha Deliu. — E ka brejtur krimbi. Le që shumica e trarëve qenka prej ahu — shtoi me përbuzje.

— S'jemi aq të pasur, do të zgjedhim — tha Gjoni. — Kemi mbetur në fill dhe shtëpia e Kasos do të na mbetet përgjysmë.

— Pse s'prisni qereste në pyll? — tha Deliu.

— Se s'kemi në plan. S'na jep damkë pyjorja.

— Njëherë s'kishte gjëra të tilla. Jo plani, jo damka. Deshe qereste, i futeshe pyllit dhe he... Dhe vetëm po të ishe dorëthatë si Batoja mund të bëje qereste të tillë.

— Njëherë ishin ndryshe shumë gjëra. Njëherë kër-ciste edhe pushka fis më fis dhe pleqtë i bënë shtëpitë kulla, një të shtënë pushke larg. Mirëpo tani të gjithë i bëjnë shtëpitë shpinë më shpinë.

— Pse ashtu, apo që të kenë muret ngrohtë? — u tall Deliu.

— Të kenë ngrohtë njerëzit — tha Gjoni.

— Aha... njerëzit! Ama edhe unë, or kryetar! Paskam qenë i trashë deri më sot! E dija që shëndoshë pylli dhe krahët, pa dimri bëhet i ngrohtë për njerinë, mirëpo ja ç'na qenka tani?

— Trarët e çatisë më duken të mirë — thirri që lart Bilbili. Kishte shaluar një tra të zi dhe lëkundej për qejf.

— Kujdes! — u alarmua Gjoni. Deliu s'e prishi gjakun.

— A këndojnë? — pyeti.

— Këndojnë, këndojnë. Dëgjo! — tha Bilbili dhe i sëllloi trarit me mykë. Zbrazësia e murrme e shtëpisë dha një kumbim që u shurdhua nëpër mure dhe Deliu rrahu ajrin me pëllëmbë, i mërzhitur.

— S'dëgjohet, jo. Po ti vëri veshin mirë! Ku të shurdhohet zëri, ciflose dhe shiko, se thellë është krimbi. More vesh?

— Hë... hë... — tha Bilbili dhe u kacavjerr në një tra tjetër.

— Na duhet shumë qereste, shumë — psherëtiu Gjoni.

— Pse? — pyeti Deliu. — Mos do të bëni gjë zyra të reja?

— Do të bëjmë shtëpi kulture...

— Ç'e do!? Harxhe të kota — tha Deliu.

— Do të bëjmë edhe shtëpi të reja. Familjet këtu janë shumë të mëdha dhe do të vijë dita që vëllezërit të ndahen. Dhe, kur të ndahen, do të duan shtëpi më vete. Kështu po e sjell koha.

Deliut iu bë sikur ky njeri besonte me kokëfortësi sikur, ja, që nesër, gjithë djemuria, nën çdo kulm, do të dilnin e do të iknin prej familjeve të tyre, sikur ta kishin bërë me fjalë. Kjo ishte aq e pabesueshme për Delinë, saqë i erdhi keq për atë burrë, goxha kryetar, që përralliste gjepura kësisoj. Heshti një copë herë dhe pastaj u murrëtye i tëri. U bë i zymtë, rrudhat iu shtuan

dhe e qepi gojën. Jo, s'mund të ishin gjepura. Se ai ishte kryetar. Fjala e tij peshonte. S'foli. Po të fliste, do të bubullonte e do të zihej me Gjonin. Se, iu ndez prapë mëria për vijat e verdha që donin të mbyllnin në darën e tyre gjithë fshatin. Po të fliste, fjala do të priste si thikë. Po a s'ishin thika edhe fjalët e atij njeriu? Të ndaheshin vëllezërit! Të ndaheshin djemtë! Pse? «Ky s'kupton asgjë dhe do të na marrë më qafë, medoemos.» Atë çast e urrente atë njeri. E urrente për fjalët e tij çapraze, për qetësinë e buzëqeshjen e tij. Se, si mund të bëhet që njeriu të rrokullisë fjalë si shkëmb që thërrojnë zakonet e mira të një vendi dhe të jetë prapë i qetë e i kënaqur? Si mund të bëhet kështu? Të ndaheshin! Hm... Po ata të tre, ç'të keqe kishin pasur që s'ishin ndarë? Të ndaheshin! Të copëtohej familja e Gjokëve në ca Gjokëz me dy frymë nën kulm. Dhe si të vente mysafir tek ato kulme? Kështu? Jo! S'kishte për të ndodhur kështu!

— Pse s'flet, ore? — pyeti Gjoni.

— Se s'merrem vesh dot me ty — tha Deliu. — Ti s'je nga anët tona. Ju keni zakone të tjera. Jeni më të ftohtë dhe s'e keni për gjë ta shihni vëllanë një herë në vit. Kurse ne jemi ndryshe. S'ndahemi lehtë ne, jo! Veç në ua mbledhsh rripat njerëzve!

— Si ua mbledhkam rripat unë?! — u çudit Gjoni.

— Me ato... «vijat e verdha». Se njerëzve do t'u rrënohen një ditë shtëpitë e vjetra. Dihet kjo. Dhe do të duan të bëjnë të reja. Aty u del në pritë ti dhe u thua: «Do të ndërtojmë këtu. Një për ty, një për vëllanë tënd». Kështu. Ç'të bëjë pastaj njeriu? S'ka nga ia mban dhe bëhet pulë...

Bilbili kishte zbritur nga çatia dhe mbante vesh. Deliu e pa vëngër. Ç'punë kishin këto gjëra për veshët e tij? Jo, ato s'kishin asnjë punë. Ai s'duhej t'i dëgjonte dhe kryetari do të bënte mirë të mos fliste. Sepse këto biseda s'ishin për djemtë, jo. S'ishin. Deliu i hodhi një nga ato vështrimet e vëngra që Bilbilit ia mbërthenin gjuhën.

— Dymbëdhjetë janë të mirë. U vura shenjë! — murruriti Bilbili.

— Mirë, shko tani — tha Deliu. Bilbili bëri të dilte, po u kthye prapë nga rruga.

— Janë edhe nja gjashtë të kalbur aty ku mbështeten në mur. Po të shkurtohen, ndoshta. . .

— A do të deshe të të dërgonim ca kohë në qytet që të mësosh për zdrukthëtar? — tha kryetari. Bilbili pa me dyshim Delinë, po ai ngriti supet.

— Duhet t'u mësojmë zanate — tha Gjoni. — Do të kemi këpucararin tonë, kovaçin, berberin. Të gjithë. Jeta e përbashkët i do këto. Apo jo, Deli?

— S'e di — tha Deliu i zymtë. — Trarëve të ahut kot që t'u vë shenjë. S'bëjnë për asgjë.

— Do ta bëjmë ndryshe jetën.

— Mundet. Kur të më kullosë mua mushka mbi kokë.

— Jo atëherë, po më herët. Shumë më herët. Mos u vrenjt. E di që të vjen zor, e di. Ashtu e gjetët ju, ashtu e mbajtët dhe ashtu doni ta lini këtë jetë. Deri dje kishte një kuptim dhe një qëllim, që ia jepnin historia, zakonet, hakmarrja, prapambetja. Se, sa më i varfër e i prapambetur të jetë njeriu, aq më i veçuar dëshiron të rrojë, sikur i vjen turp për mjerimin, për gëzimet e varfra, për fëlliqësitë e tij dhe do t'ia fshehë botës ato. Pastaj, vetmia pjell edhe një armiçësi të fshehtë për të tjerët, që janë larg teje. Një ligësi. Të bëhet sikur thua përnatë: «Po ai, ç'kurdis për mua brenda mureve dhe gjerdheve të tij?» Megjithëse i njohur, ai është më fort i panjohur, apo jo? Dhe, sa më i panjohur të jetë, aq më ftohtë e shikon ti, se njeriu rrallë ndjen dhemshuri të madhe për një të huaj. Kurse jeta pranë e pranë e bën njerinë më të mirë.

«Duket që i ka zanat konferencat, mendoi Deliu. Po shyqyr që i thotë gjërat mal më mal, dhe s'ua nxjerr tamam thelbin e kuptimit. S'besoj të ketë marrë gjë vesh Bilbili». E pa me bishtin e syrit të birin dhe iu bë sikur vuri re një buzagas të hidhur në gjithë fytyrën e tij, kurse sytë i bridhnin larg, në luginë.

«Po këtij, ku i vrapoi mendja, vallë? Le që, ku gjetiu? Duhet martuar», vendosi Deliu.

Kali i kryetarit ishte shpenguar dhe kishte hyrë në

jonxhë, Deliut i erdhi keq për jonxhën, po s'e bëri veten.
«U fryfsh dhe plaç!» mallëkoi ai.

Në të ecur, pas pluhurit të përhimtë të kopesë, vinte edhe një njeri. Koka, mbi një qafë të hollë e të zhubrosur, i varej anës sikur kishte të lidhur një gur. Herëherë qëndronte dhe vërente përreth, sikur kërkonte udhën e sikur një mëdyshje e dyshim i fshehtë e bënin që të përgjonte diçka, një zhurmë të largët e të panjohur, që për të tjerët ishte asgjë. Pastaj gjallërohej, shkundej dhe nisej me ngut sikur porsa kishte lexuar në qitapin e udhës, të shkruar nga këmbët e dhenve, atë që duhej të bënte.

Deliu e pa së largu dhe doli ta priste. Dhentë iu shtynë nëpër këmbë në shtegun e tyre dhe u futën në stallë. Deliu e mori torbën dhe e la ta kapërcente i pari pragun. Në heshtje, u sheshuan këmbëkryq mbi postet e zeza të dhive. I ardhuri kishte trup të vogël e të kruspulosur dhe rrinte i palëvizur, si hejbe. Pastaj u shtriq. Koskat i krisën. Deliu nxori kutinë e duhanit.

— Ë? — tha Deliu.

Dulja u përtyp dhe u gëlltit.

— Do allahu dhe një ditë bëhen të gjitha. Mos u sëmëllis, se secili e ka kismetin të shkruar — tha ai.

— Një ditë — tha Deliu. — Mirëpo ditët s'kanë fund dhe rrokullisen shpejt.

— Ne po lodhemi për mirë — tha ai. S'duam që të ngatërrohen krundet me pahun e miellit. Ti s'mund ta dish sa zor është të gjesh sot nuse të mirë. Bota po merr huqe dita me ditë. Asgjë tjetër, vetëm huqe. Fisi juaj është i shquar e i madh; po rinisë i është bërë mendja hekurudhë. Çupave u është hapur syri filxhan. Filxhan u është bërë. Dhe burrave, zemra bakër nga dëshpërimi. Se s'janë të gjithë Deli Gjokë. Ç'të them? Po vdes burrëria. Burrëria s'është më mbi shalë të kalit, as në kocaqe, jo, ka zbritur te bishti. Serveti juaj është xhevahir. Xhevahir i rrallë është Serveti. S'është për të thënë, po a e di ti ç'më thanë aty te Kaçulët, në Vidhas? «Ata janë larg botës, në humbje të zezë», më thanë. Kush

mbyllet me kukuvajkat? Çupat duan të martohen fushës. Kurse fushës ka plasur sevda ja sheshit. Larg qoftë!

— Ti e di më mirë, or mik — psherëtiu Deliu i pikëlluar. — Po unë e kam një brengë të madhe për djalën, se po i shkon mosha. Dhe, sa më shumë i shkon, aq më i heshtur bëhet, sikur ka kyçur brenda në shpirt një mëri e një dëshpërim pa masë dhe prite kur të teptisë ndonjë ditë jashtë, si gjëmë e zezë.

— Po ti mos u pikëlllo ashtu, jalla! Mos! — tha Dulja. — Paçka se bota po shpëstillet keq dhe fijet janë ngatërruar, ta ka gjetur një nuse Dulja, ta ka gjetur...

Deliu seç pati vetvetiu një dridhje e një dyshim dhe nuk e ndjeu dot gjithë atë gëzim që priste të ndjente kur të dëgjonte këtë lajm. Përkundrazi, gëzimi iu zbythi në një qoshe dhe tërë mendjen ia pushtoi një dyshim i egër.

— Po pse ma tjerr kaq gjatë e s'ma thua që në fillim? — tha ai.

— Si të të them? — tha Dulja dhe vari kokën e kroi veshin me thua. — Sepse nusja e ka një cen të vogël. O, jo kushedi, jo! Njërën këmbë pakëz më të shkurtër, po ja, aq sa s'vihet re. Prandaj. Sa për fisin... ç'të të them? Derë e parë.

— Ku? — tha Deliu.

— Në Dudës.

— Ku?

— Përtej, thellë. Matanë, lumit, nga Skrapari.

— S'e kam dëgjuar.

— Ç'e do? A s'ke besim tek unë?

— Kam.

— Ja, kështu. Unë s'të shtrëngoju. Ti mendohu. Po dije, është zor të të vijë nuse këtu.

— Serveti është... është si lis!

— Asllan është! Dhe i urtë, shqerrë! Dhe ty s'ta prish kurrë! Do ti, puna mbarohet! Ata edhe mund të paguajnë.

— Mos më zër para në gojë! Mos më zër! Dëgjove?

— Mirë. Tjetër hall ke ti. Ama, e thotë edhe fjala, s'ka insan pa noksan. Dije dhe këtë.

Dules iu këput koka mbi gjoksin e futur brenda, si dërrasë e brejtur, dhe nga lodhja e nga rakia që pinin i erdhi gjumë. Deliut i erdhi keq kur e pa ashtu, një grusht njeri. E pati munduar shumë duke e dërguar fshat më fshat. Vërtet, çdo njeri ka zanatin e vet dhe gjithë kra-hina s'kishte mbles më dorëmbarë se ky, por tani ky ishte shkërmoqur shumë, si një kalli i harruar në një arë të korrur që hedh mbi tokën si çerep, kot më kot, kokrrat e tij dhe mbetet ashtu, i zbrazët e i lehtë, derisa e shkelin këmbët e bagëtive. Kështu. Ishte drobitur ky njeri nga vjetët, lodhja, rrugët e hallet e botës dhe prandaj koka i ishte vaisur edhe më.

— Të mos ishte për ty, që të kam mik, s'ia hyja kësaj valleje. S'më bëjnë këllqet më — u zgjua ai, sikur e kishte nuhatur keqardhjen e Deliut.

— Të paçim! — tha Deliu. — Ty të kemi pasur dhe të kemi.

— Me djemtë e tjerë do ta kemi kollaj. Serveti vjen ca i leshtë dhe i avashëm. Ka marrë nga Salikoja. Andaj s'para e pëlqejnë njerëzia. Kur të vijë sëra e Bilbilit, do të bëhem edhe një herë djalë. Copë do të bëhem...

— Të paçim! A ta shtrojmë darkën? — pyeti me zë të ulët Deliu, sikur po bënte një faj që prishte zakonin.

— Shtro, shtro — tha Dulja. — Jam lodhur dhe dua të fle.

Darkën e hëngrën të tre, me Abazin. Abazi s'fliste. Mbante erë bajge të freskët, se posa ishte kthyer nga ahuret, po asnjërit s'i vajti mendja aty, sepse asnjëri s'ndjeu gjë. Zjarri po shuhej. Kërcisnin lugët në misurin prej balte. Dulja ra të flinte. Deliu ndenji edhe një copë herë në dhomën e miqve. Gojën e kishte pelin të hidhur dhe nga vreri bëri të dridhte një cigare. Duart e ashpra, gdhë, iu drodhën dhe duhani iu derdh përdhe. S'i kishte bërë vaki kurrë kjo. Deliut s'i bëhej të besonte se ishin të tij ato duar që dridheshin, s'i bëhej të besonte se kjo mund të ishte pleqëria. Jo, kjo s'mund të ishte pleqëria, sepse ajo s'është si nata, që vjen menjëherë pas ditës. Kjo ishte një brengë e panjohur, e errët dhe e thellë, si guvë. Sepse ai do të martonte tani djemtë e tij.

Të gjithë ishin djemtë e tij. Edhe Serveti i Salikos, edhe Kuçoja i Abazit. Të gjithë. Dhe ai duhej t'i martonte. Pse s'kishte ardhur më parë kjo brengë vallë? Atëherë kur vinin e kërkonin çupat e tyre? Pse? A, po! Dihet! Tanimë nuk shkojnë njerëz nga kulmi ynë, po vijnë! Vijnë njerëz të panjohur! Nuset! Kush shkon, udhë e mbarë! Kush vjen... mirë se ardhte, në e ka këmbën të mbarë! Ato do t'i zgjidhte Dulja. Ja, do të vinte së shpejti ajo nga Dudësi. Ajo që çalon pakëz, sa mezi duket. Pakëz. Fundja, s'ka insan pa noksan, s'ka.

Dhe do të vinin edhe net të tjera, si kjo nata e sotme. Brenga e tij do të dendësohej. A do t'i dridhej më dora dhe a do t'i binte duhani përdhe?

Kur u gdhi, i dha mushkën Dules dhe ai i hipi pa dalë nga oborri.

— Po ky ç'deshi? — e pyeti Bilbili që po shkonte në livadh, me kosë në sup.

— Deliu u murrëtye dhe u mat t'i këpuste një të sharë të mirë, po s'i bëri zemra të grindej ditën që kishte vendosur për fejesën e Servetit.

— Servetit i gjetëm nuse! — tha. — Do të të gjejmë edhe ty. Me ty do ta kemi kollaj, sepse Serveti vjen pak i leshtë dhe...

— Ptu! — pështyu vrerin e gjelbër të duhanit. — Ç'po them ashtu? — Dhe iku duke hequr zvarë opingat.

Bilbili e ndoqi me sy shpinën e tij të kërrusur dhe ia dha gazit, sikur e shponte elbi.

Serveti është i humbur. Për nder, mirë thonë që është pak leshko! Këtë nuk e kisha besuar, se, ndonëse i mbyllur, po është thëngjil i mbuluar ai. Kujt ia thoshin, mua? Hm... Po tani u mor vesh që paska qenë humbëtitirë. Si, ore, s'çau kokën fare ta dijë ç'është e si është kjo nuse? Unë u zura. I thashë:

«— Ti je njëqind vjet prapa, me Turqinë! — Ai qeshte si budalla.

— E di xhaxhai këtë gjë — thosh. «Ptu! Unë, or vëlla, s'e bëj dot një gjë të tillë. Kurrë. Pse, ku jemi? Derr në thes, s'ka! Dhe xhaxha Deliu, po të dojë, le të

inatokset. Apo jo? Le që unë do të marr... Hm! Ç'jam ngrysur larg edhe unë! Një, dy dhe aty më vete mendja, sikur më ka hedhur trutë e gomarit, siç thonë. Ja, edhe dje, tërë ditën, kështu... Nxirrnim trarë nga shtëpia e Batos, bashkë me Servetin. Ai s'e kishte mendjen fare në punë. Unë, ca më keq. Për nder, gati ramë thes e përdhe nga trarët e çatisë. Mirë Servetin që e shponte elbi i nuses, po mua, ç'ne?

Më vinin në mendje, varg e varg, të gjitha kujtimet e kësaj shtëpie, që tani po bëhej gërmadhë. Më vinin në mend ato mbrëmje të dimrit, kur dëbora ngrinte dhe bëhej e fortë, sa të mbante përsipër, kur dëbora kërciste nën këmbë dhe mua më dukej sikur kjo zhurmë i ngjante shumë përtypjes së krëndit prej dhive, kur kolovega lëmohej nga sajat dhe bëhej akull dhe kur hëna dridhej e shëmtohej në akullin e kolovegës e bëhej si kungull i gjatë dhe ne rrëshqisnim përmbi faqet e saj të verdha. Ja, atëherë dilte Nija nga porta. Këmbët e saj nuk ndiheshin fare, sepse Nija mbathte pllaze të trasha, të arnuara me shajak. Ajo vinte si hije dhe thoshte: «O Bilbil, a do të më marrësh edhe mua në sajë?»

Eh! Ç'kohë ishin ato! Ç'dimra ishin! Dimri ishte i tëri yni. Askush s'na e merrte dot dimrin dhe askush s'na i trazonte kolovegën dhe hënën dhe gjithë atë botë që ishte e qetë, e verdhë, tërë fshehtësira... Kurse tani.

Punnam deri në mbrëmje. Serveti zbriti në luginë, në kryesi. Unë ndenja mbi trarët që i kishim vënë sërë. Çatia ishte zbuluar edhe më dhe nëpër të çarat e patavrave dukej qielli i natës, sterrë i zi. Kamaret dhe mazgallat nxinin si xhepa të hapur në errësirë dhe unë merrja me mend se si ishin mbushur ata xhepa plot me lakuriqë nate, se si dilnin tani lakuriqët në heshtje dhe e varnin trupin poshtë, si çorape të zeza. Dhe, sa herë që përfytyroja lakuriqët, më dukej se çdo gjë që braktisej e mbe tej shkretë, pushtohej ngadalë prej ushtrisë së tyre të padukshme që fursurinte nëpër ajër me krahët e gjatë. Nganjëherë, unë jam i çuditshëm. Filloj e harrohem pas një gjëje, mendja nis e më bredh poshtë e lart dhe vetvetiu vijnë e më bëhen pamje të ndryshme dhe kujtime.

Atëherë dua të kem njeri pranë dhe t'ia rrëfej të gjitha ato që më rrjedhin në gjuhën e mendjes si mjalti në hojë, po kjo është e pamundur, sepse, kur jam me njeri tjetër, s'flas dot kurrë kështu si me veten time, dhe mendimet vijnë e më shkurtohen.

Ç'do të bëhej sikur të vinte një natë kur edhe shtëpinë tonë të madhe ta zinte ushtria e lakuriqëve të natës që do të dilnin nga guvat e errëta të pyllit? Ata do të gëzoheshin që gjetën një shtëpi kaq të madhe.

U vonova atë natë. U përmenda kur pashë se kishte dalë hëna dhe ca gulshe drite të venitur u varën nëpër të çarat e çatisë. Hëna ishte e madhe. Te ne gjithmonë ka një hënë të madhe dhe më të ndezur. Kam vënë re se në qytet hëna duket e vogël, e zbetë dhe e pluhurosur. Pse vallë?

U ngrita dhe bëra të dilja. Te pragu më vajtën sytë në nja dy sende të hedhura përdhe. Ishin fletore. I kishite hedhur Serveti kur kontrollonte kamaret. I mora. Fletët ishin të lagura e të ngjitura nga myku. Në kapak, nën dritën e hënës, lexoj «Fletorja e punëve praktike në ekonominë shtëpiake.» Emri i nxënësit: Nije Shkurtaj.

Nije!

M'u bë sikur një zë i ulët pëshpëriti kështu te kopshti me kumbulla të egra.

Nije!

Dhe u drodha i tëri! Ndoshta kisha pëshpëritur vetë, padashur! Ej, dreq! Ç'turp! Ç'është kjo kështu, vallë? Mos është dashuria? Ni... Dashuria? Sikur të ishte kjo dashuria! Sikur të ishte tani edhe Nija aty, nën hijen e errët të kumbullave! Dheu është bërë lëndinë dhe bari është rritur. Unë do t'i thosha: «Nije, a do të martohesh me mua? Se xhaxha Deliu, pas Servetit, e ka syrin tek unë, Nije. Ai do të ftojë prapë Dulen, atë plakushin e gjorë dhe do t'i thotë të gjejë një nuse për mua. Dhe ai do të trapitë fshat më fshat, si lypsarët dhe do të nderë dorën. «Një nuse për Bilbilin, do të thotë. Kush ka një nuse për Bilbilin e Deli Gjokës?» Kurse, po të duash ti, Nije, unë mund t'i them: «Këput zverkun prapa diellit, o Dule, se unë e kam gjetur vetë nusen.» Po të duash ti...

Po ti... s'do? Ke frikë? Edhe unë kam frikë. Prej kujt kam frikë? Ku ta di unë, Nije? Prej xhaxha Deliu, prej Batos, prej kushëririt tënd, Kasëmit, që është sekretar i rinisë. Prej fjalës dashuri.

Jo... sonte s'kam frikë as prej dreqit. Copë të bëhet. Pse, mos do të bubullojë qielli, kur të të them ashtu? Ç'do të bësh ti? Ku ta di unë? Ndoshta do të ulësh kokën dhe do të ikësh. Me siguri. Po unë s'të ndahem. Derisa të flasësh edhe ti. Nuk do ta bëj më si pardje, kur të takova aty, te shtegu që të shpie në vatrën e kulturës. Nën arrën e Pajos, mban mend? Ishte më të ngrysur dhe ti shkoje në shtëpi. Unë të thashë:

«— Pse s'vjen ndonjëherë nga shtëpia e vjetër, Nije?

— Ç'të dua? — the ti. — Aty s'ka më asgjësendi.

— S'të merr malli?

Ti u mendove.

— S'e di — the. — Ndoshta edhe më merr.

— Po për kolovegën?

— U... u... edhe ti! Po atëherë ne ishim të vegjël!

— Unë kam qenë në shtëpinë tuaj.

— Vërtet? Si është bërë ajo tani?

— Po rrënohet. Dhe e kanë zënë lakuriqët e natës. Është mbushur citë me lakuriqët.

— Ua... sa qejf! Po gorrica ka lidhur shumë sivjet?

— Ka lidhur. Do të vish të mbledhësh në vjeshtë?

— Do të vij...

— Edhe unë...

— Mirë.

— Nije!..

— Ua... sa u ngrys! — the ti. — Kur erdhi nata kaq shpejt? Ika unë, se...»

...S'e? Ç'do të thoshe pas asaj... se... ti, Nije?

— Ngrehuni! — bërtiti Deliu. — Ngrehuni, se kaptoi nata!

Të katër djemtë, që flinin njëri pranë tjetrit, u shtriqën të përgjumur dhe murmuritën me mërzi. Deliu priti një hop, po aq ishte, mjaft që ata të kridheshin prapë në gjumë. Kuçoja nisi të gërhiste.

— Ngrehu, derr! — tha Deliu dhe e shtyu me këmbë. Kuçoja ndenji ulur dhe fërkoj sytë? Ishte errët.

— Ç'është? — tha ai.

— Do të nisemi — tha Deliu. — Si ju zuri gjumi. more!? Për kë po vjen drita këtu, për mua, a?

S'e kuptonte Deliu në kishte fjetur apo jo atë natë. Ndoshta edhe kishte fjetur, po «gjumë të atillë, mos bëfsha kurrë», mendoj. Ç'do çast i dukej sikur ishte zgjuar, ngrihej e bariste zbathur nëpër dhomë dhe nxirrte kryet nga dritarja e vërente qiellin në lindje. Qielli ishte i vrenjtur. Asgjë s'lëvizte. Yje s'kishte, as hënë s'kishte. Pështynte dhe shtriqej. «Duhet blerë një orë me zile, mendonte. S'është punë kjo!» Kur iu duk sikur po hapej përtej një dritë e mugët, zgjoi Abazin. Abazi s'bëri zë, zbriti në hajat dhe po merrej me fenerin.

Djemtë u ngritën hundë e buzë.

— Ç'na zgjove që tani, o xhaxha? — tha Serveti.

— Nuk është shpejt, jo — tha ai. — Është vrenjtur sot dhe s'merret vesh mirë kur gdhiet.

Që të gjashtë u varën tatëpjetë shtegut me nxitim. Kuços s'i kishte dalë gjumi mirë dhe e hiqte kazmën zvarë nëpër dhë.

— Mbaje në sup, dembel! — shau Deliu. Kuçoja, si i trembur, vuri bishtin mbi sup.

Po t'i kishin thënë ca vjet më parë që në shtëpinë e tyre do të vinte drita elektrike, Deliu nuk do të ishte çuditur aq shumë, sepse rrallë çuditej ai, po edhe as që do të gëzohej si sot. «Eh... do të thoshte me vete. Ç'na ka gjetur ne që u rritëm me pishë dhe me vajguri? Asgjë s'na ka gjetur. Drita është për natën, kurse nata na duhet për gjumë.»

Kur na qenka nata për gjumë, ç'duhet kjo dritë? Po tani ndryshonte puna. Ai ishte aq i gëzuar, sa i kishin lindur papritur edhe shumë shqetësime. Durimi, anëtar kryesie, i kishte thënë si fshehurazi. «Dëgjo, kryetar Gjoni tha në kryesi: «E dini sa do të na kushtojë elektrifikimi i shtëpisë së Gjokëve? Aq sa t'i ndërtojmë një shtëpi të re.» Po ti mos u tund. Ti kërkoje.» i kishte thënë ai. «Kërkoje», të thotë truthari! Po ku ta kërkoj se? Dhe

s'kishte folur. E kishte mbyllur brenda atë shqetësim. As Abazit s'ia kishte thënë. Vetëm po të rronte Salikoja, atij po! Nganjëherë, i vinte turp për frikën e tij, sepse ai e dinte që ky ishte një vendim i madh dhe në të përfshihej edhe shtëpia e tij. Po gjene, ku dihet? Tërë ujërat në burim janë të kulluara, po turbullohen më poshtë. Kush dreqin e di ç'mund të ngatërrojë ky Gjoni? Le, po të hiqet edhe si mik! Të kërkon këshilla për qerestenë!. . Kurse drita duhej të vinte. Ajo do t'i lidhte edhe më djemtë me atë shtëpi.

Mbrëmë ishte sqaruar çdo gjë. Deliu kishte zbritur në qendër për një punë dhe aty Gjoni i kishte thënë: «Nesër dilni të gjithë, se do hapim gropat e shtyllave për linjën që do të vijë te ju».

Kur zbritën në luginë, s'regëtinte gjekundi asnjë dritë. Fshati flinte. Djemtë u ulën në ca gurë të mbledhur togje, anës lumit. Lumi kishte shterur e kishte mbetur një vijë. Llumi ishte çarë thela-thela, si pjepër.

— Ishallah bie një shi — tha Abazi.

— Si për shi duket — tha Deliu.

— Po të rronte xha Salikoja, do ta dinim — psherëtiu Abazi.

— Dihet ajo — tha Deliu.

Bilbili kafshoi buzët që të mos qeshte.

— A, o xhaxha, — u ankua Kuçoja — ç'ma prishe gjumin në një vend të ëmbël, që ç'të të them!

— Hë, zagar! — tha Deliu.

— Rrallëherë ndodhte që Deliu të bënte shakara me djemtë dhe, kur ndodhte kjo, do të thoshte se ai kishte një gëzim aq të madh, sa s'mund ta mbyllte dot, sado që të mundohej. Dhe gëzimi, vetvetiu diku do t'i shpërthente, si një burim që del nën tokë dhe do ta gjejë medoemos një udhë ku të rrjedhë nëpër damarët e dheut!

— Hë. . . zagar i djallit! — tha prapë. — Pa na trego?

— Bah! Po s'tregohet dot ajo, o xhaxha! Aq e ëmbël ishte! A, ç'më bëre, ç'më bëre!

Nga gjithë djemtë Kuçoja ishte i vetmi që dinte t'ia zbuste zemërimin xhaxha Deliu.

— Hy... gremisu! — tha Abazi. — Duheni martuar ju, djaj, po ç'të bëjmë që na ka zënë rrota bishtin.

Shkoi edhe një copë herë sa zbardhi. Kuçoja e zgjidhi thesin dhe zuri të këpuste shakara. Ashtu i gjeti Gjoni dhe dy elektrikistët që kishin ardhur nga qyteti. Të dy ishin djem të rinj. Njëri, flokëdrudhë e i parruar, si korb, ia nisi bisedës me djemtë sikur të ishin ndarë mbrëmë. Tjetri, flokëverdhtë, s'liste dhe iu duk Deliut serioz. «Ky duhet të jetë përgjegjësi», mendoi. Mirëpo doli që asnjëri s'ishte përgjegjës dhe kjo gjë i çuditi pakëz atë dhe Abazin.

— Ku është shtëpia? — pyeti zeshkani.

— Larg... m'u në humbje të zezë është — tha Gjoni. — Nja pesë a gjashtë kilometra që këtu.

«Dreq! mendoi Deliu. Këta duan ta nxjerrin gjetiu fjalën, se këtë gjë duhet ta kishin biseduar më parë. Që duan të dalin në një shteg, dihet ajo, po, pa të mbajmë veshët bigë! Apo më mirë të mos flas fare? Më mirë të mos flas. Le t'i bien teneqesë ata. Aq më bën. Drita të vijë. Dihet!»

— Më parë, të përcaktojmë marshrutin e linjës! — tha flokëverdhi.

— Ç'thotë ky, more? — e pyeti Abazi me zë të ulët.

— Punë për ta — tha Deliu. — Ti dëgjo dhe hesht!

— E bëjmë kështu — tha Gjoni. — Petriti dhe një nga djemtë të shkojnë shtegut dhe të vënë kunjat, të tjerët, pas tyre, për gropat. Si thua ti, Deli?

— Ju e dini — tha Deliu.

— Kështu po e bëjmë — tha Gjoni.

Elektriciisti flokëverdhtë e Serveti shkuan përpara. Tjetri vuri dorën mbi vetulla, si strehë, sepse kishte dalë dielli.

— Po të ngjitemi në atë kodër, a duket shtëpia? — pyeti ai.

— Po ç'të duhet shtëpia? — tha Deliu.

— Që të vërejme udhën. Mund të gjejmë udhë më të shkurtër për linjën.

— S'duket, jo — tha Gjoni. — Shtëpia është fshehur rrëzë pyllit, në një rrah. Ja, nën atë dendësi të pyllit, ku duket pisha...

— Po ç'djall qenkeni futur në atë vrimë? — pyeti elektrikisti.

Deliu ishte mërzhitur dhe e gjithë biseda iu duk e kotë, prandaj deshi t'i bënte bisht.

— Ndiqni shtegun, se s'ka udhë më të shkurtër! Ata që e kanë hapur shtegun, s'kanë qenë budallenj!

— Pse s'më thua, ç'kërkuat deri aty? — nguli këmbë elektrikisti.

— Epo... aty e gjetën për më mirë stërgjyshërit tanë — hyri në fjalë Bilbili.

Deliu i hodhi të birit një nga ato vështrimet e zakonshme që ia qepnin gojën, mirëpo këtë herë Bilbili u shtir si guak, gjoja sikur s'kuptoi gjë dhe vërshëlleu.

— Vend më të mirë se ai s'ka gjekundi, sa të mban syri — tha Abazi.

— Mundet, po është larg qendrës — tha elektrikisti.
— Pse nuk zbrisni edhe ju në luginë?

«Këtë e ka kurdisur Gjoni, pa llogotit kështu. Ai e ka vënë, për besë», mendoi Deliu.

— Se aty kemi shtëpinë tonë. Ç'të kërkojmë në luginë? — u çudit Abazi.

— Ne mund t'ju ngremë shtëpi të re — tha Gjoni.
— Aq sa kushton linja elektrike, aq kushton edhe një shtëpi e re. E dini këtë?

— E ku ta dimë? — tha Deliu. — Ju i dini të gjitha, se rrini me laps në vesh. Në qenka ashtu, ç'e sillni fare dritën? — dhe blojti nga inati me vete: «Po ç'më hëngri gjuha që e thashë këtë?» mendoi.

— Ç'thua ashtu, or xhaxha? — tha Kuçoja. — Si të mos e sjellin? Ky është vendim i Partisë, e di apo jo?

— Edhe në majë të malit të ishe, ne do të ta sillnim — tha elektrikisti.

— E di, e di. Mua m'i rrëfen ato? — tha Deliu. — Po më vjen inat me këtë Gjonin, se në një vrimë i bie fyellit! Ngaqë e ha malli për ne, pa ia ka ënda të na mbledhë në një vend e të na ketë në sy. Mirëpo halli që ne s'jemi as Hysë, as Shkurtaç! Ne jemi Gjokë. Dhe shtëpia jonë është shkëmb e fortë. Pa, edhe në u vaisschin muret e në u kalbshin trarët, duart s'na janë tharë. Dhe je-

mi. shyqyr, një stan. Aty kemi varret e pleqve dhe të vëllezërve. Aty na ka rënë koka, dhe duam që aty të na bjerë prapë, kur të vdesim. Si të vdesim ne, zjarri i rëntë. Megjithëse ku i dihet? Mund të ndërrojë shumë bota. Ka pasur njëherë tri kulme dhe mund të bëhen prapë tri.

Deliut i ishte fryrë një damar i vogël në tëmth dhe Gjoni vuri re se si rrihte ai me rrëmbim. E pa të udhës të mos fliste më me të dhe pas pak shkoi me elektricitetin. Nisën të hapnin gropat. Deliu u lodh shpejt dhe zuri të shfrynte. Kështu i ndodhte sa herë i prishej gjaku. I binte kazmës me inat, mirëpo Bilbili e hiqte sakaq dhe në me lopatë dhe priste.

— Nëma kazmën mua — tha Bilbili.

— Mirë, merre — u pajtua ai. — Thirr dhe Kuçon, se na qëlloi dhë i fortë. Apo ta lëvizim ca më tej kunnjën?

— Jo, s'bën — tha Bilbili i sigurt.

— Epo, lëre atëherë.

— Kemi për të vuajtur deri në shtëpi — tha Bilbili.

— E çë? Puna për njerinë është. Kur të vijë drita, do ta kemi mirë. Do të blejmë radio. Thonë se radiot ta sjellin botën në shtëpi. Ti rri aty në kllanik dhe dëgjon ditë e natë...

— Bota s'është një radio, o xhaxha — tha Bilbili.

— Po ç'është, sipas teje? — u nxeh Deliu.

— Bota janë njerëzit... Për nder, andej nga Jugu, ku isha ushtar, të zinte merak me fshatrat. Mbledhur brinjë më brinjë, njëra afër tjetrës shtëpitë, kurse ne cep më cep, si kaçakët.

— Pusho! Ç'e keqe të gjeti ty? Asgjë! Shtëpi më vete, varr më vete, thonë. Po ç'djall shtëpie ma quan atë kur të numëron fqinji kafshoret nga dritarja, dhe gjen belanë se të hyjnë në meranë tënde bagëti e fqinjit? Pastaj, ne s'jemi pak, jemi vetë një fshat i vogël. Dhe do të shtohemi. Dëgjove? Mua ma do zemra të mos ndaheni kurrë. Nesër unë bie e vdes, do të vdesë edhe xhaxha Abazi. Ma thotë zemra që fisin do ta drejtosh ti, paçka se

je pas Servetit me moshë! Edhe unë, i dyti isha. Serveti vjen i avashëm, kurse ti...

— Epo si? Stan me dhen do të bëhemi në ata kornakë, o xhaxha?

Deliut i shkrepri kazma në gur e iu hodh përpjetë. I dhembti krahu. Iu morën këmbët dhe do të ishte rrëzuar, sikur të mos e kishte përfshirë Bilbili për mesi.

— Mbahu — tha ai. — Ç'pate?

— Ç'të të pëlcastin, qen! Ti do të më gërryesh eshtrat, më duket! Me këto mend që më ke, s'ke për të bërë hair! Po, sa të rroj unë, këmbë s'ke për të lëvizur! Dëgjove? Pastaj, plas në vend...

— Mirë, de, mirë. Ç'të thashë që u inatose kaq? — tha Bilbili.

Deliu i sëlloi prapë dheut dhe kazma u ngul deri në mykë. Shkëputi një plis të rëndë...

Mbrëmë, gjumi s'deshi të vinte me mua. Më vinte inat me veten time, që s'isha aq i zoti sa të shtrihesha sipërnatë dhe të mposhtja ngadalë errësirën, heshtjen dhe pastaj gjumin. Vërtitesha sikur më hanin pleshta dhe dërrasat e dyshemesë kërcisnin. Servetit i mbanin këmbët erë të thartë, kurse Faiku grindej nëpër ëndërr e gërhiste. Unë nduka dy herë buzët si cinxër dhe ai pushoi, po u zgjua Kuçoja, që kishte gjumë të lehtë.

— Ç'ke — tha ai.

— Hiç. S'më flihet — thashë.

— Numëro gjer më njëqind. Dhe mos lëviz në të errët, se do qorrrollisesh!

S'fola më dhe dola në ballkon. Ballkoni ynë ishte prej druri, i vjetër e gati më të këputur. Nata ishte e përhimë dhe turbull dukeshin kurrizet e maleve. Pylti nxinte dhe fëshfërinte nga era. «Ç'ndodhi kështu me mua?» mendova. Po Nija? Fte vallë sonte, apo është mbledhur kruspull nën jorgan dhe mendohet? Jo, ajo s'fle. S'mund të flejë. Gjumi ynë bredh dorë për dorë sonte. Dhe thotë: Le të mos flenë sonte ata. Ama, unë s'e prisja të ndodhte kaq shpejt dhe kështu. Po ja, vjen rasti dhe...

Pardje, në të errur, ne u takuam padashur, tamam në

atë shteg, nën arrën e Pajos, ku e gjeta edhe një herë tjetër. Ju bie ndër mend? Nejse. Kishim mbledhjen e rinisë pardje, po mua m'u shkrep të zbrisja shpejt në luginë. Bridhja shtegut kot më kot. Ju do të thoni që s'bridhja kot, sepse e dija që në atë shteg vinte ajo. Mirë, xhanëm, këtë e dija, po ama s'mund ta dija që do të vinte vetëm. Apo jo? Le që vërtet, ajo s'ishte vetëm, po me Kasëmin, mirëpo, për fat, Kasëmin e takoi instruktori i zonës dhe mbetën më pas.

— «Po ti? .. — thashë unë.

— Në mbledhje. Harrove? — tha ajo.

— Jo.

Unë s'dija ç't'i thosha më.

— E di? — tha befas ajo. — Nesër do të vijmë në shtëpinë e vjetër, të mbledhim gorricën.

— Kur?

— Ndajmatëherë.

— Vetëm do të vish?

— Si? Vetëm? Pse vetëm? Jo, jo. Me Nushin.

— Aha...

— Po ti... do të vish?

— Po të duash ti...

— Mirë.

U dëgjuan hapat e nxituar të Kasëmit dhe ajo iku shpejt. Kasëmi më pa shtrembër. Ç'budalla, ë? Le, po është edhe sekretar... Na kishte vënë re që shkëmbyem dy-tri fjalë dhe tani s'dinte ç'të thosh.

— Po ti... po ti, ç'paske ardhur? — tha.

— Për mbledhje — thashë unë.»

Dje e lashë punën shpejt. Ama, më dukej sikur e dinin që të gjithë që unë do të veja të mblidhja gorrica dhe më përgjonin. Desha të dilja fshehurazi dhe ashtu, gjoja sikur bridhja kot, ia mbajta nga gjerdhet e bëra të zija një shteg që ishte hapur. Po, se ku më pa Sanija, motra ime e vogël dhe m'u qep pas. Ajo është katërmëdhjetë vjeç, po duket më e vogël, se ka qenë shëndetligë dhe për hiçmosgjë qan. Megjithëse s'është më e vogël, në shtëpi i flasin dhe e urdhërojnë si fëmijë. Ajo s'bën zë,

po ama brehet në vetvete dhe qan fshehurazi, prandaj unë e dua më shumë.

— Ku do të vesh ashtu? — tha ajo.

— Asgjëkundi — gënjeva unë.

— Po çantën pse e ke marrë me vete?

Hë, ta marrë e mira. Harrova që kisha marrë me vete çantën ushtarake.

— Do të vete të mbledh gorrica te Shkurtajt — i thashë.

— Të vij edhe unë? — tha dhe sytë i shkëlqyen.

— Jo, jo. Rri këtu ti, se të shan xhaxhai. Rri, pa të sjell unë sa të duash.

Ajo përplasi këmbët dhe m'u shkreh.

— Më sillke ti, posi! Sikur jam e vogël unë! Po të dua, marr edhe vetë! — ktheu shpinën. Supet i tundeshin nga ngashërimet dhe me siguri do të qante sa të enjtej. Një lëmsh m'u mblodh edhe mua në grykë. S'mund ta merrja, apo jo? Mirë bëra që s'e mora se, po të ishte ajo... ne s'do të mbeteshim asnjë çast vetëm me Nijen.

Kur erdhën Nija e Nushi, unë e kisha dredhur një herë gorricën dhe lëndina zverdhte.

— Ore... po ti e paske dredhur të gjithë... — tha Nushi i pikëlluar.

— Jo, jo. Kam lënë ca degë në majë, se aty s'ma mbante të hipja — thashë.

— Zbrit, hajt! — tha ai. — Dhe bëj sehir se si shkulet!

Nushi deshi të hiqej si i madh në moshë, paçka që porsa kishte mbaruar tetëvjeçaren. Ama, u kacavjer mirë dhe hipi në majë. Nija u tremb.

— I i... Zbrit, Nush, se mos bësh! — tha ajo.

— Hë, moj, mos më çaj kokën! Mblidh ti dhe mbushi torbat, atë bëj!

Ne u ulëm dhe nisëm të mblidhnim. Kishte shumë vjet që unë s'kisha qenë kaq afër me Nijen. Që kur vinte në kolovegë. Nija atëherë ishte një vajzë e vogël me gërsheta dhe flokët i mbanin erë sapun. Dhe s'kishte frikë fare. Kurse mbrëmë, se pse trembej, gishtat i dridheshin dhe mezi i zinte gorricat. Nushi i dha një të dre-

dhur të fortë, kokrrat na ranë si breshër në shpinë e në kokë dhe Nija qeshi tërë qejf.

— Eja mbledhim nën shtogun, se aty nuk na zënë kokrrat — thashë unë...

— Eja — tha ajo.

Ne vajtëm nën shtog. Shtogu ishte në ledh dhe fletët e tij bënin hije të murrme. Kur do të ngrysej?

Ne s'flisnim. Asaj i dridheshin gishtërinjtë, sikur mërdhinte dhe, sa herë i binin kokrrat, guguriste. Unë e përgjoja me bishtin e syrit. Flokët i kishte mbledhur. Në gushë i rrihte një damar. Ishte skuqur. Nganjëherë kafshonte ndonjë kokërr.

— Shiko mos hash ndonjë krimb — thashë unë.

— Bobo! Sa paskemi për të mbledhur — tha ajo. — T'i them Nushit të zbresë, se ndryshe do të ngrysemi këtu.

— Po ti... lëre ta shkundë mirë, se pastaj vijnë e hanë të tjerët — thashë unë.

— Ka këtu edhe për...

Asaj i mbeti fjala në grykë, sikur i kaciti. E hoqi dorën sikur kishte zënë thëngjill. Duart tona kishin prekur njëra-tjetrën. Por, padashur, ta dini! Sytë iu trembën dhe m'u duk sikur tha: «Pse?»

— Mban mend kur i vinim gorricat në sanë? — thashë unë.

— Mbaj... — tha ajo.

— Sa mirë zhungeshin aty, ë? ..

— Po.

— Pse e mbani mbyllur plevicën e barit?

— Se kemi sanën aty. Sa të ujdisim plevicën e re, do ta heqim.

— Eja të vëmë një torbë gorrica në sanë... — thashë unë, befas.

— Oj! — tha ajo. — Po kur t'i marrim?

— Në fund të vjeshtës, kur të ngrini sanën.

— Mirë thua — tha ajo. — Dale t'i them edhe Nushit, se ai e ka çelësin. — Ajo iu afrua trungut të gorricës dhe thirri:

— O Nush! A të futim gorica në plevicë?

— Pse? — bërtiti ai që nga maja.

— Se nuk i shpiem dot gjithë këto. I lëmë aty që të zhungen.

— Shpini nja dy torba, se ja, po vij edhe unë — tha ai dhe hodhi çelësin. Ne nxituam, ngarkuar me torbat. Asgjë s'më shkonte ndër mend, jo. Po ju s'më besoni. Dhe e keqja është se askush s'të beson, po t'ia thuash, po thonë: «Me qëllim, me qëllim...» Po, ç'ne? Ja, Nushi po zbriste dhe pas pak do të ishte në plevicë. Në plevicë mbante erë të mirë rigoni të egër dhe zhumbricë.

— E mban mend? — thashë. — Në atë qoshe i fshihnim atëherë. Bëjmë një fole në bar?

Dhe prapë duart tona e gjetën njëra-tjetrën. Asaj i digjeshin shumë dhe unë e pashë në sy. Ajo uli kokën, po dorën nuk e hoqi, sepse më duket se nuk ia lëshoja unë.

— O Nije — thashë.

— Ç'do? — tha ajo.

— O Nije — thashë unë. — Desha t'i them: «Të!...», po gjuha m'u lidh dhe thashë: — Servetin e fejuam!

— E di — tha ajo. — Të bukur e ka nusen?

— S'e di! — thashë unë. — S'e kam parë!

— Sa keq!

— Pse?

— Që... asnjëri s'e ka parë.

— Keq! — thashë edhe unë. — Xhaxhai më thotë që... tani e kam radhën unë.

— Ti?

— Po, unë... Ama unë s'jam leshko. Unë do ta gjej nusen vetë — thashë. — Do ta gjej këtu, në fshat — i thashë.

— Në fshat?! — tha ajo dhe dora iu drodh.

— Po... Unë do të të kërkoj ty.

— Pse? — belbëzoi ajo.

— Sepse, nuk e di ti? Sepse unë të dua shumë...

Unë vura dorën mbi flokët e saj të ashpër dhe ia afrova faqen në buzët e mia dhe e putha.

— Oi... — klithi ajo. — Po vjen Nushi! — dhe doli

te dera e plevicës. Nushi kishte zbritur dhe po mbathte opingat.

— Unë do të të kërkoj ty — thashë. — Dhe pastaj, ne do të zbresim në luginë dhe do të bëjmë një shtëpi të re. Ç'të duam më këtu, në pyll? Mirë?

— Unë vij me ty, ku të duash — tha ajo dhe u skuq. — Edhe në fund të botës, po të jetë, vij!

Pastaj erdhi Nushi. Ja, kaq. Ama, ato fjalë «edhe në fund të botës vij» Nija do t'i kishte lexuar në ndonjë roman, patjetër. Se lexojnë ato shejtanka vajza dhe i shkojnë librat dorë më dorë. Neve, djemve, s'na mbetet kohë që...

Brë!.. Po ç'pata që i thashë se do të zbrisim në luginë? Tani që erdhi drita, s'kishim për të zbritur kurrë. Ku të lë xhaxha Deliu? A mos i thashë se kisha frikë, vallë do të ma pranonte dashurinë, meqë në jemi më larg se të gjithë tani? Ku ta dish? A nuk i thoshte Dulja xhaxha Deliu se s'duan të vijnë këtu vajzat?

Nata sikur po zbardhej. Do të dilte hëna. Mërdhija. Po syri s'më donte gjumë.

Hëna doli dhe në mes të lëndinave u ngritën, të shtrembra e të ronitura, muret e shtëpisë së Nijes.

A flinte Nija vallë?

Në luginë ishte errësirë. Hëna dilte më vonë aty, se e pengonin malet.

Ndenja derisa kodrat, livadhet, arat e korrura dhe përrenjtë u shtrinë me radhë të flinin nën hënë. Njëherë më vajti mendja edhe në hatullat e shtëpisë së vjetër dhe te lakuriqët e natës.

Por... a flinte vallë Nija sonte?

Kuajt shtynin njëri-tjetrin me vithe dhe mezi u vunë në udhë. Në lindje, thellë, dridhej Ylli i Karvanit. Hëna kishte perënduar dhe tufat e errësirës shtynin njëra-tjetrën e zbrisnin mbi shtretët e përrenjve. Lëndinat dhe rrëpirat e maleve ishin kredhur në një dritë të hirtë që po endej fije-fije sikur shpëshillej lëmshi i agullimës së kaltër të mëngjesit.

Kuajt pengoheshin nëpër gurë dhe shfrynin avuj.

Qetësia e zgavrave dhe guvave të pyllit u tremb nga zilet dhe u struk. Asnjëri s'fliste. Shtrati i përroit ishte i thatë dhe potkonjtë shkrepnin xixa. Dukej sikur disa hije mundoheshin të zinin zjarr me masat, po më kot, se gurët e strallit s'bënin dot flakë dhe nata xixëllonte përsëri sikur shpupuriseshin thëngjijtë e një zjarri më të shuar. Kishte kohë që udha binte nëpër shtratin e thatë të përroit. Vinin fletët e drurëve, duke u dredhur nëpër ajër, sikur mërdhinin. Kuajt zgjatnin qafën e djersitur nëpër fijet e barit, anës shtegut, po frerët i shtrëngonin me kokëfortësi dhe ata, të pajtuar me frerët, tundnin kokën e rëndë poshtë e lart, poshtë e lart... Ata i mërziste heshtja e rëndë e njerëzve. Kur udha binte në ndonjë lëndinë, era e athët e barit të fundit që kishte radhën të kalbej ua ngacmonte flegrat dhe ata zgjatnin përsëri drejt barit qafën e gjatë dhe përsëri kalorësit u shtrëngonin frerët dhe fshiknin ajrin me fshikujt prej thuprash.

S'kishte të gdhirë kjo natë, ky qiell pus mbi thellësitë, kjo heshtje.

Dhe ishte dasmë. Kalorësit ishin dasmorë.

Vetëm kur u ngjiten në qafë, zagushia e dendur e përroit sikur u tret nëpër greminën blu të qiellit dhe qielli nisi t'i pinte yjet një nga një. Dasmorët psherëtinë si të lehtësuar nga një brengë dhe zbritën kuajt. Bilbili vuri pëllëmbën mbi vithet e kalit që kishte hipur dhe ajo iu njom me djersë, sikur ta kishte shkuar dorën nëpër vesën e barit. Kali uli kokën dhe këputi një gojë bar. Kruup...

— Sa larg është ky Dudësi, o xhaxha? — tha ai.

Abazi, që ia kishte hequr samarin kalit dhe po i shihte një plagë, lëvizi supet sikur shkarkoi një barrë dhe bëri sikur llogariste diçka me mend. Bilbili e dinte që as ai, asnjëri tjetër nga fisi i tyre s'kishin qenë kurrë në Dudës, madje as që e kishin dëgjuar këtë fshat. Përveç atij njeriut të pakët që kalëronte në krye të vargut me një peshqir tërë yndyrë lidhur pas qafe, askush nuk e dinte më parë që kishte në botë një Dudës dhe që kishte aty një nuse për Servetin. Ai edhe mund të mos

pyeste, mirëpo heshtja e gjatë e topitëse u ishte ngjitur tërë udhës si rodhe dhe ai çuditej se përse asnjeri s'kish-te dashur të fliste dhe të gjithë bënin sikur dremisnin. Atij i bëhej sikur secili priste që të fliste diçka Dulja, po ai s'thoshte gjë dhe andaj heshtja pleksej, dridhej, zgjatej e bëhej tërkuzë.

— Nuk është larg, jo — tha Abazi. — Pas mëngjesit, aty afër drekës, do të sosim...

— Po ti, ke qenë ndonjëherë? — pyeti Bilbili.

— Kam qenë aty afër... — tha Abazi.

Ai e dinte që Abazi gënjente. E kishte ditur këtë që kur e pyeti. Abazi mbahej sikur dinte çdo gjë dhe me asgjë s'mund ta çudisje. Bilbilit i pëlqente të dëgjonte se si i thurte gënjeshttrat xhaxha Abazi, mirëpo këtë herë ai seç nuhati një thumb të fshehtë në ato pyetjet e kota të nipit dhe u zbyth prej tij e iu avit Dules. Dukej që e pyeste për diçka. Pastaj e arriti prapë dhe i tha:

— Karshi Dudësit është një fshat i madh që i thonë Orek. Matanë lumit Osum. Ti duhet ta dish, se je me shkollë.

— S'mbaj mend — tha Bilbili.

— Epo... kush të ka faj? Ti gjithnjë s'ke mbajtur mend, se mezi i kaloje klasët

Abazi gënjente përsëri, po ai nuk u inatos. Madje i erdhi për të qeshur.

— E di ç'mbaj mend unë? — tha. — Mbaj mend që orët e para më zinte gjumi mbi bankë.

— Nga dembellëku — tha Abazi.

— Jo, nga lodhja — tha ai. — Shkolla ishte një orë e gjysmë larg nesh.

— Mirë, mirë. Mjaft tani, se më shastise — tha Abazi dhe iku.

Megjithëse ishte vjeshtë e vonë, afër drekës shtrëngo-i vapa. Vendi ishte gur dhe malet ishin gollashë. Ende dëgjohej çërri.

— Ja, andej përtej malit është fshati — tha Abazi dhe bëri një shenjë të dylimtë që përfshiu tërë hapësirën e maleve.

— Erdhëm si në përrallat e xhaxha Salikos... — tha Bilbili. — Larg e larg mërguar, tri male kaptuar.

— Më mirë. Ky ishte fat për ne — tha Abazi.

— Pse?

— Ti s'kupton gjë — tha ai. — Ti nuk e di as këtë, që krushqia sjell krushqinë. Se, ju erdhi radha ty, Kuços, Faikut.

— Të gjithë, ne, këtu do t'i marrim nuset?

Abazi dyzoi dhe heshti. Pastaj, sikur kishte marrë një vendim me rëndësi, tha:

— Dëgjo! Me ty mund të bisedojmë si burra, se e bëre ushtrinë. A e di ti që xhaxhai ka tre vjet që kërkon nuse për Servetin dhe s'gjen dot? A e di ti?

— E di — tha ai.

— E ku e di ti? — u çudit Abazi.

— Unë e di edhe përse nuk gjen dot.

— Jo, more! Të punoka mendja si mulli ty!

— Nuk gjen, sepse asnjë vajze s'i pëlqen të rrojë në karakollin tonë që ruan pyllin, ta dish. Se vajzave u janë hapur sytë dhe u pëlqen të kenë fqinjë njerëz e jo kukuvajka.

— E pse kukuvajka, a s'më thua? Ne jemi fis i madh dhe me nder. Kur u martuam ne, kush nuk jepte nuse në Gjokajt? Ta them që ta dish.

Bilbili s'foli më. «Çudi, mendoj. Ne jemi shumë njerëz, po prapë, pse më duket aq e madhe dhe e zbratur shtëpia? Pse më duket heshtja aq pa fund, saqë diçka më shtrëngon në fyt? Vërtet ne s'gjejmë nuse, sepse... rrojmë aty, apo? Jo, jo. Kur vjen puna me mblesëri, mund që ke një pengesë. Po jo për mua, ë?» Atij iu kujtua përsëri Nija. Nijën e kishte kujtuar gjithë udhës. Nija, që pëshpëriti atëherë: «Me ty vij në fund të botës.» Nija, që i kishte gjetur ato fjalë nëpër libra. Nija, të cilën e përkëdhelte vetëm me sy, sepse s'vinte më rasti që të mbeteshin të dy. Nija që...

Kuajt avullonin. Ai ndjeu erën e djersës së kuajve që ishte trazuar me ajrin e udhës dhe prej saj ajri ishte trashur e ishte bërë i lyrshëm.

Në malet gollashe bari ishte i përzhitur dhe i shkur-

tër, sikur e kishin ngrënë gojët e një kopeje të padukshme. Mirëpo atë e hante vetëm kopeja e zhuritur për ujë e rrezeve të diellit dhe prandaj, në këtë vend pa pyje, s'kishte më vjeshtë e pranverë, po vetëm verë dhe dimër. Gjithçka iu duk e shkretë. Po ndoshta s'ishte ashtu. Ndoshta udha e gjatë dhe lodhja, erërat e ndenjura dhe ndryshimi i fortë i natyrës midis pyllit dhe skërkës të sillnin në mendje ndjenjën e trishtimit e të shkretisë?

Shpoi kalin me thembër dhe u avit në krye të vargut, ku kalëronte Dulja. Trupi i tij i vogël mbi pelën e bardhë, bojallie, e bënte të dukej si një gjerëq hipur mbi shalë. Lëkundej si i përgjumur, të thuash se do të kaptonte mbi qafën e pelës dhe do të gremisej. Po ai s'gremisej dhe Bilbili vuri re se si gishtërinjtë e thatë melesh të thinjur ishin ngjitur pas samarit si gjemba rrodhesh dhe këmbët ishin bërë një me brinjët e pelës. Murmuriste me vete sikur përtypte bukë të thekur.

Në të hyrë të fshatit Dulja bëri shenjë të zbrisnin e të fshihnin pluhurin. Kuajt i lidhën në një lëmë dhe u vunë torbat me tagji.

Gjithë ceremonia e marrjes së nuses u bë si me përtesë, sepse të gjithë ishin si të mpirë. Pinë raki të butë e si të ngrohur në diell dhe ca njerëz ia morën një kënge. Kënga thoshte se si u mbush molla plot me lule të bardha dhe se si fryu era e i rrëzoi asaj shaminë. Bilbili bëri të përfytyronte se si ia rrëzonte era shaminë nuses së Servetit. Nusja ishte llangosur me bojë të bardhë dhe me vurata të kuqe nëpër faqet. Atij iu duk e mërzhitur, e thatë dhe e shkretë si skërka. E hipën në kalë. Përmbi shalën e kalit skuqte si gjak i piksur velenxa dhe thekët e saj ishin ngjitur pas qimeve të kalit. Vonë në mbrëmje u kthyem në shtëpi.

Veç Deliut, asnjëri s'e kishte ditur që nusja çalonte. Serveti s'shikonte asgjë dhe ngjyra e fytyrës i ndërrohej për minutë. Bilbili vuri re se si shtrëngonte grushtet, aq sa i zbardheshin gishtërinjtë.

Dulja hoqi peshqirin nga qafa, hyri në odën e miqve dhe ia mori një kënge me iso. Pastaj erdhën mysafirët dhe të gjithë i harruan edhe nusen, edhe Servetin. Rakia

gurgullonte dhe era e mishit të pjekur mbushi dhomat. Deliu e pa të birin që rrinte në një qoshe dhe iu shkreh:

— Po ti... ç'më rri ashtu i ngrysur? Ti s'duhet të rrish ashtu, se kemi dasmë!

— Jam i lodhur — tha Bilbili.

— Jo, gënjen — bërtiti Deliu. — Pusho! E di unë se përse gënjen ti, derr! Nusja është e mirë! E që se çalon pakëz? Njeri është! Punën ta bëjë të drejtë, pa le të ecë shtrembër! Serveti s'tha gjë! Ti, ç'do? Ty, s'do të të ndodhë ashtu, jo! I kam dhënë Dules para dhe ai ka nisur të gjurmojë për ty, kështu që në pranverë... Dëgjove?

— Merrja ato para, merrja! Jepi utujagat atij surrati, baba! Se mos e ndriti Servetin!

— Pusho! Ti je aguridhe! Nejse. Shko njëherë andej nga pigen mishrat!

— Merrja paratë! — nguli këmbë Bilbili. — Se unë do ta gjej vetë nusen!

Deliu bëri sikur s'dëgjoji. Nuk zgjidhte dot një gjë ai: Përse i kishe thënë baba e jo xhaxha si gjithnjë? Dhe a i pëlqente apo s'i pëlqente ky djall, me ato që bënte e që thoshte? Që ia kthente fjalën, dihej, por... edhe që ishte i zgjuar dhe s'ia hante kollaj qeni shkopin, dihej edhe kjo. Si të bënte Deliu me të?

Pa kohë, ende pa u rrëzuar fletët e skuqura të aheve, erdhi dimri. Ai erdhi qetësisht, brenda një nate të vetme, si një udhëtar që pritet të vijë dikur dhe që, kur vjen, nuk troket, po hyn tinëz në shtrojat e bëra gati qëkur. Retë ishin rënduar e varur mbi brinjët e maleve që ditën dhe, posa u fikën vështrimet e dritareve të shtëpisë, zunë të binin mijëra flokë të rëndë e të lagët. Dëbora shtroi shpejt. Pas një jave, udha e luginës u zu për kafshët dhe shtegu shënohej tani vetëm nga gjurmët e njerëzve. Udhën e kishte hapur Serveti dhe çapet i kishte bërë larg e larg, si i xhindosur.

Një mëngjes Sanija u gdhi e sëmurë. Ankohej nga një dhembje e fortë në bark dhe e ëma i zjeu lule basani.

Deri në mbrëmje s'ia vuri veshin njeri dhe ajo ndenji shtrirë në dyshek, anës zjarrit. Natën u bë më keq dhe dhembjet u bënë aq të forta, sa përpëlitej si zog.

— Ç'ke ngrënë, të marrtë djalli? — tha Deliu. — E? Pse s'flet?

Vajza rënkoi dhe nga dhembjet i rrodhën lot.

— Vëri ndonjë gjë të ngrohtë në bark — tha Deliu dhe shkoi në dhomën tjetër. Kishte filluar të binte përsëri dëborë. Nusja e Servetit vërtitej si hije në korridor e nëpër shkallë, me fshesë.

— Po kjo e fshirë natën, ç'është? — u grind Abazi. Po Deliu nuk iu bë krah. Ai e donte nusen. Që kur kish-te ardhur, i kishte thënë apo jo tri fjalë bashkë, po kjo gjë nuk e çudiste, në mos e gëzonte. Para se të shtrihej për të fjetur, ai hyri prapë në dhomën ku dergjej e bija. Gruaja nuk e kishte ndezur dritën dhe në gjysmerrë-sirën tërë hije të gjata prej flakëve të zjarrit, fytyra e vajzës iu duk e tretur, e mpirë dhe e mavijosur nga të ftotët.

— Ç'thotë? — pyeti.

— Sikur u qetësua — tha gruaja.

— Vëri zjarrit dru, që mos mërdhijë! — tha ai.

Bilbili, që vërtitej nëpër dhomë me duar në xhepa, iu afrua shtratit dhe u përkul më gjunjë. Vajza hapi sytë dhe e pa me ca sy të mëdhenj që pyesnin diçka pa kuptim. Ai ktheu kokën.

— Mërdhin? — pyeti.

Vajza mbylli sytë.

— Është bërë si dru — tha e ëma.

— Deri nesër do të shërohesh — tha Deliu dhe doli jashtë. Në korridor ndjeu hapat e të birit pas shpine.

— Ajo s'është mirë, baba — psherëtiu ai.

«Është e dyta herë që më thotë «baba», mendoi Deliu. Një herë kur pa nusen e Servetit, dhe tani...»

— Sëmundjet për njerinë janë — tha Deliu. — Ajo është e pakët dhe mezi u bën ballë.

— Duhet të thërresim mjekun — tha Bilbili.

— Nesër. Ku të vemi tani?

— Unë do të vete.

— Kush tundet të vijë në këtë dimër dhe në këtë natë, ë? Edhe telefoni nuk duhet të punojë, se telat do të jenë këputur nga dëbora — tha Deliu. Bilbili doli në ballkon. Era ia përplasi dëborën në fytyrë dhe i hyri në gjoksin e hapur. Ai ndjeu se si e shkriu dëborën ngrohësia e trupit të tij. S'pipëtinte gjë. U drodh. Hyri përsëri në dhomën ku dergjej Sanija.

— Fjeti? — pyeti ai.

— Jo — tha nëna.

— Po pse rrini në të errët — u inatos ai. — Kush ju thotë kështu?

— Pse të digjet drita kot? — tha nëna. Ai hapi çelësin. Sytë e Sanijes tani iu dukën më të mëdhenj, çuditërisht të mëdhenj dhe lutës, sikur do të shpërthenin pas një çasti në lot. Ai mbylli derën me forcë dhe ndezi fenerin. Deliu zgjati kryet te dera.

— Ku vete?

— Do të shkoj — tha ai. — Do të zbres në luginë.

— Merr edhe çiften — tha Deliu dhe mbylli derën. Doli në errësirë, gjeti shtegun dhe u nis. Deri në luginë ai mund të zbriste me sy mbyllur, mirëpo shtegu ishte zënë dhe herë pas here fundosej thellë. Në zyrat e këshillit kishte dritë dhe digjej zjarri. Kasëmi, që kishte shërbimin, ia kishte marrë gjumit. Për fat, linja s'ishte këputur dhe atij i thanë që mjeku do të nisej me maqinë deri ku të mundte, pastaj do të vinte më këmbë. Bilbili mendoi se aty nga mëngjesi mjeku duhej të arrinte dhe ndenji ta priste. Vuri bërrylet mbi tryezë, mbështeti faqet mbi pëllëmbë dhe deshi të flinte.

— Mos e lër zjarrin të shuhet! — tha Kasëmi. — Dru-të i ke nën krevat — dhe u mbështoll me batanije. Ai u afrua te pori. Pantallonat nisën të lëshonin avull. Pastaj fjeti. U zgjua, se ndjeu një rrymë ere që e ftohu në shpinë. Zjarri ishte shuar dhe posa kishte muguulluar. Mjeku erdhi më shpejt se ç'e priste ai. Merrte frymë me zor dhe pantallonat e lagura i ishin ngjitur pas shalëve.

— Ku është i sëmuri? — pyeti ai.

— Lart — tha Bilbili. — Aty!

— Keni dhe dy orë udhë të mira — tha Kasëmi.

— Një e gjysmë — tha Bilbili.

— Mirë — tha mjeku. — Po nga se ankohet?

— Nga barku. Është keq!

— Pret puna sa të thajmë pak këmbët? — pyeti mjeku me drojtje. Ishte i ri, i gjatë dhe i dobët dhe ishte skuqur i tëri nga thëllimi. Bilbili pa me bishtin e syrit këpucët e shkurtra të mjekut, zgjeruar e njomur nga dëbora dhe çorapet nailon.

— Unë e lashë keq! — tha ai.

— C'presim atëherë? — Eja të nisemi — tha mjeku.

Rrugës mjeku mundohej të mos mbetej prapa. Këpucët i shkisinin dhe e ndjente që mezi ngopej me ajër. Ai e dëgjonte frymëmarrjen e lodhur të mjekut dhe matej të qëndronte, por këmbët nxitonin vetvetiu. Mjeku tashmë kishte hapur gojën dhe shfrynte. Pështyma i ishte tharë.

Mëngjesi ishte i qetë, i kthjellët dhe doli dielli. Dielli iu duk i ftohtë. Diell me dhëmbë. I vrau sytë dëbora dhe qortoi veten që i erdhi turp të merrte në fshat syzet e errëta.

Shtëpia u doli përpara thujse papritur, buzë pyllit dhe ai psherëtiu i kënaqur.

— O doktor, — tha djali — të gjithë oxhakët tymojnë ashtu, apo më bëjnë sytë?

— Të gjithë! — tha mjeku.

— Pse? — e pyeti ai, dhe mjekut iu duk se diçka u këput, u drodh dhe ra thellë zërit të djaloshit.

— Por... sepse është dimër! — psherëtiu mjeku.

— Po ne s'i ndezim kurrë gjithë zjarret — tha ai.

Mjeku s'foli. Ngriti supet. Vështroi me habi zverkun e shëndoshë të djaloshit, ku ishin ngjitur drudhat e pakrehura të flokëve të gjatë! Pastaj iu bë sikur era solli një klithmë, si një ulërimë që vinte prej pyllit. Klithma u përpëliti nëpër erë dhe humbi grykave. Djaloshi qëndroi e mbajti vesh.

— Dëgjove gjë? — pyeti ai.

— Jo! — gënjeu mjeku.

— Mua m'u bë sikur klithi dikush — tha ai.

— Jo! — gënjeu mjeku.

— Po dyert pse janë hapur kat më kat, o doktor?

— Nuk e di! Ndoshta i ka hapur era — tha mjeku.

— O! — klithi ai. — Unë dëgjova. Unë e di. Ajo ka vdekur, doktor! Ka vdekur!

— Jo — nguli këmbë mjeku me një zë të pasigurt.

Befas Bilbili ia dha vrapit. Mjeku e ndoqi pas si automat, po s'mund të arrinte më. Shkau, u rrëzua dhe fshiu dëborën. I sëmbonte gjoksi dhe zemra i rrihte sikur do t'i çajej.

Në mbrëmje, mjekun e përcolli përsëri po ai djalë. Heshtnin. Koha po zbutej dhe mjeku ndjeu zagushi. Djaloshi zvariste këmbët si i dehur.

— Eh! psherëtiu mjeku. — Ajo s'kishte gjë të madhe. Apendicitin kishte. Sikur të mund të venim më parë. Po shtëpia juaj ishte shumë larg.

— E di, — tha rreptë ai — e di!

Mjeku ndjente tani një zgavër në gjoks. Këtë zgavër e ndjente sa herë gjente vdekjen shtrirë në shtrat.

Të nesërmen, pranë varrit të Salikos, hapën varrin e Sanijes. Kishte nisur të frynte jugë dhe këtu dheu qëllloi tul, i butë. Varri u hap shpejt e shpejt.

— Mbani mend se ç'hoqëm kur hapëm varrin e Salikos? — tha një prej fshatarëve që ishte varrmihës. Kishte ngrirë dheu kallkan sikur s'donte ta qaste brenda. Kurse Sanija e gjorë e ka dhenë të butë.

Gratë ia dhanë një ulërimë të gjatë që u duk sikur u dynd nëpër pyll dhe humbi guvë më guvë!

Pastaj, shtëpinë buzë pyllit e pllakosi një heshtje e një trishtim që s'kishte të sosur. Deliu jepte urdhra, grindej me të gjithë, megjithëse askush s'ia bënte fjalën dy. Një mur i plevicave u rrëzua dhe ata e ngritën me duart e mardhura. Abazi dhe Serveti hipën dy herë në çati dhe qëruan dëborën. Askush nuk u shkeli tërë dimrin.

Një mbrëmje, kur ishin mbledhur të gjithë anës zjarrit, Bilbili lëshoi befaz ca fjalë, sikur i tha vetëm për veten e tij.

— O xhaxha Deli! A e di ti që, po të rronim në luginë, Sanija do të ishte sonte me ne?

Zjarri kërciste dhe oxhaku bubullonte nga tymi i shumtë që villote në qiellin e zi të natës.

— Pse merresh me të vdekurit? Ajo aq e kishte të shkruar — tha Deliu.

— Aq ia shkruam ne — tha Bilbili.

Deliu kërcëu më këmbë, i hakërryer, dhe përplasi këmbët në dyshe.

— Hesht! Gjidi derr! Hesht, të them!

Bilbili sikur ngriu një hop, pastaj u ngrit qetësisht dhe doli jashtë.

Të nesërmen Deliu i duk sikur dëborë mbi çati ishte trashur prapë dhe, ngaqë mërzia e shtynte të merrej me ndonjë gjë, hapi baxhën, hipi mbi trarët dhe nisi t'i provonte me sqepar. Ai e dinte që kjo ishte një punë e kotë, sepse çatia s'pikonte dhe trarët ishin ata që kishin qenë në vjeshtë, mirëpo ai desh të harrohej në një punë çfarëdo. I godiste njërin pas tjetrit me mykë dhe mbante vesh. Çatia mbushej me këngën e tyre të vjetër e të bukur. Vetëm karina e madhe e pishës jepte prapë një zë tjetër, si më të shurdhër se më parë.

Iu kujtua vajza e vogël, Sanija. Iu kujtua se si iu shua ngadalë përmes dënesave zëri i dobët e i hollë, sikur binte e humbiste nëpër qilare dhe vetvetiu u ngashërye.

Zbriti dhe doli jashtë. I biri qëronte udhën e pleviceave me lopatë.

Khaxha Deliu është zemëruar me mua që atë natë kur i thashë: «Aq ia shkruam ne Sanijes...» Ndoshta bëra gabim. Sigurisht kujt nuk i erdhi keq për Sanijen? Po pse thashë ashtu?

E gjora Sanije! Pse nuk e mora atë ndajnatëherë, kur m'u lut të vinte me mua për të mbledhur gorrice, pse? Ndoshta ajo qau për të mbrëmjen. Kur i vinte për të qarë, ajo futej në rrugicën prapa shtëpisë, karshi stelës së qenit. Edhe atë natë ajo do të ishte fshehur dhe do të kishte qarë vetëm, karshi stelës së qenit.

Që kur ka vdekur ajo, s'më bën zemra të shkoj aty. Khaxha Deliu më shikon shtrembër. Edhe Abazi. Du-

ken sikur kanë një frikë të fshehtë prej meje, po s'guxojnë ta thonë këtë gjë. Tani flasim më pak në shtëpinë tonë. Na ka mbështjellë një heshtje aq e madhe, sa duket sikur secili vret mendjen për vetë dhe kërkon të gjejë diçka që s'ka për ta gjetur kurrë. Secili kërkon një gëzim të vogël, po gëzimet janë arratisur prej nesh. Kur biem të flemë, heshtja jonë bashkohet me heshtjen e natës që hyn me vrap nëpër derë dhe shtrihet këmbëkryq odave e varet nëpër trarët. Kurse, porsa gdhihet, nis e vjen vërdallë gruaja e Servetit, me fshesë në dorë. Tani shtëpia jonë rrezëllim nga pastërtia, aq sa Abazi inatoset dhe shfryn se ç'duhet gjithë kjo pastërti. Më shumë ndjehet gërhitja e maces se sa hapi i saj. Pastaj, vjen nata dhe prapë heshtja varet nëpër trarë, si lakuriqë nate. Një ditë, kur ta braktisim këtë shtëpi, aty mund të vijmë vërtet lakuriqët dhe do të shtrihen rehat nëpër hatulla. Një ditë!

Në pranverë, ose në vjeshtë, e kam bërë në mend të martohem me Nijen. Mund të shkoj dhe të kërkoj në kryesi që të më bëjnë një shtëpi të vogël në luginë.

Ja, sonte po dëgjoj se si ulërin pylli. Fryjnë erëra të trazuara dhe ai ulërin me dhembje, si një ujk i plagosur. Çudi! Gjithnjë më ishte dukur sikur pylli rënkonte nga erërat, nga netët, nga pesha e dëborërave dhe e fletëve të kalbura. Tani më duket se era ulërin nëpër vetminë e thatë të drurëve, ulërin, ulërin, ulërin...